EDITURA PENTRU LITERATURĂ UNIVERSALĂ

După 1930, în Europa agitată și umilită atmosfera era înăbușitoare. Fascismul trecuse la ofensivă și înainta fără a întîlni piedici. Fiecare stat și fiecare om visa să se salveze de unul singur, să scape cu orice preț, fie stînd de o parte, fie plătind tribut. Ani în care s-a trăit din compromisuri... Și iată că s-a găsit un popor care a acceptat lupta. N-a putut să se salveze pe el, n-a salvat nici Europa, dar dacă pentru oamenii din generația mea cuvintele „demnitate umană“ și-au păstrat sensul, aceasta se datorește Spaniei. Ea a fost în anii aceia asemenea aerului, fără de care te înăbuși.

Lei 8,75

96

1969

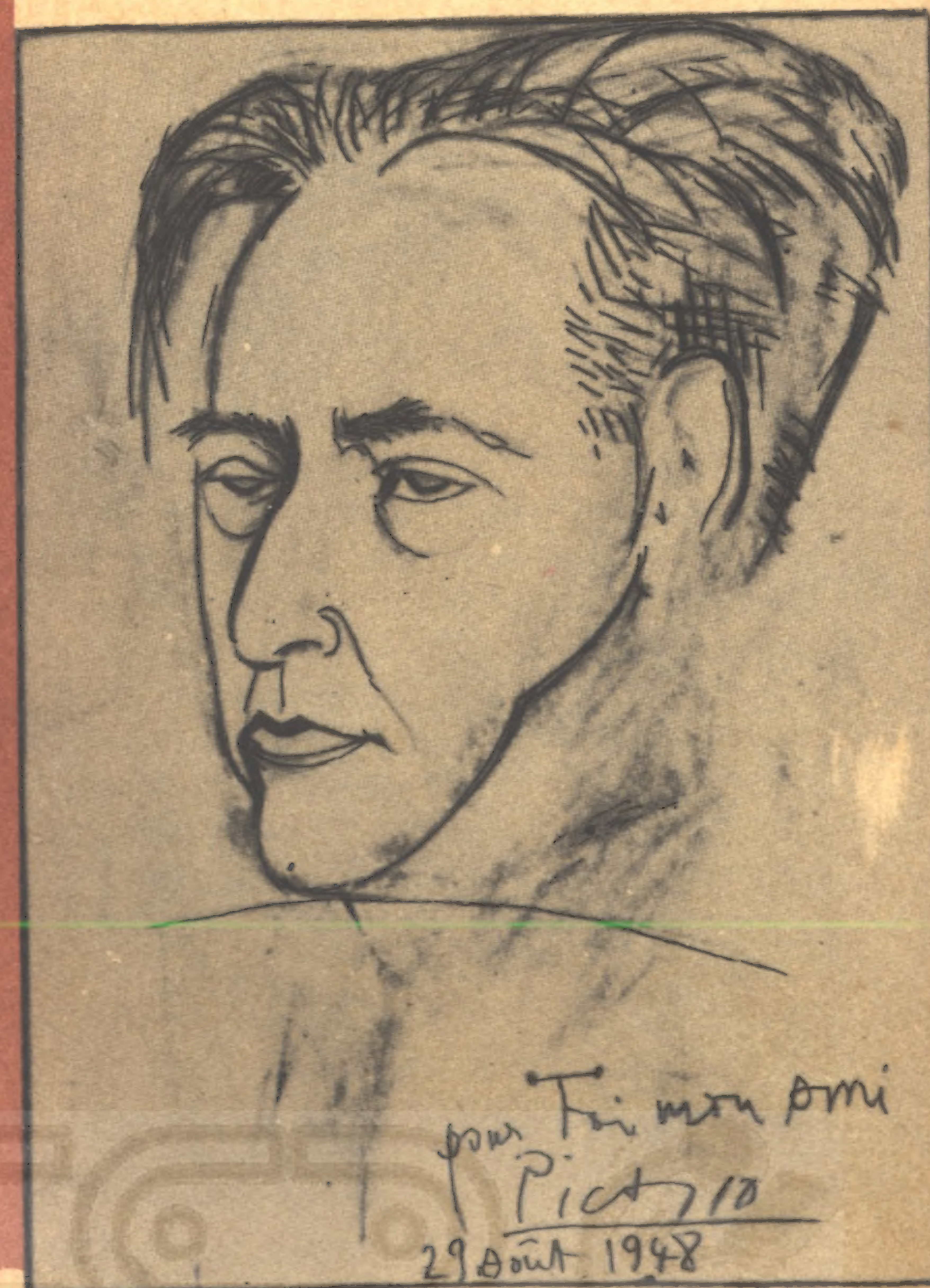
****

ILYA EHRENBURG ● OAMENI, ANI, VIAȚĂ

ILYA EHRENBURG

OAMENI, ANI, VIAȚĂ

COLECȚIA MERIDIANE

Ilya Ehrenburg

Oameni, ani, viață

Volumul IV

Traducere de
Tatiana Nicolescu

Editura pentru Literatură Universală

București — 1969

Pe copertă:
desenul lui P. Picasso reprodus după originalul
din colecția lui Ilya Ehrenburg

Илья Эренбург
ЛЮДИ, ГОДЫ, ЖИЗНЬ
СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ
В ДЕВЯТИ ТОМАХ
том девятый
Издательство «ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ЛИТЕРАТУРА»
Москва 1967

Cartea a patra

1

ÎN 1933 am făcut cunoștință cu regizorul american de film, Lewis Milestone. Curînd deveniräm prieteni. Era un om foarte gras și bun. Înainte de primul război mondial, adolescent fiind, plecase din Basarabia în America să-și caute norocul ; îndurase mizeria, foamea, muncise ca salahor, vînzător într-o prăvălie, fotograf ambulant și, în cele din urmă, devenise regizor de cinema. Filmul „Pe frontul de vest nimic nou" îi adusese glorie și bani, dar rămăsese același om simplu, vesel, sau, cum ar fi spus Babel, jovial. Iubea tot ce era rusesc, nu uitase graiul pitoresc al Sudului, se bucura cînd cineva îl trata cu un păhărel de vodcă și scrumbie. Venise într-o vizită de cîteva săptămîni în Uniunea Sovietică, se împrietenise din capul locului cu regizorii noștri, și-l auzeai exclamînd : „Eu, Lewis Milestone ? Da' de unde ! Sînt Leonea Milștein din Chișinău."

Într-o zi îmi povestise următoarea istorie : cînd America hotărî să intre în război, militarii chemați sub drapel fură întrebați dacă vor să plece în Europa, pe front, sau să rămînă în Statele Unite. Se întocmiră două tabele. Milestone se înscrise printre cei ce vroiau să plece pe front, dar fură trimiși acolo cei ce-și exprima-

seră dorința de a rămîne acasă. Rîzînd, Milestone adăugă : „De fapt, așa se întîmplă totdeauna în viață..." Era un pesimist vesel : „La Hollywood nu poți face ceea ce vrei... Şi poate că nu numai la Hollywood..."

Milestone vroia cu orice preț să ecranizeze un vechi roman al meu : „Viața și moartea lui Nikolai Kurbov". Încercai să-l conving să n-o facă. În primul rînd cartea nu-mi plăcea, în al doilea rînd mi se părea ridicol să înfățișezi în 1933 un comunist romantic, îngrozit de stihia n.e.p.-ului. Dar Milestone ținea morțiș să scriu scenariul, îmi propunea chiar să schimb intriga, să înfățișez munca, construcția în U.R.S.S., să zugrăvesc desfășurarea planului cincinal : „Să vadă americanii de ce sînt capabili rușii..."

Aveam profunde îndoieli în ce privește posibilitățile mele : nu sînt dramaturg și probabil că nu aș fi fost în stare să scriu un scenariu acceptabil. Iar ideea de a combina cîteva cărți mi se părea absurdă. Cum însă Milestone îmi plăcea, mă învoii pînă la urmă să scriu scenariul în colaborare cu el.

Mă invită într-o mică stațiune balneară din Anglia, unde se îndeletnicea cu o treabă grea : făcea cură de slăbire. Cîntărea o sută de kilograme și în fiecare an timp de trei săptămîni nu mînca nimic ; pierdea douăzeci de kilograme, după care, bineînțeles, se repezea la mîncare și curînd revenea la vechile proporții. Pentru această cură alegea un hotel confortabil, dar cu un restaurant prost ca să-i invidieze cît mai puțin pe cei ce continuau să ia masa de prînz și seară.

Milestone stătea tot timpul culcat și slăbea, iar eu ședeam alături de el, înghițeam o mîncare searbădă și scriam într-una. Omul acesta avea un simț deosebit al ritmului cinematografic : „Aici trebuie să întrerupem acțiunea, intervenea el. De pildă, să pornească o ploaie. Sau ar putea să iasă din casă o bătrînă cu coșniță, ce zici ?"

N-am păstrat textul scenariului pe care mi-l amintesc destul de vag. Era — după cîte țin minte — un amalgam de Hollywood și revoluție, de „găselnițe" ale lui Milestone și de rutină cinematografică, o melodramă înviorată de ironia a doi oameni maturi.

Tot scriind, reușirăm să umplem un blocnotes voluminos. Între timp Milestone slăbise, hainele atîrnau pe el și în sfîrșit plecarăm la Paris. La Montparnasse Milestone îl cunoscu pe pictorul Nathan Altmann căruia îi propuse să execute schițele de decoruri și costume pentru film.

Pesimismul lui Milestone se dovedi a fi întemeiat. Cohn, proprietarul studiourilor „Columbia", citi scenariul nostru și declară : „Prea multe elemente sociale și prea puține probleme sexuale. Nu e momentul să aruncăm banii în vînt..."

Milestone era, desigur, amărît : pierduse aproape un an de zile cu acest scenariu ; pînă la urmă reuși să obțină ca firma „Columbia" să

ne plătească mie şi lui Altmann drepturile de autor.

(Cu puţin timp înainte de izbucnirea celui de-al Doilea război mondial, l-am întîlnit la Paris. Nu slăbise, dar devenise sumbru. În anii războiului Milestone a turnat la Hollywood un film despre sovietici; căuta să ne ajute cum putea. În timpul călătoriei mele în Statele Unite i-am dat un telefon, el m-a invitat să vin la Hollywood, dar a trebuit să plec în Sud. Nu ştiu cum a dus-o în anii de după război şi de cîte ori a fost nevoit să facă ceea ce nu ar fi dorit.)

Altmann şi cu mine am fost bucuroşi să primim banii la care nu ne aşteptam. În zilele acelea, toate ziarele vorbeau despre doi norocoşi, un cărbunar şi un brutar care cîştigaseră cîte cinci milioane de franci, fiecare, la Loteria naţională. Deşi averea noastră era incomparabil mai modestă, ne poreclirăm „cărbunarul" şi „brutarul" şi hotărîrăm să sărbătorim revelionul cu toată pompa.

Pe strada l'Ecole-de-Médecine se afla un mic restaurant polonez unde ne duceam ori de cîte ori ni se făcea dor de bucătărie rusească. Patronii erau nişte oameni amabili şi conflictele polono-sovietice, frecvente în anii aceia, nu aveau repercusiuni asupra calităţii verzei cu carne de porc sau a gogoşilor. În ajunul anului nou 1934 polonezul îşi închise restaurantul şi se mută în strada Cotentin. Apartamentul nostru avea două odăi, uşile dintre ele au fost deschise şi vreo zece mese, aduse de la restaurant,

aşezate una lîngă alta. La intrare o inscripţie făcută de Altmann glăsuia: „Cărbunarul şi brutarul vă urează bun venit".

Judecînd după fotografiile de atunci, mă îngrăşasem mult fără să ajung însă blajin ca Milestone; dimpotrivă, ardeam de dorinţa de a mă lua la harţă, atacam morile de vînt şi pe unii morari cu totul reali, pe agenţii secreţi şi pe Paul Valéry, mă năpusteam împotriva suprarealismului şi a picturii ruseşti din veacul trecut, stîrneam gîştele, scriam aproape zilnic tot felul de pamflete, mă războiam în corespondenţele pe care le expediam ziarului „Izvestia", într-un cuvînt, mă comportam mai curînd ca un tînăr poet decît ca un prozator serios, de patruzeci şi trei de ani.

Aveam impresia că în 1933 Europa atinsese cu picioarele fundul mării, iar acum se ridica din nou la suprafaţă. Cu cîteva zile înainte de Anul nou, ziarele anunţaseră că judecătorii din Leipzig au fost nevoiţi să-l achite pe Dimitrov, ceea ce însemna capitularea lui Hitler în faţa opiniei publice. Mă întîlneam adesea cu emigranţii germani, ei spuneau că regimul fascist trebuie să cadă de pe o zi pe alta. Era ceea ce doreau ei, ceea ce doream şi eu, şi socoteam că anul 1934 va fi fatal pentru Hitler.

Barbariile, cruzimile hitleriştilor trezeau în noi intransigenţa, setea de răzbunare. Mi-amintesc că o dată, la *Closerie des Lilas*, contele Karolyi, şeful primului guvern revoluţionar din Ungaria, un om de o rară bunătate, îmi mărturisi: „Ştiţi la ce visez adesea? O dimineaţă

frumoasă de vară. Ies pe verandă. Îmi beau cafeaua şi, de fiecare copac din grădină, văd spînzurat un fascist..."

Îl ascultam zîmbind.

Mi-a rămas întipărit în memorie unul din primele mitinguri antifasciste de la Paris. Au luat cuvîntul profesorul Langevin, André Gide, Vaillant-Couturier, Malraux. André Gide rosti o predică demonstrînd că numai comunismul poate învinge răul ; se întrerupea des să bea apă, lentilele ochelarilor îi sclipeau. Muncitorii prezenţi în sală nu-i citiseră cărţile, dar ştiau că în faţa lor se află un scriitor renumit şi cînd Gide spuse : „Privesc cu speranţă spre Moscova", se auziră murmure de aprobare.

Malraux vorbea cam nedesluşit. Chipul îi era adesea schimonosit de un tic nervos. Pe neaşteptate se opri, ridică pumnul şi strigă : „Dacă izbucneşte războiul, locul nostru este în rîndurile Armatei Roşii". Sala răsună de aplauze entuziaste.

Tot ceea ce spun aici poate părea ciudat. O dată cu epoca se schimbau şi oamenii şi fiecare se schimba în felul lui. Abia după ce moare omul ne dăm mai bine seama de caracterul unitar al vieţii sale, care, altfel, poate părea pestriţă, uneori contradictorie. Dar atît timp cît trăieşte, ziua de astăzi face ca cea de ieri să treacă pe planul al doilea.

În 1933 Paul Eluard era un adept înverşunat al suprarealismului. Cu greu ar fi putut prevedea cineva pe atunci că versurile sale vor sta pe buzele luptătorilor din „Maquis". Langevin

mărturisi o dată cu un zîmbet trist că Joliot-Curie nu-şi dă seama de toată primejdia fascismului.

André Malraux este astăzi ministru în guvernul lui de Gaulle. Dar timp de opt ani, la Paris, în Spania, l-am văzut mereu alături ; a fost pentru mine un prieten apropiat. Unii autori de memorii încearcă să-şi ponegrească foştii prieteni ; mie nu-mi stă în fire. Mi-am prevenit cititorii că, referindu-mă la oamenii care sînt în viaţă, mă voi simţi încătuşat şi multe lucruri le voi trece sub tăcere. Totuşi nu pot vorbi despre evenimentele din deceniul patru al veacului nostru fără să-l pomenesc pe Malraux.

În 1933 apăruse romanul său „Condiţia umană" despre care scrisesem : „Expediţia în trecut nu i-a adus lui Malraux numai colecţii de sculpturi : în urma ei conştiinţa lui a devenit mai complexă, mai profundă, cu acele contradicţii pline de rafinament, specifice oricărei civilizaţii care a trecut de amiază, înclină spre amurg şi este condamnată să moară". Îmi dădeam totuşi seama că Malraux priveşte spre viaţa vie şi m-am bucurat mult cînd scriitori din cei mai conservatori i-au decernat premiul Goncourt. Hotărîrea juriului a fost înrîurită de atmosfera vremii : Franţa realiza o cotitură spre stînga.

Datorită lui Malraux am cunoscut mulţi scriitori tineri : Cassou, Aveline, Nizan, Dabit.

Guilloux, unul din discipolii săi, deveni prietenul meu. Un an sau doi mai tîrziu el a publicat „Sînge negru", unul din cele mai bune ro-

mane scrise între cele două războaie mondiale. Era învățător în orășelul breton Saint-Brieuc și nu semăna cîtuși de puțin cu literații parizieni : simplu, modest, nu vădea dorința să filozofeze cu tot dinadinsul sau să despice firul în patru. (Nu demult l-am reîntîlnit pe neașteptate la Roma ; ne-am amintit cu duioșie de anii de altă dată.)

Mă întîlneam și cu scriitorii germani : făcusem cunoștință cu Brecht, un om bun și hîtru. Îi plăcea să vorbească despre moarte, despre montările lui Meyerhold, despre tot felul de fleacuri agreabile. Turek, fost marinar, căuta să mă convingă că nu va trece nici un an și Hitler va fi aruncat în Spree. Îmi plăcea optimismul lui, drept care i-am dăruit o pipă. Toller se îndrăgostea, făcea pe disperatul, concepea planuri atît de piese cît și de eliberare a Germaniei. Ai fi zis că ține în buzunar pachete cu cărți de joc și construiește, construiește mereu castele. De la prima vedere îmi plăcu Anna Seghers, cam haotică, foarte vioaie, mioapă, deși observa totul foarte bine, distrată, deși reținea perfect orice cuvînt rostit.

Ne întîlneam, discutam, făceam presupuneri în ce privește viitorul. Unii jurau că în curînd fascismul se va prăbuși în Germania, alții că ciuma brună se va întinde peste Franța.

Culorile se schimbau însă de la țară la țară și în Franța ciuma era azurie. De cîteva ori am văzut manifestațiile organizației „Solidaritatea franceză" ; tinerii fasciști, în cămăși albastre, treceau în marș, salutîndu-și führerul cu mîna

ridicată în sus. Ici colo începură să apară manifestele „Crucilor de luptă", ale „Tineretului patriotic". În Franța, spre deosebire de Germania, erau puțini muncitori în rîndurile fasciștilor și îi priveam cu ironie pe acești feciori de bani gata care jurau să le vină de hac la toți comuniștii.

Intenționam să mă duc primăvara la Moscova. Vara urma să aibă loc Congresul scriitorilor sovietici. Aveam emoții ca o fată care se pregătește pentru primul ei bal. Îmi ziceam : se vor strînge toți scriitorii, va începe o discuție sinceră, serioasă despre artă ; va fi incontestabil un eveniment important...

În 1933 citisem „Pămînt desțelenit", ultimele poeme ale lui Bagrițki, „Diploma de garanție" de Pasternak, noile nuvele ale lui Babel, versurile lui Selvinski și Zaboloțki. Aveam impresia că literatura noastră este într-o perioadă de ascensiune.

În 1933 mulți scriitori francezi priveau cu speranță spre comuniști. Aflînd că fasciștii ard cărțile, ucid, organizează pogromuri, milioane de oameni se simțeau cuprinși de groază și mînie. Apelul adresat de Asociația scriitorilor revoluționari era semnat între alții de Giono și Drieu la Rochelle.

Cu Giono făcusem cunoștință în preajma lui 1930. Era un om visător, care zîmbea tăcut și scria romane poetice zugrăvind viața la țară. În 1933, deopotrivă cu mulți alții, blestemase fascismul. Nu l-am mai întîlnit ani de-a rîndul și m-am mirat citind apoi într-un articol de al

lui că trebuie să acceptăm existenţa lui Hitler. Mai tîrziu Giono a acceptat şi regimul de ocupaţie, dar de astă dată nu m-am mai mirat.

Drieu la Rochelle era o personalitate cu mult mai puternică ; talentat, în felul lui sincer, dar cu unele hibe sufleteşti. Am vorbit o dată amîndoi la o casă de cultură, unde se aduna intelectualitatea antifascistă, am discutat prieteneşte în cîteva rînduri. Revenind la Paris, după una din călătoriile mele, l-am întîlnit pe Drieu la intrarea într-o cafenea de pe Bulevardul Saint-Germain. El a întors pe loc capul. Cineva mi-a dat apoi ultima lui carte în care figurau nişte mărturisiri ciudate : „Vom lupta împotriva tuturor. Aceasta şi înseamnă fascism... Libertatea şi-a trăit traiul. Omul trebuie să se cufunde în străfundurile sale obscure. Asta o spun eu, un intelectual şi un veşnic îndrăgostit de libertate..." S-a lăsat ademenit de fascism, a colaborat cu hitleriştii cînd aceştia au ocupat Franţa şi s-a sinucis în 1944, văzînd bătută cartea pe care mizase.

La întrunirile noastre venea un eseist talentat, Guéhenno, originar din Bretania, fiu de muncitor. Păstrez şi astăzi cartea pe care mi-a dăruit-o, intitulată „Jurnalul unui cvadragenar". Deschizînd-o, am dat peste aceste rînduri : „La sfîrşitul războiului, în Răsărit a izbucnit o vîlvătaie. Lumina ei ne ajută să trăim... Noi nu i-am urmat exemplul. Lupta nu s-a extins. Vedem cum se sting şi se îneacă în mlaştina Apusului scînteile incendiului. Şi totuşi această luptă, acest exemplu, sînt aproape unica noastră speranţă, unica noastră bucurie..."

Astăzi Guéhenno este academician. De curînd a venit în vizită la Moscova, a fost şi pe la mine. Drumurile noastre s-au despărţit în multe privinţe, dar ne-am amintit cu duioşie de anii de după 1930.

La sfîrşitul lui 1933 fasciştii francezi ridicară capul. Parisul vuia ca un stup de albine răvăşit. Oamenii discutau pînă răguşeau, la cafenele, în vagoanele metroului, la colţuri de stradă. Familiile se învrăjbeau. Într-o anumită măsură revedeam tabloul Moscovei din vara lui 1917.

Pînă şi pictorii de pe Montparnasse începuseră să se preocupe de politică.

Prima oară în viaţa mea radioul deveni o pasiune pentru mine.

Konstantin Alexandrovici Fedin şi-aminteşte, într-un articol, de o seară petrecută în casa mea, pe strada Cotentin, cînd Malraux îi pusese o sumedenie de întrebări despre Uniunea Sovietică şi cînd Konstantin Alexandrovici avusese o discuţie în contradictoriu cu Leonhardt Frank. Discuţii purtam adesea şi la „Coupole" şi la mine acasă.

Uneori mă întîlneam cu André Chamson, un om agreabil şi blajin, cu temperament înflăcărat de meridional, care în vorbe executa pe toţi cei bănuiţi de fascism şi îşi spunea „jacobin". Astăzi şi el este academician ; ne vedem o dată la cinci sau zece ani şi depănăm amintiri paşnice despre timpurile de altădată.

La barul „Coupole" veneau S. B. Cilenov, Elsa Iurievna Triolet, Aragon, Desnos, Roger Vaillant, René Crevel şi alţi foşti şi actuali su-

prarealişti. René Crevel avea o privire blîndă, care trăda suferinţă, îl chinuia ruptura dintre comunişti şi suprarealişti. Încercam să-l liniştesc, dar fără succes.

Uneori mă invita la conacul său *Faisanderie* directorul hebdomaderelor *Vu* şi *Lu*, violentul Vogel. Era snob nu din convingere, ci din fire, fără să-şi dea seama de acest lucru. Admira Uniunea Sovietică, fusese la Moscova însoţit de A. A. Ignatiev, în casa lui veneau comunişti, totuşi rămase oarecum deconcertat cînd fiica lui Marie-Claude se căsători cu Vaillant-Couturier. La *Faisanderie* se purtau totdeauna discuţii fără de sfîrşit şi mai amarnic decît toţi striga Vogel, altfel blînd în viaţa de toate zilele, dar aspru în aprecieri.

De ce să n-o mărturisesc, mă bucuram de succesul ce-l aveam : în ciuda pronosticurilor întunecate, „Şi a fost ziua a doua" se tipărea la Moscova. Poate că acest fapt influenţa şi aprecierile mele asupra diferitelor evenimente ? În viaţă am văzut destule cazuri în care opiniile oamenilor erau înrîurite de chestiuni pur personale, de succesele sau insuccesele lor în muncă, chiar şi de starea sănătăţii.

Dar, oricum, priveam viitorul cu încredere.

La sfîrşitul lui decembrie sosi o telegramă de la Moscova : „Căsătorită cu Boris Lapin numele adresa dinainte urări de Anul nou Irina". Pe Lapin îl cunoscusem cu un an înainte. Îmi plăcuse firea lui care îmbina — lucru rar — dragostea de carte cu înclinarea spre aventuri complicate şi primejdioase. Îmi plăcuse şi volumul pe care il publicase. Totuşi telegrama mă miră. Niciodată Irina nu-mi scrisese despre Lapin. Iar precizarea cu privire la numele de familie şi la adresă mi se părură amuzante. Se făcea simţit aici şi caracterul Irinei şi caracterul epocii.

Închinarăm pentru fericirea Irinei. Revelionul a fost reuşit, nu numai pentru că bucătarul polonez ne-a servit o cină admirabilă, dar şi pentru că toţi cîţi ne adunaserăm — şi era lume multă — eram bine dispuşi ; veselia a ţinut pînă dimineaţă.

Aveam aproape 43 de ani. Nu mai eram chiar aşa de tînăr, dar se vede că nu mă copsesem încă. Credeam în prăbuşirea apropiată a fascismului, în triumful dreptăţii, în înflorirea artelor. Anii ce trecuseră mi se păreau nişte ajunuri excesiv de lungi şi cartea de articole scrise între 1932—1933 o intitulasem „Deznodămîntul prelungit". N-aş avea nimic de spus pentru a mă disculpa : împărtăşeam iluziile multora şi nu-mi puteam imagina nicidecum că voi îmbătrîni fără să ajung să văd deznodămîntul.

2

CU I. A. ILF şi E. P. Petrov am făcut cunoştinţă la Moscova, în 1932, dar ne-am împrietenit un an mai tîrziu, cînd ei au venit la Paris. În anii aceia călătoriile scriitorilor noştri

în străinătate erau însoțite de aventuri neprevăzute. Pînă în Italia Ilf și Petrov au mers pe o navă militară sovietică cu care intenționau să se și întoarcă, dar în loc s-o facă, se duseră la Viena, sperînd să capete acolo drepturile de autor pentru traducerea romanului „Douăsprezece scaune". Cu greu reușiră să scoată ceva bani și o porniră spre Paris.

Cunoșteam o doamnă, rusoaică de origine, care lucra într-un efemer studio cinematografic, o femeie cu un suflet foarte bun. Reușii s-o conving că nimeni nu poate scrie mai bine decît Ilf și Petrov un scenariu de comedie, drept care ei obținură un avans.

Bineînțeles, de îndată ce sosiră la Paris, le povestii istoria cărbunarului și a brutarului care cîștigaseră la loterie. Ilf și Petrov mă întrebau în fiecare zi: „Ce se mai scrie nou prin ziare despre milionarii noștri?" și cînd se puse problema scenariului, Petrov spuse: „Începutul îl avem. Un om sărac cîștigă cinci milioane".

Ziua amîndoi ședeau la hotel și scriau de zor, iar seara veneau la „Coupole". Acolo, inventam cu toții tot felul de situații comice și în afară de cei doi autori ai scenariului la căutarea „gag"-urilor luau parte Savici, pictorul Altmann, arhitectul polonez Senior și eu.

Comedia nu reuși: în ciuda strădaințelor depuse de Ilf și Petrov, scenariul nu demonstra o cunoaștere temeinică a vieții din Franța. Dar scopul fusese atins: cei doi petrecuseră cîtva timp la Paris. Iar eu n-am avut decît de cîștigat: am cunoscut doi oameni minunați.

În amintirile contemporanilor, aceste două nume se contopesc. A existat un singur om „Ilfpetrov". Dar de fapt ei nu semănau cîtuși de puțin unul cu celălalt. Timid, tăcut, Ilia Arnoldovici Ilf glumea arareori, dar tăios; ca și mulți alți scriitori, de la Gogol la Zoșcenko, care au făcut să rîdă milioane de oameni, era trist din fire. La Paris își regăsi fratele, un pictor care plecase de mult din Odesa și acesta încercă să-l inițieze în ciudățeniile artei moderne. Lui Ilf îi plăceau dezordinea sufletească, haosul. Evgheni Petrovici Petrov, dimpotrivă, iubea viața confortabilă, plăcută, se împrietenea ușor cu tot felul de oameni, la adunări lua cuvîntul și pentru el și pentru Ilf; ore de-a rîndul putea să facă oamenii să rîdă și totodată rîdea și el. Era un om de o rară bunătate, vroia ca toți să trăiască mai bine, observa tot ceea ce putea să ușureze sau să înfrumusețeze viața. Era, cred, omul cel mai optimist din cîți mi-a fost dat să cunosc. Dorea din adîncul inimii ca viața să fie mai bună decît era în realitate. Putea lua apărarea unui ticălos notoriu spunînd: „Dar poate că nu e așa? Cîte nu se spun despre oameni..." Cu o jumătate de an înainte ca hitleriștii să ne atace, Petrov vizitase Germania. La întoarcere, căuta să ne liniștească pe toți spunînd: „Nemții sînt sătui pînă-n gît de război..."

Nu, Ilf și Petrov nu erau frați siamezi, dar au scris împreună, împreună au hoinărit prin lume, erau prieteni din cei mai buni. Aș zice că se completau unul pe celălalt: satira caus-

tică a lui Ilf se armoniza perfect cu umorul lui Petrov.

Deşi de obicei Ilf tăcea mai mult, dar nu ştiu cum îl lăsa în umbră pe Petrov, de aceea pe Evgheni Petrovici l-am cunoscut cu adevărat, cu mult mai tîrziu, în anii războiului.

Mă gîndesc la soarta cîtorva satirici sovietici : Zoşcenko, Koltov, Erdman. Lui Ilf şi Petrov norocul le-a surîs tot timpul. Cititorii i-au îndrăgit de îndată, după primul roman. Duşmani aveau puţini. Şi „criticaţi“ n-au fost decît arareori. Au călătorit în străinătate, au cutreierat America, după care au scris o carte veselă şi totodată inteligentă, căci ştiau să observe viaţa. Un noroc a fost şi faptul că au scris despre America în 1936 ; tot ceea ce numim „cultul personalităţii“ crea condiţii prea puţin prielnice satirei.

Amîndoi au murit devreme. Ilf s-a îmbolnăvit de tuberculoză în America şi a murit în primăvara lui 1937, la vîrsta de 39 de ani. Petrov avea 38 de ani cînd a murit într-o catastrofă de aviaţie în zona din imediata apropiere a frontului.

Nu o dată, încă înainte de a pleca în America, l-am auzit pe Ilf spunînd : „Am epuizat repertoriul“ sau „Cîntecul e pe terminate“. Dar cine îi citeşte carnetele cu însemnări îşi dă seama că, de fapt, el era abia la începutul activităţii sale de scriitor în sensul profund al acestui cuvînt. Cînd a murit, creaţia sa abia atinsese etapa în care Cehov semna cu pseudonimul Cehonte. De altfel într-o zi Ilf mi-a şi spus :

„Grozav mi-ar plăcea să scriu o nuvelă ca «Agrişele» sau ca «Draga de ea»...“ Era nu numai un satiric, dar şi un poet (în tinereţe scrisese versuri, dar nu la ele mă refer, ci la faptul că însemnările lui zilnice sînt pline de poezie autentică, laconică şi reţinută).

„Cum să scriem acum ?“ iată întrebarea pe care mi-a pus-o Ilf în timpul ultimei sale vizite la Paris. „Marii combinatori“ au fost retraşi din circulaţie. În foiletoane de ziar poţi zugrăvi birocraţi despotici, hoţi, ticăloşi. Dacă indici numele şi adresa totul intră la categoria „fenomenelor negative“. Dar dacă scrii o nuvelă din toate părţile încep să ţipe : „Vă pripiţi cu generalizarea ; e un caz netipic, o calomnie...“

Într-una din zilele petrecute la Paris, Ilf şi Petrov discutau despre viitorul lor roman, al treilea ca număr. Pe neaşteptate Ilf se întunecă : „Ce rost are să mai scriem un roman ? Dumneata, Jenea, vrei să dovedeşti ca de obicei că Vsevolod Ivanov a greşit şi că în Siberia cresc palmieri...“

Totuşi între multe alte însemnări ale lui Ilf figurează şi planul unui roman fantastic. Nu se ştie din ce motive cineva hotărăşte construirea unei cetăţi a cinematografiei într-un oraş de pe Volga, „în stil grec antic, dar cu toate realizările tehnicii americane. Se trimit concomitent două delegaţii, una la Atena, alta la Hollywood pentru ca apoi, conjugîndu-se experienţa acumulată să se treacă la realizarea planului“. Delegaţia care a plecat la Hollywood a căpătat un premiu de asigurare pentru că unul din

membrii ei a decedat, după care ceilalţi s-au apucat de beţie. „Umblau pînă la genunchi în apa Oceanului Pacific, iar mutrele lor strălucitoare şi bete erau luminate de un splendid apus de soare. I-au prins nişte molocani[1] din însărcinarea lui Mister Eiberson, reprezentantul cinematografiei americane." La Atena, delegaţia a dus-o prost: drahmele s-au topit în doi timpi. Cele două delegaţii se întîlnesc la Paris, în casa de toleranţă „Sfinxul" şi se întorc înspăimîntate acasă, temîndu-se că vor trebui să dea seama de faptele lor. Dar acasă au şi uitat de ei fiindcă nimeni nu se mai gîndeşte să construiască nici un fel de cetate cinematografică...

Romanul n-a fost scris. Ilf ştia că trage să moară. În jurnalul lui găsim această însemnare: „Un vînt de primăvară cumplit, ca de gheaţă, care-ţi sădeşte frig şi groază în suflet. Ce ghinion am avut în viaţă".

După moartea lui Ilf, Evgheni Petrovici a spus: „După părerea mea, ultimele lui însemnări (scrise direct la maşină la un rînd) sînt o operă literară remarcabilă, plină de poezie şi de tristeţe".

Şi eu am impresia că însemnările lui Ilf nu reprezintă numai un document uman remarcabil, dar sînt şi pagini excelente de proză. El a ştiut să exprime ura, groaza pe care ţi-o inspiră trivialitatea: „Cît de mult îmi place să ascult cum discută între ei funcţionarii. Convorbirea

[1] Membri ai unei secte religioase.

liniştită, solemnă a două curiere sau schimbul domol de idei între doi funcţionari care spun: „Iar la felul trei s-a servit compot de vişine". „Şedeam în tăcere lîngă coloanele din Ostafievo şi ne încălzeam la soare. Tăcerea dura de vreo două ceasuri. Pe neaşteptate, pe drum apăru o vilegiaturistă cu un ceainic nichelat în mînă, care strălucea orbitor la soare. Toţi se înviorară subit. Unde l-aţi cumpărat? Cît costă?" „Creionul verde-auriu se chema «Calculatoro-copist». Of, ce plictiseală!" „S-a deschis un nou magazin. Se vînd mezeluri pentru anemici şi pateuri pentru neurastenici." „Ţara idioţilor care nu ştiu de frică." „Erau copiii trufaşi ai unor şefi mai mici, cu muncă de răspundere." „Dumnezeu nu există! Dar brînză există? întrebă trist învăţătorul." Ilf scria despre oameni pe care-i cunoştea bine: „Compozitorii nu făceau nimic, doar aşterneau pe hîrtie de note denunţuri unul împotriva altuia". „În fiecare revistă este înjurat Jarov. Pînă acum zece ani l-au lăudat. Zece ani de acum înainte îl vor critica. Îl vor critica pentru acelaşi lucru pentru care altă dată l-au lăudat. Ce plicticos şi greu e să trăieşti printre idioţi care nu ştiu de frică."

Carnetele de însemnări ale lui Ilf mi-amintesc într-o anumită măsură de cele ale lui Cehov. Dar Ilf n-a apucat să scrie nuvele ca „Draga de ea" sau „Agrişele", poate n-a avut timp, poate din modestie nu s-a hotărît s-o facă.

Petrov suporta cu greu pierderea. Nu era numai regretul după cel mai apropiat prieten, dar totodată şi conştiinţa că autorul care se

chemase „Ilfpetrov“ murise. Cînd l-am reîntîlnit în 1940, după o lungă despărțire, mi-a spus cu o tristețe neobișnuită pentru el: „Trebuie să iau totul de la început...“

Ce-ar fi scris? E greu de presupus. Era foarte talentat și avea multă personalitate, dar nu a apucat să arate ce poate, căci a început războiul.

În anii aceia a muncit din greu și fără a avea satisfacții. În fruntea Biroului sovietic de informații care se ocupa cu difuzarea știrilor pentru străinătate se afla S. A. Lozovski. Situația noastră era grea, mulți dintre aliați ne cîntau prohodul. Trebuia să le arătăm americanilor adevărul. Lozovski știa că puțini scriitori sau ziariști din țara noastră cunosc psihologia americanilor și ar putea scrie pentru ei fără a recurge la citate și șabloane. În aceste împrejurări Petrov deveni corespondentul de război al unei mari agenții de presă NANA (aceeași care-l trimisese pe Hemingway în Spania). Evgheni Petrov muncea cu bărbăție și răbdare. Paralel colabora la *Izvestia* și *Krasnaia zvezda*.

În prima iarnă de război am locuit la hotelul „Moscova“. În ziua de 5 februarie se întrerupse curentul electric, se opriră lifturile. În această noapte se întoarse de lîngă Suhinici Evgheni Petrov contuzionat de suflul unei bombe. Ascunsese tovarășilor săi de drum starea în care se afla. Cu greu reuși să urce pe scară pînă la etajul zece. Cînd am venit să-l văd a doua zi, abia mai vorbea. A fost chemat un medic. Iar

Petrov, întins în pat, scria despre luptele la care asistase.

Într-o perioadă foarte grea, în iunie 1942, ne aflam în același hotel, în odaia lui K. A. Umanski. Se găsea printre noi și amiralul Ivan Stepanovici Isakov. Petrov îl rugă să-l ajute să ajungă în Sevastopolul asediat. Ivan Stepanovici căută să-l convingă să renunțe la acest plan, dar Petrov insista. Cîteva zile mai tîrziu reuși totuși să ajungă la Sevastopol unde nimeri sub un bombardament îngrozitor. La întoarcere distrugătorul „Tașkent“ pe care călătorea fu lovit de o bombă germană. Au fost multe victime. Petrov ajunse pînă la Novorosiisk. De acolo călători cu o mașină care avu un accident, dar și de astă dată Evgheni Petrov rămase teafăr și nevătămat. Începu să scrie un reportaj despre Sevastopol, se grăbea să sosească la Moscova. Avionul zbura la înălțime mică, așa cum se obișnuia pe atunci în zona din imediata apropiere a frontului și se lovi de vîrful unei coline. Moartea alergase mult după Petrov și în sfîrșit îl ajunsese din urmă.

(Curînd după aceea fu rănit I. S. Isakov, iar mai tîrziu într-o catastrofă de aviație în Mexic își pierdu viața și K. A. Umanski.)

Ilf și Petrov făceau figură aparte în mediul scriitoricesc: oameni de treabă, nu erau înfumurați, nu făceau pe clasicii, nu căutau să-și croiască drum în viață prin orice fel de mijloace — drepte și nedrepte. Se apucau de orice muncă, chiar de cea mai puțin interesantă. Multe forțe au investit ei în foiletoanele de

ziar, ceea ce le face cinste. Vroiau să lupte cu indiferenţa, cu grosolănia, cu aroganţa. Erau nişte oameni de treabă, cred că alt cuvînt mai potrivit nici nu se poate găsi pentru a-i caracteriza. Ca scriitori aveau talent, într-o vreme foarte grea cititorii zîmbeau parcurgîndu-le cărţile. Simpaticul potlogar Ostap Bender a înveselit şi continuă să înveselească milioane de oameni, iar eu, care nu am avut prilejul să fiu rîzgîiat de amiciţia colegilor mei de breaslă, aş adăuga că Ilia Ilf şi Evgheni Petrov mi-au fost buni prieteni.

3

O DATĂ, prin 1931 sau 1932, luam masa cu Merle într-un restaurant din Marsilia. La masa vecină, şedea un brunet frumos, cu aer de dansator argentinian. Făcea curte unei doamne. Cînd florăreasa întinse doamnei un trandafir, el aruncă acesteia o bancnotă şi rosti exagerat de tare : „Nu e nevoie de rest". Merle se aplecă spre mine şi-mi şopti : „E Alexandr, unul din cei mai iscusiţi escroci ai Parisului. De altfel este un compatriot al dumitale..." N-am stat să intru în amănunte, căci la Paris erau destui escroci iscusiţi originari din toate ţările lumii.

În ianuarie 1934 toate ziarele publicară fotografia frumosului brunet. Alexandr Staviski se născuse într-adevăr la Kiev, în Slobodka. Ziariştii îl porecliseră „frumosul Saşa". S-a stabilit că frumosul Saşa sfeterisise într-un termen scurt 650 milioane de franci. Ziarele aminteau că mai fusese condamnat de trei ori, că se bucura de încrederea diplomaţilor şi era în slujba poliţiei, iar cecurile le împărţea cu dezinvoltură în dreapta şi-n stînga ca pe nişte trandafiri, nu numai deputaţilor, dar chiar şi unora dintre miniştri.

Ziarele începură să se certe între ele. Cele de dreapta afirmau că Staviski mituise pe radicali. Radicalii răspundeau că şi prietenii lui Tardieu se înfruptaseră din cecuri.

Pe neaşteptate, frumosul Saşa se împuşcă. Ziarele relatau amănunte emoţionante. Escrocul apărea în postura unui Werther. Dar melodrama nu dură mult. Se dovedi că Staviski fusese împuşcat de un agent al poliţiei, pe numele Voix. Poliţia se temuse că, strîns cu uşa, Saşa va începe să facă destăinuiri, iar în afacere erau implicate personalităţi mult prea marcante.

Toate acestea aminteau de aventurile lui Ostap Bender. De pildă, la anchetă se stabili că deputatul Bonnaure luase sume importante drept mită. Nu-mi mai amintesc din ce partid anume făcea parte, dar în manifestul său electoral el declarase : „Programul meu proclamă : destul cu principiile politice ! Pe primul plan să punem cinstea !"

Scandalurile financiare făceau parte integrantă din viaţa cotidiană a Franţei. În fiecare an ieşea la iveală o nouă escrocherie de mari proporţii : Oustrik, Peret, Bagdad, „Ngoko-

Sanga". Se mai adăugase încă una în definitiv... Niciodată nu mi-aş fi închipuit că frumosul Saşa va deschide o nouă pagină în istorie.

Ziarele de dreapta începură să acorde multă atenţie problemelor de morală. La mijloc se aflau tot nişte calcule politice: la putere se afla un guvern al „cartelului de stînga". Ministrul de externe Paul Boncour era partizanul apropierii de Uniunea Sovietică. În ce priveşte diferitele organizaţii fasciste, ele se inspirau din exemplul Germaniei: o escrocherie de răsunet în care erau implicaţi deputaţi şi cîţiva miniştri dădea apă la moară campaniilor împotriva parlamentarismului, propagandei în favoarea unui „stat sănătos cu o conducere fermă".

Se declanşă o nouă criză ministerială. Ea aduse vagi schimbări, căci majoritatea în parlament aparţinea radicalilor şi socialiştilor. Luîndu-şi inima în dinţi, noul prim-ministru Daladier, hotărî să demită din postul de prefect al poliţiei pe atotputernicul Chiappe, care proteja organizaţiile fasciste. Deşi mic de statură, Chiappe suferea de grandomanie, era corsican şi aspira, se vede, să devină un nou Napoleon. Auzind că a fost destituit, răspunse că în caz de nevoie „va ieşi în stradă".

Într-adevăr, două zile mai tîrziu, la 6 februarie, am asisat în eleganta *Place de la Concorde* la o rebeliune fascistă. Adepţii organizaţiilor „Crucile de luptă", „Solidaritatea franceză", „Tineretul patriotic" încercară să-şi croiască drum peste pod şi să pătrundă în clădirea

parlamentului, unde deliberau deputaţii înspăimîntaţi.

„Marsilieza" fasciştilor era întreruptă de huiduieli. Poliţiştii, în rîndul cărora se aflau numeroşi corsicani, se comportară neobişnuit de blînd. Mulţi dintre ei erau devotaţi şefului şi compatriotului lor Chiappe, pe lîngă aceasta aveau în faţa lor nişte tineri bine îmbrăcaţi şi nu muncitori cu şepci. Fasciştii trecură la incendierea autobuzelor, dărîmară în grădina Tuileries cîteva statui de nimfe, tăiară cu brice picioarele cailor gărzii republicane. Ici colo răsunară împuşcături. Li se alăturară şi nişte borfaşi care se apucară să devasteze magazinele. Spre dimineaţă obosiră cu toţii şi se împrăştiară pe la casele lor.

Deşi radicalilor le plăcea să-şi spună „iacobini", „iacobinii" se speriară. Daladier demisionă. Începu obişnuita agitaţie parlamentară şi Doumergue, om cu concepţii de dreapta, înjghebă un nou cabinet, cuprinzînd diverşi francezi onorabili, între care Pétain şi Laval.

Viaţa părea să reintre în făgaşul obişnuit, dar vremurile se schimbaseră. În ziua de 9 februarie comuniştii lansară un apel către muncitori cerîndu-le să ia atitudine împotriva fasciştilor. Era o noapte ceţoasă. M-am dus la Gara de Est: se spunea că acolo au loc ciocniri între muncitori şi poliţie. Alături de mine mergea un muncitor în vîrstă, care-mi ceru un foc şi apoi spuse: „Ce neruşinare!" În aceeaşi clipă din ceaţă apăru o maşină cu poliţişti; unul dintre

ei sări jos și lovi pe muncitor cu bastonul de cauciuc în cap.

Într-o stradă îngustă am văzut construindu-se o baricadă: se aduceau butoaie, mese, cărucioare de mînă, se cînta „Internaționala". Am încercat să trec mai departe. Răsunară cîteva împușcături. Era beznă. Cînd am ajuns în colțul străzii, n-am mai zărit pe nimeni, doar pe trotuar cîteva pete de sînge.

Se luminase de ziuă cînd am ajuns în sfîrșit la oficiul telegrafic din clădirea Bursei, care funcționa toată noaptea: vroiam să transmit cît mai repede o corespondență despre cele întîmplate. De cîteva ori am fost oprit pe drum, percheziționat.

Asta se petrecuse vineri. Următoarele două zile hotărîră multe. Diferitele sindicate, cele în fruntea cărora se aflau comuniști, ca și cele conduse de socialiști, reușiră să ajungă la o înțelegere. La 14 februarie urma să aibă loc greva generală. Organizațiile muncitorești chemară pe toată lumea să se adune în *Place de la Nation.*

Cu o zi înainte ziarele preziseseră că greva va eșua inevitabil. Dar a doua zi nu mai apăru nici unul din ele. Muncitorii tipografi erau în grevă. Viața se oprise: autobusele nu circulau, magazinele erau închise, poșta nu funcționa, chiar și învățătorii se alăturaseră grevei.

M-am dus în *Place de la Nation.* Era prima manifestație populară pe care o vedeam la Paris și mă impresionă încrederea fermă în forțele proprii și veselia obișnuită a mulțimii pariziene.

Străzile învecinate erau ticsite de sute de camioane cu polițiști și membri ai gărzii republicane. Dar în piață toată lumea glumea, cînta. Cineva propuse să se împodobească statuia Republicii cu un steguleț roșu. Statuia este impunătoare și se află așezată pe un soclu înalt. Pe loc se formă o piramidă de oameni. Manifestanții salutau cu căldură pe refugiații străini veniți din Italia, Polonia, Germania. Mi-amintii de fasciștii cuprinși de turbare în *Place de la Concorde.* Erau două lumi diferite...

12 februarie deveni pentru Franța o dată importantă. Dar a doua zi Parisul arăta ca de obicei; în aparență ai fi zis că nu s-a întîmplat nimic. Demonstrația fascistă din 6 februarie a dus la înlăturarea guvernului, pe cînd de astă dată toți miniștrii rămaseră la posturile lor. Și totuși data de 12 februarie a adus multe schimbări, nu în componența unui cabinet ministerial, ci în starea de spirit a Franței. Brusc încetară discuțiile cînd anume vor mai scoate capul fasciștii și pe cine vor ei să pună ca führer. Toți înțeleseră că forța e în mîinile poporului. La 12 februarie a avut loc prima repetiție a Frontului popular, care doi ani mai tîrziu a zguduit Franța întreagă.

Toată ziua am hoinărit pe străzi, fericit, într-o stare de exaltare, iar seara am scris un articol pe care l-am dus la oficiul telegrafic. A doua zi a sosit o telegramă din partea redacției: la Viena începuseră ciocniri armate între muncitori și poliție, trebuia să cer de urgență viza austriacă și să plec într-acolo cît mai repede.

Ziua de 12 februarie mă înaripase: nu mai vedeam decît victorii. După Paris iată şi Viena... Probabil că se apropie „lupta cea mare“ despre care cîntaseră muncitorii parizieni în noaptea ceţoasă. Ce păcat că un cetăţean cu paşaport sovietic nu putea trage cu puşca! Nu-i rămînea decît să se mulţumească a fi corespondent de război...

4

ÎMI DĂDEAM seama că austriecii nu-mi vor da viza de intrare, de aceea am hotărît să recurg la un şiretlic. Am declarat că plec la Moscova prin Viena şi am cerut viză de tranzit. Dar în sinea mea mi-am zis: „Rămîn la Viena atît cît îmi trebuie şi de altfel nici nu se ştie cine va birui...“ Austriecii tărăgănară totuşi două zile pînă-mi dădură viza de tranzit.

Cînd sosii la Viena, ningea cu fulgi mari, de parcă zăpada ar fi vrut să acopere rănile încă proaspete. Unele case aveau găuri negre, fuseseră lovite de artileria Heimwehr-ului. În Floridsdorf mirosea a ars. La ferestre mai atîrnau bucăţi de cearşafuri, batiste — stegufeţele albe ale capitulării. Printre dărîmături zării un cadavru de femeie..... Ostaşii din Heimwehr opreau pe trecători, pe unii îi percheziţionau cu de-amănuntul. Totul îmi amintea de Presnia în 1905.

Un ziarist îmi povesti că în ajun, cînd se mai dădeau încă lupte, avusese loc judecarea muncitorului Münichreiter. Grav rănit, acesta fu adus în instanţă pe targă. Trei ore mai tîrziu a fost dus la spînzurătoare. După prima sentinţă capitală, urmară altele.

Încercai să găsesc cîteva cunoştinţe, să le descos. Toţi erau speriaţi, răspundeau anevoie. Aflai că mulţi Schutzbund-işti reuşiseră să ajungă la graniţa cehoslovacă.

După victoria de la Paris, la Viena asistam la o înfrîngere. Nu-mi dădeam încă seama de epoca ce se deschidea în faţa noastră şi înfrîngerea Schutzbund-iştilor mă impresionă puternic.

Mi-amintii că în 1928, la Viena, primisem invitaţia de a vizita nişte case de muncitori: invitaţia fusese tipărită pe o hîrtie frumoasă, purta stema capitalei şi semnătura primarului, un social-democrat. În această vizită am fost însoţit de un consilier municipal, de asemenea social-democrat. Mi-a arătat case admirabile, cu grădiniţe, cu terenuri sportive, cu săli de lectură spaţioase. Văzîndu-mă plăcut impresionat, însoţitorul meu se bucură. Mă invită într-o cafenea unde am găsit muncitori, citind ziare de cele mai diferite orientări. Mi-amintesc că acolo i-am mărturisit amabilului austriac unele din îndoielile mele: „Casele sînt splendide, dar nu aveţi impresia că le construiţi pe pămînt străin?“ Interlocutorul meu începu să-mi explice că socialismul va învinge pe cale paşnică, că doar

la ultimele alegeri, șaptezeci la sută din alegători votaseră pentru social-democrați la Viena...

Acum aceste blocuri minunate, care purtau numele lui Marx, Engels, Goethe, Liebknecht erau înnegrite de fum, găurite de obuzele de artilerie...

Auzii o împușcătură: căzuse un ostaș din Heimwehr. Era ultima bubuitură de tunet, slabă, a unei furtuni ce trecuse.... Cafenelele erau ticsite de vizitatori eleganți. Pe ziduri se lipeau afișe, anunțînd spectacole teatrale: „Bal la Savoy", „O fată cu temperament", „Vrem să visăm".

M-am dus la Bratislava unde am întîlnit cîțiva Schutzbund-iști. Unul dintre ei îmi povesti că reușise să salveze multe documente. Era muncitor, social-democrat. Îmi istorisi îndelung evenimentele tragice, îmi arătă procesele-verbale ale ședințelor ce au premers zilele din februarie, îmi citi rapoartele șefilor de sectoare. Îmi spuse: „Mi-e totuna că sînteți comunist. Am citit cărțile dumneavoastră. Să scrieți adevărul. Să știe toată lumea că nu am fost niște lași. S-au găsit desigur și trădători, ca, de pildă, Korbel, dar aceștia au fost puțini. Cumplit e că liderii noștri au șovăit prea mult! Sînt niște oameni de treabă, am lucrat cu ei doisprezece ani, dar de cum a început bătălia, ei s-au zăpăcit..."

Am citit cu atenție documentele, am notat relatările cîtorva dintre cei ce participaseră la lupte. Puteam să mă apuc de lucru, dar mi se spuse că la Brno se găsește unul dintre conducătorii Schutzbund-ului, Julius Deutsch. Am plecat la Brno. La început Deutsch s-a arăta prea puțin dispus la confesiuni, dar mai tîrziu s-a apucat să istorisească. Era indignat că Dolfuss și Fey au provocat răscoala. Mă uimi discrepanța dintre oportunismul politic al opiniilor sale și firea lui aspră, mai curînd neîmpăcată. Acțiunile sale erau mai nobile decît ideile pe care le profesa. (Și soarta lui ulterioară a fost plină de contradicții: în timpul războiului civil a luptat în Spania, a fost înaintat la gradul de general, ceea ce a supărat pe social-democrați care îl considerau „de stînga". De altfel și mai tîrziu s-a certat în cîteva rînduri cu tovarășii săi; cînd era exclus din partid, cînd reprimit.)

Am găsit un om descurajat de evenimente. Nemulțumirile lui îmi explicară multe.

Brno era situat în apropiere de granița cu Austria. Tot timpul soseau refugiați care plecau de teama represaliilor: povesteau despre spînzurători, despre cazărmile unde fuseseră închiși 3000 de muncitori. Dintr-un ziar aflai că printre alte „organizații marxiste" a fost dizolvată „Uniunea proprietarilor de grădini mici și crescători de iepuri de casă". Era ridicol, dar nu-mi venea să zîmbesc.

La Brno mi-am scris reportajele pe care le-am trimis ziarului „Izvestia"; ele formară un volum întreg de întindere nu prea mare și ziarul le publică în foileton.

Îmi propusesem nu numai să descriu evenimentele, dar să și pătrund sensul celor petrecute. Muncitorii din Austria erau bine organi-

zați. Comuniștii erau cu mult mai slabi decît în Germania, și poate de aceea social-democrații austrieci arătau altfel decît tovarășii lor germani. Ei au format, de pildă, detașamente de luptă — Schutzbund, au păstrat ascunse puști, mitraliere. Atunci cum de s-a putut hotărî soarta luptei în numai 2—3 zile ?...

Pe atunci social-democrații erau numiți în presa noastră „social-fasciști", o caracterizare caustică, dar neconvingătoare. Desigur printre social-democrații germani s-au găsit trădători, care s-au adaptat repede regimului nazist. Dar social-democrații nu erau fasciști. O înțelegea orice om care cunoștea viața din Apus. Fasciștii nu se temeau de social-democrați, pe cînd social-democraților le era o frică de moarte de fasciști și dacă nu s-au hotărît să se ridice împotriva lor, au făcut-o numai pentru că erau înfricoșați de comuniști în aceeași măsură ca și de fasciști ; au încercat să devină „a treia forță", dar în realitate au pierdut orice forță și i-au dus pe muncitori din capitulare în capitulare.

Evenimentele de la Viena au fost pline de învățăminte pentru mine. Am văzut social-democrați austrieci, oameni perfect cinstiți, curajoși, dar din punct de vedere politic nehotărîți, care împotriva voinței lor au asigurat victoria cancelarului Dolfuss și a prințului Staremberg, șeful Heimwehr-ului.

La începutul lui februarie, vicecancelarul Austriei, Fey, declară : „În decursul săptămînii ce urmează vom curăți Austria de marxiști". Ce au făcut drept răspuns conducătorii social-democraților ? Ei au căutat să convingă pe deputații aripii de stînga a partidului creștin-social să se alăture protestului. Între timp poliția a arestat unul după altul pe conducătorii de sectoare ai Schutzbund-ului. Greva generală era amînată de pe o zi pe alta. Cînd muncitorii din Linz refuzară să depună puștile și porniră la luptă, din Viena sosi telegrama anunțînd starea în care se afla sănătatea mătușii Emma. În limbaj cifrat, Viena propunea din nou amînare. Numai cînd muncitorii din Floridsdorf intrară în grevă și scoaseră la iveală armele ascunse, conducătorii Schutzbund-ului lansară telegrama „Carol s-a îmbolnăvit", ceea ce însemna declararea grevei generale.

Scriam într-unul din articolele publicate în „Izvestia" : „Liderii social-democrați au dreptate să afirme că lupta a fost acceptată de ei împotriva voinței. Dorința lor era să păstreze nu armele, ci epoleții, adică dreptul de a purta titlul de social-democrați într-un stat fascist, drept ce le-a fost refuzat de Dolfuss. În aceste condiții social-democrații nu aveau de ales decît între două soluții : sau să cadă în genunchi cum au făcut colegii lor germani, sau să se apere. Știu că mulți social-democrați au dat dovadă de un real curaj în zilele din februarie. Ei nu s-au temut de moarte, dar de victorie s-au temut..." Redacția ziarului a fost oarecum deconcertată de aceste cuvinte, totuși le-a publicat.

Evenimentele de la Viena nu m-au îndemnat numai să meditez asupra incapacității politice a conducătorilor social-democrației, dar să mă și

întreb cum au reușit ei să insufle unei părți din clasa muncitoare pasivitate, spirit de supunere. Muncitorii din tipografiile Vienei n-au aderat la grevă. E greu să-i bănuim de lipsă de conștiință politică. Deși înțelegeau că Dolfuss nu le făgăduiește fericire și simpatizau cu Schutzbund-ul, continuau să culeagă și să tipărească ziarele în care tovarășii lor erau numiți „criminali", „ucigași", „agenți plătiți"; tipografii știau că toate sînt minciuni, dar cum nu aveau încredere că bătălia va fi încununată de succes, se temeau să-și piardă slujba, căci de cîștigat cîștigau bine. Refuzară să se alăture grevei și muncitorii de la căile ferate, ceea ce a dat posibilitate guvernului să trimeată detașamente militare în provincie și să înăbușe rezistența de acolo. În prima zi aproape douăzeci de mii de muncitori au participat la lupta armată, a doua și a treia nu mai erau decît 7—8 mii. Acest lucru nu m-a mirat. Istoria a cunoscut nu o dată cazuri similare. Ceea ce m-a uluit a fost faptul că greva generală a eșuat de îndată și Schutzbund-ul s-a trezit fără nici o acoperire.

Am înțeles atunci că victoria lui Hitler nu a fost un fenomen izolat, singular. Pretutindeni clasa muncitoare era dezbinată, istovită de spaima șomajului, derutată, plictisită și de promisiuni și de certurile din presă. Mă întrebam ce va urma: Parisul sau Viena, ripostă sau capitulare.

În felul acesta anul 1934 pe care-l întîmpinasem cu atîtea speranțe deveni un an al decepțiilor. Una după alta din Letonia pînă în Spania urmară rebeliunile fasciste, loviturile de stat. În toamnă minerii din Asturia au încercat să schimbe mersul evenimentelor, dar au fost învinși.

N-aș putea spune că burghezia austriacă a primit cu bucurie victoria Heimwehr-ului din februarie 1934. Era, bineînțeles, mulțumită că Schutzbund-ul a fost înfrînt, dar în același timp se temea de fascism. Naivă, ar fi dorit să revină trecutul îndepărtat: viața fără griji, superficială din timpul Habsburgilor, foiletoanele spirituale care luau peste picior regimul, crizele ministeriale, militari de operetă pe Ring. Dar venise o epocă ce nu mai umbla cu mănuși. În februarie cancelarul Dolfuss lichidă mișcarea muncitorilor și proclamă noua constituție care mirosea a cazarmă berlineză și a tămîie de Vatican. Pe Dolfuss l-am zărit într-o zi la Viena, aducea a pitic. Velasquez i-ar fi putut face un portret grozav. Pe buzele lui flutura un zîmbet de satisfacție. Curînd după aceea întreprinse o călătorie în Italia, pentru a semna un acord cu Mussolini: vroia să scape Austria de Hitler. Dar în iunie fu ucis de un adept al Führer-ului. Cînd doi ani mai tîrziu mă aflam din nou la Viena, învingătorii din februarie arătau destul de jalnic. Prințul Staremberg se ocupa de educație fizică, fostul vicecancelar Fey era funcționar la o societate de navigație. Cancelar era acum ultraprecautul Schuschnigg. El știa că nu trebuie să mînie nici pe Domnul Dumnezeu, nici pe Hitler. Cînd hitleriștii invadară Austria, în martie 1938, Schuschnigg invită pe austrieci să

nu opună rezistență. Și totuși naziștii îl închiseră într-un lagăr de concentrare. Bürger-ii veseli ai Vienei se văzură siliți să moară pe Don și pe Volga apărînd Germania cea mare. Iată deznodămîntul tragediei izbucnite în februarie 1934.

5

NU MI-A FOST ușor să revin din Cehoslovacia la Paris. Cînd am sosit la Praga mai era încă zăpadă. Dar grădinițele începuseră să înverzească. Nezval scrisese vreo zece poezii și căuta să mă convingă, în timp ce treceam dintr-o cafenea în alta, că suprarealismul lui Breton diferă foarte puțin de realismul socialist...

Făcui cunoștință cu Čapek. Unii critici de stînga îl atacau pentru că scria despre cîini, într-o perioadă atît de furtunoasă. Čapek arăta ca un englez, membru al unui club londonez: era politicos, reținut. Dar îmi dădui seama curînd că sub această mască se ascunde amărăciunea. După o oră de discuție Čapek zise: „Altădată se spunea că un om bătrîn se pleacă sub povara anilor. Noi putem spune că ne plecăm sub povara veacurilor... Se apropie epoca prostiei militante..."

Majerova îmi povesti tot felul de întîmplări amuzante din viața lui Hašek. Trecuseră numai

16 ani de la terminarea războiului, dar epoca lui Švejk începuse să capete culori idilice.

Hoffmeister îmi făcea portrete din memorie: cu pipă și fără pipă, cu geamantan și fără geamantan. Ultima situație, mărturisesc, mă înspăimînta. Din superstiție nu-mi mai despachetam geamantanul, deși prietenii încetaseră de mult să mă mai întrebe cînd intenționez să plec. Se obișnuiseră toți cu mine, dar eu nu mă puteam obișnui cu situația mea, și oricît mi-era de dragă Praga, visam să plec din acest oraș.

Articolele mele apărură în „Izvestia" înainte să fi apucat să cer austriecilor viză de tranzit. Aceasta îmi fu refuzată. Nemții îmi refuzară și ei viza. Avionul Praga—Paris făcea escală la Nürnberg, aveam deci nevoie de viză de tranzit.

Herzfelde își mutase la Praga editura *Malik*. Văzînd la el cărțile mele, editate la Berlin, mă întrebai cum de n-au fost arse. Aflai că naziștii vînd în străinătate la preț redus cărțile interzise. Rugurile fuseseră bune pentru a demonstra puritatea de idei și intransigența, dar coroanele cehe nu le repugnau.

Multă lume vizita editura, căci o parte din scriitorii germani se mutase la Praga. Unul dintre ei îmi povesti că la ambasada germană lucrează un om al lui von Pappen, care adoră literatura, colecționează cărți interzise, are într-o legătură superbă „Julio Jurenito", poate că el ar fi mai generos și mi-ar da viză de tranzit.

Pentru a doua oară trecui pragul ambasadei germane. Bibliofilul se dovedi a fi un om înalt,

blond, cu ţinută de militar, puţin miop, de aceea ochii lui aveau mai curînd o privire blîndă. Mă primi cu amabilitate, îmi lăudă cărţile, totuşi refuză să-mi acorde viză: „Nu vreau să aibă loc incidente". Nu pricepui la ce incidente anume se referă şi încercai să-l asigur că nu voi deschide gura tot timpul cît mă voi afla pe aerodromul din Nürnberg. Diplomatul rîse: „Incidentul poate avea loc fără vina dumneavoastră. Se vede că nu sînteţi suficient de informat... Citiţi articolele lui Ilya Ehrenburg despre Germania."

Încercai să trec prin Ungaria şi Iugoslavia. Ambasada ungară se adresă Budapestei: am fost nevoit să plătesc costul unei telegrame foarte lungi, dar cu răspuns scurt. Secretarul ambasadei îmi telefonă la hotel: „Trebuie să vă alegeţi alt itinerar".

Într-o bună zi am fost invitat la Eduard Beneš, ministrul de externe al Cehoslovaciei. Într-un birou enorm văzui un om de statură mică, şi foarte vioi. La început discutarăm despre literatură, apoi, zîmbind, Beneš îmi spuse: „Ştiu că iubiţi Slovacia şi criticaţi atitudinea noastră faţă de cultura slovacă". Încercă să-mi demonstreze că politica guvernului nu era chiar atît de rea. Ştiam că au loc tratative între Moscova şi Praga şi îmi dădeam seama că lucrul cel mai bun ar fi să tac din gură, dar nu mă putui abţine şi începui să replic.

În cele din urmă Beneš îmi spuse: „Poate că v-aş putea fi cu ceva de folos?" Îi răspunsei dintr-un suflu: „Da! Ajutaţi-mă să părăsesc minunata dumneavoastră ţară. Trebuie să ajung la Paris. Am depăşit orice termene..." Şi îi povestii peripeţiile mele cu vizele de tranzit. Beneš se apropie de harta Europei, care atîrna pe peretele biroului şi-mi spuse: „Aţi simţit pe pielea dumneavoastră că trăim încercuiţi. Ne paşte o primejdie de moarte."

Stătu cîteva clipe pe gînduri, apoi îmi făgădui că va încerca să capete pentru mine o viză de tranzit prin România şi în caz că va reuşi, voi putea trece prin România, Iugoslavia, Italia. Mai aruncai o privire spre hartă şi zîmbii. Trebuie să ajung în apus, şi cînd colo plecam spre răsărit... Dar nu era momentul să fac nazuri şi-i mulţumii pentru ajutorul făgăduit.

Într-adevăr, peste două zile am fost invitat la ambasada română. Toţi mă examinară îndelung, dar şi mai îndelung fu examinat paşaportul meu, căci nimeni pînă atunci nu văzuse un paşaport sovietic. (Era înainte de stabilirea relaţiilor diplomatice între cele două ţări.)

Drumul a fost lung, a trebuit să rămîn peste noapte în Oradea. Priveam cu curiozitate trăsurile cam ponosite, dar cu cai semeţi care plimbau doamne împopoţonate, ţăranii desculţi, sergenţii de stradă eleganţi, iar ziariştii la rîndul lor mă priveau cu nu mai puţină curiozitate: paşaportul sovietic li se părea a fi prima rîndunică. Din Oradea un trenuleţ domol mă duse la Timişoara unde văzui două personalităţi interesante: Anghelescu, ministrul instrucţiunii publice, şi Fabricius, Führer-ul coloniştilor germani locali. Ministrul vorbea despre „Româ-

nia mare", iar Führer-ul despre „Germania mare".

La ieşirea de pe teritoriul României am fost percheziţionat, era cît p-aci să mi se reţină stiloul, considerat obiect de contrabandă, dar aflînd că sînt scriitor, vameşul mi l-a restituit. Vameşul iugoslav îmi ceru, spre mirarea mea, un autograf şi declară că-i place cartea mea „Treisprezece Pipe". Era rus şi nimerise în Iugoslavia cu resturile armatei lui Vranghel ; mărturisi că îi e dor de patrie. Trenul era însoţit de o gardă înarmată. Unii afirmau că trenurile sînt aruncate în aer de separatiştii croaţi *ustaşi*, alţii spuneau că cei ce pun dinamită acţionează după indicaţiile poliţiei din Belgrad.

La Triest găsii o cunoscută, soţia unui medic. Îmi povesti îndelung cît de tembelă şi umilitoare este viaţa sub ocîrmuirea ducelui. Mă conduse la gară şi, întrebînd pe şeful gării cînd urmează să plece trenul, ridică braţul în chip de salut fascist. Apoi îmi spuse : „Vă rog să-mi iertaţi gestul, dar uneori e necesar..."

Sosii la Veneţia. Pe peronul gării, acoperit de covoare roşii, trecu solemn cancelarul Austriei, Dolfuss. În Piaţa San Marco avea loc o paradă a cămăşilor negre, megafoanele transmiteau discursul lui Mussolini : „Italia fascistă şi proletară, înainte !" Cămăşile negre strigau vesele şi mergeau într-adevăr înainte prin piaţa, care strălucea după ploaia de primăvară.

La Milano am fost invitat acasă la editorul care publicase cu puţin timp înainte în versiune italiană romanul meu „Şi a fost ziua a doua".

Cartea era însoţită de un cuvînt introductiv în care se spunea că romanul este plin de opinii greşite, între altele aceea că autorul laudă comunismul. Dar cititorul italian va reuşi să separe miezul de învelişul lui roşu ; romanul „Şi a fost ziua a doua" glorifică munca şi toată lumea ştie că numai Italia fascistă a reuşit să asigure celor ce muncesc libertate şi fericire. După ce închise bine toate uşile, editorul îmi explică, pe jumătate în şoaptă, că fără această introducere, cartea n-ar fi putut apărea. Veni fata lui, studentă, şi spuse cu glas tare : „Cînd văd pe pereţi scris «duce, duce», îmi vine să urlu de ruşine..."

Impresiile cu care revenii în Franţa nu erau prea vesele : fasciştii sau semifasciştii transformaseră rapid Europa într-o junglă de netrecut. La graniţele diferitelor ţări fuseseră tăiaţi copacii şi în locul lor se ridicaseră păduri de sîrmă ghimpată. Călătorii erau percheziţionaţi, se căutau ziare şi revolvere, valută şi bombe. Fasciştii croaţi îşi atacau tovarăşii de idei sîrbi. În România „garda de fier" devasta nişte dugheni nenorocite şi ameninţa pe maghiari. În Ungaria partizanii lui Horthy ucideau pe ţărani şi jurau că vor cuceri Transilvania. În Italia cămăşile negre strigau că le aparţin Tirolul austriac şi Savoia franceză. Ciuma fascistă trecea graniţele fără viză.

Descriind călătoria mea prin jungla europeană, notam : „Călătorul are impresia că Europa se află în stare de război. E greu de spus

cine sînt adversarii. După toate probabilitățile e un război al tuturor împotriva tuturor."

Prin fața ochilor mei se perindau tablourile înfrîngerii: Floridsdorf, cîrpele albe, fațadele înnegrite de fum, ostașii din Heimwehr...

Dar ceea ce îmi fu dat să văd la reîntoarcerea în Franța îmi ridică din nou moralul. În absența mea se născuseră sute de „Comitete ale vigilenței". Țăranii veneau la oraș aducînd cu ei puști de vînătoare și întrebau unde sînt fasciștii. Am participat la unul din numeroasele mitinguri organizate în cartierul muncitoresc Italie. Starea de spirit era de așa natură, încît dacă cineva ar fi spus: „Vin fasciștii", oamenii s-ar fi năpustit cu mîinile goale împotriva tancurilor.

Profesorul Langevin și Alain organizară un „comitet al vigilenței" din care făceau parte scriitori, savanți, profesori. Printre ei se aflau și oameni care pînă de curînd refuzaseră să participe la viața politică: Roger Martin du Gard, Benda, Léon-Paul Fargue și mulți alții.

Vesel, plin de entuziasm, Jean-Richard Bloch spunea că în zilele lui februarie Franța a renăscut, acum ea se îndreaptă spre revoluție.

La începutul lui iunie am plecat la Moscova; și de astă dată a trebuit să chibzuiesc bine itinerarul. Am ales calea maritimă: Londra-Leningrad. O dată cu mine pleca și Malraux. Își făurise planuri vaste: *Mejrabpom* vroia să turneze un film după romanul lui și Malraux spera să discute acest lucru cu Dovjenko, se apucase

deasemeni să scrie o carte despre lupta pentru petrol, și intenționa să viziteze Baku.

Vaporul sovietic trecea prin canalul Kiel. Priveam cu nesaț țărmul și-mi ziceam: iată Germania fascistă... Pe mal vedeai negustori ambulanți cu săculețe, care ofereau trecătorilor ciocolată, țigări, apă de colonie.

Pe neașteptate zării pe țărm un muncitor, care, ridicînd pumnul, saluta pavilionul sovietic. Nu găsesc cuvinte să exprim cît de mult doream pe vremea aceea să cred (de altfel nu eram numai eu în situația aceasta). Ridicai și eu pumnul salutînd nu numai pe omul acela curajos, dar și revoluția, care nu izbucni însă nici peste un an, nici peste zece.

Este un lucru măgulitor să descifrezi adevărul înaintea altora, chiar dacă pentru aceasta ar trebui să suporți critici. Dar e mult mai ușor să te înșeli împreună cu ceilalți.

6

LA MOSCOVA nu aveam casă. Liuba plecă s-o vadă pe mama ei la Leningrad, iar eu reușii să obțin cu ajutorul ziarului „Izvestia" o odaie la hotelul „Național". Odaia era mică, proastă, costa mult, dar altă soluție nu aveam.

Într-o dimineață comandai un ceai. Chelnerul mă ascultă și se întoarse curînd așa cum venise, explicîndu-mi că nu pot căpăta ceai, întrucît,

începînd din ziua aceea, restaurantul servește numai contra valută. Mă supărai, dar tăcui din gură, rugîndu-l să-mi aducă numai apă fiartă și un ceainic în care să prepar esență, căci aveam și ceai și zahăr. Chelnerul se întoarse iar cu mîna goală: „Nici apă fiartă nu pot să vă aduc. Mi-au spus că nu mai servesc pe sovietici..."

Atunci am hotărît să mă duc la directorul hotelului. Scara era ticsită de ghivece cu flori. Înșirați unul lîngă celălalt, stăteau oamenii de serviciu în cămăși de un verde-strident și cameristele cu bluze scrobite și bonete uriașe. Ei salutau la comandă, se întorceau spre stînga, spre dreapta, zîmbeau, iar salutau. Totul semăna cu repetiția unui film din viața negustorimii de altădată.

Intrai în restaurant și-l văzui complet transformat. Aveam impresia că se pregătește un iarmaroc la care urmau să se vîndă solnițe cu cocoșei sculpați în lemn, icoane proaste imitînd pe cele din Suzdal, bogatîrii lui Vasnețov apăreau pe cutioare, pe broșe, pe farfurioare. Muzicanții repetau „Plutind pe Volga..."

Directorul îmi declară că trebuie să eliberez de îndată odaia: peste o oră urma să sosească din Leningrad un grup mare de turiști americani.

Întîrziai anume ca să-i văd pe acești călători de seamă. Erau foarte bogați, oamenii de serviciu își scoteau sufletul cărînd geamantanele lor grele. Cameristele țineau bine minte lecția și zîmbeau cochet. Turiștii le răspundeau, înclinînd din cap cu indulgență. Am intrat în

vorbă cu unul dintre ei. Era un misit ce lucra pe picior mare la bursa din Buenos Aires. Îmi povesti că mulți îl sfătuiseră să nu se ducă la Moscova, dar acum e pe deplin liniștit: hotelul e ca oricare altul. „Bineînțeles ceva mai sărăcăcios, dar în schimb se simte atmosferă rusească. Am fost la Paris, acolo există un restaurant excelent «Troika»..."

(În sinea mea eram furios, dar nu mirat. Cu puțin timp înainte fusesem la Ivanovo. Intrasem într-un restaurant. Sala era ticsită cu palmieri prăfuiți. Fețe de masă murdare, pătate de sosurile din ajun și ciorbele de alaltăieri acopereau mesele. Luai loc la o masă ceva mai curată. Ospătărița îmi strigă: „Dumneata n-ai ochi? Aia e masă pentru străini..." Aflai că la Institutul de textile din localitate învață doi tineri turci. Erau tratați cu respect și prînzul li se servea pe o față de masă curată.)

M-am dus la redacție, am cerut o mașină de scris și am redactat un articol intitulat „Să discutăm pe față". Am descris acolo tot ce văzusem la hotelul „Național" și am arătat că este o prostie să prezentăm Țara Sovietelor ca o cîrciumă din Rusia de altădată, cu slugi dresate și decor de teatru. „De-aș fi ghidul dumneavoastră, turiști străini, nu v-aș arăta trecutul, ci prezentul țării mele. Nu mi-aș călca pe conștiință și nu v-aș ascunde multe basme urîte. Nu v-aș spune: «Priviți în dreapta, acolo este o bisericuță veche» numai pentru că în stînga este o coadă... În țara noastră mai există destulă nevoie, ignoranță, inerție, căci noi de-abia acum

ne făurim o viață nouă... Ați văzut cu ochii voștri basmul stupid al unui singur hotel, dar puteți judeca după el cît de greu ne este să ne eliberăm de moștenirea cruntă a trecutului. În afară de basmul cu oamenii de serviciu în cămăși verzi, aș putea să vă mai spun și multe alte basme urîte. La noi în țară se vorbește mult despre respectul față de om, dar sîntem încă departe de situația în care toți să respecte omul... V-am povestit basme urîte, acum îngăduiți-mi să vă amintesc cîteva basme frumoase..." În continuare istoriseam despre constructorii Kuznețkului, despre țăranii care se duc la case de odihnă, despre cenaclul literar de la „Uzina de rulmenți". Cunoșteam lumea capitalistă. Acolo oamenii ardeau bumbacul și cărțile, șomerii zăceau pe sub poduri, fasciștii organizau pogromuri. Era nu numai o josnicie, dar și o prostie să ne rușinăm de sărăcia noastră în fața a o sută de bogătași americani.

Să reamintesc data: iunie 1934. Oamenii o duceau greu, dar în comparație cu precedenții doi ani, se simțea o ușurare. Cultul personalității începuse să se facă simțit în articole, în versuri, în portrete, în uralele prea stridente, care stimulau aplauzele pe cale să se stingă. Uneori gustul meu era lezat, dar în nici un caz conștiința. Căci nu puteam prevedea desfășurarea ulterioară a evenimentelor. În vara aceea oamenii discutau mult, vorbeau mult despre viitor. Încătușarea nu-și făcuse încă loc în viața noastră și redactorul ziarului „Izvestia", Buharin, publică articolul meu.

Am primit multe scrisori: cititorii îmi mulțumeau că luasem apărarea demnității omului sovietic. Dar între timp deasupra capului meu se adunaseră nori. Corespondenții ziarelor străine comunicară conținutul articolului meu. *Times* declară că un scriitor sovietic a demascat felul în care *Inturist*-ul „înșală pe turiștii străini". Conducătorii *Inturist*-ului afirmau că numeroși englezi și francezi, care avuseseră intenția să viziteze Uniunea Sovietică, renunțaseră la călătorie în urma articolului meu și deci adusesem prejudicii materiale statului. Buharin mă apără însă. Eu unul n-am avut nici cea mai mică idee despre diferitele telefoane ce s-au dat; mă aflam în acel timp la Arhanghelsk, la o întreprindere forestieră. Apoi se iviră la orizont noi evenimente și, din fericire, articolul meu fu uitat.

Dacă am povestit acest episod comic și oarecum lipsit de importanță nu am făcut-o cîtuși de puțin cu intenția de a stîrni rîsul cititorilor. Amintirea mascaradei ridicole de la „Național" m-a făcut să meditez și la multe alte probleme.

Prima oară mi-am amintit de personalul de serviciu, care se ploconea adînc în fața turiștilor străini, în 1947, cînd unul dintre conducătorii de atunci ai Uniunii Scriitorilor îmi spuse că pentru mulți ani sarcina literaturii noastre va fi lupta împotriva ploconirii și servilismului. Îl descusui mult timp, căci vroiam să cred că este vorba de atitudinea slugarnică a unor oameni de felul funcționarului de la *Inturist* descris de mine, despre ploconirea cochetelor mos-

covite în fața cîrpelor din străinătate, despre oamenii nu prea numeroși, dar care mai existau totuși, pentru care lumea banilor, a concurenței libere, a aventurilor își păstrase farmecul. Cînd colo, tovarășul care discuta cu mine îmi spuse că este necesar să luptăm împotriva ploconirii în fața oamenilor de știință, a scriitorilor, a artiștilor din Apus.

Nu puteam să înțeleg de loc ce înseamnă „Apus". Pentru mine țările din Europa apuseană ca și din America nu erau colorate toate în aceeași culoare: Joliot-Curie trăia în altă lume decît Bidault, profesorul Bernal nu semăna cu Mac-Arthur, Hemingway se deosebea categoric de președintele Truman. „Apus"? Dar oare Marx nu s-a născut la Trier, oare Revoluția din Octombrie nu a fost precedată de zilele lui iunie 1848, de Comuna din Paris, de lupta muncitorilor din diferitele țări ale Apusului?

Curînd mi-am dat seama la ce anume se reduce lupta împotriva ploconirii și a servilismului. Conducătorii industriei alimentare au schimbat denumirea brînzei Camembert în „Zakusocinîi", iar cafeneaua „Nord" din Leningrad deveni „Sever". Un ziar căuta să-i convingă pe cititori că palatele din Versailles au fost o imitație a palatelor construite de Petru cel Mare. Articolul „Aviație" din Marea Enciclopedie Sovietică susținea că oamenii de știință și proiectanții vest-europeni au adus o contribuție minimă la dezvoltarea navigației aeriene. Într-un articol de-al meu în care Edouard Manet era socotit un pictor de mare talent al secolului XIX, redactorul tăie această frază, spunîndu-mi: „Ilya Grigorievici, asta-i ploconire curată".

În 1949, pe cînd mă aflam la Paris, cu prilejul primului Congres al partizanilor păcii, francezii mă rugară să iau parte la o conferință de presă. Un ziarist mă întrebă ce părere am despre articolul publicat de un ziar sovietic și care-l considera pe Molière un dramaturg mediocru, lucru evident, mai ales dacă este comparat cu Ostrovski. Ziaristul ținea în mînă o gazetă rusească al cărei titlu nu-l puteam descifra de la distanță. I-am răspuns că nu știu dacă traducerea este exactă sau nu, căci nu citisem articolul; dar dacă el a fost într-adevăr publicat, aceasta demonstrează doar că autorul nu este prea bine informat în probleme de literatură și nu strălucește prin inteligență. „Noi spunem că i-am desființat în țara noastră pe exploatatori, și lucrul e adevărat. Dar n-am afirmat niciodată că i-am desființat și pe proști..." Ziariștii rîseră și începură să asculte cu mai multă atenție răspunsurile mele cu privire la „războiul rece", la politica lui Truman, la sarcinile partizanilor păcii. Pe mine însă mă treceau toate nădușelile, mă tot gîndeam care o fi ziarul la care se referise francezul. După ce conferința de presă se termină, ziaristul, care-mi pusese întrebarea insidioasă, se apropie și-mi arătă ziarul. Răsuflai ușurat. Era „Vecerneaia Moskva"...

De atunci multe lucruri s-au schimbat, dar adevărata ploconire, adevăratul servilism, nu cel

despre care scriau criticii în 1947, ci cel care însufleţise în 1934 activitatea instructorului de la „Inturist" n-a dispărut încă. În oraşul Istra, nu departe de casa unde locuiesc, se află un bust nu prea mare al lui Cehov (Anton Pavlovici lucrase la spitalul Zemstvei din Voznesensk, cum se chema pînă în 1929 Istra.) Bustul a fost aşezat aici în 1954. După cîţiva ani în jurul lui au crescut brusturi, urzici, scaieţi. În zadar am încercat să conving autorităţile locale să curețe locul din jurul monumentului, să pună nişte flori. Într-o zi au venit să mă viziteze două franţuzoaice, corespondente ale ziarului *l'Humanité*. Una ştia ruseşte. În drum ele s-au oprit să fotografieze monumentul lui Cehov. Un funcţionar de la sovietul raional spuse mirat: „După cît se vede în Franţa oamenii îl cunosc pe Cehov..." Franţuzoaica îi răspunse: „Bineînţeles, dar credeam că îl cunosc şi în Uniunea Sovietică", şi îi arătă tufişurile de urzici. A doua zi apărură în jurul monumentului pansele.

Complexul de inferioritate este adesea legat de cel de superioritate şi un om care nu este sigur pe el se comportă la tot pasul cu aroganţă. Poporul nostru nu numai că a pornit primul pe drumul greu al construirii unei societăţi noi, dar într-o serie de domenii ale ştiinţei a luat-o înaintea altora. Desigur, avem multe drumuri proaste, locuinţe comune, pictură mediocră, ne lipsesc unele obiecte de uz cotidian. Dar nu trebuie să ne fie ruşine în faţa străinilor. Trebuie să ne fie ruşine de noi înşine, să ne fie ruşine şi să luptăm pentru ridicarea nivelului de

viaţă. Niciodată nu te poate înjosi respectul pentru cultura altor ţări, chiar dacă este vorba de cultura ţărilor în care mai domnesc încă rînduieli ce-şi trăiesc ultimele zile. Popoarele acestor ţări sînt vii. Ele au dat în trecut, şi pînă astăzi mai dau lumii oameni de ştiinţă, scriitori, artişti de seamă. Slugărnicia este specifică celor ce nu s-au eliberat încă de psihologia de rob. Sentimentul propriei demnităţi nu are nimic comun cu aroganţa unui semirob, a unui semiîngîmfumurat.

7

SCRISESEM mai înainte că m-am pregătit pentru Congresul scriitorilor sovietici, aşa cum se pregăteşte o fată pentru primul ei bal. Poate multe dintre speranţele mele naive nu s-au împlinit, dar acest congres a rămas în amintirea mea ca o mare sărbătoare, o sărbătoare neobişnuită. În Sala Coloanelor pereţii erau împodobiţi cu portretele marilor precursori: Shakespeare, Tolstoi, Molière, Gogol, Cervantes, Heine, Puşkin, Balzac şi alţii. În faţa ochilor mei îl vedeam pe Heine tînăr, visător şi, bineînţeles, ironic. Fără să vreau repetam:

Decoruri, un joc de pestriţe culori,
Iar noi declamînd cu-nfocare,
Şi mantii, penaje-n saluturi de-actori,
Trăiam ca-ntr-un vis fiecare.

Începutul mi-l amintesc cu un zîmbet : pe neașteptate, o fanfară asurzitoare intonă cîteva acorduri solemne, de parcă ar fi trebuit să urmeze toasturi.

Congresul ținu cincisprezece zile și în fiecare dimineață ne grăbeam spre Sala Coloanelor, iar la intrare se îngrămădeau locuitorii Moscovei, dornici să-i vadă pe scriitori. La ora trei, cînd se anunța pauza de prînz, mulțimea era atît de compactă, încît cu greu ne puteam croi drum. Pe vremea aceea nu erau încă la modă autografele, oamenii ne priveau, recunoșteau pe cîte unii, îi aclamau. Invitații se schimbau în fiecare zi : la congres asistară, pe rînd, douăzeci și cinci de mii de moscoviți.

Veniră tot felul de delegații : din partea Armatei Roșii, a pionierilor („Baza cîrnilor"), din partea muncitoarelor de la „Triohgorka" și a constructorilor metroului, din partea colhoznicilor din Uzbekistan și a învățătorilor din Moscova, a actorilor și a foștilor deținuți politici. Muncitorii de la căile ferate se aliniară la semnalul unui fluier, pionierii suflau din trompete, colhoznicii aduseră coșuri uriașe cu fructe și legume, uzbecii îi înmînară lui Gorki un halat și o tiubeteică, matrozii oferiră macheta unei șalupe. Totul era patetic, naiv, emoționant și semăna cu un carnaval neobișnuit. Deprinși cu ceasuri grele de muncă la masa de lucru, ne-am pomenit dintr-o dată într-o piață publică, copleșiți de o ploaie de trandafiri, dalii, de ochiul-boului, de călțunași, de toate florile cu care se împodobește Moscova la începutul toamnei.

Am deschis o carte, devenită astăzi o raritate : ea conține stenogramele congresului. Am revăzut lista delegaților. O raritate au devenit și participanții la Primul Congres al scriitorilor, din șapte sute au mai rămas în viață poate cincizeci. Au trecut treizeci de ani și n-au fost ani ușori.

Am prezidat ședința la care a luat cuvîntul Gustave Isnard, fost participant la Comuna din Paris. Avea optzeci și șase de ani.

Delegațiile care veneau să salute congresul erau alcătuite din personaje ale unor romane nescrise. Mi-amintesc de o femeie înaltă, voinică, o colhozniсă din regiunea Moscova, care mi-a spus : „Sînt măritată, am bărbat, de patru ani sînt președintă de colhoz. Vă dați seama că un președinte de colhoz e ca un director de fabrică, iar bărbatul meu e un colhoznic de rînd. Rabdă, ce să facă. Orice muncă i se dă, trebuie să o îndeplinească. Dacă nu muncește ca lumea, aduc la cunoștință consiliului de conducere. Iar dacă nu se îndreaptă, nu-i pontez zilele-muncă. Dacă nici atunci nu se îndreaptă, îl dau afară din colhoz. Învățătură de minte pentru ceilalți bărbați. Or să zică : dacă i-a venit de hac lui bărbatu-său, nici pe noi n-o să ne cruțe..." Alături de ea stătea un bărbat cam pirpiriu, cu o mutră speriată.

Fiecare delegație venea cu „revendicări" : textilistele cereau un roman despre țesătoare, feroviarii spuneau că scriitorii neglijează problemele transportului, minierii rugau să se scrie cărți despre Donbass, inventatorii insistau să apară în romane eroi-inventatori. (Oamenii nu

ştiu întotdeauna ce anume le trebuie. Unii scriitori s-au grăbit să împlinească aceste goluri şi au început să apară sute de romane inspirate din producţie. Pe parcurs însă exigenţele cititorilor au sporit. Treizeci de ani n-au trecut fără să lase urme... Bibliotecarii spun că muncitorii de la căile ferate sorb cu nesaţ pe Cehov, că minierilor le place „Petru I“ de Alexei Tolstoi, că textilistele plîng citind „Anna Karenina“, că inventatorii caută romane unde nu există nici un fel de invenţii, de la „Donul liniştit“ pînă la „Bătrînul şi Marea“.)

În loc de discurs, bătrînul aşug Suleiman Stalski declamă, sau mai bine zis, cîntă, versuri închinate congresului :

Ca bard aşug am fost ales,
Chemat la un ales congres —
Sosesc, sînt Salski Suleiman.

Alexei Maximovici Gorki îşi şterse ochii cu batista. În timpul congresului zării nu o dată în ochii lui Alexei Maximovici lacrimi de emoţie; şi Andersen Nexö lăcrimă, cînd îl înconjurară pionierii.

Boris Pasternak stătea în prezidiu şi tot timpul zîmbea plin de entuziasm. Cînd veni delegaţia constructorilor metroului, el sări de la locul său, ca să vină în ajutor unei muncitoare care ducea un instrument prea greu. Fata rîse, rîse şi sala. Iar Pasternak, luînd cuvîntul, încercă să explice : „Cînd dintr-un imbold inconştient am vrut să iau de pe umărul muncitoarei de la „Metrostroi“ unealta grea de forat, al cărei nume nu-l cunosc,

putea oare să ştie tovarăşul din prezidiu, care a rîs de sensibilitatea mea de intelectual, că în acea clipă, am simţit că mi-e soră şi voiam s-o ajut ca pe un om apropiat şi de mult cunoscut ?“

Sala arhiplină aducea a teatru : scriitorii preferaţi erau întîmpinaţi cu ovaţii, publicul îşi exprima admiraţia faţă de cuvîntările reuşite. Oleşa zgudui prin confesiunea lui poetică, Vişnevski şi Bezîmenski prin discursurile lor înflăcărate, de tribuni, Koltov şi Babel reuşiră să facă sala să rîdă.

Cred că toţi au vorbit sincer, deşi uneori conţinutul discursurilor nu coincidea cu starea sufletească a unuia sau altuia dintre scriitori. I. K. Oleşa povesti cum se eliberase de vechile sale îndoieli ceea ce-l făcu să se simtă un om readus la viaţă : „Dintr-o dată, nu ştiu cum, mi-am regăsit tinereţea. Pielea de pe mîini a întinerit, mă văd îmbrăcat cu maiou, sînt tînăr, am şaisprezece ani. Nu-mi trebuie nimic, toate îndoielile, toate suferinţele s-au spulberat, sînt tînăr, toată viaţa o am înainte“. Nu ştiu dacă în aceeaşi zi, sau a doua zi, sau poate peste o săptămînă am luat masa împreună şi Oleşa mi-a mărturisit trist : „Nu mai pot scrie. Dacă am să scriu : «Vremea era urîtă» mi se va obiecta că vremea era bună pentru culturile de bumbac...“ Oleşa era foarte talentat, cartea lui „Invidie“ scrisă în 1927 a rezistat la examenul timpului. De altfel, şi însemnările fragmentare, datînd din ultimii săi ani de viaţă, demonstrează o mare forţă scriitoricească. Dar tinereţea nu s-a mai întors, a fost o iluzie, un vis în zi de sărbătoare...

A. M. Gorki asculta cu atenţie discursurile. I ar fi dorit ca la congres să se ia hotărîri concrete. Alexei Maximovici venise cu multe propuneri: „Istoria fabricilor şi a uzinelor", un volum „Ziua păcii", o istorie a războiului civil, istorii ale diferitelor oraşe, şcoli de literatură, muncă în colectiv, o revistă consacrată instruirii profesionale a scriitorilor începători. Ulterior, unele dintre proiectele lui au fost realizate, dar congresul nu a avut şi nu a putut avea un caracter de lucru: el s-a transformat într-o mare manifestaţie politică. Din Germania veneau adieri de fum, — fasciştii ardeau cărţile pe ruguri. În mintea tuturor erau proaspete evenimentele recente: puciul fascist de la Paris, înfrîngerea Schutzbund-ului. Prezenţa scriitorilor revoluţionari din străinătate deschidea larg orizontul Sălii Coloanelor. Încă neclar, dar intuiam apropierea războiului.

Gorki invită la vila sa pe oaspeţii străini şi pe unii dintre scriitorii sovietici. Mi-amintesc ce grozăvii ne-a povestit o scriitoare chineză despre un tînăr confrate, Li Vei-sen, îngropat de viu în pămînt. Un oaspete din Japonia povesti cum fusese torturat de poliţie şi ucis scriitorul Kobayashi. Bredel a fost întîmpinat cu entuziasm, petrecuse un an într-un lagăr de concentrare fascist. Vorbi despre soarta lui Ludwig Renn, a lui Ossietzky. Îţi puteai oare păstra calmul ascultînd toate acestea? Pentru a reda atmosfera acelor zile, am să spun doar că Pasternak, un om cu totul străin de politică, amintind în cuvîntarea sa de salutul reprezentantului Armatei Roşii care vorbise despre

apărarea patriei, spuse: „Aţi ascultat mlădierile propriului dumneavoastră glas în cuvintele rostite de elevul şcolii de comandanţi Ilicev".

Am mai spus şi altă dată că istoria nu poate fi rescrisă. Într-una din rezoluţiile sale congresul saluta pe scriitorii străini prezenţi: Andersen Nexö, Malraux, Jean-Richard Bloch, Iakub Kadri, Bredel, Plivier, Hu Lan-ci, Aragon, Becher, Amabel Ellis — şi adresa salutul său celor absenţi: Romain Rolland, Gide, Barbusse, Bernard Shaw, Dreiser, Upton Sinclair, Heinrich Mann, Lu Sin (păstrez ordinea din rezoluţie). Printre scriitorii citaţi sînt oameni care, în unele împrejurări, într-un moment sau altul şi fiecare în felul său s-au îndepărtat de ideile pe care le împărtăşeau în 1934. În aceste pagini mă refer însă la congres şi nu la destinul lor ulterior.

Andersen Nexö se adresase scriitorilor sovietici cu rugămintea de a îmbrăţişa mai larg viaţa: „Trebuie să daţi maselor nu numai idealuri de luptă şi de muncă, dar şi idealuri pentru clipele de linişte, cînd omul rămîne singur cu sine însuşi... Artistul trebuie să fie prietenul tuturor, chiar şi al celor leproşi; el trebuie să aibă inimă de mamă ca să ia apărarea celor slabi şi fără de noroc, apărarea tuturor celor care, indiferent din ce motive, nu pot merge în pas cu noi".

În raportul său, Radek aminti de unele şovăieli ale lui Jean-Richard Bloch. Luînd cuvîntul, Bloch sublinie necesitatea de a se crea un front larg antifascist: „Tovarăşe Radek, dacă veţi stărui în a condamna pe unii, dacă veţi manifesta neîncredere, eu personal mă simt obligat să vă

previn că nu veţi face decît să împingeţi masele largi din Apus spre fascism". Tînăr şi entuziast, cu capul dat pe spate, Aragon vorbi despre moştenirea lui „Rimbaud şi Zola, Cézanne şi Courbet".

Malraux luă cuvîntul de două ori. Prima oară discută despre rolul literaturii: „America ne-a arătat că făurind o civilizaţie puternică, oamenii nu ajung încă să creeze o literatură puternică, iar fotografia unei epoci mari nu înseamnă neapărat o literatură valoroasă... Voi care semănaţi toţi unii cu alţii şi întocmai ca seminţele vă deosebiţi unii de alţii, voi puneţi aici piatra de temelie a unei culturi care va da Shakespeare-i noi. Dar să aveţi grijă ca Shakespeare-ii să nu se sufoce sub povara fotografiilor, oricît de minunate ar fi acestea".

A doua oară el ceru cuvîntul pentru a reaminti poziţia sa politică: „Dacă aş fi crezut că politica se află mai prejos de literatură, n-aş fi organizat împreună cu André Gide în Franţa o campanie în apărarea tovarăşului Dimitrov, n-aş fi plecat la Berlin din însărcinarea comitetului pentru apărarea lui Dimitrov, şi, în sfîrşit, n-aş fi fost aici". Malraux suferea de un tic nervos. Radek crezu că Malraux se crispa pentru că nu-i convenea felul cum se desfăşoară discuţia: „Faţa i se schimonosea adesea, ori de cîte ori socotea că o problemă a fost abordată cu prea multă brutalitate". Radek se grăbi să-l liniştească pe Malraux, dar bineînţeles nu-i putu vindeca ticul.

Luară cuvîntul vechii mei prieteni: Toller, Nezval, Novomesky. Rafael Alberti s-a comportat cu foarte multă modestie şi nici nu a fost inclus în lista oaspeţilor de vază.

Despre ce s-a discutat în decursul celor cincisprezece zile? Nu se aflau nici Puşkini şi nici Gogoli printre noi, dar mulţi nu mai eram sămînţă — devenisem arbori sau arbuşti. Alexei Tolstoi nu semăna cu Serafimovici, Babel cu Panfiorov, Demian Bednîi cu Aseev şi declaraţiile politice alternau mereu cu discuţiile literare. Mai zgomotos decît alţii se comportau poeţii pe care îi emoţionase referatul lui Buharin. Cînd fu pronunţat pentru prima oară numele lui Maiakovski, sala aplaudă entuziast. Dar nici în privinţa lui nu exista unanimitate de opinii. În cuvîntul de închidere A. M. Gorki îl caracteriză pe Maiakovski drept un poet „original şi cu putere de înrîurire", dar înclinat spre „hiperbolizare", ceea ce ar exercita o influenţă negativă asupra unora dintre tinerii poeţi. S-a discutat dacă lirica are sau nu drept la existenţă, dacă este depăşită sau nu literatura agitatorică, s-a discutat despre romantism, despre accesibilitatea operelor literare şi despre multe altele.

În toate timpurile scriitorii adevăraţi n-au căutat să se exprime pe sine înşişi, ci prin sine sentimentele şi ideile contemporanilor lor. Totuşi munca scriitorului nu se desfăşoară în uzină, pe scenă, ci într-o cameră cu uşile închise. Studiind, un scriitor începător poate să depăşească analfabetismul literar, să biruie prostul gust, să prindă dragoste de citit, dar nu poate învăţa să ajungă un nou Gorki, Blok sau Maiakovski. Chiar un mare maestru nu poate învăţa pe un alt maestru:

fiecare cheie se potriveşte la alt lacăt. Stendhal a încercat să urmeze sfaturile lui Balzac şi era cît p-aci să strice „Mănăstirea din Parma“, şi-a dat însă seama la timp şi a refuzat să refacă romanul. Încercînd să le corecteze Turgheniev a stricat fără milă unele poezii ale lui Tiutcev, care, după părerea lui, aveau greşeli.

Uneori (nu foarte des) scriitorii discută între ei chestiuni literare. Asemenea discuţii sau dispute pot contribui la lămurirea multor probleme. Dar poţi oare discuta despre măiestrie într-o sală uriaşă, în mijlocul ovaţiilor şi în sunetele orchestrei? Nu cred. De altfel nici scopul congresului n-a fost acesta. Cititorii au văzut că sîntem alături de ei, că avem un ţel comun. Noi, la rîndul nostru, am înţeles că milioane de oameni urmăresc munca noastră cu cel mai viu interes, ceea ce ne-a făcut să considerăm cu seriozitate sporită răspunderea noastră de scriitori. Congresul se întrunise în ajunul unei epoci îngrozitor de grele. În faţa noastră se contura rînjetul de fiară al fascismului. Oricît de mari ar fi fost disensiunile noastre literare şi antipatiile pe care uneori le generau acestea, am arătat celor ce voiau s-o înţeleagă că solidaritatea în luptă nu este pentru noi o noţiune abstractă. Acest lucru l-a oferit congresul şi cred că mai mult de atît nici nu putea să facă.

Totuşi, din naivitate, sau poate pentru că aşa mi-era firea, m-am băgat ca şi alţi cîţiva, într-o dispută literară. Am îndrăznit, de pildă, să mă îndoiesc de folosul pe care-l poate avea munca în colectiv a scriitorilor. Răspunzîndu-mi,

Alexei Maximovici arătă că vorbesc aşa „pentru că nu înţeleg, nu cunosc sensul tehnic al noţiunii“.

Mai tîrziu Gorki mi-a spus: „Dumneata eşti împotriva muncii în colectiv, pentru că te gîndeşti la scriitorii deprinşi cu arta literară. Probabil că citeşti puţin din ceea ce se publică astăzi. Crezi că-i propun lui Babel să scrie împreună cu Panfiorov? Babel ştie să scrie, îşi are temele lui. Şi aş putea numi şi pe alţii: Tînianov, Leonov, Fedin. Dar tinerii... Ei nu numai că nu ştiu să scrie, dar nici nu ştiu de unde s-o înceapă...“ Mărturisesc că Gorki nu m-a convins. Mă gîndeam în primul rînd la propriul lui exemplu. Învăţase să scrie, îşi găsise temele şi nimeni nu-l ţinuse de mînă. De altfel şi în 1934 am cunoscut scriitori care trecuseră printr-o şcoală grea a vieţii şi-şi găsiseră drumul lor propriu. În cărţile marilor noştri precursori ei aflau îndrumările pe care în zadar le-ar fi aşteptat de la responsabilii brigăzilor literare sau de la profesorii Institutului de literatură care se proiecta pe atunci. Îmi părea rău de altceva, că l-am cunoscut mult prea tîrziu pe Gorki. Am stat de două ori de vorbă cu el, l-am privit deseori în timpul congresului. M-a impresionat talentul lui înnăscut, care se simţea în fiece gest. În timpul cît citise raportul, la un moment dat, avu un acces de tuse, un acces lung şi sala încremeni: toţi ştiau că Alexei Maximovici e bolnav. Îl supăra lumina prea vie a reflectoarelor. În timpul mesei organizate la vila lui, s-a ridicat pe neaşteptate şi cu un zîmbet uşor ironic şi puţin vinovat ne-a

rugat să-l iertăm: e obosit, trebuie să se culce. Babel, care-l cunoștea bine pe Alexei Maximovici, îmi spuse: „Se simte rău. După moartea lui Maxim a îmbătrînit mult. Nu mai e Gorki de altădată..." Probabil că avea dreptate. Dar pe Gorki de „altădată" eu nu am avut prilejul să-l cunosc.

Cuvîntarea pe care am rostit-o eu a fost lungă. Am să citez doar cîteva fragmente.

„Se poate oare imputa unui scriitor că nu este îndeajuns de accesibil maselor largi? E mult mai ușor să scrii romanțe pentru acordeon, decît să fii Beethoven... Orice adevărat om de artă tinde spre simplitate, dar simplitatea poate fi de mai multe feluri. Simplitatea din «Mozart și Salieri» nu seamănă cu cea din fabulele lui Krîlov. Există o simplitate care cere pregătire pentru a fi înțeleasă. Sîntem îndreptățiți să ne mîndrim că unele dintre romanele noastre au devenit accesibile milioanelor de cititori. În această privință am depășit cu mult societatea capitalistă. Dar totodată trebuie să păstrăm cu grijă acele cuceriri ale literaturii noastre, care astăzi mai par încă a fi apanajul intelectualității și al vîrfurilor clasei muncitoare, dar care mîine, la rîndul lor, vor deveni un bun al milioanelor de cititori. Simplitatea nu înseamnă primitivism. Simplitatea e sinteză și nu gîngăvit de copil. Sînt nevoit să amintesc acest lucru numai pentru că provincialismul mai este încă în parte propriu literaturii noastre. Statul nostru are astăzi o situație de hegemonie... Dar în cărțile pe care le scriem se simte adesea trufia și totodată umilința specifice colțurilor de țară uitate..."

„Marii scriitori ai veacului trecut ne-au transmis experiența lor... Dar studiul acestei experiențe l-am înlocuit cu imitația. Așa se naște spiritul epigonic, așa apar romane sau nuvele care imită orbește maniera nuvelei naturaliste de altădată... Sub masca necesității de a lupta cu formalismul predicăm adesea cultul celor mai reacționare forme în artă... Pe bună dreptate protestează muncitorii împotriva caselor-cazarmă... Dar înseamnă aceasta oare că poți scoate de la naftalină un portal pseudo-clasic, și adăugîndu-i puțin stil empire, puțin baroc, puțin din vechiul Zamoskvorecie să prezinți ansamblul drept stilul arhitectural al unei noi clase sociale cu mărețe idealuri? Cui i-ar putea trece prin minte să considere istoria picturii ca o simplă succesiune de teme? Maeștrii olandezi din secolul al XVII-lea au pictat mere, Cézanne a pictat și el mere, dar fiecare le picta în felul său, iar problema care se pune este cum anume picta fiecare aceste mere..."

„În locul unei analize literare serioase s-au instituit două table: una neagră și alta roșie, pe care se trec numele scriitorilor. Ușurința cu care aceste nume sînt trecute de pe o tablă pe alta este cu adevărat fantastică. Este inadmisibil ca un scriitor să fie ridicat pe scut, cum se spune la noi, pentru ca apoi de îndată să fie aruncat la pămînt. Nu e vorba aici de un exercițiu de gimnastică. Este inadmisibil ca analiza literară

a operelor unui autor să influenţeze de îndată situaţia lui socială. Distribuirea bunurilor materiale nu trebuie să depindă de aprecierile criticii literare. În sfîrşit, nu trebuie să considerăm insuccesele şi eşecurile unui scriitor drept crime, iar succesele sale drept reabilitare."

De obicei, amintindu-mi de anii trecuţi, mă mir cum de-am putut scrie unele sau altele, cum de-am putut proceda într-un fel sau altul, cu greu mă recunosc în fotografiile şterse de vreme. Discursul rostit la congresul scriitorilor mă miră din alt punct de vedere. Recitindu-l am avut impresia că dau citate dintr-un articol recent. În realitate de atunci au trecut treizeci de ani. Lumea s-a schimbat atît de mult încît nu o mai poţi recunoaşte. La congres O. I. Smidt îmi vorbi despre perspectivele uluitoare ale aviaţiei, declarînd că în anii următori aviatorii sovietici vor reuşi să zboare peste Polul Nord. Îl ascultam ca pe un vrăjitor. Şi-ar fi putut oare închipui cineva pe atunci că douăzeci şi şapte de ani mai tîrziu un aviator sovietic va dormi liniştit în spaţiul cosmic, rotindu-se fără întrerupere în jurul planetei noastre?

Pe vremea aceea umblam ciufulit şi eram gata să mă iau la harţă cu toţi ; acum m-am uscat, am chelit, şi m-am mai potolit. Dar mi se întîmplă să repet în articole, în această carte, idei exprimate în 1934. Poate că m-am ramolit şi sînt aidoma bătrînului care povesteşte, ca pe o noutate a zilei, că pe strada Tverskaia, lîngă casa guvernatorului, un vardist l-a jignit fără motiv ? N-aş prea crede-o. De un bătrîn ca ăsta oamenii fug, pe cînd pe mine mă şi atacă uneori. Din păcate, nu cred să apuc ziua cînd problemele ridicate de mine la congres vor deveni învechite...

În 1934, după apariţia romanului „Şi a fost ziua a doua", numele meu figura pe panoul de onoare şi nimeni nu se gîndea să-mi pricinuiască supărări. De altfel şi atmosfera generală era bună ; eram convinşi cu toţii că în 1937, cînd, după Statut, urma să se întrunească al doilea Congres al scriitorilor, în ţara noastră va domni raiul pe pămînt. La congres luase cuvîntul şi Otto Iulievici Smidt. El povesti cu ironie amară despre unul din filmele consacrate epopeei echipajului de pe „Celiuskin" : „Deodată se auzi o voce care prea semăna cu cea a şefului expediţiei, deşi eu niciodată n-am rostit astfel de cuvinte. Şi acest şef striga mereu : «Înainte ! Mai repede ! încă mai repede ! Înainte, înainte !» Nu acestea erau metodele de îndrumare pe care le-am folosit. Metoda noastră de a conduce, munca noastră nu au nevoie de impulsionări, de presiuni, de ţipete. Conducătorul nu poate fi în opoziţie cu masa. Sînt metode cu totul străine de ale noastre". Am aplaudat cu toţii discursul lui inteligent. Otto Iulievici era un mare savant, dar oracol nu era.

S-au ales organele de conducere, s-a votat statutul. Gorki a declarat congresul închis. A doua zi la intrarea în Sala Coloanelor măturătorii munceau de zor. Sărbătoarea luase sfîrşit.

8

ÎNCĂ ÎNAINTE de a se fi deschis congresul scriitorilor am întreprins o călătorie în Nord, însoţit de Irina. Am fost la Arhanghelsk, la Holmogorî, Ust-Pinega, Kotlas, Solvîcegodsk, Sîktîvkar, Veliki Ustiug, Niuksenit, Totma, Vologda. Am călătorit cu vapoare, care purtau denumiri mîndre: „Aprigul", „Marxistul", „Activistul", „Voinicul". Vapoarele înaintau încet. Oamenii istoriseau poveşti lungi, discutau cu aprindere, visau, cîntau, înjurau. În timpul escalelor pasagerii cumpărau lapte, afine, se scăldau, făceau cunoştinţe noi, femeile spălau rufe. Malurile erau verzi şi misterioase; scoţînd scurte strigăte de mirare, vaporul îşi croia drum prin peisajul cufundat de veacuri în somn. Arareori se iveau aşezări omeneşti, nişte izbe clădite din bîrne, solide, cu etaj. Trunchiuri uriaşe de copaci treceau încet pe apă, plutele mergeau pe apele liniştite ale rîului Suhonia, pe capricioasa Vîcegda, pe Dvina cea largă, îndreptîndu-se la vale spre mare. Nopţile erau luminoase, de o frumuseţe ce-ţi tăia răsuflarea. Făceam pentru prima oară cunoştinţă cu nordul Rusiei care mă cuceri de îndată prin gingăşia şi asprimea lui, prin arta lui străveche şi tinereţea locuitorilor lui înalţi şi tăcuţi.

Am fost la stăvilare; stînd pe plute, oamenii prindeau cu căngi trunchiurile de pini şi de brazi. Stăvilarul mai scîrţîia uneori, părea că va ceda îndată şi trunchiurile vor porni spre mare.

Dar oamenii munceau zi şi noapte, legau trunchiurile; remorcherele duceau plutele la Arhanghelsk. Acolo lemnul era încărcat pe ambarcaţiuni engleze, norvegiene, suedeze. Cu valuta obţinută se cumpărau în schimb utilaje pentru uzine.

Am discutat îndelung cu muncitori, cu tineri — flăcăi şi fete — veniţi de curînd de la ţară. Nu numai pădurea creştea inegal, dar şi oamenii. Am cunoscut muncitori care îşi petreceau orele libere studiind manualele de matematică, sau citind versuri, care sufereau cumplit auzind de tragedia comuniştilor germani. Dar am văzut şi oameni indiferenţi, şmecheri, escroci.

Bineînţeles mă bucuram privind noile aşezări muncitoreşti care creşteau în jurul Arhanghelsk-ului sau fabrica de perii din Veliki Ustiug, sau tractoarele. Dar lucrul cel mai impresionant era creşterea conştiinţei umane. Relaţiile dintre oameni căpătau complexitate şi se adînceau. Întîlneam la exploatările forestiere, la stăvilare, prin porturi oameni cu orizont larg, cu o viaţă spirituală bogată. Ei nu erau udarnicii veşnic zîmbitori de pe panoul de onoare, ci oameni cu sufletul complex, maturi din punct de vedere spiritual şi oricît ar fi fost de aspră viaţa, oricît m-ar fi indignat administratorii impasibili, care au început să apară în epoca aceea, preocupaţi numai de cifre (uneori imaginare) nu puteam să nu mă bucur văzînd cum se dezvoltă societatea noastră.

De curînd, răsfoind o colecţie veche a revistei „Krasnaia nov" am datdin întîmplare peste urmă-

toarele rînduri : „Ehrenburg vede lumea în contraste. E o proprietate a ochilor săi". Autorul se referea la felul în care zugrăvisem Nordul în 1934. Aceste cuvinte mă făcură să cad pe gînduri. Să fie oare adevărat că ochii mei se deosebesc de ai celorlalţi oameni şi ar fi cazul, poate, să apelez fie la un oftalmolog, fie la un psihiatru ? Recitesc vechile mele însemnări, caut să reconstitui în memorie vara anului 1934 ; n-a trecut chiar atît de mult timp de atunci, dar nici n-aş putea spune că a fost ieri. Da, într-adevăr, mi s-a întîmplat de multe ori să mă entuziasmez şi tot atît de des să mă supăr, să mă încrunt, pentru ca apoi să mă bucur din nou. Discutînd însă cu cei din jur îmi dădeam seama că şi ei laudă unele lucruri, iar pe altele le critică. Probabil că nu ochii mei erau de vină, ci epoca. Epoca era darnică în contraste.

Moscova cunoscuse atunci pentru prima oară febra construcţiei ; oraşul mirosea a var şi mirosul acesta îţi înveselea sufletul. Sub ochii mei s-a construit prima linie de metrou ; m-am bucurat deopotrivă cu toţi moscoviţii. În preajma mănăstirii Sfîntului Simon, se ridicară uzine uriaşe. Nu mai recunoşteam multe străzi bine cunoscute mie. În locul căsuţelor strîmbe vedeai schele, pietriş, terenuri virane. Noaptea deasupra oraşului stăruia o ceaţă portocalie, pentru prima oară Moscova provincială a copilăriei mele arăta ca o capitală.

Dar totodată vedeam cum se dărîmă monumentele trecutului : Kitai-Gorod, Turnul Suharev, Krasnîie Vorota. A fost distrusă centura verde a bulevardelor Zubovski, Smolenski, Novinski, cu arborii lor seculari. E greu de explicat de ce la distanţă de şaptesprezece ani de la revoluţie se pornise şi nu în mod spontan, ci organizat, acest proces de distrugere a numeroase comori de artă. Mi-amintesc de o discuţie pe care am avut-o cu I. E. Grabar. Îmi povestea că numeroşi arhitecţi protestară împotriva dărîmării arcului „Krasnîie Vorota", făcuseră chiar un memoriu arătînd că arcul nu împiedică circulaţia pe stradă, că oricum maşinile vor trebui să înconjoare piaţa, iar acolo unde se află Krasnîie Vorota va fi postat un miliţian. Toate argumentele rămaseră zadarnice.

În Nord am asistat la o adevărată frenezie a distrugerii monumentelor ce s-ar fi cuvenit să fie păstrate. În regiunile acestea se mai puteau găsi numeroase biserici din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, mărturii ale geniului creator al poporului rus. Acum se depozitau acolo cartofi, fîn, şi aceste monumente care rezistaseră timp de trei-patru sute de ani se năruiau unul după altul. La Arhanghelsk am fost martorul eforturilor uriaşe care s-au depus pentru a se arunca în aer o clădire minunată, administraţia vămilor de pe vremea lui Petru I (într-un zid a fost găsită o lădiţă şi în lădiţă o Venus de lemn ; „păpuşa" a fost sfărîmată).

Am văzut demolîndu-se, cărămidă cu cărămidă, una dintre cele mai vechi biserici din Veliki-Ustiug. Cineva mi-a explicat : „În locul ei se va construi o baie comunală". O altă biserică se transformase într-o uscătorie de rufe, iar

de sub grămezi de cămăşi ieşeau la iveală sculpturi înfăţişîndu-l pe Hristos. În regiunile nordice fusese răspîndită sculptura în lemn, colorată, în stil baroc; adesea Hristos era înfăţişat în temniţă. (În oraşul spaniol Valladolid am văzut o sculptură care semăna foarte mult cu cea din Veliki-Ustiug.) Sîntem deprinşi să vedem în biserică o singură imagine a lui Hristos, dar într-un depozit am văzut un adevărat simpozion de Hrişti. Unii aveau mîinile şi picioarele sfărîmate, şedeau şi cugetau sumbru.

Locurile pe care le-am vizitat în vara aceea jucaseră un rol de seamă în dezvoltarea artei ruseşti: Veliki-Ustiug, biserica Sfînta Sofia din Vologda, bisericile din lemn cu turle ţuguiate, icoanele pictate în atelierul Stroganov, bîline, descîntece, zicale, obiecte de artă populară, precum şi jucării din lut în alb şi negru, dantele de Vologda, sculptură în os, obiecte din argint gravat cu negru. Aici nu întîlneai coloritul variat al sudului, totul era clar şi sobru.

Femeilor din Vologda, iscusite în arta dantelăriei, li se propusese în locul modelelor tradiţionale, să înfăţişeze tractoare. La Veliki-Ustiug am făcut cunoştinţă cu Cirkov, un meşter bătrîn specialist în gravură pe argint cu negru. El îmi povesti pe îndelete cum i se spusese la început că nimeni n-are nevoie de obiecte din argint, pentru ca mai apoi să vină cineva de la sovietul orăşenesc şi să-i ceară: „Destăinuieşte-ne secretul tău". În zadar a explicat Cirkov că la mijloc nu e nici un fel de secret, că nu e vorba de o tehnică de producţie, ci de iscusinţă, de fantezie.

S-a organizat un artel care a început să fabrice brăţări total lipsite de gust. (I-am povestit lui Gorki despre soarta lui Cirkov, despre Guriev, sculptor în os, despre Mezrina, ţărancă din Viatka, căreia i s-a spus să scoată husarilor din lut epoleţii, despre Mazin, un om din locurile de baştină ale lui Gorki, care picta bănci, taburete, pereţi. Gorki se amărî, mă rugă să-i las o însemnare despre toate acestea, lăcrimă chiar. Cirkov fu chemat la Moscova, dar artelul continua să fabrice aceleaşi brăţări. La puţin timp după aceea, Cirkov muri.)

1934 a fost un an de afirmare a eroismului. Au murit cîţiva temerari care s-au ridicat în stratosferă. Aviatorii au salvat din strînsoarea gheţurilor pe membrii expediţiei „Celiuskin". Niciodată n-am să uit cum i-a întîmpinat Moscova: soare, panouri, flori şi o înduioşare generală, alt cuvînt nu găsesc, în faţa curajului şi a înfrăţirii.

Unul din membrii echipajului mi-a povestit că acolo pe sloiul de gheaţă aveau un mic volum cu poeziile lui Puşkin. Citeau versurile cu voce tare şi asta îi îmbărbăta pe toţi. Putea oare asculta un scriitor asemenea mărturisiri fără o profundă emoţie?

La clubul „Pădurea roşie" un comsomolist declamă o poezie de Tiutcev. Fără să vreau mi-amintii de un vers din Fet: „La zîrieni Tiutcev nu va ajunge". Iar ceea ce am povestit se petrecea la Sîktîvkar, centrul populaţiei komi, căreia altădată i se spunea zîrieni.

Unii începeau să-l înţeleagă pe Tiutcev, poet atît de complicat. Alţii, dimpotrivă, îşi pierdeau

sentimentele umane cele mai obişnuite. În acest răstimp avură loc verificări de partid. La o adunare se discuta activitatea lui Krasnov (numele acesta, ca şi următoarele, sînt inventate). Smirnov, colegul lui, spuse: „De altfel, tovarăşul Krasnov trăieşte cu nevasta tovarăşului Şelgunov..." Selgunov asista şi el la această adunare. Îşi turnă un pahar de apă, dar nu fu în stare să-l bea. Krasnov începu să se desvinovăţească: „Ea singură îmi dădea ghes..." Din membru de partid deveni candidat.

La Totma se organiză o staţiune climaterică pentru cei bolnavi de nervi. Clubul fu instalat în biserică; dedesubtul unei icoane purtînd chipul şters al fecioarei Maria se citea lozinca: „Un trup sănătos este necesar pentru îndeplinirea celui de-al doilea plan cincinal". Cimitirul din preajma bisericii fu răvăşit; osemintele zăceau împrăştiate ici şi colea. Responsabilul clubului, un om cu o privire total inexpresivă, îşi mîngîie obrajii căzuţi şi-mi răspunse impasibil: „O să le strîngem, dar pur şi simplu nu mai prididim de atîta treabă. De altfel, cînd o să înceapă vilegiaturiştii să bată mingea, nici n-o să mai bage nimeni în seamă osemintele..." Prin ziare mai apăreau articole favorabile despre „Katerina Izmailova", opera lui Şostakovici. Meyerhold fu ovaţionat la premiera piesei „Dama cu camelii". Cineva îmi arătă poemul lui Zabolоţki „Triumful agriculturii". La început el mă uimi, apoi mă captivă. Mult timp mi-am repetat în gînd versurile lui. La Moscova am petrecut cîteva seri cu A. P. Dovjenko; era, ca întotdeauna, emoţionat, plin de pasiune, înflăcărare, se frămînta pentru „Aerogradul". Iar criticii îi recomandau să ia drept exemplu filmul „Omul venit în întîmpinare", în care nişte udarnici ideali repurtau victorii uşoare. Expoziţiile începură a fi ticsite de pînze uriaşe, amintind fotografiile în culori: Stalin la tribună, Stalin pe o bancă, „Şedinţa sovietului sătesc", „Miting în atelierul de turnătorie". Alături de hotelul „Naţional" apăru o casă în stil pseudo-clasic, despre care se spunea: „Iată stilul nostru sovietic, fără nici un fel de zorzoane formaliste..." La „Mostorg" se vindeau aceleaşi ghivece, pisicuţe, bufniţe, pe care le văzusem în copilărie ornînd scrinurile din casele tîrgoveţilor. Prin ferestrele deschise răsuna un cîntecel la modă: „Lîngă samovar stau cu Maşa mea". Maşe erau cu mult mai multe decît samovare, dar „Maşa stînd lîngă samovar" era deopotrivă pe placul colegiilor editoriale, ca şi al preşedinţilor de soviete orăşeneşti, sau al funcţionarilor; pentru ei gusturile micii burghezii dinaintea revoluţiei erau canoane ale frumosului.

Viaţa cunoştea mult mai multe contraste decît înfăţişasem eu în cărţile mele, şi aceasta nu pentru că aş fi vrut să trec sub tăcere bălăriile uriaşe, ciulinii semănînd a baobab, urzicile care nu numai că nu se pliveau, dar, dimpotrivă, erau cultivate. Am vorbit şi despre bălării. Ele mă supărau, dar nu mă mirau. Mirarea mea o trezeau primele mlădiţe ale noii conştiinţe, adolescenţii care deschideau cartea vieţii, cuprinşi de înfrigurarea de a construi nu numai fabrici şi case,

dar şi de a-şi modela propria conştiinţă. Părăsisem demult nordul Rusiei, în jurul meu nu mai vedeam păduri verzi, ci Parisul cenuşiu, strălucind în ploaia de toamnă, şi totuşi în faţa ochilor mei tot mai stăruiau tinerii şi fetele cu care discutasem la stăvilarul acela îndepărtat despre prietenie, despre amărăciunile iubirii, despre lupta pentru lemn, pentru ţară, pentru fericire.

După o jumătate de an am scris romanul „Pe nerăsuflate", a cărui acţiune se petrece în Nord.

A fost primit de critică cu mult mai multă bunăvoinţă decît scrierile anterioare. Mie însă romanul nu mi se părea reuşit. Cuprindea multe lucruri care nu mai încăpuseră în romanul „Şi a fost ziua a doua" ; fără să-mi dau seama mă repetam.

Totuşi romanul mi-a fost de folos. Se găsesc aici schiţate unele personaje pe care le-am reluat ulterior, în cîteva rînduri. Botanistul Lass, plin de viaţă, inteligent, bombănind mereu, este prima schiţă pentru profesorul Dumas din „Căderea Parisului" şi pentru doctorul Krîlov din „Furtuna". Actriţa ratată Lidia Nikolaevna, care află consolare într-un succes efemer, deveni mai tîrziu Jeanette şi apoi Valea. Pictorul Kuzmin, contestat de toţi, care vrea să îmbine spiritul contemporan cu felul său propriu de a înţelege arta, este frate bun cu francezul André şi cu Saburov, eroul din „Dezgheţul".

Mai este în acest roman un personaj ce exprimă anxietăţile mele, neamţul Strem, care trece prin carte ca o umbră fugară. Vine la Arhanghelsk cu o misiune suspectă. Viaţa îl atrăgea prea puţin, era absorbit de gîndul morţii. După ce chefui într-un restaurant din Arhanghelsk cu un căpitan suedez, bombăni : „Moartea e un lucru serios. La drept vorbind, singurul real... Iarna asta am cunoscut la Berlin un ziarist. Ocupă acum un post important. M-a invitat acasă la el. Are nevastă, un apartament confortabil, ai zice că băiat bun ca el nici nu găseşti... Ei, şi individul acesta mi-a povestit cum a curăţat — pac, pac — şaisprezece oameni, cît ai zice «peşte». Nu e vorbă de sadism aici. Dar gîndeşte-te, nu sîntem stăpîni pe propria noastră viaţă... Şi, cînd colo, poţi dispune de existenţa altuia, «poţi împuşca», atunci dintr-o dată creşti în proprii tăi ochi. E un fel de surogat al nemuririi..."

Monologurile pe care le rostea Strem nu erau nici anecdotă, nici flecăreală, nici lăudăroşenie la un pahar de vin, ele exprimau modul de viaţă cumplit al unei ţări uriaşe, civilizate. Recitind acum „Pe nerăsuflate", mi-am dat seama că dacă ar fi să-i discutăm subiectul, Strem a nimerit în carte întîmplător, fără paşaport şi fără viză. Chipul lui a rămas nedesăvîrşit, sinuciderea sa nu poate fi justificată decît prin dorinţa autorului de a elimina cît mai repede din scenă un om respingător şi o dată cu el şi lumea care generează asemenea oameni. De ce a nimerit neamţul Strem la Arhanghelsk ? De ce a discutat noaptea, în grădina oraşului, cu o artistă simpatică, dar dezorientată ? Numai pentru că nu mă puteam dezbăra de gîndul că oameni ca Strem există. Sînt rare cazurile cînd

cartea unui scriitor se mărgineşte la granițele oferite de subiect. În această poveste despre viața dusă la un stăvilar, despre dragostea unor comsomolişti, despre durerea unei tinere femei care a pierdut în acelaşi timp şi copilul şi încrederea în soțul ei, se mai contura şi altceva : gîndurile şi frămîntările autorului, autodafeurile din Berlin pe care fuseseră arse cărți, noaptea rebeliunii fasciste de la Paris, ruinele din Floridsdorf, teama de viitor. Încă multe nu puteam prevedea, dar îmi dădeam seama că este imposibilă conviețuirea cu fascismul. Iată contrastele care mi se păreau de nesuportat.

9

JEAN-RICHARD BLOCH spusese la congres că dogmatismul îngust poate îndepărta uşor pe cei ce şovăie. Pentru mulți scriitori din Apus nu era limpede în ce anume constă metoda realismului socialist, în schimb metodele fascismului erau clare pentru toți : ele făgăduiau cărților autodafeuri, autorilor lagăre de concentrare. În timpul congresului au răsunat numeroase propuneri de a se crea un front antifascist al scriitorilor.

Şi de astă dată revenii la Paris pe un drum ocolit. Un vapor sovietic mă duse pînă la Pireu. Cu mine împreună călătoreau scriitorii greci Glinos şi Kostas Varnalis. Ne împrietenirăm.

Varnalis, de altfel un om blînd, avea un temperament de militant şi totodată de visător. La Salonic poliția greacă interzise lui Glinos si Varnalis să coboare de pe vapor. Urma să fie percheziționați la Pireu. În Grecia toată lumea vorbea despre apropierea iminentă a fascismului. În toate părțile vedeai nemți care se comportau ca nişte instructori. „Vor să ne înghită", spunea Varnalis. Un an mai tîrziu a fost arestat.

Din Atena plecarăm la Brindisi, apoi străbăturăm Italia. Din nou auzii urletele cămăşilor negre.

În ziare se anunțase că mercenarii marocani reprimaseră mişcarea minerilor din Asturia. Pentru mine Spania nu mai era pur şi simplu un stat oarecare din Europa. Amintindu-mi de locuitorii ei mîndri şi buni mă întrebam întristat dacă si oameni ca ei vor putea fi îngenunchiați...

Urlînd, vînzătorii de ziare alergau în goană pe străzile Parisului : la Marsilia fuseseră asasinați regele Iugoslaviei şi ministrul de externe al Franței, Barthou. Pe rege nu-l cunoşteam şi nici nu înțelegeam cine şi de ce l-a ucis. Pe Barthou îl cunoscusem la un dineu al corespondenților de presă străini si mă impresionase felul său tineresc de a gîndi, desi avea peste saptezeci de ani. Vorbea cu strălucire despre Mirabeau, Danton, Saint-Just. Era un bibliofil pasionat, îl întîlnisem nu o dată pe cheiurile Senei, lîngă tarabele anticarilor. Fasciştii germani îl urau. Deşi om cu vederi de dreapta, Barthou susținea necesitatea apropierii de Uniunea Sovietică şi a încheierii unui pact de securitate

pentru a-l ține în frîu pe Hitler. Toți considerară asasinarea lui Barthou ca un simpton al ofensivei fasciste.

Mi-amintesc de un miting uriaș în sala „Mutualité", consacrat Congresului scriitorilor sovietici. În prezidiu se aflau Vaillant-Couturier, André Gide, Malraux, Viollis, muncitori comuniști. În sală, oameni care își aleseseră de mult drumul în viață scandau „Soviete peste tot". Viollis, care ședea alături de mine, îmi șopti: „Scriitorii sovietici trebuie să demonstreze că în lupta împotriva fascismului sînt gata să colaboreze cu toată lumea..."

Mi-amintesc de o discuție purtată cu Jean-Richard Bloch. Mărturisea că ajunsese la comunism pe un drum sinuos, spunea că acum idealul cel mai important în jurul căruia trebuie să ne unim cu toții este lupta împotriva fascismului, altfel scriitorii comuniști vor rămîne izolați.

Am expediat la Moscova o scrisoare lungă, în care caracterizam atmosfera existentă în rîndurile scriitorilor din apusul Europei și vorbeam despre ideea unui front comun antifascist.

Astăzi poate să pară ciudat că acordam o importanță atît de mare scriitorilor; de un sfert de veac încoace multe lucruri s-au schimbat, între altele și în ce privește rolul literaturii, locul ei în viața a milioane de oameni. La congresul scriitorilor sovietici, O. I. Smidt, povestind despre succesele astronomiei și ale fizicii, adăugase: „Scriitorii sînt niște oameni fericiți. Îi invidiez profund. Omul de știință trebuie să

meditеze îndelung, meticulos, pe cînd scriitorul poate avea ceea ce se cheamă o «revelație». Chiar în anul în care ne întîlnisem în Sala Coloanelor cu cititorii noștri, Frederic și Irène Joliot-Curie descoperiră radioactivitatea artificială, deschizînd astfel era fizicii nucleare. Nici eu — și ca mine desigur nici majoritatea scriitorilor — nu aveam nici un fel de idee despre acest lucru.

Un sfert de veac mai tîrziu sute de milioane de oameni începură să urmărească, unii cu speranță, alții cu groază, munca savanților. Poetul Sluțki a scris versuri glumețe:

Fizicienii sînt la cinste,
Liricii la index...

Citind aceste cuvinte liricilor nu le venea să zîmbească.

În perioada dintre cele două războaie mondiale, omul de știință avea un rol limitat în viața publică. Pentru milioane de oameni, savantul era un om care stătea în laboratorul său și privea fie cu dispreț, fie cu spaimă străzile cuprinse de agitație. Oamenii de știință nu depuneau eforturi prea mari pentru a împrăștia această legendă. Langevin fusese o excepție. Împotriva fascismului luau atitudine articolele lui Gorki, apelurile lui Romain Rolland, discursurile lui Barbusse. La data aceea scriitorii se mai bucurau de un prestigiu uriaș. Mi-amintesc de ziua cînd la Villejuif, o suburbie mun-

citorească a Parisului, s-a dat uneia dintre străzi numele lui Gorki. La această ceremonie au venit mii de muncitori. Vaillant-Couturier a anunțat că dă cuvîntul lui André Gide. Muncitorii care probabil nu citiseră nici una dintre cărțile lui Gide îl ovaționară cu atîta entuziasm încît el se pierdu cu firea. Am citat acest exemplu de cea mai paradoxală ploconire în fața titlului de „scriitor". Poate că respectul de care se bucurau în 1934 scriitorii reprezenta în parte dobînda la capitalul cîștigat de literatură cu un secol în urmă, de pe vremea lui Pușkin, Hugo, Balzac, Gogol, Stendhal, Heine, Mickiewicz, Dickens, Lermontov.

De atunci multe lucruri s-au schimbat. După Hiroșima, oamenii de știință și-au dat seama de răspunderea ce le revine. Joliot-Curie a preluat conducerea mișcării partizanilor păcii. Conferințele internaționale ale oamenilor de știință dornici să preîntîmpine un război nuclear trezesc cu mult mai mult interesul maselor, decît congresele Pen-cluburilor. Nu știu dacă literații au început să uite rolul lor de „dascăli ai vieții" sau elevii au trecut în clase superioare, dar astăzi mi se pare exagerată importanța pe care o acordam eu (și nu numai eu, dar și personalități politice de răspundere) frontului antifascist al scriitorilor.

Explicația schimbărilor petrecute trebuie căutată nu atît în succesele incontestabile ale științei și nici în faptul de asemenea evident că literatura și-a pierdut din strălucirea ei, cît mai

ales în evenimente care nu au legătură directă cu dreptul poeziei la existență, în spectrul amenințător al războiului atomic. Nici poeții lirici, nici fizicienii nu decid în problemele păcii și ale războiului, dar prin specificul activității lor poeții lirici pot contribui numai la îmbogățirea vieții spirituale a cititorilor, pe cînd fizicienii pot îmbunătăți și condițiile de viață, dar și desăvîrși uneltele morții. Probabil că poeții lirici își vor recăpăta locul de cinste cînd oamenii vor putea privi din nou liniștiți cerul și luna, atît luna fizicienilor, explorată de ei, cît și luna îndrăgostiților, care nu va avea a se teme de cea a fizicienilor. Sînt gînduri despre prezent și viitor și dacă am pornit discuția pe tema importanței pe care o aveau altădată scriitorii, n-am făcut-o pentru a ofta o dată în plus, ci pentru ca cititorii să înțeleagă cele ce vor urma. Într-o zi ședeam în odaia mea de pe strada Cotentin și scriam capitolul cinci sau șase din romanul „Pe nerăsuflate". Deodată sună telefonul și noul ambasador al Uniunii Sovietice la Paris, V. P. Potiomkin, mă rugă să trec pe la el să discutăm o chestiune urgentă. Potiomkin mă anunță că sînt invitat să vin la Moscova, deoarece Stalin vrea să stea de vorbă cu mine, ca urmare a scrisorii mele despre starea de spirit a scriitorilor din Apus.

La Moscova am sosit în luna noiembrie ; vremea era îngrozitoare, lapoviță amestecată cu ploaie, dar moralul mi-era ridicat. Pe Irina am găsit-o veselă. Nu-mi mărturisise niciodată îna-

inte că se ocupă de literatură. Între timp scrisese „Însemnările unei școlărițe franceze". Îmi spuse, parcă în treacăt, că nuvela a fost publicată într-un almanah al cărui redactor era Gorki, urmînd să apară curînd și în volum. Am citit „Însemnările" într-o noapte. Bineînțeles le-am parcurs cu un interes deosebit : Irina descria anii ei de școală, primele furtuni sentimentale. Îi recunoșteam colegele, băieții care veneau uneori pe la noi și descopeream multe lucruri ce-mi rămăseseră necunoscute. Irina se dovedi a avea o fire ascunsă.

În așteptarea întîlnirii cu Stalin îmi petreceam serile cu vechii mei prieteni. Mă vizitau și scriitorii tineri : Lapin, Slavin, Levin, Gabrilovici. Frații Vasiliev m-au luat cu ei la vizionarea filmului „Ceapaev". Îl vizitam des pe Meyerhold, care nu renunțase cîtuși de puțin la pozițiile sale ; îmi povestea despre montarea piesei „Prea multă minte strică". Toți erau într-o dispoziție excelentă. Se spunea că la apropiata sesiune a Sovietului Suprem se va discuta proiectul noii constituții. Noiembrie părea a fi mai, și priveam viața din jur cu ochi senini.

Ducîndu-mă într-o zi la redacția ziarului „Izvestia", trecui pe la Buharin. Îl găsii livid, abia putu să rostească : „Ce nenorocire ! A fost ucis Kirov..." Toți erau deprimați. Kirov era iubit. Durerea se amesteca cu îngrijorarea : cine, de ce l-a ucis, ce va urma ?... Am observat că atît în viața particulară a oamenilor, cît și în istoria popoarelor, epocile de mari încercări sînt

precedate de săptămîni sau luni de fericire netulburată. Sau poate că așa ni se pare mai tîrziu, cînd ne aducem aminte de zilele din ajunul nenorocirii ? Bineînțeles, nimeni dintre noi nu-și dădea seama că începe o etapă nouă, dar toți se închiseră în ei, deveniră mai circumspecți.

Cîteva zile mai tîrziu, Alexei Ivanovici Stețki, șeful secției de cultură a C.C., mă anunță că din cauza evenimentelor, întîlnirea proiectată nu putea să aibă loc într-un viitor apropiat și deci nu este cazul să fiu reținut fără rost. Alexei Ivanovici mă rugă să dictez unei stenografe considerațiile mele în legătură cu formarea unui front comun al scriitorilor dispuși să lupte împotriva fascismului.

Revenind la Paris am reușit să scriu cîteva capitole ale romanului.

Paralel purtam discuții cu Malraux, cu Vaillant-Couturier, cu Gide, cu Jean-Richard Bloch, cu Moussinac, cu Guéhenno. După îndelungi dezbateri, un grup de scriitori francezi luă inițiativa de a convoca în primăvară sau la începutul verii un congres internațional. Scriitorii nu sînt ca muncitorii, nu e ușor să-i unești. André Gide propunea una, Heinrich Mann alta, Feuchtwanger altceva. Suprarealiștii strigau : comuniștii au devenit bonzi și congresul trebuie boicotat. Scriitorii apropiați de troțkiști, Charles Plisnier, Madeleine Paz, ne preveneau că vor lua cuvîntul pentru a „demasca" Uniunea Sovietică. Lui Barbusse îi era teamă că diapazonul politic al congresului va fi prea larg și deci nu

se vor putea lua nici un fel de hotărîri. Roger Martin du Gard și scriitorii englezi Forster, Huxley socoteau, dimpotrivă, că acest congres va fi prea îngust și numai comuniștii vor avea dreptul să-și spună părerea. A fost nevoie de multă răbdare, stăpînire de sine, tact, ca să putem împăca poziții ce păreau a fi de neîmpăcat.

De fapt greutățile se iviră la începutul anului 1935. Dar nici n-am apucat să mă familiarizez cu atmosfera după ce m-am reîntors de la Moscova, că a și sosit o telegramă de la redacție care-mi anunța plebiscitul din Saar și-mi cerea să plec acolo. Am lăsat pe masă un capitol neterminat al romanului și i-am telefonat lui Malraux că nu voi putea participa la proxima ședință a grupului de inițiativă.

Noaptea în vagon am început să fac planuri sau, cum spusese cîndva Romka cel roșcat [1], să emit „ipoteze de lucru". Congresul va obliga pe cei ce șovăie să aleagă calea luptei. Fascismul nu este chiar atît de puternic pe cît pare. El se bizuie pe pasivitatea generală. Poate că în Saar nemții vor vota împotriva lui Hitler ?...

Pe neașteptate îmi amintii de seara aceea plină de neliniște din redacția ziarului „Izvestia". Cine l-a ucis oare pe Kirov ?...

În compartiment era foarte cald. Cu greu reușii să deschid geamul : năvăli un fum galben, dens, înăbușitor.

[1] Roman Jakobson.

10

AM SOSIT la Saarbrücken seara. Prin ceață se zăreau clipind jocurile de lumină. Pe strada principală, în vitrina unei prăvălii mari de mezeluri, zării o zvastică făcută din crenvurști. Trecătorii priveau și zîmbeau plini de admirație. Patroana hotelului, o femeie grasă, colerică, striga pe culoar : „Nu uitați că sînt nemțoaică !" Pe stradă megafoanele transmiteau cîntece militare : „Noi mergem, unu, doi..." Am petrecut o noapte agitată. Auzind împușcături, am întredeschis ușa și servitorul care aduna încălțămintea pentru a o curăța, îmi explică : „Probabil că a mai fost lichidat un trădător..." Dimineața patroana îmi spuse : „Trebuie să eliberați de îndată camera. V-am închiriat-o din greșeală. Sînt germană, domnule ! E clar ?"

Pentru mine unul totul era clar. Dar poate că cititorul tînăr nu va înțelege ce anume se petrecea atunci în Saar. Să rememorez evenimentele. În 1919, la semnarea Tratatului de la Versailles, aliații discutară îndelung soarta bazinului Saar. Clemenceau vroia ca bazinul carbonifer al Saar-ului să aparțină Franței. Wilson se împotrivea. Căzură de acord, în sfîrșit, ca după cincisprezece ani să se organizeze în Saar un plebiscit și locuitorii să hotărască singuri dacă teritoriul lor să fie alipit la Germania sau nu. Pînă la venirea la putere a lui Hitler, totul era limpede : în Saar e populație germană, ea se va pronunța deci pentru alipire.

Teroarea fascistă făcu pe unii să cadă pe gînduri. Alegătorii urmau să decidă dacă vor alipirea la Germania sau preferă *statu-quo*, adică administrație autonomă și uniune economică cu Franța. În afară de partidul autonomiștilor, puțin numeros, numai comuniștii îndemnau populația să voteze pentru statu-quo. După ce am sosit în Saar mi-am dat seama de îndată că marea majoritate a locuitorilor se va exprima pentru alipire. Naziștii știuseră să speculeze sentimentul patriotic. Pancardele, cîntecele, steagurile repetau întocmai ca și patroana hotelului, unde-mi petrecusem prima noapte: „Noi sîntem nemți, locul nostru este în Germania!"

„Exprimarea liberă a voinței" aducea a farsă tragică. În teorie, fiecare avea libertatea de a-și exprima părerea, de a organiza întruniri, de a publica în presă. Soldații englezi trebuiau să garanteze ordinea. În fapt, fasciștii împiedicau întrunirile comuniștilor. La nici un chioșc n-am putut cumpăra ziarele care se exprimau împotriva alipirii. Vînzătoarele mărturiseau speriate: „Ne-au prevenit că vor da foc chioșcurilor". Oamenii erau împușcați de după colț. Și eu am primit o scrisoare anonimă cu zvastică, în care eram anunțat că dacă nu mă voi căra de îndată din Saar, se va găsi pentru mine „un bun glonte german".

Adevăratul stăpîn al bazinului Saar, Herman Röchling, făgăduia celor docili prime, celor îndărătnici — moarte prin înfometare. Șomerii care refuzau să se înscrie în „Frontul german", pierdeau de îndată ajutorul.

(Cînd citesc astăzi în presa apuseană că problema germană poate fi rezolvată prin „alegeri libere" mă gîndesc totdeauna la plebiscitul din Saar...)

În satul Picard asistai la un episod comic al acestei campanii, cîtuși de puțin vesele. Erau acolo doi tauri reproducători. Unul dintre ei era socotit mai bun și un țăran sărac trăia într-o anumită măsură „pe socoteala" acestui taur. Țăranul fu suspectat de ostilitate politică și taurul lui declarat „taur *statu-quo*". Nimeni nu mai îndrăzni să-l împerecheze cu vreo vacă „cinstită", ariană.

Scriitorul german Gustav Regler m-a ajutat să ajung în satul Picard și în alte localități îndepărtate ale Saar-ului. Făcusem cunoștință cu el la Paris și ne întîlnisem apoi la Moscova, în timpul congresului scriitorilor. Era un om nervos, impresionabil. Fasciștii din Saar amenințau să-l ucidă. Regler lua mereu cuvîntul, vorbea cu curaj, demascînd teroarea din Germania. Am fost în cîteva case de mineri, unde am auzit relatări autentice despre cele ce se petreceau.

Încă înainte de începerea plebiscitului am trimis ziarului cîteva reportaje dintre care ultimul îl încheiam cu cuvintele: „Bătălia poate fi pierdută, războiul niciodată".

Bătălia a fost pierdută. Eu unul știam că pînă la victorie ne mai așteaptă destule înfrîngeri și de aceea nu-mi pierdui firea.

După ce m-am întors la Paris, mi-am terminat romanul, am asistat la o întrunire a grupului de inițiativă și apoi am fost nevoit să plec

din nou, de astă dată la Geneva, unde urma să se întrunească sesiunea extraordinară a Consiliului Ligii Naţiunilor.

Elveţienii tărăgănară destul de mult cu viza. În sfîrşit, un consilier al ambasadei îmi arătă o telegramă sosită de la Berna, pe care am şi copiat-o de altfel: „Cetăţeanul sovietic Ilya Ehrenburg are dreptul să rămînă zece zile în Elveţia, în calitate de corespondent al ziarului «Izvestia», la sesiunea extraordinară a Consiliului Ligii Naţiunilor, cu condiţia ca numitul Ilya Ehrenburg să se abţină de la orice acţiune care ar putea tulbura liniştea internă a Elveţiei sau întuneca bunele ei relaţii cu statele vecine". Diplomatul mă lămuri că, aflîndu-mă pe teritoriul Elveţiei, nu trebuie nici să spun, nici să scriu nimic împotriva Germaniei, acest lucru fiind cerut de neutralitatea Elveţiei.

Ce să-i faci, neutralitatea (ca de altfel totul pe lumea aceasta) poate fi interpretată în chip felurit. Cu puţin timp înainte de sosirea mea în Elveţia, agenţii lui Hitler organizaseră la Basel răpirea lui Jakob, emigrant german antifascist, pe care-l transportaseră în Germania. Autorităţile elveţiene aveau aerul că nu s-ar fi întîmplat nimic extraordinar. Am găsit Geneva ticsită de hitlerişti. Nu li se cereau nici un fel de declaraţii, îşi aveau în Elveţia ziarele lor în care scriau foarte calm că „pentru îndepărtarea tumoarei maligne a comunismului trebuie să recurgem la chirurgie; începutul trebuie făcut cu Rusia".

Astăzi sînt obişnuit cu diferite conferinţe internaţionale şi ştiu că ele amintesc foarte mult de judecata descrisă în *Reinecke Fuchs*. Pe atunci însă eram un novice şi multe lucruri mă uimeau. Liga Naţiunilor a fost un bruion al Organizaţiei Naţiunilor Unite. Americanii nu erau membri ai Ligii şi stăpîni pe situaţie erau socotiţi englezii şi francezii. Germania părăsise încă în 1933 Liga Naţiunilor, dar în faţa lui Hitler toţi dădeau înapoi. În Schlesswig-ul danez văzusem teama ce o inspirau danezilor diviziile germane, în timp ce la Geneva reprezentantul Danemarcei susţinea sus şi tare că politica lui Hitler este un exemplu de spirit paşnic. Acest avocat al fascismului mai era pe deasupra şi social-democrat. Tratativele se duceau în culise, în diferitele restaurante din afara oraşului. Nemţii făgăduiră Spaniei o convenţie comercială şi pe neaşteptate Lerrus fu cuprins de o dragoste neobişnuită faţă de cel de-al treilea Reich. Portughezilor şi chilienilor le promiseră tot felul de pomeni. Se făceau încercări de a anestezia cu paragrafe, asteriscuri şi comentarii neliniştea ce cuprinsese lumea întreagă.

Într-una din şedinţe luă cuvîntul M. M. Litvinov. Vorbea calm şi făcea impresia unui tată de familie, gras şi paşnic. Le aminti diplomaţilor că pofta vine mîncînd şi că nu trebuie să se bizuie pe zîmbetele lui Hitler: „Nu prea pot fi luate în consideraţie făgăduielile unui cetăţean războinic de a cruţa unele cartiere ale oraşului, rezervîndu-şi dreptul pentru el şi armata

sa de a acţiona în alte cartiere ale aceluiaşi oraş..."

La cafeneaua „Bavaria" — locul de întîlnire al ziariştilor — corespondentul lui „Figaro" striga: „Emile Buré a înnebunit! De ce trebuie să se teamă Franţa de armata germană? Pînă şi un copil îşi dă seama că Hitler va porni împotriva Ucrainei..."

În vitrina biroului german de turism, al cărui sediu era în apropierea „Bavariei", se putea vedea o hartă uriaşă a Europei, pe care Alsacia şi Lorena erau încorporate Germaniei.

Era o primăvară rece, mohorîtă. Dar ziarele anunţau că în vară Franţa aşteaptă cu mult mai mulţi turişti decît în anii precedenţi: „Pacea a triumfat..." Germania continua înarmările. Liga Naţiunilor examina planurile de dezarmare. Francezii discutau despre vacanţa ce avea să vină.

Plecai în oraşul belgian Eupen, care pînă în 1918 aparţinuse Germaniei. Iarăşi necazuri cu viza. La data aceea, în Belgia era un guvern de coaliţie, din care făceau parte şi socialişti ca Vanderwelde, Spaak. Cu puţin înainte, Spaak mai fusese considerat „roşu". Mi-l aminteam cum agita pumnii la întrunirea minerilor de la Borinage. Îşi schimbase machiajul cu o repeziciune pe care ar fi invidiat-o orice actor din trupa lui Meyerhold. După cel de-al doilea război mondial deveni o figură politică importantă în Europa. L-am văzut la Bruxelles în 1950; deşi foarte gras, era violent în manifestări. Apăra, cum zicea, idei „moderate", dar le apăra fără moderare. Asemenea oameni îmi inspiră teamă. Sînt în stare să incendieze lumea numai pentru că se socotesc a fi nişte buni pompieri. Vanderwelde era un om din secolul trecut şi nu căuta să-l imite pe Spaak. În epoca la care mă refer avea 70 de ani. Scrisese un articol despre romanul meu „Şi a fost ziua a doua". Nu ştiu ce anume l-a influenţat, stilul meu sau stilul lui Hitler, dar găsii în articol nişte mărturisiri neaşteptate: „În ciuda a tot ce a îndurat acest popor, el merge înainte, prin noroaie, prin zăpadă, spre stele. Cea mai legitimă dintre toate revoluţiile i-a dat încredere şi speranţă, o înnoire miraculoasă a întregii vieţi sociale". Totuşi ideile ministrului Vanderwelde nu au înrîurit cîtuşi de puţin politica de fiecare zi a Belgiei. Eupen oferea un tablou asemănător celui din Saar. Naziştii veneau cu tramvaiul de la Dortmund sau de la Düsseldorf. Nimeni nu le cerea nici un fel de vize. Se comportau cu aroganţă. Apărea „Eupener Zeitung", care declara că germanii vor elibera curînd oraşul. Intrai într-o librărie care aparţinea führer-ului local, Hieretz. El zîmbi cu amabilitate şi-mi oferi operele lui Rosenberg.

Pe cînd mă aflam la Eupen, în oraş sosi un comunist german care reuşise să evadeze dintr-un lagăr de concentrare. Poliţia îl arestă şi-l ameninţă cu extrădarea la hitlerişti. Patru zile mai tîrziu fu expulzat în Franţa. L-am condus pînă la graniţă, omul era complet deprimat, răspundea incoerent la întrebările grănicerilor.

Iată-mă din nou la Paris. Scriitori, discuţii despre congres. Malraux era mulţumit, Benda făgăduise să ia cuvîntul la congres. Waldo Frank expediase din America o scrisoare lungă, în care îşi anunţa participarea, Joyce făgăduia să trimeată un mesaj...

Parizienii discutau unde e mai bine să-şi petreacă lunile de vară: pe ţărmul Normandiei sau în Savoia. Viaţa îşi urma cursul obişnuit. Dar eu unul nu puteam uita ceea ce se petrecea de partea cealaltă a Rinului.

Plecai în Alsacia şi regăsii acolo tabloul binecunoscut: hitleriştii vorbeau cu zîmbetul pe buze despre „apropiata eliberare", „autonomiştii" însufleţiţi de exemplul Saar-ului cereau plebiscit, oamenii oftau, se înfiorau, şi pentru orice eventualitate se asigurau cu promisiunile fasciştilor locali de a-i salva în ceasul „eliberării". Seara pe o stradă pustie întîlnii vreo zece flăcăi care cîntau în gura mare *Wacht am Rhein*.

Din vremea aceea datează următoarea însemnare a mea: „Ultimele luni mă ocup cu o muncă istovitoare: călătoresc prin regiunile din imediata vecinătate a Germaniei... Poţi privi îndelung un şarpe fără să-ţi pierzi minţile. La urma urmei, dacă şarpele înghite un iepure de casă, el nu face decît să-şi ia dejunul. Dar nu poţi să priveşti îndelung iepurele de casă. Ochii lui nemişcaţi sînt în stare să înnebunească chiar un om cu nervii de oţel..."

În toamna anului 1961 a fost organizată la Roma o „Masă rotundă". Încercam să-i convingem pe colegii noştri apuseni că este inadmisibilă înarmarea foştilor SS-işti. Într-o seară, nişte prieteni italieni ne oferiră un film documentar care înfăţişa istoria fascismului. La un balcon ducele ridica mîna şi se schimonosea ca un actor provincial lipsit de talent. Oamenii mureau în Abisinia. Se prăbuşeau în ruine casele din Madrid. Copii morţi. Pe străzile din Praga, coloane de nazişti treceau în marş. Aflînd de capitularea Franţei, Hitler se bătea pe burtă. Prizonierii ruşi mureau în lagăre de concentrare. Nişte fete evreice duse la camerele de gazare... Apoi a urmat victoria... Şi iarăşi apăreau pe ecran zurbagii fascişti. Iarăşi cade răpus un adolescent italian. Povestea nu s-a terminat. Fără să vreau, îmi zisei la un moment dat, în timp ce priveam filmul: „Dar asta e istoria vieţii mele!" Patruzeci de ani au trecut sub semnul sălbăticiilor, al războaielor, al pogromurilor, al lagărelor de concentrare. Puşkin scrisese cîndva:

„Sîntem născuţi pentru inspiraţie,
Pentru sunete dulci şi rugăciuni..."

Probabil că şi pe vremea lui acest ideal fusese un simplu vis: Rîleev fusese spînzurat, Küchelbecher se chinuise în exil. De altfel şi Puşkin însuşi îşi sfîrşise viaţa prematur şi moartea îi fusese impusă. Dar cel puţin putuse visa...

Ultimul lucru ce mi-ar fi trecut prin minte în primăvara lui 1935 erau „sunetele dulci". Zilele şi nopţile mi le petreceam pregătind congresul. Viaţa părea idilică, dar nu mai puteam trăi ca altădată, atmosfera se schimbase. Deşi

nu cunoşteam încă nici mobilizări, nici exerciţii de alarmă aeriană, nici camuflaje de probă, războiul exista deja. Astăzi ştiu că războiul vine întotdeauna cu mult înainte de a începe piesa, intră pe scara de serviciu şi aşteaptă cu răbdare în vestibulul întunecat.

11

ADESEA în locuinţa mea strîmtă din strada Cotentin se adunau scriitori francezi care se ocupau cu pregătirea congresului : André Gide, Jean-Richard Bloch, Malraux, Moussinac, Nizan, René Blech.

Aveam un cîine Bousou, drăgăstos şi şiret, o corcitură de cocker cu *scotch-terrier* ; nu era bun de dus la expoziţie, dar altminteri foarte deştept, mergea singur la măcelărie, unde se vindea carne de cal şi făcea acolo piruete ca la circ. Bousou îl îndrăgise pe André Gide, dar dragostea lui nu era dezinteresată. Gide avea obiceiul să ia în mînă un fursec şi să înceapă apoi o tiradă lungă gesticulînd. Bousou sărea şi-i fura fursecul. Gide nu observa nimic şi mai lua alt fursec. Şi aşa se repeta de vreo zece ori.

În anii aceia mă întîlneam des cu André Gide, mă duceam acasă la el, în strada Vaneau, îl vedeam la mitingurile muncitoreşti, la întrunirile scriitorilor. Cînd rămîneam în doi, vorbea aproape întotdeauna despre persoana sa. S-ar

fi zis că în acest răstimp aş fi putut să-l cunosc bine, dar nu s-a întîmplat aşa. Pentru mine a rămas un om dintr-o altă planetă.

Cînd politica a devenit pentru el o pasiune, şi Gide s-a declarat partizanul comunismului, am socotit acest lucru drept o victorie. André Gide era idolul intelectualităţii din Apus. Mă bucuram că ia parte la lupta împotriva fascismului, dar chiar şi atunci adăugam că pînă la vîrsta de şaizeci de ani André Gide „nu văzuse nimic altceva decît reflexele propriei sale pasiuni". În 1933 scrisesem despre romanul lui : „Este evident că destinul eroilor din Falsificatorii de monede nu poate emoţiona pe nimeni. De altfel trăiesc oare aceşti eroi ? E un roman despre roman şi romancier, dar nu despre oameni... O carte despre carte : pustiul nu trădează urme de viaţă".

Nu eram singurul pe care-l entuziasmase „convertirea" lui Gide. La congresul scriitorilor de la Moscova, Gorki spusese : „Romain Rolland, André Gide au drept deplin să se numească „ingineri ai sufletelor", iar Louis Aragon şi-a terminat discursul cu cuvintele : „Mai rămîne să vă transmit salutul marelui nostru prieten André Gide". Un an mai tîrziu, la Congresul antifascist de la Paris nimeni n-a fost mai ovaţionat decît Gide.

În 1936 André Gide vizită Uniunea Sovietică şi manifestă un entuziasm fără rezerve faţă de tot ce văzu, dar, reîntors la Paris condamnă totul, de asemeni, fără rezerve. Nu ştiu ce s-a petrecut — nu poţi şti ce zace în sufletul omu-

lui ! În 1937, pe cînd mă aflam în Spania, am citit un articol de-al lui în care acuza autoritățile republicane de silnicii. Nu m-am putut stăpîni și, înfuriat, l-am numit „renegat bătrîn plin de ură, cu conștiință murdară". Astăzi toate acestea aparțin unui trecut îndepărtat. Aș vrea să cuget calm la destinul acestui om pe care mi-a fost dat să-l întîlnesc pe drumul vieții. Fără doar și poate am greșit, deopotrivă, și atunci cînd am elogiat apropierea lui de comunism, și atunci cînd l-am numit renegat : am luat drept desen de arhitect zborul unui fluture. Nu o dată în paginile acestei cărți am recunoscut unele sau altele din erorile mele, căci nu o dată am luat dorințele mele drept realitate.

Oare poate să se schimbe dintr-o dată, să devină un altruist, un apărător al dreptății sociale, un om care a trăit șaizeci de ani în pustiu, care s-a interesat numai de propria lui persoane ? André Gide îmi spusese nu o dată că omul nu se poate simți fericit dacă vede în jurul său suferință. Aceste cuvinte m-au impresionat. Vorbea sincer și nu era lipsit de farmec. Totuși am putut să cred în profunzimea și durata entuziasmului politic al lui André Gide numai pentru că o doream foarte mult. Nu am stat să chibzuiesc mai mult asupra drumului lui de viață. În anii primului război mondial fusese cuprins de admirație cînd un prieten de-al său devenise dintr-o dată catolic fervent : „M-ai întrecut !" i-a spus. Cincisprezece ani mai tîrziu repeta pe toate drumurile că religia este dușmanul cel mai înverșunat al omenirii. Avea

aerul unui predicator : ochi inteligenți, mîini fine și expresive, era înconjurat de cărți, de manuscrise. Purta totdeauna în buzunar un volumaș de Goethe sau Montaigne ; spunea că-l studiază pe Marx. Dar trăsătura lui de căpetenie era o maximă superficialitate. Unii îi admirau îndrăzneala, alții, dimpotrivă, îi imputau prudența exagerată. Dar fluturele nu se simte atras de flacără pentru că are curaj și nici nu fuge de om pentru că ar fi prudent, el nu este nici erou, nici laș, e numai fluture și atîta tot.

N-aș vrea să fiu înțeles greșit : comparîndu-l cu un fluture nu încerc cîtuși de puțin să subapreciez talentul sau inteligența lui Gide. În carnetul lui de însemnări el notase cîndva următoarele cuvinte : „Mă îndoiesc că fluturele se bucură de viață după ce-și depune ouăle. El zboară dintr-un loc în altul, după cum îl cheamă aromele, adierile, dorințele sale..." Gide scrisese aceste rînduri la șaptezeci și doi de ani, cînd socotea că-și îndeplinise misiunea în viață. Poate că imaginea fluturelui apăruse întîmplător în însemnările sale, n-aș putea s-o spun exact. Oricum, imaginea este reușită : Gide a fost un uriaș fluture de noapte, înzestrat cu un colorit rar, din cei care atrag și pe entomologul meticulos și pe băiețelul ce aleargă cu plasa de prins fluturi. (Gide povestea că îi plăcuse să prindă fluturi viu colorați.)

De cîte ori l-am întîlnit pe André Gide mi-a vorbit despre sănătatea lui : ba se temea să nu răcească, bîntuia o epidemie de gripă, ba nu putea să ia masa în bistroul ăsta pentru că îl

supăra ficatul, ficatul... În tot universul imens în care întîlnea mii de oameni, Gide nu vedea decît pe unul singur: el însuşi, André Gide. La moartea lui, în locuinţa sa de pe strada Vaneau se afla vechiul său prieten Roger Martin du Gard, care a lăsat „Însemnări despre André Gide" scrise cu dragoste. Am găsit aci confirmarea observaţiilor mele cu mult mai fugare: „Trăieşte cufundat în sine însuşi, preocupat de micile sale amărăciuni", „Este şi mai concentrat asupra lui însuşi".

Despre orice ar fi scris, despre Nietzsche sau Dostoievski, despre eroi imaginari sau prieteni apropiaţi, despre homosexualism sau despre dezastrul Franţei, Gide nu se vedea decît pe el, se entuziasma sau se îngrozea numai de el.

Ca scriitor mînuia o limbă excelentă, clară, precisă şi totodată originală. Poate că stilul a contribuit la succesul său — Gide a intrat în literatură într-o vreme cînd toată lumea se plictisise de nebulozităţile căutate ale epigonilor simbolismului. În timp ce unii se străduiau să-l imite pe Mallarmé, pe Gide l-a atras Montaigne.

Era un stilist strălucit, un scriitor de mare erudiţie — aceste calităţi nu-i pot fi contestate. Dar îţi vine greu să-ţi imaginezi, cum de-l puteau considera mulţi pe Gide un dascăl, o conştiinţă a epocii, aproape un profet în perioada dintre cele două războaie mondiale.

L-au atras totdeauna cazurile ieşite din comun. În preajma lui 1930 începuse să redacteze o serie de cărţi în care se vorbea de diverse crime. Îmi amintesc vag de una dintre

ele: era vorba de povestea unei femei pe care rudele ei o zidiseră de vie.

Se ştie bine că sînt oameni a căror viaţă sexuală constituie o anomalie. André Gide a făcut dintr-un caz patologic un program de luptă. Pentru aceasta a trebuit să rupă cu mulţi prieteni, a înfruntat o serie de neplăceri, scandaluri în presă.

Cu puţin timp înainte de a pleca în Uniunea Sovietică, m-a invitat la dînsul, şi mi-a spus: „Probabil voi fi primit în audienţă de Stalin. Am intenţia să discut cu el problema atitudinii faţă de adepţii mei..." Deşi cunoşteam particularităţile lui Gide, nu mi-am putut da seama dintr-o dată despre ce anume vrea să vorbească cu Stalin. El îmi explică: „Vreau să ridic problema situaţiei legale a pederaştilor..." Cu greu mi-am putut stăpîni un zîmbet. Am încercat să-l conving politicos să renunţe la această idee, dar el insista în continuare. A fost protestant, chiar puritan, nu numai ca formaţie, dar şi ca fire, şi iată-l deodată un moralist fanatic al imoralităţii.

Ca scriitor a atras interesul cititorilor nu numai prin stilul său, dar şi prin exhibiţionismul său spiritual necruţător, prin dezgolirea totală a propriului său suflet. Critica sa era cu totul superficială nu numai cînd se referea la lipsurile societăţii sovietice pe care o văzuse în treacăt, în calitate de turist de vază, dar şi la cele ale lumii burgheze pe care-o cunoştea îndeaproape. În schimb, ploconindu-se în faţa propriei sale persoane, nu o cruţa cîtuşi de puţin.

În vara anului 1936, în timpul călătoriei la Moscova, Gide spunea vorbind studenţilor : „Întrucît sănătatea mea este şubredă şi nu pot spera să mai trăiesc mult, m-am resemnat acceptînd să părăsesc acest pămînt fără a cunoaşte succesul. Mă consideram bucuros un scriitor căruia gloria i-a fost hărăzită abia după moarte, cum s-a întîmplat cu Stendhal, Baudelaire, Keats sau Rimbaud... Voi tineri din noua Rusie înţelegeţi acum de ce mă adresez vouă, pe voi v-am aşteptat, pentru voi am scris noua mea carte..." Ce sentiment ciudat încerc recitind aceste rînduri. André Gide a cunoscut longevitatea, a murit la optzeci şi doi de ani. Şi, de altfel, nici nu face parte din categoria scriitorilor pe care îi descoperă posteritatea. A fost citit şi admirat din timpul vieţii. Academia Regală din Suedia a decernat acestui „imoral" premiul Nobel. În schimb astăzi, chiar şi în Franţa, cititorii arareori mai reiau cărţile lui. Se credea o piramidă, dar a fost în realitate, cu tot talentul său, cu toată măiestria, îndrăzneala sa artistică, doar un fluture efemer care s-a zbătut în faţa unui geam tulbure...

Am mai spus şi altădată că timpul aşază totul la locul cuvenit. Mi-l amintesc pe André Gide la mine acasă, perorînd despre „frăţia comunistă în timp ce Bousou îi înfuleca fursecurile şi, nu ştiu de ce, mă simt cuprins de un sentiment de milă. A fost atît de singur în viaţă ! Era respectat, dar nimeni, cred, nu l-a iubit. A iubit el oare pe cineva în viaţa lui ? După moartea sa au fost publicate unele pagini din jurnalul lui pe care nu voise să le dea în vileag în timpul vieţii. Dintr-o însemnare aflăm să-şi iubise soţia. Deşi îşi cunoştea perversiunea, în tinereţe luase în căsătorie o fată smerită, cu frica lui Dumnezeu. Soţia lui locuia separat, la ţară, iar el îi trimitea epistole în care-şi mărturisea iubirea. Cînd într-o zi avu nevoie pentru primul său volum de memorii de scrisorile adresate soţiei, află că aceasta le arsese. Cu acest prilej Gide notase în jurnalul său : „Timp de o săptămînă am plîns de dimineaţă pînă seară... Mă comparam cu Oedip..." Nu mă îndoiesc de sinceritatea acestor lacrimi. Gide nu-şi plîngea iubirea, ci mărturisirile sale, era un om care, dacă ar fi să cităm versurile lui Briusov „din anii senini ai copilăriei" căutase „îmbinarea cuvintelor". Cred că nimeni nu l-a caracterizat mai necruţător pe Gide decît a făcut-o el însuşi.

În timpul vieţii şi-a publicat însemnările din primii ani ai războiului. Are acolo pagini cumplite. La 5 septembrie 1940, curînd după ocuparea Franţei de către hitlerişti, Gide notase : „Nu este laşitate, ci înţelepciune să te adaptezi duşmanului de ieri... Cel ce se opune inevitabilului cade în capcană ; la ce bun să te dai cu capul de gratiile cuştii ? Ca să te chinui mai puţin într-o celulă îngustă de închisoare e mai bine să stai în mijlocul ei..." Trei săptămîni mai tîrziu căuta să se consoleze : „Dacă mîine, aşa cum mă tem că se va întîmpla, vom fi lipsiţi de libertatea de a gîndi sau, cel puţin, de libertatea de a ne exprima gîndurile, voi căuta să

mă conving că arta, gîndirea vor pierde din cauza aceasta mai puţin decît de pe urma unei libertăţi exagerate. Asuprirea nu poate umili pe cei mai buni. În ce-i priveşte pe ceilalţi — nu contează. Trăiască gîndirea înăbuşită!"

Sînt convins că în anii 1930—1935 Gide se entuziasma în mod sincer de ideile comuniste. Îi era frig singur, în lumea largă; îl atrăgea căldura mitingurilor muncitoreşti. Ca un pribeag sărman se încălzea la focul aprins de alţii. Mi-amintesc de discursul lui la un miting de stradă în suburbia Villejuif. Ridicase pumnul şi zîmbea timid. Nu voia să înşele pe nimeni, afară doar de el însuşi.

În 1934, în urma unei discuţii cu Gide, Roger Martin du Gard notase: „Ce imprudenţă să acorzi atîta însemnătate adeziunii unui om care, prin firea sa, nu este apt de convingeri ferme, care niciodată nu se află acolo unde părea să se fi stabilit ferm în ajun! În ciuda sincerei sale bune credinţe mi-e teamă foarte tare că în curînd noii săi prieteni vor fi decepţionaţi de el..." Martin du Gard îl cunoştea foarte bine pe Gide, pe cînd eu am crezut în el... O spun cu tot calmul, fără nici o amărăciune, căci timpul este un medic foarte bun.

În 1935 André Gide venea adesea să mă vadă. Pregăteam împreună congresul antifascist al scriitorilor. Ar fi naivitate şi lipsă de curaj să elimin din tabloul acelor ani umbra unui fluture de şaizeci şi şase de ani, îmbrăcat cu pelerină, care ţinea în mînă cînd „Capitalul" lui Marx, cînd un volumaş din Euripide.

12

LA CONGRESUL scriitorilor de la Moscova fusesem participant de rînd, congresul de la Paris îl pregătisem eu. Conştiinţa răspunderii era nouă pentru mine şi mă simţeam emoţionat ca un adolescent. Pînă în ultima clipă ne era teamă că totul o să cadă baltă. Scriitorii cu renume fuseseră sfătuiţi să nu participe sub pretextul că acest congres ar fi o iniţiativă a comuniştilor, că cei ce vor participa îşi vor atrage nu numai animozităţile criticilor, ale editorilor, ale redactorilor, dar şi ale cititorilor.

Congresul a fost pregătit în condiţii rudimentare, aproape fără bani, fără sediu, nu aveam nici secretari, nici dactilografe, trebuia să multiplicăm singuri textele, să dăm telefoane, să convingem, să ducem tratative. Cel mai mult au lucrat Jean-Richard Bloch, Malraux, Guilloux, René Blech, Moussinac.

În discursul rostit la congres, Mihail Efimovici Koltov aminti că prima întîlnire internaţională a scriitorilor avusese loc tot la Paris, în 1878. Mihail Efimovici adăugă că astăzi scriitorii ruşi pot vorbi cu confraţii lor din Apus de pe alte poziţii. Ocnele, analfabetismul general, tiranii extravaganţi descrişi de Saltîkov, toate acestea erau acum de domeniul trecutului.

La întîlnirea scriitorilor de care amintise Koltov, participaseră Hugo şi Turgheniev. La congresul nostru n-au venit scriitori de această talie, dar aş putea spune că în 1935 nici nu

existau în lume asemenea figuri. Reuşiserăm totuşi să adunăm pe cei mai citiţi şi cei mai respectaţi scriitori : Heinrich Mann, André Gide, Alexei Tolstoi, Barbusse, Huxley, Brecht, Malraux, Babel, Aragon, Andersen Nexö, Pasternak, Toller, Anna Seghers. Au trimis mesaje congresului Hemingway, Dreiser, Joyce. În prezidiul Asociaţiei instituite de congres au intrat : Romain Rolland, Gorki, Thomas Mann, Bernard Shaw, Selma Lagerlöff, André Gide, Heinrich Mann, Sinclair Lewis, Valle-Inclan, Barbusse.

Congresul avusese o componenţă cu totul eterogenă. Alături de eseistul liberal Benda se afla Vaillant-Couturier. După scepticul romancier englez Forster, luă cuvîntul înflăcăratul Aragon. Scriitorul spaniol Eugenio D'Ors discuta cu Becher. Criticul septagenar german Alfred Kerr explica tînărului Korneiciuk importanţa moştenirii culturale, Max Brod, prietenul şi tovarăşul de idei al lui Kafka, discuta cu Şcerbakov proiectul de rezoluţie, iar la bufet Galaction Tabidze bea coniac în sănătatea Karinei Michaelis, vădit emoţionată.

Congresul a durat cinci zile şi tot timpul uriaşa sală „Mutualité" a fost arhiplină. Megafoanele transmiteau discursurile în hol ; pe stradă lumea stătea şi asculta. Ziarele, care la început încercaseră să treacă congresul sub tăcere, trebuiră să-i acorde loc suficient. Nici Hitler nu se putu abţine şi declară plin de mînie : „Scriitorii bolşevizanţi sînt ucigaşii culturii !"

Fără să vreau îmi vine în minte un alt congres care a avut loc treisprezece ani mai tîrziu, la Wroclaw. Componenţa nu mai era eterogenă ca la Paris, iar liberalii sau socialiştii, puţini la număr de altfel, se simţeau mereu jigniţi, făceau ironii, ameninţau să părăsească şedinţele. Congresul de la Paris se desfăşurase sub lozinca „În apărarea culturii", cel de la Wroclaw „În apărarea păcii". Desigur, fascismul putea înspăimînta pe oricine, dar nici războiul nu era în 1948 o noţiune abstractă.

Atmosfera politică din 1935 era favorabilă iniţiativei noastre. În Franţa se forma Frontul popular. Unul din organizatorii congresului, André Chamson, radical-socialist, director al muzeului din Versailles, vorbea cu entuziasm despre Uniunea Sovietică şi strîngea mîna lui Vaillant-Couturier. Nimeni nu se mira. Trei săptămîni mai tîrziu l-am văzut pe Daladier îmbrăţişîndu-l pe Thorez în piaţa Bastiliei. Fascismul era în ofensivă. În zilele congresului ziarele anunţau că cincisprezece mii de fascişti au străbătut în marş străzile Algerului, în timp ce deasupra capetelor lor se roteau avioane fasciste, iar „conducătorul" lor a declarat : „Jur că nu va trece nici o lună şi vom pune mîna pe putere în Franţa !" În Germania cei nesupuşi erau decapitaţi. Jil Roblès se răfuia cu liber-cugetătorii spanioli, Italia se pregătea pe faţă să atace Abisinia. Cu toate acestea — e vorba de un fapt de netăgăduit pe care nu-l uit nici o clipă — după cel de-al doilea război mondial situaţia devenise cu mult mai complexă. Teama

de comunism crescuse, în America de abia începea „vînătoarea de vrăjitoare". Totuşi am impresia că problema nu se reduce numai la aceasta.

La congresul de la Wroclaw n-a venit scriitorul Huxley, dar în schimb era prezent fratele lui, biologul Julian Huxley. El nu era cu nimic „mai de dreapta" decît fusese Aldous Huxley în 1935, dar a fost tratat în aşa fel încît a avut impresia că nimerise din greşeală într-o casă străină.

La Wroclaw am întîlnit pe foarte puţini dintre cei ce participaseră la congresul de la Paris: Andersen-Nexö, Benda, Markhvitsa, Stoianov, Korneiciuk şi cu mine, cred că aceştia eram toţi. Eseistul Benda, un raţionalist înverşunat, mi-a spus într-o zi: „După cum vedeţi am venit totuşi. Dar nu mai înţeleg nimic... Spune-ţi-mi, ce s-a întîmplat cu Babel, cu Koltov?... Cînd întreb pe cineva despre ei, nu mi se răspunde nimic... A vorbit un coleg de-al dumneavoastră şi i-a caracterizat pe Sartre şi pe O'Neil cu cuvîntul «şacali». E drept oare? E oare rezonabil? Şi de ce trebuie să aplaudăm de fiecare dată cînd se rosteşte numele lui Stalin? Sînt împotriva războiului, sînt împotriva politicii Statelor Unite. Caut unire şi mi se propune anexiune... Am şaptezeci şi opt de ani şi e tîrziu să mai intru la şcoala primară..."

Dar să revenim la congresul de la Paris. Poate că succesul lui s-a datorat într-o anumită măsură şi comportării scriitorilor sovietici. Ar fi fost greu cinci zile la rînd să nu facem altceva

decît să blestemăm fascismul. Cei ce luau cuvîntul vorbeau, de asemenea, despre rolul scriitorului în societate, despre tradiţie şi inovaţie, despre fundamentul naţional al culturii, despre valorile spirituale aparţinînd întregii omeniri. Se înţelege că toată lumea manifesta interes pentru experienţa sovietică. Mi s-au întipărit în minte unele luări de cuvînt ale scriitorilor noştri. Discursul lui Koltov a fost vioi şi vesel. El a vorbit despre importanţa satirei în societatea sovietică: „Cititorul nostru este indignat cînd un administrator, denaturînd principiile socialismului, aduce pe toţi oamenii la acelaş numitor comun, îi obligă să mănînce, să se îmbrace, să vorbească, să gîndească în acelaş fel". Lakhouti povesti că în Buhara dinainte de revoluţie — deci cu mulţi ani înainte de a fi existat steaua galbenă inventată de rasiştii germani — evreii trebuiau să se încingă cu un *nahi lanat* — brîul blestemului, iar acum toate popoarele Uniunii Sovietice sînt reunite prin *nahi vahdat* — brîul frăţiei.

Lucrările congresului erau în curs, cînd sosiră Babel şi Pasternak. Babel nu-şi scrisese discursul; el vorbi liber şi povesti cu humor, într-o franceză excelentă, despre dragostea oamenilor sovietici pentru literatură. Cu Pasternak problemele au fost mai complicate. Îmi povesti că suferea de insomnie, medicii îi puseseră ca diagnostic psihastenie, şi cînd i se anunţă că trebuie să plece la Paris, el se afla într-o casă de odihnă. Făcuse un proiect de discurs în care vorbea mai ales despre boala lui. Cu greu reuşirăm să-l

convingem să spună cîteva cuvinte despre poezie. În mare grabă i s-a tradus o poezie în limba franceză. Sala aplaudă entuziastă.

Nikolai Semionovici Tihonov, deşirat, cu o privire inspirată, vorbi despre poezie: „Maiakovski! Iată maestrul odei sovietice, al satirei, al teatrului de comedie, al bufonadei în versuri... Bagriţki! Ce versuri înflăcărate şi simple totodată! Versuri cu imagini convingătoare, cu adîncimi de autentică emoţie. Vînător, pescar, partizan, Bagriţki iubise natura... O lume a spaţiilor psihologice complexe ne oferă Boris Pasternak. Ce clocot în versul lui impetuos şi încordat, ce artă de respiraţie continuă, ce încercare poetică profund sinceră de a vedea, de a contopi în lume, în aceeaşi clipă numeroase realizări poetice care se întretaie!"

(În reportajul pe care l-am trimis ziarului „Izvestia", scriam printre altele: „Cînd Tihonov a vorbit despre poezia lui Pasternak, sala s-a ridicat în picioare şi a salutat cu aplauze prelungite pe poetul care dovedise că înalta măiestrie artistică şi înalta conştiinţă nu sînt cîtuşi de puţin vrăjmaşe". O jumătate de an mai tîrziu un scriitor din Moscova, căruia, după propria lui mărturisire, îi plăcea să-şi „toarne confraţii", declară că, la Paris, salutînd prezenţa lui Pasternak, aş fi spus că „e singurul care are conştiinţă". Această scorneală plăcu şi „Komsomolskaia Pravda" nu-l condamnă nici pe Tihonov, şi nici pe participanţii la congresul de la Paris care-l aplaudaseră pe Pasternak, ci pe mine. În presa franceză apăru o notiţă: „Moscova îl dezavuează pe Ehrenburg". M-am adresat lui Şcerbakov, lui Kolţov, le-am scris rugîndu-i să dezmintă calomnia, dar fără rezultat. Scriitorii francezi mă întrebau ce se petrecuse. Lucrurile s-au întîmplat cu un sfert de veac în urmă, încă înainte de 1937. Naiv cum eram pe atunci credeam că se pot da răspunsuri la orice întrebări.)

În Apus se spunea (şi se mai spune şi astăzi) că toată literatura noastră este numai propagandă. În discursul pe care l-am rostit am spus: „Am trăit ani grei. Zilele noastre s-au scurs în tranşee. Sentimentele oamenilor nu se schimbă de pe o zi pe alta. Ştiind că duşmanii ne pot ataca ţara, am creat Armata Roşie. Dar oricît de perfecţionate i-ar fi armele, nu vom spune niciodată că tunurile sînt mostre ale culturii sovietice. Tunuri au şi fasciştii. Dar ei nu pot avea ostaşi ca cei din Armata Roşie. Literatura agitatorică este un echipament militar, creat încă în arsenalul burgheziei. Vorbind la nesfîrşit despre „arta pură", burghezia blestema pe scriitorii eretici şi răsfăţa pe cei domesticiţi. Nu „poeţii blestemaţi", ci cei domesticiţi au creat literatura oficioasă. Arta adevărată, dezinteresată, care năzuieşte să contribuie la progresul omenirii şi nu să menţină ierarhia socială este de conceput numai în societatea nouă... Noi am venit aici în faţa voastră mîndri, nu de noi, ci de cititorii noştri..."

Doi dintre cei mai bătrîni scriitori, Heinrich Mann şi André Gide, care stăteau în prezidiu se ridicară şi veniră să-mi strîngă mîna. Oma-

giul lor se adresa desigur cititorilor sovietici. Mă emoţionai şi mormăii cîteva cuvinte.

Trebuia să circul tot timpul, să plec din sală, erau multe treburi mărunte de făcut. Reluîndu-mi locul, auzeam mereu diferiţi scriitori din Apus : Chamson, catolicul Mounier, Mann, Gide, Guéhenno şi alţii, rostind cuvinte prietenoase, ba chiar entuziaste la adresa societăţii sovietice.

Au fost şi clipe patetice. Pe neaşteptate la tribună apăru un bărbat cu ochelari negri, şi cu o barbă neagră, prinsă la repezeală. Era un comunist german aflat în ilegalitate. Nu numai tinerilor le place romantica. Sala începu să-l ovaţioneze. André Gide care traducea discursul ilegalistului în limba franceză, de emoţie, pierdea şirul cuvintelor.

Erau zile toride cu zăpuşeală, cu furtuni. În sala ticsită de oameni abia mai puteai respira. Nu aveam nici o clipă de răgaz. Noaptea trebuia să traduc discursurile, să scriu dări de seamă pentru „Izvestia", iar uneori să consolez pe vreun scriitor, căruia nu i se dăduse cuvîntul.

În descrierea pe care o fac acum, totul apare mai sobru şi mai plictisitor decît a fost în realitate Viaţa noastră se desfăşura concomitent pe mai multe planuri. Pe coridor, în timpul dezbaterilor, Marina Ţvetaeva citea versurile lui Pasternak. Nu ştiu cum s-a întîmplat dar o jumătate de noapte am discutat într-o cafenea mică despre realismul socialist. Cu noi era şi A. S. Şcerbakov. Luptîndu-se cu somnul, el spuse

la un moment dat : „Ce rost are să vă certaţi ? Totul este spus în statut". Lakheuti oferi în dar lui André Gide un halat tadjik, o tiubeteică ; cînd îl văzurăm pe autorul lui „Corridan" în acest veştmînt neobişnuit, înţeleserăm dintr-odată că locul lui era să stea într-o ceainărie, să măsoare veşnicia, nu să ţină discursuri la mitinguri. Babel povestea cu înflăcărare lui André Triolet despre un armăsar neobişnuit. Galaction Tabidze cumpărase ediţii rare din operele lui Baudelaire şi Rimbaud. Nu citea franţuzeşte, dar mîngîia cu dragoste paginile cărţilor. Brecht şi Malraux discutau dacă moartea se poate integra vieţii. Într-un mic bar lîngă „Mutualité", unde intram pentru o clipă să bem limonadă de la gheaţă, îndrăgostiţii se sărutau, în timp ce megafoanele transmiteau că urmează la cuvînt dramaturgul Lenormand. Aruncînd o privire de invidie spre perechile de îndrăgostiţi, îmi adusei aminte de unchiul meu Liova, antreprenor de circ ambulant, care avea obiceiul să spună : „Omul nu trăieşte cum vrea, ci cum îi porunceşte Domnul Dumnezeu".

La un moment dat se făcu tăcere pe culoare. Urmau la cuvînt suprarealiştii, care intenţionau să saboteze congresul...

Cu o zi înainte de deschiderea congresului am aflat despre sinuciderea unui tînăr scriitor suprarealist, René Crevel. Îl întîlnisem de cîteva ori, ştiam că e profund îndurerat de ruptura dintre comunişti şi suprarealişti. Mi s-a povestit că s-a otrăvit lăsînd un bileţel scurt : „Mi-e lehamite de tot şi de toate..."

Mai tîrziu am aflat de la prietenii lui, de la Klaus Mann, de la Moussinac, că fără să bănuiesc cîtuşi de puţin am jucat un rol în această întîmplare tragică. Scrisesem un articol vehement împotriva suprarealiştilor. Ieşind într-o noapte din cafenea să cumpăr un pachet de tutun, în timp ce traversam strada, doi suprarealişti se apropiară de mine şi unul dintre ei mă izbi în obraz. În loc să replic în acelaşi mod, l-am întrebat prosteşte : „Ce v-a venit ?..." Asemenea manifestări erau caracteristice pentru suprarealişti. Dar această istorie caraghioasă deveni o ultimă picătură pentru René Crevel. Bineînţeles picătura nu este acelaşi lucru cu paharul, totuşi întîmplarea mi-a lăsat o amintire tristă.

La congres Aragon citi discursul lui Crevel. Toţi se ridicară în picioare. Avea numai 35 de ani. Iată cum nici măcar la congres scriitorii nu evitară o sinucidere...

Éluard ceru cuvîntul. Sala se îngrijoră : începe ! Cineva începu să strige tare de tot. Moussinac, care prezida, dădu foarte calm cuvîntul lui Éluard, la ora aceea suprarealist ortodox. Éluard citi discursul scris de Breton în care erau, bineînţeles, atacuri împotriva congresului, căci pentru suprarealişti noi eram conservatori, academicieni, birocraţi. Dar o jumătate de oră mai tîrziu ziariştii plecară decepţionaţi la bufet. Totul se terminase cu bine. Toţi înţelegeam că răul nu vine de la Breton, ci de la Hitler.

Mi-amintesc de discursul romancierului englez Forster. El spuse : „De aş fi mai tînăr şi mai îndrăzneţ, poate că aş deveni comunist... Dacă va izbucni un nou război, scriitorii credincioşi principiilor liberale şi individualiste, precum Huxley şi cu mine, vom fi pur şi simplu măturaţi. Sîntem neputincioşi, nu ne rămîne decît să ne cîrpim cu ceea ce avem aşteptînd să se declanşeze catastrofa". (Şi tînărul Huxley şi bătrînul Forster au supravieţuit celui de-al doilea război mondial. Iar dacă astăzi „acele rugilnite" cu care ne cîrpim au mai puţină căutare, aceasta se datoreşte, după cum afirmă specialiştii, nu atît schimbărilor petrecute în conştiinţa oamenilor, cît mai ales concurenţei televizorului.)

Discursul lui Koltov a fost bineînţels cu mult mai optimist. Adresîndu-se fasciştilor el cită proverbul francez : „Rîde bine, cine rîde la urmă". Koltov n-a mai apucat să vadă deznodămîntul. Fasciştii au fost într-adevăr zdrobiţi, dar în ziua de 9 mai 1945 nouă nu ne ardea de rîs. Mi-amintesc de o femeie pe care am văzut-o în Piaţa Roşie, ea arăta trecătorilor în tăcere fotografia fiului său răpus pe Volga.

(Am întrerupt lucrul la acest capitol timp de aproape o lună de zile. Am fost la Roma, Varşovia, Londra : întîlniri, şedinţe, conferinţe pentru dezarmare, bombe atomice, Bonn, revanşarzii... Nu aveam în faţa mea scriitori, ci oameni din cei mai feluriţi : un senator american, laburişti, fizicieni, deputaţi italieni, Jules Moch, prelaţi, sindicalişti. Bineînţeles doresc foarte mult să termin de scris această carte, dar dacă aş putea convinge măcar zece oameni că nu există altă soluţie decît distrugerea tuturor bom-

belor, lichidarea tuturor armatelor, aş renunţa la carte. Cu mult mai importantă decît ea este soarta adolescenţilor. Pe fiecare îl aşteaptă „oameni, ani, viaţă".)

S-a instituit Asociaţia scriitorilor, a fost ales secretariatul. Dintre scriitorii sovietici în secretariat intrară Kolţov şi cu mine. Mihail Kolţov îmi spuse: „Întrucît secretariatul va avea sediul la Paris, dumneata vei depune munca efectivă". Apoi zîmbind cu bunătate, dar şi cu ironie, adăugă: „De criticat tot dumneata vei fi criticat".

Despre felul cum am fost criticat, am mai amintit. În ce priveşte munca, nu-i duceam lipsă. Organizam mitinguri, conferinţe, discuţii la Paris, în provincie. Epoca ne era favorabilă. Trăiam luna de miere a Frontului Popular. Am ţinut conferinţe la Paris, la Lille, la Grenoble.

La congresul de la Paris n-au venit scriitori de seamă din Cehoslovacia. M-am dus eu la Praga, m-am întîlnit cu Čapek. El vorbi îndelung despre ameninţarea fascistă, căzu de acord să facă parte din prezidiul asociaţiei. Lucra pe atunci la romanul „Războiul cu salamandrele". Zîmbind îmi spuse: „Aţi auzit probabil o anecdotă care circulă la Praga. Într-o zi cu soare trece Čapek pe stradă cu umbrela deschisă. La întrebarea unui trecător uimit, răspunde: „La Londra acum plouă". Într-adevăr sînt multe lucruri în moravurile englezilor, care mă atrag. Îmi place, de pildă, că londonezii nu se înghesuie în metro sau autobuz, nu se îmbrîncesc unul pe altul. Aceasta se datoreşte probabil faptului

că îmi plac visurile veacului trecut. Astăzi trăim în altă epocă, societatea îl înghesuie pe om, un popor îmbrînceşte pe celălalt..."

Pe atunci poetul Hóra era secretarul Uniunii scriitorilor cehi. El propuse să includem uniunea lor în asociaţia noastră. Am luat apoi parte la congresul scriitorilor din Slovacia, care au intrat şi ei în asociaţie.

În Spania aproape toţi scriitorii tineri erau de partea noastră: Lorca, Alberti, Bergamin. Mă întîlnii cu vechiul meu prieten Gomez de la Cerna, care se ferea de politică. Reuşii să-l conving şi pe el să intre în asociaţia noastră.

În iunie 1936 se ţinu la Londra şedinţa plenară a secretariatului. Eram într-o dispoziţie optimistă. Discutarăm tot felul de proiecte, precum instituirea unor premii literare internaţionale, organizarea unui birou de traduceri în diferite limbi a celor mai bune opere etc. Cu pasiune deosebită s-a discutat proiectul de a se iniţia o enciclopedie, care, în intenţia lui Benda, Malraux, Bloch, trebuia să devină ceea ce fusese enciclopedia lui Diderot, Voltaire, Montesquieu, pentru oamenii din a doua jumătate a secolului XVIII.

Pe neaşteptate, la întrunirea noastră apăru Herbert Wells. Îl cunoscusem în vara lui 1934 la vila lui Maxim Maximovici Litvinov. În discuţia purtată cu Maxim Maximovici, Eisenstein şi cu mine el mărturisi că multe lucruri în ţara noastră îi produseseră o impresie favorabilă, ceea ce părea să-l irite, căci nu-i plăcea ca rea-

litatea să-i contrazică pronosticurile. Era deosebit de perspicace şi avea un simţ neobişnuit al previziunii. Vorbind în 1919 despre bomba atomică, Andrei Belîi o făcuse cu presentimentul unui poet, pe cînd Wells, descriind în 1914 aplicarea armei atomice într-un viitor război, emisese un pronostic ştiinţific. Preţuia logica şi trata cu suspiciune dialectica. Dar la vila lui Litvinov discutînd cu Tania, fetiţa zvăpăiată a acestuia, se arătă pe neaşteptate apropiat, chiar bun.

Wells intră în sala noastră de şedinţe, puse pălăria pe masă şi ne administră pe loc un duş rece : ne explică lucid că nu sîntem nici Diderot, nici Voltaire, că nu avem bani şi că în genere trăim cu utopii. Ne povesti o anecdotă cu trei croitori, cărora le venise ideia să vorbească în numele Imperiului britanic. Terminînd îşi luă pălăria şi plecă.

În scepticismul său avusese desigur dreptate : nu reuşirăm să alcătuim nici măcar primul volum din enciclopedie, nici să instituim premii literare. Nici pentru a stimula traducerile n-am făcut nimic... Bergamin propuse ca cel de-al doilea congres internaţional să fie convocat la Madrid în 1937. Această propunere fu acceptată. La data aceea nici unul dintre noi nu ştia că peste trei săptămîni urma să izbucnească în Spania un război cumplit, pustiitor. Dintre toate hotărîrile noastre, una singură a fost pusă în aplicare. Cel de al doilea congres s-a întrunit, într-adevăr, în 1937 la Madrid şi şedinţele le-am ţinut sub tirul artileriei fasciste.

Asociaţia îşi îndeplinise menirea : ea ajutase pe scriitori şi de altfel şi pe mulţi cititori să înţeleagă că începe o epocă nouă, epoca bombelor şi nu a cărţilor.

13

ÎN 1935, la începutul toamnei, scriam în „Izvestia" referindu-mă la Franţa şi la Paris : „Am tot chibzuit şi m-am întrebat, de ce arată atît de trist astăzi acest pămînt. Frumuseţea lui nu face decît să-i scoată şi mai puternic în evidenţă tristeţea. Frumoşi sînt bătrînii ulmi şi frasinii ce se înalţă în mijlocul poienilor. Merele roşii se scutură din pomi. Pe malul oceanului pescarii dreg năvodul albastru şi subţire. Glicinele împodobesc căsuţele albe de la ţară, vacile negre îşi cufundă îngîndurate boturile în iarba verde proaspătă ca şi copilăria... «Viaţa este atît de scurtă» cîntă sub fereastra mea un adolescent timid şi stîngaci. Hainele i-au rămas scurte, a crescut din ele, iar altele noi nu i s-au făcut. A venit pe acest pămînt prea tîrziu. Toate romanele au fost scrise, toate terenurile virane desţelenite, toate locurile ocupate, de la fotoliul senatorului pînă la lada în care scotoceşte gunoierul. Nu-i mai rămîne decît să cînte flămînd «Viaţa e atît de scurtă»... Sînt atît de mulţi aceşti adolescenţi ! S-au născut ca toţi ceilalţi copii, au învăţat să umble, au bătut din palme, au supt

bomboane şi au privit viaţa cu ochii albaştri, plini de încredere. Dar după aceea au constatat că au crescut de pomană... Noaptea, la Paris, respiri mirosul sărat al mării şi ai impresia că auzi scîrţîitul parîmelor.... Simt că mă cuprinde ameţeala : întunecată mai e noaptea Europei ! Tristeţea veacurilor s-a îngrămădit pe un petec de pămînt, ca într-o cutioară în care se păstrează scrisori din anii tinereţii. Dar chiar şi această tristeţe este legată de viaţă. Dis-de-dimineaţă deasupra Parisului vineţiu, cîntă mierlele şi şuieră sirenele uzinelor, care par a repeta : «Te aşteaptă fapte mărețe, lupte, viitorul».

Destinul Franţei, al Parisului mă preocupa şi în timp ce admiram peisajele lui Robert Rafailovici Falk din micul lui atelier ticsit de pînze, de boarfe de la „tîrgul puricilor" (aşa se cheamă tîrgul de vechituri la Paris), de oale. Există multe Parisuri. Cunoaştem Parisul spălat de ploi senine, strălucind de lumină, Parisul impresioniştilor. Există Parisul diafan şi gingaş al lui Marquet. Parisul lui Utrillo e idilic şi pustiu. Iar Parisul lui Falk este greoi, sumbru, cenuşiu, vineţiu, violet. Este Parisul ajunurilor tragice, uriaşul condamnat şi răvăşit, prohodit şi viu în acelaşi timp, Falk a lucrat doar nouă ani la Paris, dar a înţeles sufletul acestui oraş mare, complicat, s-ar fi zis străin de el.

L-am cunoscut pe Robert Rafailovici curînd după 1930, dar întîlnirile noastre frecvente şi discuţiile îndelungate se situează în ultima perioadă a vieţii sale. Ca să vorbesc de el am să întrerup puţin relatarea evenimentelor din anul

1935 : atunci mi-am dat seama pentru prima oară de toată forţa talentului său. Inalt, slab, cu chipul trist, aş zice chiar, abătut, doar arareori luminat de un zîmbet uşor, timid, scotocea prin ungherele atelierului şi scotea, una după alta, zeci de pînze, iar eu, admirîndu-i picturile, vedeam într-o lumină nouă universul care mă înconjura, oamenii, epoca, caleidoscopul evenimentelor, stenograma indescifrabilă a veacului.

(În timp ce lucram la romanul „Căderea Parisului", lăsînd din cînd în cînd de o parte manuscrisul, contemplam îndelung un peisaj parizian pictat de Falk, ce atîrna pe perete, în faţa mea : case, fum, cer. Poate că nu aş fi scris unele pagini ale romanului de nu ar fi fost pînza lui Robert Rafailovici Falk.)

Mărturiseam în această carte că trăisem concomitent în zeci de planuri, împrăştiat, grăbit. Am trecut totul pe seama epocii, dar poate că de vină am fost chiar eu însumi. Falk a fost contemporanul meu (era doar cu trei ani mai în vîrstă) dar a lucrat cu îndîrjire, cu încăpăţînare, ca un fanatic. La şaisprezece ani, adolescent fiind, şezuse plin de admiraţie pe malul unui iaz din apropierea Moscovei şi pictase primele peisaje. Pînă în ultima clipă a vieţii sale lucrase cu pasiune, chinuitor, distrugînd pînzele, schimbînd de zeci de ori culorile. Răzuia culorile care se depuneau în straturi şi o lua din nou de la capăt ; a cincea oară, a zecea oară revenea la acelaşi model, la aceeaşi natură moartă. Muncise şi în anii cînd i se expuneau pînzele, şi în anii cînd i se închideau toate uşile.

Muncea, fără să-şi pună întrebarea dacă i se vor expune sau nu tablourile, se adresa publicului nu pentru că ar fi avut în faţă o sală ticsită de lume, ci pentru că avea multe de spus.

Există artişti care pictează uşor şi repede, mă refer aici la talentele autentice şi nu la cei care lucrează de mîntuială. Ei pictează bine pentru că, aşa cum spunea Falk, „au ochii bine aşezaţi". Cui nu i-a fost dat să întîlnească oameni cărora le place să povestească numai pentru că ştiu să vorbească legat şi colorat. Grecii antici preţuiau în cuvinte entuziaste talentul de orator al lui Demostene care era bîlbîit din naştere. În fiecare din tablourile sale Falk dădea bătălia cu bîlbîiala în pictură. Totuşi strădania lui nu semăna cu eforturile lui Briusov, care îşi comparase idealul cu un „bou care trage la jug", idealul lui Falk era plin de tumult şi el căuta să-l strunească, să-l supună legilor artei, gîndurilor sale. Îi plăcea să citească versurile lui Baratînski care spunea despre munca sculptorului :

Surprinse-nchisă-n roca dură
O nimfă ca un alb prinos,
Şi dor de ea aprins îl fură,
Ia dalta-n mîini tumultuos.
Dar îşi frînează nerăbdarea,
Cu teama de-a nu rătăci
Secretul drum... Ciopli cărarea,
Iar zeea liberă-i zîmbi.

Prin capacitatea sa uriaşă de muncă, prin spiritul oarecum greoi, îmbinînd blîndeţea cu firea irascibilă, înclinat spre izolare, Falk semăna cu precursorul său pe care-l iubea cel mai mult, cu Cézanne. Dar Robert Rafailovici aparţinea unei alte epoci şi unei alte planete. Pe Cézanne el îl caracterizase în următoarele cuvinte : „Un mare artist ! A avut o vedere absolută... Dar dacă ar fi să discutăm despre om, era aspru, rece, trăsături destul de des întîlnite la francezi. Cred că aceste trăsături sufleteşti au colorat şi picturile lui Cézanne..."

Robert Rafailovici Falk cunoştea tradiţiile literaturii ruse, ale muzicii ruse, din fire era omenos, n-a fost niciodată un spectator impasibil al vieţii, se emoţiona, suferea, se bucura.

Îl plăcea Vrubel. Dascălul lui Robert Rafailovici la Şcoala de arte frumoase a fost Konstantin Alexeevici Korovin. (Falk îmi povesti că îl întîlnise la Paris pe Korovin. Konstantin Alexeevici avea 75 de ani dar lucra, continua să caute mereu soluţii noi. I-a spus lui Falk, la un moment dat : „Ştii cine e acum cel mai mare pictor din Franţa ? Soutine !") Falk a început prin a-şi expune pînzele în grupul „Valetul de caro" împreună cu Koncealovski, Larionov, Lentulov, Goncearova, Malevici, Maşkov, Kuprin, Rojdestvenski, Chagall. Este răspîndită părerea după care grupul acesta ar fi imitat orbeşte pe francezi, dar în realitate a fost un fenomen de seamă, cu totul independent în pictura rusă, care pînă astăzi nu şi-a găsit încă un cercetător priceput şi onest. Bineînţeles că la data aceea Falk plătise un tribut cubismului, uneori era înclinat să abstractizeze formele, dar peisajele sale nu aveau nimic comun cu geo-

metria. În ele trăiau sentimentele tînărului pictor.

Falk cerceta cu lăcomie viaţa. Cum am mai spus, a stat doar nouă ani la Paris, dar în acest timp a schimbat paisprezece adrese. Se muta dintr-un atelier în altul, dintr-o mansardă în alta. Explicaţia pe care mi-o dădu e că la Paris cartierele nu seamănă unul cu celălalt, şi ar fi dorit nu numai să vadă, dar să şi locuiască în paisprezece oraşe diferite.

Cunoştea ulicioarele dosnice ale Moscovei, nisipurile şi stîncile Asiei Centrale, diferite oraşe ruseşti, îi plăcea să hoinărească. Sihastru în pictură, în viaţa de toate zilele era sociabil, îi plăcea să vadă mulţi oameni, să-i asculte discutînd, povestind, făcînd mărturisiri.

Lui Falk îi era dragă munca de profesor. Cei ce au fost elevii lui, şi pe la 1920 şi după 1940, spun că împărtăşea pictorilor începători nu numai experienţa sa, dar şi soluţiile găsite, intuiţiile, îşi punea tot sufletul în lecţii.

În adolescenţă visase să devină muzician. Toată viaţa adorase muzica. Îi plăcea şi poezia. Adesea am discutat cu el despre versuri. Sesiza de îndată ritmul interior al stihului, poate pentru că şi în pictură căutase ritm.

Paul Cézanne, care se distingea printr-o neobişnuită intuiţie şi pătrundere în meseria sa, nu cunoştea nimic altceva decît pînză şi culori. Evenimentele sociale îl lăsau indiferent. Mulţi au rîs de Zola care nu şi-a înţeles colegul de şcoală ; îl socotea pe Paul lipsit de talent şi nu prea deştept. Au rîs pe bună dreptate. Dar putem

adăuga că nici Cézanne nu l-a înţeles pe Zola, care înnoise arhitectonica romanului ; încercase să-l citească şi se lăsase, cărţile i se păruseră plicticoase. Falk dimpotrivă avea cunoştinţe vaste, şi-l interesau multe lucruri. În pînzele lui Parisul („peisaj şi nu oraş") apărea aşa cum îl vedea şi-l înţelegea el. În 1935 Falk îmi spusese : „Franţa este condamnată. Îmi vine greu să muncesc aici. Mă sufoc. E timpul să plec acasă..." O ducea bine pe vremea aceea. I se expuneau pînzele, criticii scriau despre el, colecţionarii îi cumpărau tablourile. Indiferent la bani, la glorie, el reacţiona puternic la atmosfera epocii, la starea de spirit a oamenilor din jurul său. Ştia că Franţa nu va rezista, o ştia ferm şi cînd am revenit la Moscova după căderea Parisului, m-a întrebat numai amănunte, istoria în sine o cunoştea mai demult şi nu numai din comunicatele ziarelor.

Într-o zi îmi spuse : „Înainte de a mă aşeza la lucru mă gîndesc la multe : la omul pe care-l pictez, la epocă, la peisaj, la evenimentele politice, la poezie, la basmele bunicii, la cele citite ieri în ziar... Cînd pictez nu fac decît să privesc, dar multe lucruri le văd altfel de cum sînt, tocmai pentru că am gîndit, am meditat..." Impresioniştii spuneau că înfăţişează lumea aşa cum o văd. Picasso a mărturisit o dată că zugrăveşte lumea aşa cum o gîndeşte. Falk vedea aşa cum gîndea. Nu urmărea să redea în pictură iluzia asemănării. Spunea că nu-i place expresia rusească „artă care înfăţişează", preferă „arta plastică" ; pictura nu însemna pentru

el zugrăvirea vieţii, ci recrearea realităţii pe pînză.

Într-o scrisoare Falk mărturiseşte: „Operele lui Cézanne nu sînt reproduceri ale vieţii, ci viaţa însăşi în forme minunate, plastico-vizuale de o valoare nepreţuită. Cubiştii se socotesc a fi continuatorii lui. După părerea mea, ei sînt uzurpatorii artei lui Cézanne. Sincer vorbind, mie nu-mi place pictura abstractă. Chiar la pictorii cei mai talentaţi, abstractul duce la schemă, la arbitrar, la întîmplător... Vorbind în termeni elementari, sînt un realist... În felul meu de a înţelege realismul, mă simt foarte aproape de Cézanne. Dintre pictorii de mai tîrziu mă atrage în chip deosebit Rouault".

Falk nu agrea elementul decorativ în pictură. Despre un pictor ca Matisse vorbea cu respect, dar şi cu răceală. El căuta să scoată în evidenţă sensul obiectelor, al naturii, al firilor umane. Portretele lui, mai ales cele din ultimii ani de viaţă, ne uimesc prin profunzimea lor: el reuşeşte să redea cu ajutorul culorilor esenţa modelului; culoarea crează nu numai forme, spaţii, dar arată şi „partea invizibilă a Lunii"; un scriitor ar fi avut nevoie de volume întregi ca să ne descrie în amănunt personajul; Falk atinge acest scop folosind culoarea; o faţă, o haină, nişte mîini, un perete, pînza exprimă o sinteză de pasiuni, evenimente, idei, o întreagă biografie redată prin mijloace plastice.

Prin 1946 sau 1947 Falk a fost declarat „formalist". Era o absurditate, dar în anii aceia cu greu te mai puteai mira de ceva. „Formalistul"

trebuia îngenunchiat. Mi-amintesc de declaraţia unuia dintre conducătorii de atunci ai Uniunii artiştilor plastici: „Dacă Falk nu înţelege cu vorba, o să-l lovim cu rubla..." Aceste cuvinte m-au uluit chiar la data respectivă: omul „rublei" nu ştia cu cine are de-a face. Nu mi-a mai fost dat să întîlnesc în viaţă un artist atît de indiferent la bunurile materiale, la confort, la bunăstare. Singur îşi gătea o mîncare de mazăre sau de cartofi. Ani de-a rîndul umbla în aceeaşi haină ponosită. O cămaşă avea pe el, alta într-un vechi geamantan. Într-o odaie obişnuită, mobilată cît de cît confortabil, se simţea stînjenit: trăia într-un fel de paragină şi preţuia numai culorile şi pensulele.

Nu i se mai expuneau pînzele. Bani nu avea. Toţi îl socoteau îngropat de viu, dar el continua să lucreze. Uneori în atelierul lui veneau iubitorii de pictură, pictorii tineri, îi lăsa pe toţi să intre, le explica, zîmbea ruşinat.

În 1954 scrisese: „Am impresia că de-abia acum m-am copt pentru a-l înţelege cum trebuie pe Cézanne... Ce rău îmi pare şi cît de trist sînt! Am trăit o viaţă întreagă şi de-abia acum am înţeles cum trebuie să munceşti cu adevărat. Dar nu mai am puterile necesare şi ele vor fi din ce în ce mai puţine..." Aceste cuvinte ne arată cît de exigent şi de sever a fost Falk cu sine însuşi pînă în ultima clipă.

Se adunau tot mai multe şi mai multe pînze în atelierul lung şi întunecos de pe malul rîului Moscova. Cînd priveşti lucrările unor pictori bătrîni, fără să vrei îţi aminteşti cu tristeţe de

prospeţimea, puritatea, strălucirea pînzelor lor de tinereţe. Falk te uimeşte pentru că tot timpul, pînă la moarte, talentul său a fost în ascensiune. (Îmi spusese odată că cel mai bun tablou al lui Corot a fost pictat la 76 de ani. Robert Rafailovici a murit la 70.) Era bolnav, slăbise, de abia se mai mişca şi totuşi continua să muncească. O expoziţie minusculă, cernută prin sită, a fost organizată în vechea clădire a Uniunii artiştilor plastici din Moscova, pe cînd Falk zăcea bolnav de moarte la spital. În aceeaşi sală sumbră, curînd după închiderea expoziţiei, a fost adus şi sicriul cu trupul lui Falk. Lumea plîngea. Îşi dădea seama cît de mare era pierderea.

Astăzi apar cărţi care nu s-ar fi publicat nici în ruptul capului acum zece ani. Se construiesc case în stil modern. Dar pînzele lui Falk continuă să stea întoarse cu faţa la perete...

14

ÎN ZIUA de 14 iulie 1935, curînd după congresul scriitorilor, Parisul a asistat la o manifestaţie neobişnuită : se organizase o trecere în revistă a forţelor Frontului Popular. Toată ziua am hoinărit pe străzi, intrînd pentru cîteva clipe într-o cafenea sau alta — trebuia să scriu un reportaj care urma să apară a doua zi în „Izvestia". Manifestaţia începuse dis-de-dimineaţă

în Piaţa Bastiliei, coloanele se îndreptau spre pădurea Vincennes, care se găsea la numai cîţiva kilometri distanţă. Se adunase însă atîta lume (mai tîrziu ziarele dădură cifre diferite, în funcţie de orientarea lor : 600, 700, 800 de mii) încît ultimii manifestanţi ajunseră la barieră abia spre noapte. Mergeau alături liderii unor partide pînă mai ieri adversare : Thorez şi Blum, Daladier şi Cachin. Treceau şi oameni de ştiinţă, scriitori : Langevin, Perrin, Rivet, Aragon, Malraux, Bloch.

În aceeaşi zi, pe Champs Elysée s-a desfăşurat o manifestaţie fascistă. Fasciştii trecură semeţ, cu braţele ridicate, căutînd să imite întru totul pe hitlerişti şi strigînd : „Trăiască de la Rocque !" (Acesta era numele colonelului, căpetenia „Crucilor de luptă".)

Între timp în Piaţa Bastiliei oamenii scandau : „La zid cu de la Rocque". Războiul civil mocnea în adîncuri. Mai nimeni nu se interesa de guvern în fruntea căruia se afla abilul Laval. Acesta semna acorduri cu Mussolini, cu Uniunea Sovietică, voia să tragă pe sfoară şi Frontul Popular şi pe de la Rocque, să amîne măcar pentru un an, doi, deznodămîntul.

Aveam impresia că vremurile paşnice aparţin unui trecut îndepărtat. Cu un an în urmă primul lucru pe care-l făceam dimineaţa era să citesc scrisorile. Acum băgam la repezeală plicurile în buzunar, cumpăram ziarul şi chiar în stradă îl şi desfăceam. Aparatul de radio instalat în odaia mea, o umplea de voci necunoscute, care se grăbeau să-mi împărtăşească veşti

alarmante. Nopţile petrecute lîngă această cutie blestemată erau chinuitoare: discursurile lui Hitler sau Mussolini, dările de seamă despre ciocnirile cu fasciştii pe străzile oraşelor franceze erau întrerupte de reclame. Radiodifuziunea se mai afla încă în mîna diferitelor societăţi particulare. Nu ştiu de ce, dar pînă azi mi-amintesc de cîntecul ce ridica în slavă proprietăţile curative ale lui „Boldoflorine". Am uitat de ce boli anume vindeca acest medicament, dar mă scotea din sărite cuvîntul „Boldoflorine" intercalat între strigătul ducelui: „Italia proletară şi fascistă, înainte!" şi descrierea unei execuţii cu securea la Hamburg.

În ziua de 7 septembrie, Parisul ieşi din nou în stradă. Era înmormîntarea lui Henri Barbusse, care murise la Moscova. Înmormîntarea se transformă în manifestaţie.

Bineînţeles, sutele de mii de oameni se gîndeau mai curînd la bătăliile ce urmau să vină decît la scriitorul defunct. Ei ştiau că Barbusse fusese un tovarăş curajos, comunist, autorul unei cărţi despre Stalin; cei ce aveau patruzeci de ani ţineau minte romanul lui „Focul", care înfăţişase soarta generaţiei de la Verdun. Barbusse fusese o personalitate complexă şi nu putem face abstracţie nici de versurile lui din tinereţe, nici de melancolia anilor săi de maturitate. Într-o zi mi-a spus zîmbind uşor: „E greu să lupţi împotriva capitalismului, dar împotriva ta însuţi e şi mai greu". Ştia totuşi să lupte şi împotriva lui însuşi. Într-unul din discursurile

sale, vorbise despre soarta „stegarilor modeşti" în rîndul cărora se trecu şi pe sine. În ziua aceea de septembrie, numele lui devenise un stindard. Invalizii de război fuseseră transportaţi în cărucioare. Femeile ridicau spre cer sugarii. Din ferestrele caselor locuite de muncitori fluturau steguleţe roşii, iar acolo unde nu erau steguleţe, apăreau storuri sau perne roşii. Pe sicriu, alături de florile bogate ale sudului, se zăreau dalii şi ochiul boului, flori de toamnă, florile Moscovei.

Ca acum văd trecînd un grup de oameni care purta o pancardă: „Muncitorii din Lens nu vor tolera fascismul!" Scepticii ar putea zîmbi. Lens e un orăşel care nu are nici douăzeci de mii de locuitori. Dar cuvintele exprimau un adevăr: Franţa trăia o epocă de neobişnuit avînt. Fiecare era convins că viitorul depinde şi de el.

În februarie 1936 „vlăstarii regelui" (aşa se chema una dintre organizatiile de extremă dreaptă) îl atacară pe Léon Blum, îl stîlciră în bătaie şi, nu se ştie de ce, îi luară ca trofeu pălăria şi cravata.

Indignaţi, manifestanţii porniră spre Panthéon unde se află rămăşiţele pămînteşti ale lui Jaurès, ucis de un precursor al fascismului. În jurul Panthéonului se adunaseră studenţi din organizaţiile fasciste. Au fost multe ciocniri. Sutele de mii de muncitori, funcţionari, intelectuali ridicau şi mai sus steagurile roşii, strîngeau pumnii.

Într-una din coloane îl zării pe Marcel Cachin şi mă apropiai de el să-l salut. Muncitorii care şedeau pe chei strigau: „Să trăieşti, Cachin! N-au să îndrăznească să se atingă de tine. Te vom apăra". Cachin îi saluta şi zîmbea sfios. (Într-o zi, era prin 1932 sau 1933, întîlnii într-o cafenea pe Cachin care şedea cu Langevin şi cu pictorul Signac şi povestea despre întîlnirea sa cu Lenin. Fără să vreau mă gîndii că oamenii aceştia au venit în veacul nostru de undeva de departe, au înţeles totul şi n-au irosit nimic pe drumul lor... Pe Cachin mulţi îl iubeau. El era cea mai bună dovadă că lupta revoluţionară cotidiană nu exclude o cultură vastă, că a fi comunist nu înseamnă nici să ai sufletul rece, nici să fii mărginit, nici să ai apucături de candidat la postul de conducător.)

Mi s-a întîmplat să particip de multe ori în această perioadă la tot felul de mitinguri, întruniri: se cerea eliberarea lui Thälmann, se protesta împotriva reprimării minerilor din Asturia, împotriva atacării Abisiniei de către Italia. De fiecare dată oamenii vorbeau despre altceva şi totuşi mereu despre aceeaşi problemă: pe acelaşi pămînt cu fasciştii nu se poate trăi. Luau cuvîntul oratori cu experienţă şi oameni tineri de tot, gospodine alături de André Gide, Langevin sau Malraux. La una din întrunirile ce au avut loc în bazinul minier Dauphiné, după ce totul fu spus şi răspus, ceru cuvîntul un bătrîn muncitor, cu vinişoare albastre pe faţă. Ridicîndu-se la tribună, el începu să cînte cu o voce tremurîndă, bătrînească: „Sculaţi, voi

oropsiţi ai soartei..." Cîţiva ani mai tîrziu scrisesem despre mitingurile din 1935:

Speranţa mai gingaşă decît trandafirul,
Mai lesne ca ceara de replămădit —
Din pumnul zilierei îşi dobîndea porfirul
Şi era cheag de sînge pe steagul vălurit.

În sălile pline de zăpuşeală, ticsite de oameni necunoscuţi, ridicam şi eu pumnul în care se zbătea ca un fluturaş speranţa acelor luni. Sperantele aveau destule temeiuri. Mă uimea maturitatea de care dădeau dovadă muncitorii. Să povestesc un episod. La Lille am cunoscut un medic, unul din organizatorii societăţii de prietenie „Franta-URSS". El m-a dus în orăşelul Lannoy nu departe de Roubaix. Acolo se găsea o mare ţesătorie de in. Dată fiind criza îndelungată, sindicatul industriaşilor hotărîse să închidă o serie de fabrici şi să distrugă maşinile. Muncitorii şi muncitoarele adresară o scrisoare lui Laval: „Domnule preşedinte, socotim necesar să vă anunţăm că nu vom îngădui distrugerea maşinilor la fabrica Boutemie... Vom urmări ca maşinile care sînt un bun al tuturor să fie păstrate neatinse". Am văzut pe aceşti muncitori care păzeau fabrica de proprietarii ei. Un maistru cu mustaţă căruntă îmi spuse: „Am citit în «l'Humanité» că Gorki scrie o istorie a uzinelor din Rusia. Spune-i dumneata că noi trăim în capitalism, maşinile nu ne aparţin nouă, ci unor ticăloşi, dar nu le vom ceda nici în ruptul capului, căci sînt un bun al poporului.

După părerea mea, un scriitor ca Gorki poate menţiona în cartea lui acest fapt..."

Sub ochii mei se petrecea o apropiere miraculoasă între partide, sindicate, oameni. Am în faţă un număr îngălbenit de ani al ziarului „l'Humanité", cu lista colaboratorilor de atunci ai rubricii literare: regizorii de teatru Jouvet şi Dullin, pictorul Vlaminck, scriitorii Gide, Malraux, Chamson, Guéhenno, Giono, Durtain, Vildrac, Cassou. Astăzi lucrul acesta mi se pare neverosimil.

Muncitorii reuşiră (pentru scurt timp) să-şi asigure sprijinul unei bune părţi a intelectualităţii, a ţărănimii, a micii burghezii. Am avut prilejul s-o văd într-un orăşel de mineri la Mure în apropiere de Grenoble. Acolo avusese loc o grevă care durase mult. Condamnîndu-i la foame, patronii voiau să-i forţeze pe mineri să renunţe la grevă. Comitetul de grevă se afla în clădirea primăriei. Veneau ţărani şi luau copii de-ai minerilor să-i ţină la ei. Era o zi de tîrg şi ţăranii aduseseră minerilor daruri: cartofi, ouă, untură, gîşte. La o întrunire un frizer din localitate declară că va tunde şi va bărbieri gratis pe grevişti. În cele din urmă, minerii cîştigară greva.

Dar în acelaşi timp aproape zilnic aveam prilejul să observ cu cîtă repeziciune se organizează şi tabăra adversă. Poate că în Franţa nu erau chiar atît de mulţi fascişti, dar ei făceau scandal, provocau ciocniri, atacau de după colţ. Unii dintre ei purtau mustăcioara tunsă scurt şi-şi spuneau „nazişti". Alţii aveau pe mînecă o emblemă cu cap de mort şi-şi spuneau „franchişti". La Paris se inaugură o „casă albastră", la Berlin exista una „brună".

Trupele germane intrară în Renania demilitarizată. Liga Naţiunilor discută luni în şir cazul fără să ia pînă la urmă vreo hotărîre. În fiecare seară blestematul aparat de radio scotea strigăte răguşite: „Memel e al nostru! Strasbourg al nostru! Brünn (Brno) e al nostru!" Şi iată că oameni serioşi, capi de familie nu tineri cu mustaţă tunsă scurt, începură să spună că pînă la urmă pacea este mult mai importantă decît o oarecare Cehoslovacie, că Frontul Popular instigă la război, că e timpul să fie demobilizaţi „flecarii" de stînga. În fiecare zi Italia mai cotropea o porţiune din Abisinia; fasciştii duceau un război cinic, bombardau spitalele, recurgeau la gaze toxice. Liga Naţiunilor aplică Italiei sancţiuni economice, care de fapt rămaseră o simplă rezoluţie. Totuşi la Paris fasciştii organizau săptămînal manifestaţii cu lozinca: „Jos sancţiunile!" Şi de fiecare dată aceiaşi francezi mijlocii cu venituri mijlocii, care în Franţa sînt în număr destul de mare, spuneau: „La ce bun să ne certăm cu Italia? E sora noastră latină. Mussolini are să ne ajute să-l potolim pe Hitler..." Între timp la radio răsunau urlete: „Marea Mediterană e a noastră! Corsica e a noastră! Nisa e a noastră!" Adevărul este că francezii de mijloc se temeau de victoria Frontului Popular, în faţa ochilor lor stăruiau, ca nişte năluci, rentele pierdute, restrîngerea spaţiului locativ, colhozurile.

Cînd la cinematograf jurnalul arăta victoriile italiene în Etiopia, în cartierele muncitoreşti publicul fluiera din răsputeri, în cele burgheze mulţi spectatori aplaudau. Uneori în sală, pe întuneric, se iscau bătăi.

La cafenea, în metro, pe stradă, se luau la ceartă oameni necunoscuţi. Familiile se scindau, prieteniile se stricau.

Toţi spuneau că în curînd va fi război şi toţi cereau pace. Frontul naţional al partidelor de dreapta jura că nu va admite război. Frontul Popular se pregătea pentru alegeri sub lozinca „Pace, pîine, libertate". Cei de dreapta învinuiau pe comunişti că vor să atace ţările fasciste. Totul se încurcase: „Tineretul patriotic" cînta „Marseillaise", cerea ca educaţia să se facă în spiritul tradiţiilor naţionale şi paralel organiza manifestaţii cu lozinci ca: „Jos sancţiunile! Jos Anglia! Prietenie cu Italia!" Anglia insista să se aplice Italiei sancţiuni (deşi căuta să nu supere în nici un fel pe Hitler). Scriitorul Henri Béraud publicase într-un ziar de dreapta un pamflet cu titlul: „Englezii trebuie aduşi în stare de sclavie!" Tineretul muncitoresc prefera „Marseillaisei" — „Internaţionala", lua atitudine împotriva fasciştilor italieni, împotriva lui Hitler, denunţa cele „200 de familii", care se pregăteau să trădeze Franţa.

Într-o zi, deschizînd ziarul, citii un apel al scriitorilor de dreapta care încercau să justifice agresiunea fasciştilor împotriva Abisiniei, prezentînd-o drept „misiune culturală a Italiei". Printre semnatari se afla numele unui scriitor cu

care fusesem prieten prin 1920 şi pe care nu l-aş fi putut bănui în nici un caz de simpatie faţă de cămăşile negre. Îi adresai o scrisoare plină de indignare. Drept răspuns îmi trimise o epistolă lungă, încîlcită şi probabil sinceră. Am pierdut-o împreună cu alte scrisori cînd hitleriştii au ocupat Parisul. S-a păstrat numai un fragment pe care-l citasem într-un articol de ziar fără a da numele autorului: „Nu ştiu ce înseamnă fascism şi nu-i cunosc scopurile. O să vi se pară neverosimil, dar au trecut trei săptămîni de cînd nu mai citesc nici un ziar. Am trecut de cincizeci de ani şi nu mai am convingeri, mă refer la convingerile mele sincere în stare să ducă pe cineva la sacrificii... Îmi shimb convingerile de douăzeci de ori pe zi..." În loc să mă duc la prietenul meu de altădată şi să-l determin să-şi schimbe pentru a douăzeci şi una oară convingerile, m-am supărat. Era un scriitor de talent şi un om de treabă, dar nu ne-am mai întîlnit de atunci.

Trăiam într-o agitaţie continuă. O jumătate de an mai tîrziu am publicat un volumaş de schiţe pe care l-am intitulat „În afara armistiţiului". Aveam impresia că există un fel de armistiţiu tacit cu fasciştii şi îmi ziceam că destinele oamenilor de care mă simţeam legat nu se încadrează în condiţiile acestui armistiţiu. Intr-un articol destinat ziarului „Izvestia" scriam: „Vor înţelege oare nepoţii noştri ce a însemnat să fii contemporan cu fasciştii? E greu de presupus că foile galbene, pe jumătate putrezite, vor păstra amintirea mîniei, a ruşinii, a pasiunii. Dar poate

că peste amiaza unui alt veac, plină de soare și verdeață, se va lăsa pentru o clipă tăcerea. Ea va fi mesagera glasurilor noastre..."

La sfîrșitul lui 1935 nu aveam cum să știu, bineînțeles, că încercările cele mai importante ne mai stau încă în față. Presimțeam doar că deznodămîntul va fi tragic și articolul mi-l terminasem cu cuvintele: „În Armata Roșie își pune speranțele omenirea".

În anul acela a fost o toamnă splendidă în Franța. Erau furtuni cu fulgere, în livezi înfloriră a doua oară vișinii. Priveam grădinile îngrijite cu migală, căsuțele cu acoperișuri de țiglă, o lume dragă sufletului meu, gingașă, poate condamnată, priveam din fereastra vagonului, căci ziarul îmi dăduse concediu și plecam la Moscova.

15

CURÎND după sosirea mea la Moscova primii de la redacție o invitație pentru consfătuirea muncitorilor stahanoviști. Deși am venit cu o oră înainte de ceasul indicat, Sala mare a Palatului din Kremlin era ticsită de lume. Oamenii vorbeau între ei cu jumătate de glas, nimeni nu se scula de la locul lui. Tabloul aducea atît de puțin cu mitingurile zgomotoase de la Paris, cu sălile arhipline și îmbîcsite de fum! Am întrebat

pe vecinii mei care e Stahanov sau dacă-l cunosc pe Krivonos, Izotov, pe Vinogradov.

Pe neașteptate toți se ridicară; izbucniră aplauze frenetice. O ușă laterală, pe care eu nu o zăream de la locul meu, se deschise, intră Stalin urmat de membrii Biroului Politic. Pe unii îi întîlnisem la vila lui Gorki. Sala aplauda, striga. O ținu destul de mult așa, poate zece sau cincisprezece minute. Stalin aplauda și el. Cînd aplauzele începură să scadă, cineva strigă: „Marelui Stalin, ura!" și totul reîncepu. În sfîrșit, toți se așezară și atunci răsună un strigăt disperat de femeie: „Slavă lui Stalin!" Sărirăm cu toții în picioare și aplauzele se deslănțuiră din nou.

Cînd totul se termină simții că mă dor palmele. Îl vedeam pentru prima oară pe Stalin și nu-mi puteam lua ochii de la el. Îl știam după sute de portrete, îi cunoșteam tunica, mustața, dar îl credeam mult mai înalt. Avea părul foarte negru, fruntea mică, iar ochii vii și expresivi. Uneori, aplecîndu-se ba în dreapta, ba în stînga, zîmbea, alteori, rămînea imobil privind sala, dar ochii continuau să-i strălucească puternic. M-am surprins că nu ascultam ce se vorbea, priveam tot timpul la Stalin. Întorcînd capul am văzut că și alții fac la fel.

În drum spre casă, am simțit un fel de stînjeneală. Stalin este neîndoielnic o mare personalitate, îmi ziceam, dar este comunist, marxist. Vorbim despre o nouă cultură și cînd colo semănăm cu acei adoratori ai șamanului pe care îi văzusem în Șoria de munte... Dar pe dată mi-am curmat gîndurile și mi-am zis că judec ca un in-

telectual. De atîtea ori am auzit spunîndu-se că noi, intelectualii, greşim, nu înţelegem cerinţele vremii! „Intelectual şovăielnic", „un confuz", „un liberal putred"... Şi totuşi nu puteam înţelege „cel mai înţelept conducător", „conducătorul genial al popoarelor", „părintele iubit", „marele conducător", „transformatorul lumii", „făurarul fericirii", „soarele". Pînă la urmă am reuşit să mă autoconving că nu înţeleg psihologia maselor, că judec evenimentele ca un intelectual şi pe deasupra ca unul care şi-a trăit jumătate din viaţă la Paris.

La consfătuire, Stalin spuse: „Oamenii trebuie crescuţi cu grijă şi atenţie, aşa cum îşi creşte un grădinar pomul roditor pe care l-a îndrăgit". Aceste cuvinte stîrniră entuziasmul tuturor, căci în Palatul din Kremlin nu se aflau nişte manechine, ci oameni vii, care se bucurau că li se făgăduia grijă, dragoste...

Trecură cîteva zile în care timp am cunoscut oameni inteligenţi şi interesanţi. Am discutat îndelung cu ţesătoarea Dusia Vinogradova, care se dovedi a fi o femeie deşteaptă şi de o mare modestie. Onorurile, aplauzele, fotografiile nu o făcuseră să-şi piardă capul. Îmi spusei în sinea mea că ovaţiile din Sala Kremlinului sînt un mijloc de a-ţi exprima sentimentele, ceva în genul unui jurămînt. Doar nu mă supăra, de pildă, faptul că la mitingurile pariziene oamenii stăteau în picioare cu pumnul ridicat şi scandau la nesfîrşit *Les Soviets partout !*. Lupta împotriva fascismului era o realitate atît de concretă, care

mă preocupa într-atît, încît rîsei de mine însumi, spunîndu-mi că este o prostie să mă amărăsc.

Mă întîlneam cu scriitori, pictori, regizori şi, împotriva voinţei mele, începusem să iau parte activă la discuţiile lor; arta rămînea mai departe preocuparea principală a vieţii mele. Discutam cu înflăcărare, dar nu fără a călca în străchini. Nu cunoşteam prea bine situaţia şi luam iarăşi propriile mele dorinţe drept realitate.

După ce am participat la o serie de întîlniri cu cititorii la clubul „Dinamo", la Universitate, la Academia Timiriazev, la cîteva biblioteci raionale, pentru a discuta nuvela mea, mi-am notat următoarele impresii: „Am ascultat părerile despre literatură ale muncitorilor, studenţilor, ostaşilor Armatei Roşii. Nivelul cititorilor noştri este cu mult mai ridicat decît o presupun scriitorii". Cititorii se maturizaseră, iar noi le ofeream mult prea multe cărţi bune pentru adolescenţi. Probabil că vedeam lucrurile într-o perspectivă ceva mai îndepărtată, fapt este că la aceste consfătuiri cu cititorii am întîlnit într-adevăr oameni cu o viaţă lăuntrică bogată, cu exigenţă ridicată.

Poate că în cuvintele mele îşi găsea expresie şi nemulţumirea faţă de mine însumi, faţă de nuvela „Pe nerăsuflate", care nu era numai consacrată unor oameni tineri de tot, dar şi scrisă fără maturitate, simplist, de parcă autorul n-ar fi avut patruzeci şi patru de ani, ci de două ori mai puţin. Încercam un sentiment de jenă şi cînd citeam cărţile unora dintre confraţii mei de aceeaşi vîrstă cu mine. Îmi ziceam că a venit tim-

pul să scriem pentru oameni maturi şi cu un condei matur.

Într-un articol luasem atitudine împotriva literaturii „accesibile cu orice preţ" — expresia intra atunci în circulaţie — ca un atribut necesar al literaturii: „Cititorii noştri cresc asemenea ierbii din basme, furtunos şi neaşteptat. Scopul nostru trebuie să fie să-l ridicăm chiar pe cititorul cel mai înapoiat, pînă la nivelul adevăratei literaturi şi nu să desfiinţăm adevărata literatură, declarînd că un scriitor sau altul nu este înţeles de cutare sau cutare cititor. Autorul care se ghidează după aşa-numitul «cititor mijlociu» se poate afla foarte uşor într-o situaţie neplăcută: în timp ce el a stat şi a scris, cititorul a crescut. Autorul visa să fie accesibil, să pătrundă în masă, iar cititorul, luîndu-i cartea din mînă, spune: «E plictícos, e plat, de mult cunoscut, după şablon...» Secretul miracolului pe care-l reprezintă ţara noastră rezidă în faptul că la noi nu poţi miza pe «astăzi»: cel ce mizează pe «astăzi» trăieşte de fapt «ieri». Trebuie să mizezi pe «mîine»."

Articolul a fost publicat în ziarul „Izvestia". Editura „Sovetski pisatel" hotărî să reediteze vechiul meu roman „Jurenito". („Jurenito" a fost într-adevăr reeditat, dar nu în 1935, ci în 1962.) Unii critici mă atacau, eu le răspundeam. Aveam impresia că disputa în jurul literaturii, a artei e de abia la începuturile ei.

Artiştii plastici au organizat o discuţie în problema portretului. M-am dus şi eu şi am luat cuvîntul, criticînd pictura academică, pînzele ce seamănă a fotografii, apărînd dreptul de a

căuta noi mijloace de expresie în pictură. Am spus că în timp ce burghezul, cînd nu înţelege o operă de artă, începe totdeauna să învinuiască pe pictor, muncitorul spune: „Trebuie să mai vin încă o dată, să văd mai bine..." (Aceste cuvinte le auzisem rostite o dată la Muzeul de pictură occidentală.) Ideile mele n-au fost pe placul unora dintre pictori. Cineva se apucă să mă demaşte: „Ehrenburg judecă aşa, pentru că soţia lui este eleva lui Picasso". (Liuba, care nu fusese niciodată eleva lui Picasso, s-a simţit flatată).

La Casa cineaştilor am declarat că-mi place foarte mult filmul „Ceapaev", dar că el încheie o etapă din istoria cinematografiei sovietice, o etapă plină de strălucire, aparţinînd însă trecutului. Cunoscînd îndrăzneala lui Eisenştein, a lui Dovjenko, aşteptam mai mult din partea acestor oameni de artă. Ziarul *Kino* defini ideile mele ca fiind „vechi erori într-un context nou" şi mă mustră cu un aer supărat.

Am văzut o nouă montare a lui Meyerhold şi am rămas încîntat. Vsevolod Emilievici avea într-adevăr o fantezie nesecată. Comedia lui Griboedov căpăta rezonanţe contemporane nu numai pentru că actorii recitau într-un chip nou versurile, dar şi pentru că ideile şi sentimentele aveau prospeţime, păreau renăscute. În spectacol exista o scenă mută, care nu se află în text: la o masă lungă şedeau nişte momîi împopoţonate, în timp ce o „bîrfă" nouă, ordinară, poate chiar sîngeroasă, se plimba în jurul ei. Iată ce am notat: „Urîm pe de alde Famusovi şi Molcealini. Ei se mai bălăbănesc încă în mocirla

administrativă, si-au schimbat doar costumele și vocabularul, dar au rămas tot atît de aroganți și de servili. Trăim și muncim pentru a-i elimina din viață și nu putem asculta impasibili monologurile lui Ceațki. Suferim cu el împreună, împreună cu el urîm. Si-n aceasta rezidă forța artei autentice". Mult timp apoi mi-au răsunat în urechi cuvintele: „Aș fi bucuros să sluiesc, dar mi-e scîrbă să slugărnicesc". Nu era decît noiembrie 1935 și ziarul mi-a publicat articolul.

Cît eram de naiv pe vremea aceea! Nu știam că multe lucruri depind de gusturile, chiar de dispoziția unui singur om. Dar nici cei ce știau bine acest lucru nu puteau prevedea ce se va întîmpla a doua zi.

Pe cînd mă aflam la Moscova, Stalin declarase: „Maiakovski a fost și rămîne cel mai bun, cel mai talentat poet al epocii noastre sovietice". Pe dată toți începură să vorbească despre importanța spiritului de inovație, despre forme noi, despre ruptura cu rutina.

Două luni mai tîrziu am citit în „Pravda" un articol „Haos în loc de muzică". Stalin se dusese la opera lui Șostakovici „Katerina Izmailova" și muzica îl supărase. În mare grabă au fost strînși compozitori, muzicieni, care cu toții l-au condamnat pe Șostakovici pentru „fandoseli", ba chiar pentru „cinism".

De la muzică se trecu ușor la literatură, pictură, teatru, cinematografie. Criticii cereau „simplitate și caracter popular". Bineînțeles „Maiakovski continua să fie ridicat în slăvi, dar în alt

plan, ca „poet simplu și popular". (Într-una din poeziile futuriste de tinerețe, Maiakovski îi rugase pe frizer: „Fiți bun, tundeți-mi părul". La data aceea el nu avea cum să știe că nu numai părul poate fi tuns). Se porni o campanie „împotriva formalismului, a exagerărilor stîngiste, a jongleriilor. Campania se desfășura cu violență, i se acorda multă atenție.

Prima victimă a fost cartea de versuri pentru copii a lui Marșak, ilustrată de V. Lebedev. Desenele au fost declarate „mîzgăleală" și cartea retrasă. Arhitecții s-au întrunit pentru a condamna pe „formaliști". Atacurile au fost îndreptate nu numai împotriva lui Melnikov, care construise în 1924 pavilionul de la Expoziția din Paris, nu numai împotriva constructiviștilor Leonidov, Ghinsburg, dar și împotriva celor ce „simpatizau cu formalismul", Vesnin, Rudnev. Și mai grea s-a dovedit a fi soarta pictorilor. Criticii afirmau că Lentulov nu este în stare să deseneze măcar o cutie de chibrituri, că Tîșler, Fonvizin, Sternberg mîzgălesc hîrtia cu intenții dușmănoase.

La întrunirile oamenilor de teatru au fost atacați Tairov și îndeosebi Meyerhold. Autocritica acestuia a fost considerată „confuză", „nesinceră", au început să circule zvonuri că teatrul lui are să fie închis. Criticii cinematografici l-au atacat pe Dovjenko și Eisenștein. La început campania criticilor literari viza numai pe Pasternak, Zaboloțki, Aseev, Kirsanov, Oleșa, dar, după cum spune francezul, pofta vine mîncînd, și curînd fură învinuiți de „tertipuri formaliste"

Kataev, Fedin, Leonov, Vsevolod Ivanov, Lidin, Ehrenburg. În cele din urmă ajunseră la Tihonov, Babel și Kukrîniksî. Se găsi un om atît de lipsit de imaginație, încît să acuze de formalism spectacolul cu piesa „Lupii și oile" prezentat de Teatrul Mic. În revista „Krasnaia Novi" apăru un articol care îndemna la lupta împotriva formalismului, „pentru cultivarea rimei clasice, a ritmului clasic exact, plin de armonie, pentru dezvoltarea clasică, corectă a subiectului".

Credeam că discuția este abia la început, dar ea de fapt se termina : îi luară locul sute de ședințe, cu recunoașterea obligatorie a greșelilor formaliste, cu angajamentul de a deveni „simplu și accesibil", cu scandarea binecunoscutelor cuvinte după care urmau : „Aplauze furtunoase ce se transformau în ovații".

Am fost de multe ori învinuit de „atitudine aristocratică față de cititori" ; învinuirea nu mi-au adus-o cititorii, ci unii literați care participau în mod activ la orice campanie ce se iniția. În ce-i privește pe cititori, și în acele săptămîni și mai tîrziu, în ceasuri de îndoială și tristețe, ei m-au sprijinit totdeauna cu înțelegere și maturitate spirituală. Redactorul publicației „Literaturnaia gazeta" scria că atitudinea mea de dispreț față de oamenii sovietici se manifestă chiar și în afirmația că nu orice muncitor poate înțelege orice tablou expus într-un muzeu. „Aceste cuvinte, scria redactorul, exprimă convingerea scriitorului că omul de artă ar fi purtătorul unei culturi mai subtile, mai complexe, superioare în comparație cu cea a masei publicului." După ce am transcris această frază, am căzut pe gînduri. De multe ori în paginile acestei cărți mi-am recunoscut greșelile, dar în cazul de față am să dau dovadă de îndărătnicie. Și astăzi rămîn de acord cu cele spuse acum un sfert de veac.

După părerea mea, locul scriitorului, al omului de artă, nu este la coada coloanei, ci printre cercetași. Oamenii se dezvoltă inegal și astăzi în societatea noastră există mai multe niveluri de dezvoltare culturală. De fapt nu putem vorbi de „masa cititorilor", chiar dacă o carte apare în tiraj de masă. Fiecare cititor își are felul său de a citi, sînt cărți în care unele lucruri sînt accesibile tuturor, altele numai unora. Pe unii vizitatori ai Ermitajului îi entuziasmează pictura lui Rembrandt, alții întreabă ce înfățișează respectiva pînză și trec indiferenți mai departe. Există oameni care pentru nimic în lume nu s-ar duce la un concert simfonic. Ceea ce spun sînt lucruri îndeobște cunoscute, dar unii preferă să le treacă sub tăcere. În ce privește formele noi în artă ele au fost întotdeauna receptate mai lent și au trezit iritare. Putem cita numeroase exemple, de la bătaia ce s-a iscat la premiera piesei lui Hugo, de la defăimarea lui Courbet, pînă la hohotele de rîs ale sălii de spectacol cînd Maiakovski și-a recitat poemul „Omul". Dacă scriitorul sau omul de artă nu ar vedea nimic altceva decît „masa" aritmetică, dacă el nu ar căuta să spună oamenilor ceva nou, încă necunoscut lor, e greu de presupus că cineva ar avea nevoie de el.

Demascările din ședințe și din presă aveau efecte diferite de la om la om. A.N. Tolstoi, căruia îi plăcea liniștea, se decise, pentru orice eventualitate, să se căiască și declară în mod public că a scris o piesă formalistă. Babel spunea zîmbind: „Peste o jumătate de an formaliștii vor fi lăsați în pace și va începe o altă campanie"... Meyerhold era numai frămîntare, citea și recitea de zeci de ori pe zi cîte un articolaș plin de inepții, subliniind de fiecare dată cîte ceva. În timpul vizitei mele la Moscova m-am întîlnit în repetate rînduri cu Alexandru Petrovici Dovjenko. Am sfîrșit prin a ne împrieteni. Era un mare artist, e de ajuns să ne amintim de filmul „Pămîntul" turnat în 1930. Alexandr Petrovici știa să povestească cu mult talent, îmbinînd umorul cu melancolia plină de blîndețe specifică ucrainienilor. Tot ce se petrecea în jur îl făcea să sufere. Într-o zi îmi povesti că fusese chemat în ajun de Stalin, să vizioneze filmul „Ceapaev" și tot timpul acesta îi repetase: „Uite așa ar trebui să lucrezi și dumneata..."

Pe mine acuzațiile nedrepte mă amărau, uneori mă scoteau din sărite, dar mă aflam într-o situație privilegiată față de ceilalți: bătălia împotriva fascismului era în plină desfășurare și eu mă aflam pe cîmpul de luptă.

Amintindu-mi de unele impresii de la Moscova, de ovații, de acuzațiile neîntemeiate, am înserat aceste rînduri în „Cartea pentru adulți": „Știu că oamenii sînt mai complicați, că eu însumi sînt o fire mai complicată, că viața n-a început ieri și nu se va termina mîine, dar uneori trebuie să fii orb ca să poți vedea". (Același lucru l-au exprimat mai tîrziu în versuri:

Să-naintezi cu ochii-nchiși e mare artă,
Și trebuie să-năbuși tristețile grăbit,
Să mergi cu pas cuminte ce te poartă
De la întîiu-ți vis pîn-la sfîrșit.

Eram cu totul stăpînit de ideia cărții la care lucram, deși a trebuit să întrerup munca în multe rînduri: din cauza articolelor pe care le scriam pentru „Izvestia", a participării la diferitele întruniri, a activității la Asociația scriitorilor. „Cartea pentru adulți" a fost o primă ciornă pentru volumele de față. Planul conceput era atrăgător, dar și defectuos. Am hotărît să amestec capitolele între ele, capitolele în care povesteam despre mine, despre viața mea, cu cele în care personajele îmi dezvăluiau tainele lor, munceau, luptau, iubeau, sufereau. Am spus mai înainte că planul era defectos, poate că expresia este greșită, poate că pur și simplu nu aveam suficient talent și măiestrie ca să dau eroilor vigoarea unor ființe reale și în consecință și eu însumi apăream uneori ca un personaj literar convențional.

Multe din paginile cărții erau consacrate problemelor de literatură și artă. În anii aceia începusem să-mi pun pentru prima oară problema cum se nasc cărțile și pînzele. Iată cum vedeam destinul scriitorului: „Pasiunile altora îl năpădesc ca niște scaeți. Durerea omenească știe de

cine să se prindă. Chiar şi un cîine vagabond nu se lipeşte de oricine. La început îl miroase pe om, iar mai apoi sau fuge, sau merge pe urmele lui. Nici de scriitor nu se prind orice fel de bucurii sau orice fel de necazuri, ci numai acelea care trebuie să se prindă de el... Gogol a murit în mijlocul unor suflete moarte. La căpătîiul lui s-au înghesuit tot felul de Pliuşkini şi Nozdriovi. Viaţa lui a repetat visul amuzant şi absurd ce l-a tentat cîndva. Tema i-a oferit-o Puşkin, eroii — viaţa. El le-a dat doar suflu, dar dece a trebuit să plătească pentru aceste destine străine cu ciudăţenia propriei sale existenţe, cu tăcerea, cu moartea sa tragică?... Sînt oare cărţile numai ciorna pe care trebuie să o transcriem pe curat cu propria noastră viaţă?"

Gîndurile mele se îndreptau mai ales spre lupta ce se desfăşura, spre calea aleasă de mine: „Cuvîntul dreptate pare turnat din metal. Nu are căldură, nu cunoaşte condescendenţă. Uneori am impresia că e din fontă, alteori îşi pierde greutatea, devine de plumb. Acest cuvînt se cere încălzit de propria-ţi pasiune. Spusesem mai înainte că nu mă puteam dezbăra de trecutul meu. Cred că omul în genere nu cunoaşte eliberare; el creşte în lăţime, întocmai ca un arbore. Un inel se adaugă altuia. Îmi dau seama acum de ce dreptatea, de fontă sau de plumb, mi se păruse altădată rece. Trebuia să cunosc nu numai succese, dar şi eşecuri, erori, ani de muţenie".

Poate că în 1935 era prematur să-mi povestesc viaţa. Nu cunoşteam suficient nici oamenii, nici pe mine însumi, uneori luam lucrurile temporare, întîmplătoare — drept principale. În liniile esenţiale rămîn şi astăzi de acord cu autorul „Cărţii pentru adulţi", dar războiul este descris acolo nu de un veteran, ci de un om de vîrstă mijlocie, cu experienţă medie, care călătoreşte spre front într-un vagon întunecos şi-şi imaginează viitoarele bătălii.

Multe lucruri în această carte erau mai curînd presimţiri, previziuni decît concluzii la cele trăite. Eu însumi nu înţeleg cum de-am putut, în primăvara lui 1936, înainte de a fi încercat tot ceea ce mi-a fost dat să cunosc în anii următori, într-o vreme cînd nu eram încă bătrîn şi mai aveam mult pînă să fiu înţelept, să scriu rînduri ca acestea: „Am trecut în viaţă prin aceleaşi încercări ca şi majoritatea oamenilor de vîrsta mea. Am cunoscut moartea celor apropiaţi, boli, trădare, eşecuri în muncă, singurătate, ruşine, pustiu sufletesc. Există luptă de stradă cu arma în mînă, luptă în ateliere, sub pămînt, în aer, la maşina de scris. Mă gîndesc acum la altă luptă: în tăcere, cînd priveşti fix becul sau litera ziarului fără să-l citeşti, cînd trebuie să birui încercările la care te-a supus viaţa, să te naşti din nou, să trăieşti, să trăieşti cu orice preţ".

Ridicînd perdeaua confesionalului am să spun că „Oameni, ani, viaţă" s-a născut numai pentru că am reuşit la bătrîneţe să aduc la îndeplinire cuvintele rostite demult: să birui încercările la care m-a supus viaţa şi dacă nu m-am putut naşte din nou, cel puţin am găsit suficiente forţe ca să merg în pas cu tinereţea.

La început, „Cartea pentru adulți" a fost publicată într-o revistă. Mai tîrziu s-a luat hotărîrea să apară în volum. Tipărirea ei a durat mult. Ne aflam în 1937 cînd îngrijirea pomilor a fost dată pe seama tăietorilor de lemne și nu a grădinarilor. Din carte s-au smuls pagini întregi pentru că figurau nume devenite indezirabile. În exemplarul pe care îl păstrez, o pagină este mai albă și mai scurtă decît altele, ea a fost lipită ulterior ; a trebuit să fie scos numele unuia căruia îi venise rîndul să fie doborît ; Semion Borisovici Cilenov.

Cartea a fost scrisă la Paris, la începutul lui 1936, în zgomotul manifestațiilor : lupta se întețea. Acum știam bine că orice s-ar întîmpla, oricît de chinuitoare ar fi îndoielile (nu în ce privește justețea ideilor, ci în ce privește rațiunea celor ce se aflau la postul de comandă), trebuie să tac, să lupt, să înving.

La sfîrșitul lui martie, am expediat manuscrisul pe adresa revistei „Znamia", iar la 7 aprilie mă și aflam în orașul spaniol Oviedo și discutam cu minerul Silverio Castañon. El îmi povești despre luptele din 1934, despre tovarășii căzuți, despre torturile la care au fost supuși. Infinit de depărtate mi se păreau și combaterea formalismului, și paginile de manuscris, și odaia mea de la Paris cu cărțile pe rafturi și pipele în pereți. Castañon scria versuri și la proces uimi tribunalul militar prin erudiția sa : cita din Marx, Kant, Calderon, Hugo. Judecătorii dădeau din cap aprobator, dar pînă la urmă l-au condamnat la moarte. Fusese președintele comitetului revoluționar din orășelul minier Turon. Execuția se amîna mereu, de pe o zi pe alta. L-am întrebat pe Castañon cîtă vreme a stat în așteptarea morții. El mi-a răspuns : „Cincisprezece luni. Numai că n-am așteptat moartea, ci revoluția..." Apoi mi-a recitat din versurile sale și pe neașteptate mi-a spus, făcînd un gest larg cu mîinile : „Omul are o singură viață". L-am privit atent și mi-am dat seama că era foarte tînăr. Avea un chip de copil...

Reîntors la hotel în odaia igrasioasă, sumbră, m-am zvîrcolit mult timp în pat fără să pot adormi. Îmi tot ziceam : nu, omul n-are o singură viață... Într-o viață poți să trăiești nu una, nu două, ci mai multe vieți. S-ar părea că în aceasta constă și nenorocirea, dar și fericirea omului.

16

ÎMI VINE GREU să descriu acum Spania, așa cum am văzut-o în primăvara aceea îndepărtată. Am stat atunci doar două săptămîni, ca să revin mai tîrziu, și timp de doi ani s-o văd însîngerată, sfîșiată, să văd coșmarul unui război pe care Goya nici nu-l visase. În dihoniile de pe pămînt se amestecase cerul ; țăranii mai trăgeau cu puști de vînătoare, în timp ce Picasso în „Guernica" presimțea demența nucleară.

Mi-amintesc de arenele uriașe destinate luptelor cu tauri, ticsite de zeci de mii de oameni: muncitori cu șepci pe cap, țărani purtînd pălării cu boruri largi, femei cu basmale, olari, cizmari, croitorese, elevi.

L-am văzut la tribună pe Rafael Alberti. Nu semăna cîtuși de puțin cu Maiakovski, avea o înfățișare de gingaș visător. Pînă de curînd scrisese versuri lirice, iar acum recita niște *romancero* ale vremurilor actuale. Versurile treceau prin mulțime, ca vîntul prin cununile arborilor și oamenii emoționați năvăleau în stradă. Tinerii socialiști aveau cămăși roșii, comsomoliștii, cămăși albastre cu cravate roșii. Preoții întorceau capetele, bătrînele, îngrozite, își făceau cruce, burghezii priveau în jur, înspăimîntați, fasciștii trăgeau din ferestre. Soarele strălucitor făcea loc unor nori grei, vineții.

Era o primăvară neobișnuită pentru Spania: aproape în fiecare zi răpăiau ploi îmbelșugate, pămîntul roșcat al Castiliei strălucea de un verde orbitor. Doamne, cîte exclamații pline de bucurie, cîte proiecte minunate, cîte jurăminte și blesteme n-am auzit în zilele acelea! Mi-amintesc că la un miting muncitoresc într-un orășel din Asturia, Mieres, un bătrîn miner cu fața prelungă, uscățivă, spuse, ridicînd lampa: „Trei mii de tovarăși și-au dat viața ca să nu mai existe fasciști. Și nici nu vor mai exista! Vom fi noi, spaniolii, nimic altceva!..."

La Oviedo am văzut ruinele Universității. Oamenii spuneau, întocmai ca și bătrînul miner: „Nu! Asta nu se va mai repeta niciodată!"

În orășelul Zama, Fernando Rodriguez mă duse la Casa Populară unde în 1934 fuseseră torturați și uciși răsculații. Pe pereți se mai zăreau pete decolorate de sînge, se păstraseră numele celor împușcați, zgîrîiate cu unghia. Fernando Rodriguez îmi povesti: „Mă spînzuraseră de mîini și mă trăgeau de picioare, era ceea ce ei numeau «avion». Îmi turnau pe burta goală uncrop, după care urma apă înghețată. M-au împuns cu ace... Și totuși nu le-am destăinuit unde am ascuns armele".

M-au vizitat niște copii, care mi-au adus o scrisoare scrisă caligrafic: „Oviedo, 22 aprilie 1936. Tovarăși, pionierii roșii din Oviedo transmit salutul lor de 1 Mai tovarășilor din Uniunea Sovietică! Tovarăși, noi ne pregătim pentru cea de-a doua bătălie care va veni curînd. Vom lupta cu dîrzenie și cu curaj. Salut și revoluție!"

Rămăsesem la fereastră și i-am văzut ieșind din hotel: se apucaseră de zbenguială. Pentru ei tot ce se petrecea era încă joacă. Nu știu care le-a fost destinul, dar în toamna lui 1936 am citit într-un ziar fascist aceste rînduri: „La Oviedo niște copii perverțiți de dascălii lor marxiști au atacat ofițeri".

În primăvara aceea am cunoscut pe Dolores Ibarruri — fata unui miner din Asturia — căreia muncitorii îi spuneau Passionaria. Era o personalitate politică de frunte și în același timp o femeie modestă; întrunea trăsăturile cele mai caracteristice pentru firea spaniolă: asprime, bu-

nătate, mîndrie, curaj și ceea ce este mai prețios — omenie. Cineva îmi povesti cum reușise să elibereze la Asturia niște deținuți: venise cu o mulțime de muncitori, comandase soldaților „pe loc repaus“, intrase în închisoare și după ce toți întemnițații ieșiră afară, arătase, zîmbind, mulțimii o cheie mare și ruginită.

Direcția societății „Ciudad lineal“, proprietatea tramvaielor din Madrid, a refuzat să reprimească în serviciu pe „răzvrătiții“ care fuseseră concediați în toamna lui 1934. Atunci, muncitorii au preluat ei exploatarea tramvaielor. Pe vagoane se puteau citi trei litere: „U H R“ — *Union Hermanos Proletarios* („Uniunea fraților proletari“). Cu aceste cuvinte au pornit muncitorii, în 1934, la atac împotriva fasciștilor, împotriva Legiunii străine, împotriva marocanilor înșelați de generali. Cu excepția acestor trei litere magice, tramvaiele arătau ca altădată: vechi, cu ciorchini de băieți veseli, atîrnînd pe ele. Tramvaiul 8 mergea pînă la cartierul *Quatro caminos*. Și totuși nimeni nu știa exact unde va ajunge: la depou sau pe cîmpul de luptă.

Pe cînd mă aflam la Madrid, avu loc un atac al fasciștilor împotriva muncitorilor. De îndată începu greva generală. Locuiam într-un mare hotel; oamenii de serviciu, liftierii, chelnerii, femeile care spălau vasele, toți părăsiră lucrul. Patronul își mobiliză numeroasele sale rude; repeta mereu: „Vom apăra interesele clienților noștri, împotriva acestor trîntori blestemați. Vă rog, treceți la autoservire.“

Mai tîrziu am avut prilejul să văd o grevă grandioasă la Barcelona. Burghezia spaniolă, lenesă, nepăsătoare își pierdu cumpătul. Un avocat îmi spuse: „Nici nu mi-aș fi închipuit că muncitorii sînt atît de puternici! Dacă Europa nu va interveni, viața noastră va depinde de acești trîntori ignoranți“...

Guvernul căuta să liniștească pe toată lumea. Țăranilor li se spunea că Institutul de reformă agrară le va schimba curînd situația. Institutul nu se grăbea însă. Există în Spania o expresie *mañana por la mañana* adică „mîine dimineață“ sau, cum se spune la noi, „la paștele cailor“. Atunci țăranii s-au apucat să are moșiile uriașe ale diferiților conți și neconți care zăceau în paragină. Pentru aceasta întocmeau procese-verbale. În satele Castiliei am văzut numeroase documente de acest fel. Contele Romanonez deputat în Cortés, avea printre numeroasele sale moșii, și una de șase mii de hectare. Țăranii dezarmară garda și încheiară un proces-verbal de trecere a pămîntului în proprietatea cooperativei. În bucătărie găsiră un jambon, niște cartofi și trecură în procesul-verbal și aceste produse pentru a fi restituite contelui. Țăranii din satul Guadamus scriseseră: „Am ocupat moșia și paznicii sînt martori că nu am supărat pe nimeni, nici cu fapta, nici cu vorba“. Țăranii dintr-un alt sat, Polan, au scris: „În ziua de 30 martie dimineața, reprezentanții consiliului comunal împreună cu reprezentanții «Federației muncitorilor agricoli», în prezența personalului de serviciu de

la moşie, au ocupat Ventilocia şi anume 1992 hectare pămînt".

La Escalona, la Malpica, în împrejurimile oraşului Toledo am întîlnit ţărani repetînd plini de entuziasm: „Pămînt!" Treceau bătrîni, călare pe măgăruşi, cu pumnul ridicat, fetele duceau iezi la păscut, flăcăii mîngîiau nişte puşti vechi, uzate.

În aprilie, garda civică (jandarmeria) se declară împotriva guvernului. Fu creată o gardă de asalt, dar şi aceasta se uita bănuitor la miniştrii Frontului popular. Fasciştii strigau: „Jos Asaña!"; Asaña era prim-ministru, mai tîrziu deveni preşedinte al republicii. Muncitorii se ridicară împotriva fasciştilor. Garda ar fi trebuit să-i împrăştie pe fascişti, care manifestau împotriva guvernului, dar ea nu îndrăznea să jignească nişte *caballero* bine îmbrăcaţi şi-şi vărsa focul pe muncitori.

Ziarul monarhist „A.B.C." cerea pe faţă intervenţie: „Hitler a spus că nu va admite aşa ceva... Europa nu va voi să trăiască strînsă în chingi de bolşevici..." Acelaşi ziar organizase o chetă. Ţin minte că am notat cu acest prilej următoarele: „Un admirator al lui Hitler — 1 peseta. Pentru Dumnezeu şi Spania — 10. Trezeşte-te, Spania! — 5. Un naţional-sindicalist — 10. Un partizan al falangei — 5".

Córtes adoptă proiectul de lege după care generalii în retragere pierdeau pensia dacă luau atitudine împotriva republicii. Militarii zîmbeau cu dispreţ: Frontul popular n-are să reziste mult

timp, ziceau ei. Generalii Sanjurjo, Franco, Mola nu-şi ascundeau planurile. Sanjurjo spunea: „Numai o operaţie chirurgicală poate salva Spania..." Preoţii şi călugării îndemnau la luptă în numele Domnului Dumnezeu şi al ordinei. Pe ziduri se citeau inscripţii cu creta: „Spania, trezeşte-te!" Guvernanţii de ieri se plimbau liniştiţi pe străzile Madridului. Într-o zi l-am găsit pe Jil Robles sorbind cafea cu lapte pe terasa unui local. În timpul cît fusese la putere, două sute de mii de fascişti căpătaseră dreptul de a purta arme. Nimeni nu s-a gîndit să le ia armele înapoi.

Am discutat cu socialiştii, cu preşedintele guvernului autonom din Catalonia, Companys, care pînă la victoria Frontului Popular stătuse întemniţat. Toţi înţelegeau cît de primejdioasă este situaţia creată, dar spuneau că trebuie să respecte constituţia, că libertatea nu poate fi îngrădită.

De temut nu erau nici acel *caballero* gras, cu înfăţişare corectă, pe care-l chema Gil Robles, nici articolele din ziarele fasciste, nici predicile călugărilor furioşi. Altceva te făcea să te înfiori. Ţăranii arătau, entuziasmaţi, puşti vechi de vînătoare, iar muncitorii neînarmaţi, ridicau pumnii. În schimb, partizanii falangei aveau arme şi ştiau să tragă. „Din întîmplare", prin biserici se descopereau mitraliere. Poliţia, garda, armata tratau cu mult mai puţin respect paragrafele din constituţie, decît Cazarez Quiroga, de curînd nu-

mit ministru de interne, decît socialistul Prieto sau Companys cel înflăcărat.

Trebuia să mă întorc la Paris. Alegerile fuseseră fixate pentru 22 aprilie și redacția dorea să fiu la fața locului. Am părăsit Spania cu un sentiment de tristețe. Eram din ce în ce mai îndrăgostit de această țară. Articolele mele denunțau pericolul fascist. Am găsit într-un număr vechi din „l'Humanité" o notiță despre o conferință pe care o ținusem la Paris la Casa de cultură, cu care prilej declarasem că fasciștii spanioli vor trece neapărat la acțiune. În adîncul sufletului meu nu prea credeam nici eu, mai bine zis nu vroiam s-o cred. (Se întîmplă adesea că nu numai participanții de rînd la evenimente, cum eram eu, dar și oamenii politici de frunte iau dorințele lor drept apreciere lucidă a realității. Se vede că așa e firea omului.)

Pentru francezi, Pirineii fuseseră din totdeauna un zid dincolo de care începea un alt continent. Cînd pe tronul Spaniei s-a urcat un nepot al lui Ludovic al XIV-lea se zice că regele Franței ar fi exclamat, plin de entuziasm : „Pirineii nu mai există". Totuși Pirineii au rămas. Dar iată că în aprilie 1936 mi s-a părut că nu-i mai observ. Și în Franța oamenii ridicau pumnul, în gări zăreai aceleași inscripții „Moarte fascismului !", iar în tren mici-burghezi înspăimîntați, purtau discuții într-un spirit bine cunoscut despre „trîntorii care trebuie puși cu botul pe labe". *„Frente popular"* și *„Front populaire"* sunau la fel. Exemplul Spaniei inspira Franța.

Duminică seara mă aflam cu Savici și cu Putermann, directorul revistei „Lu", în dreptul clădirii unde își avea sediul redacția ziarului „Le Matin". Mulțimea se revărsase peste bulevardul larg. Toți priveam țintă ecranul pe care urmau să apară primele rezultate ale alegerilor : „Maurice Thorez ales". Aplauze, strigăte de bucurie. „Monmousseau... Daladier... Cot... Vaillant-Couturier... Blum..." Entuziasm. „Trăiască Frontul Popular !" Se cînta „Internaționala". Cînd apăreau numele celor de dreapta, ca Flandin, Scapini, Dommange, se auzeau fluierături „Trădătorii la zid !", „Jos fascismul !". Și această scenă nu se petrecea lîngă „l'Humanité", ci în fața clădirii în care își avea sediul ziarul care declara zilnic că „Frontul Popular înseamnă pieirea Franței".

Ziarele anunțaseră că nimic nu este încă definitiv. Duminica următoare, urma să aibă loc repetarea alegerilor după balotaj. Iarăși o seară petrecută pe stradă, agitație, o mulțime veselă. La miezul nopții se știa că Frontul Popular căpătase majoritatea voturilor. Pe bulevarde oamenii cîntau „Internaționala", se îmbrățișau, strigau : „La zid cu fasciștii !"

Împărtășeam bucuria generală : după Spania, Franța ! Acum era limpede că Hitler nu va reuși să îngenuncheze Europa. Cauza noastră biruie, revoluția trece la ofensivă ! Aceste gînduri nu erau încă întunecate nici de pierderea oamenilor apropiați și a prietenilor, nici de încercările în pragul cărora ne aflam. Primăvara lui 1936 mi-a

rămas în amintire ca ultima primăvară senină a vieţii mele.

Cîteva săptămîni mai tîrziu începură numeroase greve în toată Franţa. Muncitorii încetau lucrul fără să părăsească uzinele ; funcţionarii rămîneau în bănci, în birouri, în magazine. Burghezia repeta, îngrozită : „Nişte tîlhari !..."

Parisul era de nerecunoscut. Steagurile roşii fluturau deasupra clădirilor albastre-vineţii. Pretutindeni răsunau *Internaţionala, Carmagnola*. Acţiunile scădeau la bursă. Bogătaşii îşi transferau banii în străinătate. Toţi repetau, unii cu speranţă, alţii cu groază : „E revoluţie !"

Am reţinut vitrina unui magazin de lux de pe Bulevardul Capuţinilor. Un manechin din gips, într-o rochie modernă, ţinea în mînă o pancardă : „Funcţionarii şi muncitorii au declarat grevă. Nu vrem să mai trăim flămînzind."

Treceau fete cu cearşafuri în mînă, trecătorii aruncau bani pentru familiile greviştilor.

Patronii unora dintre uzine s-au încăpăţînat şi grevele au durat mult : cîte două-trei săptămîni. Uzinele erau înconjurate de poliţie şi tuturor le era teamă de ciocniri. Zilnic veneau femei la poarta uzinelor, aduceau pîine, salam, portocale.

Denise era artistă într-o trupă de actori de stînga. Trupa fusese invitată de muncitorii unei mari uzine metalurgice, care de două săptămîni şi mai bine erau în grevă. M-am dus şi eu la spectacol. Denise recita monologul eroinei din „Fîntîna turmelor". Avea privire de somnambulă

şi un zîmbet abia schiţat. Cînd ieşii în stradă, un poliţist mă percheziţionă să vadă dacă nu am arme. Nu înţelegeam nimic şi zîmbeam. Aş fi preferat să fiu unul din muncitorii pe care-i văzusem în sală cu cîteva clipe înainte, decît corespondentul ziarului „Izvestia".

Peste tot locul grevele se încheiau cu biruinţe. În decurs de o lună de zile muncitorii din Franţa reuşiră să obţină nu numai sporirea salariilor, dar şi o schimbare reală a legislaţiei muncii : contracte colective, recunoaşterea statului juridic al sindicatelor, concedii plătite.

Primăvara fu urmată de o vară călduroasă. Regiunile din vest erau pustii. Oamenii înstăriţi plecau în Elveţia, în Belgia, în Anglia, în Italia. Spuneau că vor să mai răsufle de „plebea deşănţată". Iar pe plajele din Normandia sau Bretania puteau avea surpriza de a vedea alături muncitori, căci acum „aceşti trîntori" au concedii plătite !

În ziua de 14 iulie, peste un milion de parizieni participară la manifestaţie. Trecură minerii din nord cu lămpile lor, viticultorii din sud cu ciorchini de struguri făcuţi din hîrtie, pescarii din Bretania cu năvoade albastre. S-au ars, public, momîi reprezentînd pe Hitler şi pe Mussolini. Daladier continua să-i îmbrăţişeze pe comunişti. Preşedintele consiliului de miniştri, Léon Blum, un intelectual tipic din secolul al XIX-lea, saluta pe muncitori, ridicînd, stîngaci, pumnul lui mic. În vîrful unei prăjini era agăţată o şapcă de muncitor, iar dedesubt — inscripţia : „Iată coroana Franţei !" Urmară por-

tretele lui Lenin, Stalin, Gorki. Spaniolii erau salutaţi cu strigăte : „Bravo vouă ! Moarte fasciştilor !“ Muncitorii emigranţi italieni, polonezi, nemţi erau aplaudaţi. (Nici nu bănuiam că pe mulţi dintre ei îi voi revedea curînd pe stîncile roşcate din Castilia.)

Bineînţeles, manifestanţii cereau dizolvarea organizaţiilor fasciste şi strigau ca altădată : „De la Rocque la zid !“, dar strigau vesel, aproape cu blîndeţe. În februarie, ieşise în stradă poporul gata să se arunce în luptă, pe cînd manifestaţia din 14 iulie fusese un carnaval neobişnuit.

Ca în fiecare an, seara se organizară dansuri : în piaţa Bastiliei, pe sute de străzi şi ulicioare, cu tradiţionale lampioane chinezeşti, cu acordeoane, cu pahare de bere, sticle de limonadă, cu îndrăgostiţi care se sărutau. Muncitorii mai vîrstnici şedeau şi priveau cum se distrează tineretul. Ascultam ce se vorbea. Ei discutau cum să-şi petreacă mai bine concediul : la vreun unchi în vreun sat din Limousin, undeva pe Loara, vorbeau de pescuit, despre plimbările prin munţi, despre plajele nisipoase pentru copii. Cuvîntul „revoluţie“ cedase loc altuia, „vacanţă“. Biruinţa uşoară sădise în sufletul oamenilor linişte şi bună dispoziţie.

Parisul nu mai semăna cu Madridul. El nu cunoscuse în trecut nici răscoala din Asturia, nici torturi, nici închisori, nici execuţii. Nu exista nici clerul fanatic, nici generalii care-şi zîngăneau armele. Burghezia franceză era cu mult mai rafinată şi mai vicleană. Ea spera să înfrîngă Frontul Popular prin epuizare. Iar învingătorii rîdeau şi nu se prea gîndeau la viitor.

Eram pe cale de a termina volumul de schiţe „În afara armistiţiului“. Sosise de la Moscova Irina. La Paris era o căldură insuportabilă. Liuba şi Irina plecară în Bretania. Le-am promis să vin şi eu după ce voi fi expediat ziarului un reportaj, despre manifestaţia din 14 iulie şi-mi voi fi isprăvit cartea.

Mi-amintesc de o seară de vară înnăbuşitoare. Eram acasă, pe strada Cotentin, şedeam şi scriam. La un moment dat, am lăsat deoparte manuscrisul şi am deschis aparatul de radio. Léon Blum avusese o întrevedere cu ministrul învăţămîntului... La Madrid mulţimea ia cu asalt cazărmile La Montaña... Barcelona... Hotelul „Columb“... Artileria... Generalul Aranda... Lupte în regiunea Oviedo... Morţi, răniţi...

Am sărit de pe scaun. Simţeam nevoia să plec de acasă... Dar era tîrziu, 12 noaptea, n-aş mai fi găsit pe nimeni... Şi totuşi nu puteam rămîne singur în odaia mult prea liniştită.

Crainicul însă continua să comunice cu un calm imperturbabil, că la Expoziţia de trandafiri din Cours-la-Reine premiul întîi a fost decernat trandafirului „Madame Meilland“...

Pentru unii, hotarul care a împărţit viaţa lor în două a fost 22 iunie 1941. Pentru alţii, 3 septembrie 1939, iar pentru alţii, 18 iulie 1936. Probabil că printre capitolele de pînă acum în care-mi descriam viaţa există unele care nu spun mare lucru multora dintre cei de o vîrstă cu mine. Avusesem cîndva destine deosebite, ne

preocupaseră probleme diferite. Dar din seara de care vorbesc, viața mea a început să semene foarte mult cu viața a milioane de oameni. Ea a devenit o mică variantă pe o temă comună. Cuvinte binecunoscute tuturor definesc zece ani grei: știri, dezmințiri, cîntece, lacrimi, comunicate de război, alarme aeriene, retragere, ofensivă, concedii militare, întîlniri de o clipă în halte, discuții despre note diplomatice, despre tactică și strategie, tăceri în jurul problemelor principale, evacuări, spitale militare, un uriaș camuflaj general și, ca o amintire din trecut, lumina fugară a unei lanterne de buzunar...

17

AM RĂMAS la Paris cîteva săptămîni într-o așteptare apăsătoare. Zilnic trasmiteam ziarului „Izvestia" știrile publicate în presa franceză cu privire la Spania, mă duceam la ambasada Spaniei, ajutam pe cei dintîi voluntari să ajungă la Barcelona. Mă aflam la Paris numai pentru că nu primisem încă răspuns din partea redacției, la cererea mea, de a pleca în Spania, în calitate de corespondent de război. Mi s-a repetat de cîteva ori laconic și misterios: „Discutăm cu forurile superioare". Nu cunoșteam încă semnificația acestor cuvinte magice, mă înfuriam, simțeam că nu mai pot aștepta. Într-o bună zi, cînd redacția telefonă acasă, la Paris,

să întrebe de ce nu mai expediez telegrame, Liuba le răspunse: „Cum, nu știți? A plecat în Spania."

Picasso și-a pictat „Guernica" în primăvara lui 1937. Cu o jumătate de an înainte, în august-septembrie 1936, Spania amintea pînzele lui Delacroix: dincolo de Pirinei mocnise și pentru scurtă vreme izbucnise romantismul veacului trecut.

Barcelona era un mare oraș industrial, dar muncitorii lui se găseau de multă vreme sub influența sindicatelor S.N.T. și a anarhiștilor din F.A.I. (Federația Anarhiștilor din Iberia). Mica burghezie, țărănimea, intelectualitatea urau clica militaristă spaniolă, care călca în picioare mîndria națională a catalonilor. Burghezia mijlocie, patronii de restaurante sau proprietarii de magazine îmi spuneau că-i preferă chiar pe anarhiști generalului Franco. Cuvîntul „libertate", de mult depreciat într-o serie de țări europene, își mai păstra aici toată puterea de însuflețire.

Pe strada principală Rambla treceau în goană camioane, căptușite în grabă cu foi de tablă; oamenii le spuneau respectuos „care blindate". Cavaleriști în cămăși roșu cu negru se țineau voinicește în șa cu puști de vînătoare în mînă. Pe taxiuri puteai citi lozinci: „Noi mergem la Huesca!" sau „Vom cuceri Zaragoza!" Anarhiștii plecau pe front ducînd cu ei chitare, femei și lăzi încărcate cu grenade. Fete cochete, purtînd pantofi cu tocuri îngrozitor de înalte, tîrau puști grele. Pretutindeni se vedeau urmele

luptelor recente : baricade nedesfăcute, geamuri sparte, tuburi de cartuşe. Trandafirii roşii ai sudului ardeau ca nişte flăcări pe locurile unde căzuseră eroii care apăraseră oraşul de atacul rebelilor fascişti. Locuitorii din Barcelona ofereau voluntarilor ce plecau pe front burdufuri cu vin, şunci, plăpumi, chiar săbii străvechi. În hotelul „Columb“, care în iulie fusese supus tirului tunurilor, printre taburetele de catifea zăceau puşti prăfuite şi ostaşii dormeau pe nişte paturi uriaşe ce semănau a catafalcuri.

Pretutindeni răsunau cuvintele „S.N.T. — F.A.I.“ : pe Rambla, la sute de mitinguri, în clădirile rechiziţionate, unde-şi aveau sediul diferitele comitete, uniuni, ligi, de la „Partizanii anarhiei mondiale“ până la „Esperantiştii militanţi“. Pe ziduri vedeai tot felul de afişe : „Trăiască organizaţia de luptă împotriva disciplinei !“ Se cînta „Internaţionala“, se cînta de asemenea imnul S.N.T., „Fiii poporului“. Steagurile roşii şi negre fluturau la fiecare pas. Întrebai pe un voluntar de ce au ales anarhiştii aceste două culori. El mi-a răspuns : „Roşul simbolizează lupta, negrul, gîndirea omenească întunecată...“

Din toate părţile răsunau împuşcături. Era greu de înţeles cine trage şi împotriva cui trage. Dar toţi priveau acest lucru cu calm ; cafenelele şi restaurantele erau arhipline, oraşul era cuprins de o veselie febrilă.

Coloanele şi centuriile care plecaseră să ia cu asalt Huesca sau Zaragoza purtau denumiri ca : „Ceapaev“, „Pancho Villa“, „Neguşi“, „Etiopieni“, „Draci îndrăzneţi“, „Atei“, „Bakunin“. La întruniri se discuta despre reeducarea omenirii. Un orator propuse să se înalţe monumente marilor gînditori ai omenirii : Socrate, Spartacus, Cervantes, Reclus, Kropotkin, Lenin. Un altul cerea arderea banilor, desfiinţarea închisorilor şi obligativitatea muncii. Un al treilea spunea că e necesar să se trimeată zece oameni, dintre cei mai destoinici, pe crucişătorul „Uruguay“, unde se aflau în stare de arest conducătorii rebeliunii militare, pentru a-i convinge pe fascişti să organizeze o comună de muncă.

Cazarmele principale ale oraşului căpătară denumirea „Cazarmele Bakunin“. Urcaţi pe acoperişul vreunui autobuz, agitatorii strigau : „Jos militarismul ! Cu toţii pe front ! Libertate tuturor ! Moarte fasciştilor !“

Nimeni nu ştia unde se află republicanii şi unde anume fasciştii. Treceam cu maşina prin deşertul stîncos de un roşu-trandafiriu al Aragonului. Arşiţă cumplită. Era prima vară ce o petreceam în Spania. Tovarăşul meu de drum, Miravillez, originar din Catalonia, întreba întruna ţăranii dacă putem merge mai departe sau nu. Unii spuneau că fasciştii se găsesc în satul vecin, alţii ne încredinţau că ai noştri au eliberat Huesca. Noaptea sudică se lăsă brusc. Scăpărări de lumină izbucneau ici, colo pe cer. În depărtare bubuiau tunurile. Pe neaşteptate maşina se opri. În faţa noastră era o baricadă. Cineva strigă : „Parola !“ Noi nu cunoşteam nici o parolă. Miravillez scoase din toc revolverul ; îl întrebai ce se întîmplă. Drept răspuns el îmi

întinse un al doilea revolver. Mă cuprinse spaima: nimerisem în capcană!... Încercai să străpung cu privirea pîcla şi văzui pe stînci nişte oameni cu puştile îndreptate spre noi. Voiam să trag şi eu, cînd din întuneric se auzi o înjurătură şi cineva spuse: „Păi, ăştia sînt de-ai noştri!" Ţăranii ne înconjurară, ne povestiră că stau de veghe a şasea noapte; fuseseră anunţaţi din Bujaralos că fasciştii înaintează. I-am întrebat „Unde e frontul?" Ei au strîns din umeri. Pînă la Bujaralos erau 12 kilometri, asta o ştiau precis. Dar cine era acolo — asta nu ştia nimeni. Pentru ei era front pretutindeni.

Nu numai ţăranii nu ştiau ce se petrece în satul învecinat, dar nici la Barcelona nimeni nu putea să răspundă la întrebarea în mîinile cui se află Cordoba, Malaga, Badajos, Toledo. Fiecare comandant de coloană alcătuia planuri fanteziste. Cineva lansă un zvon mincinos precum că fasciştii ar fi fost izgoniţi din Sevilla. Catalanii hotărîră să încerce o debarcare în Majorca. Cîteva zile mai tîrziu, se răspîndi vestea că fasciştii ar fi ocupat Vallencia şi ar înainta spre Barcelona.

Într-un sector din linia întîi a frontului, am întîlnit această inscripţie: „Nu mergeţi mai departe, acolo sînt fascişti". Ostaşii se scăldau foarte liniştiţi într-un rîuleţ, unul stătea să păzească hainele şi armele. Îi întrebai: „Dar dacă fasciştii vor porni la atac?" Ei rîseră: „Ziua nu se dau lupte. E prea cald. Au, ai dracului, un iaz şi acuma se scaldă... Dar să vedeţi peste trei ceasuri ce pîrîială începe, de o să-ţi crape urechile..."

Comandantul declară că foarte curînd va fi cucerită Huesca, cel mult, să zicem, într-o săptămînă. Privii oraşul care părea aproape de tot, alături. „Ce e acolo în clădirea aceea mare din faţă?" întrebai. „Casa de nebuni. Acolo se află trupe de elită. În primul rînd trebuie să cucerim clădirea aceea." (M-am aflat lîngă zidurile acestui oraş şi un an mai tîrziu, şi am auzit acelaşi lucru, că în primul rînd trebuie cucerită casa de nebuni. Cîţi oameni n-au murit în luptele pentru această clădire!)

O cunoştinţă de a mea se ducea la Madrid să discute problema extinderii drepturilor Cataloniei independente. Îmi propuse să-l însoţesc. Drumul a durat mult. Temîndu-se de atacurile fasciştilor, ţăranii baricadaseră peste tot locul şoselele şi ne examinau cu de-amănuntul permisele. (Eu aveam vreo cinci sau şase din partea a tot felul de organizaţii, inclusiv, bineînţeles, S.N.T.) Baricadele aveau un aer pitoresc: butoaie, mobilă scoasă din case bogate, căruţe răsturnate, statui de lemn care împodobiseră pînă atunci bisericile. Pînă astăzi păstrez o fotografie care înfăţişează trei ţărani cu arma în mînă, iar deasupra lor un înger în stil baroc şi un uriaş violoncel.

La tot pasul întîlneai ruinele înnegrite ale bisericilor incendiate. Cum auzeau de o rebeliune fascistă, ţăranii dădeau în primul rînd foc bisericilor şi mănăstirilor. Un sătean îmi explică: „Ştii cine este duşmanul principal? *Curas*

(preotul) şi călugării. După aceea vin generalii, ofiţerii. Ei, şi bineînţeles, bogătaşii... De moşier nu ne-am atins, i-am luat numai pămîntul. Lasă-l, ticălosul, să trăiască ca toţi ceilalţi. Ne-a dat şi scris la mînă că nu se opune. Dar preotul s-a urcat în clopotniţă şi a vrut să tragă de acolo. Şi-atunci l-am trimis şi noi de-a dreptul în rai..."

Însoţitorul meu se plîngea de anarhişti: „Parcă te poţi înţelege cu ei? Sînt băieţi cinstiţi, dar li s-a urcat anarhia la cap. Pe cînd mă aflam la Barcelona, vine la mine unul şi-mi cere: „Desfiinţaţi toate regulile de circulaţie pe stradă. De ce trebuie s-o iau la dreapta, cînd drumul meu e la stînga? Asta-i împotriva principiului libertăţii!"

Văzînd o biserică care scăpase neatinsă, tovarăşul meu de drum îi întrebă pe ţărani: „De ce n-aţi ars-o?" Cînd ne-am depărtat de satul respectiv, i-am spus: „Nu înţeleg, ce rost are să dea foc bisericii, cînd în satul ăsta nu e o casă ca lumea. S-ar putea face acolo şcoală sau club." El se înfurie: „Ştii, dumneata, cît am suferit noi de pe urma lor? Nu, mai bine, ne lipsim de club, dar să nu le mai vedem înaintea ochilor".

La Madrid erau puţini anarhişti, dar şi Madridul mai nutrea iluzii romantice. Fasciştii cuceriseră Talavera şi se găseau la 70—80 km distanţă de capitală. Iar oamenii şedeau pe terasele cafenelelor şi discutau pînă la miezul nopţii cum e mai bine, ca armata să se îndrepte spre Zaragoza pentru a se uni cu catalanii sau

să recucerească din mîna fasciştilor porturile Andaluziei.

Am fost invitat să vizitez moşia unui fascist care fugise: „Am organizat acolo cu titlu experimental o colonie model pentru copii." O femeie entuziastă căută să ne convingă îndelung că pedagogia desconsideră forţa educativă a muzicii. Un băieţel de vreo 7—8 ani ne povesti: „L-au legat pe tata, l-au întins pe drum şi apoi un camion a trecut peste el..." Femeia entuziastă stăruia însă într-ale ei: „Cum de au putut să apară asemenea fiare? Tocmai pentru că în copilărie nu li s-a dat o educaţie armonioasă..." Fără să vreau am zîmbit. Mi-am amintit de Kievul anului 1919 şi de munca mea la secţia de educaţie estetică a copiilor defectuoşi. S-ar fi zis că totul e altfel, şi cînd colo totul se repetă...

La Madrid scriitorilor li se repartizase vila unui aristocrat fugit. Aici era o bibliotecă splendidă: incunabule, ediţii rare, manuscrise ale clasicilor spanioli. În această vilă îşi recitau versurile poeţii: Alberti, Manolo Altolagire, Petere, Serrano Plaja, Hernandez. Am făcut aici cunoştinţă cu scriitorul José Bergamin, catolic de stînga, om cu suflet pur, trist şi calm din fire. Discutarăm despre Cervantes şi despre apărarea antiaeriană, despre comunism, despre poezia lui Quevedo. Tot aici întîlnii pe Pablo Neruda, consul chilian şi poet; pe atunci era tînăr, îi plăcea să glumească, să facă năzbîtii. Mi-amintesc de un bibliofil grijuliu, care în timpul alarmei aeriene aşezase în bibliotecă vase cu apă,

pentru ca aerul excesiv de uscat să nu strice manuscrisele vechi. Cineva șopti: „Ei au ocupat Talavera..."

La „Ateneo" se organiză o seară literară închinată memoriei lui Maxim Gorki. Rafael Alberti îmi spuse cu lacrimi în glas: „S-a confirmat știrea... L-au ucis la Grenada pe Garcia Lorca..."

Era prima noapte de alarmă aeriană pe care o trăiam. Urmă a doua.... Auzind explozii, am alergat în stradă. O femeie bătrînă strîngea la piept o fetiță. Cînd se lumină de ziuă, m-am dus în cartierul bombardat de fasciști și am zărit un tablou pe care în anii ce-au urmat mi s-a întîmplat mult prea des să-l văd: o casă dărîmată, o scară, și undeva sus, spînzurînd, un pătuc de copil.

Pablo Neruda scrise: „Iar pe străzi sîngele copiilor curgea simplu, cum curge sînge de copil..."

Am plecat la Malpica. Mai fusesem acolo și înainte de război, în aprilie, și țăranii m-au recunoscut. Spaniolii pronunțau cu greu numele meu de familie, îl încurcau adeseori, și unul din țărani, ridicînd pumnul în sus, rosti solemn: „Bine ați venit, Hindenburg! Acum îți putem arăta castelul". La Malpica se afla moșia ducelui Orion, țăranii puseseră acum stăpînire pe ea. Am vizitat conacul vechi și spațios. Un țăran mă conduse, luminîndu-mi drumul cu un sfeșnic de aramă în care ardea un muc de lumînare. Din întuneric apăreau capete de mistreț, statui ale Maicii Domnului în haine cusute cu aur, crătiți de aramă, pijamale, patefoane. Cea mai luxoasă era baia. Nu se știe de ce, în această încăpere se aflau trei fotolii. Țăranul îmi spuse: „Sînt desigur obiecte foarte prețioase. Am hotărît să dăruim castelul scriitorilor, să stea și să scrie aici..." La marginea satului făceau de strajă țărani cu puști de vînătoare, frontul trecea prin apropiere. În jur fumegau focurile aprinse de refugiații din Estremadura.

Am revenit două zile mai tîrziu la Malpica, însoțit de Alberti și Maria Tereza Leon, care transportau ziare și manifeste destinate frontului. Avioanele germane bombardau pozițiile, șoselele. Voluntarii nu rezistară și o luară la fugă. La marginea satului Domingo Perez se îngrămădeau țăranii în panică, strigînd: „Privește-i cum fug!" Arătîndu-mi trei puști de vînătoare, un țăran bătrîn zise: „Asta-i tot ce avem". Am zărit patru ostași îndreptîndu-se în direcția Madridului. Maria Tereza o luă la goană să-i ajungă din urmă. Alerga repede, deși purta tocuri foarte înalte. În mînă ținea un revolver minuscul. Dezertorii rușinați îi predară puștile. Bătrînul țăran spuse: „Dă-mi-le mie, tinerii vor să trăiască, pe cînd eu n-am s-o iau la fugă..." Două ore mai tîrziu, treizeci de voluntari porniră din nou în direcția adversarului și ocupară pozițiile. Aveau o singură mitralieră, dar fasciștii nu erau numeroși și spre dimineață se retraseră către Talavera.

Republicanii erau stăpîni pe situație în Toledo, dar vechea cetate Alcazar se afla în mîna fasciștilor, care ședeau acolo de o lună și ju-

mătate ; în oraş se instituise un gen de viaţă aparte. Pe unele străzi zăreai afişe : „Pericol ! Interzis a circula fără arme !" Era lapte puţin şi ca să nu stea la coadă în raza focului, femeile aşezau de cu seară la uşa lăptăriilor craţiţele, borcanele sau pur şi simplu puneau o pietricică ; niciodată n-am auzit să fie discuţii. Din cînd în cînd fasciştii deschideau focul asupra oraşului. În faţa Alcazarului, voluntarii şedeau în fotolii de paie, în balansoare, ferindu-se sub umbrele de soarele arzător şi trăgeau din puşti, cînd alene, cînd cu furie, asupra zidurilor groase ale cetăţii. Din cînd în cînd o baterie de artilerie lansa cîteva proiectile. Locuitorii oraşului se plimbau între timp pe străzi şi căutau să ghicească dacă proiectilul i-a nimerit sau nu pe fascişti.

În cursul uneia din primele incursiuni făcute, fasciştii au luat cîţiva „ostateci" : femei, copii. În cazarma voluntarilor am văzut pe un panou 38 de fotografii : o femeie cu un copil, o bătrînă, doi băieţi pe măgăruşi de lemn... Fasciştii ştiau ce fac. Nu o dată a ordonat Madridul să se sape un tunel şi să se arunce în aer cetatea, dar cu gîndul la femei, la copii, voluntarii răspundeau : „Noi nu sîntem fascişti". Sperau — naivi deci — să cucerească Alcazarul prin epuizare. Cînd s-a anunţat că aviaţia guvernamentală va bombarda cetatea şi deci voluntarii să se retragă la distanţă de o sută de metri, mulţi au refuzat s-o facă : „Nu se poate, fasciştii vor fugi". Paisprezece ostaşi au fost ucişi de schijele bombelor.

În bătrîna capitală a Spaniei, în oraşul preferat al turiştilor, se desfăşura un duel între nobleţea poporului şi legile inumane ale războiului. Soţia colonelului Moscardo, comandantul fascist al Alcazarului, se afla în oraş. Koltov rămase uimit : „Cum, n-aţi arestat-o ?" Prestigiul de care se bucurau sovieticii era foarte mare, totuşi spaniolii nici nu clipiră : „Să arestăm o femeie ? Noi nu sîntem fascişti !"

Mă plimbam prin Toledo însoţit de prietenul meu Fernando Jerassi. Locuise la Paris, pictase peisaje şi naturi moarte, frecventase cafeneaua „Dôme". Soţia lui Stefa, o fire exuberantă, era din Ucraina, de lîngă Lvov ; aveau şi un copil, un băieţel de 5 ani, Tito. Fernando spunea că anarhiştii sînt nişte nebuni, că e nevoie de conducere unică, de disciplină, de ordine. Cu toate că îşi bătea joc de războiul „purtat cu mănuşi", îmi dădeam seama că nu poate condamna nobleţea voluntarilor, care înjurau îngrozitor, cînd se întîlneau, îşi spuneau în loc de „bună ziua" — „salut şi dinamită", dar cînd se punea problema să se arunce în aer Alcazarul, răspundeau indignaţi : „Ce tot vorbeşti ! Acolo sînt doar femei, copii..."

Guvernul de la Madrid voia să arate lumii întregi cît de mare e deosebirea între el şi Franco ; cînd fasciştii din Alcazar rugară să le fie trimis un preot, se declară un scurt armistiţiu.

Cîţiva fascişti ieşiră din cetate. Voluntarii se aflau la mică distanţă, începu cearta. Iată ce am notat cu acest prilej : „Banditţilor, noi sîn-

tem pentru Dumnezeu şi pentru popor" — „Pe Dumnezeu poţi să ţi-l păstrezi, dar poporul îl apărăm noi" — „Minţi, noi sîntem apărătorii poporului! Uite-i, ticăloşii, cum fumează, iar noi a doua săptămînă nu avem tutun". (Voluntarul scoate în tăcere un pachet de ţigări, locotenentul aprinde una.) „Aţi chemat preotul, se vede că vi se apropie sfîrşitul..." „O să vină curînd ai noştri, o să vă arătăm noi atunci!" — „Aşteptaţi a doua venire a lui Hristos" — „Nu mai avem mult de aşteptat, ai voştri fug ca potîrnichile" — „Minciuni, dar tu de ce ţi-ai lăsat barba asta? Vrei să nimereşti în rai?" — „Şi cu ce vrei să mă bărbieresc, cu sabia?" (Un alt voluntar scoate din buzunar un pachet de lame de ras şi le dă fascistului.)

La începutul lui octombrie unităţile generalului Varela se apropiară de Toledo. Garnizoana din Alcazar (erau acolo peste o mie de soldaţi din gardă şi elevi din licee militare) le ieşi în întîmpinare. Puţini dintre republicani reuşiră să scape cu viaţă. Fasciştii au făcut mult caz despre „eroii Alcazarului". E neîndoielnic că soldaţii colonelului Moscardo au dat dovadă de fermitate, de curaj. Orice istorie a oricărui război poate oferi numeroase exemple de virtute militară. Dar tot atît de neîndoielnică este şi constatarea că războiul civil nu se zgîrceşte cu atrocităţile. Iar dacă ar fi de tras vreun învăţămînt din istoria Alcazarului, acesta se referă la lupta dintre două lumi: poporul mîniat, dar profund omenos, şi clica militaristă cu disciplina ei impecabilă şi cu o neomenie tot atît de

impecabilă. Din păcate, n-a învins generozitatea....

La Guadarrama am văzut prizonieri. Erau printre ei soldaţi înspăimîntaţi şi mulţumiţi de faptul că au scăpat dintr-un joc primejdios. Erau şi huligani din Legiunea străină. Voluntarii se temeau cel mai mult de marocani, care erau ostaşi iscusiţi şi nu pricepeau nimic din ceea ce se petrece în jurul lor.

Împreună cu operatorii noştri de cinema Karmen şi Makaseev am fost pe frontul Aragonului, am vizitat unitatea de aviaţie „Aripi roşii" comandată de Alfonso Reyez, un om trist, tăcut şi foarte hotărît. Ţi-era groază să priveşti aparatele. Nişte avioane poştale de tip vechi, care se intitulau mîndru bombardiere şi în fiecare zi bombardau poziţiile fasciste. Pe cînd ne aflam acolo ateriză un avion care fusese atacat de avioane de vînătoare germane. Mecanicul (poreclit „Dracul roşu") era grav rănit, abia se ţinea să nu strige de durere, dar văzînd că-l fotografiază Karmen, zîmbi vesel. A doua zi i se amputâ un picior.

Fasciştii îşi continuau înaintarea în direcţia Madridului. Dar populaţia nu-şi pierdea buna dispoziţie, credea ca şi înainte în victorie. Toţi declarau că de vreme ce fasciştii nu au reuşit să cucerească toată Spania în iulie, cauza lor e pierdută, căci poporul e împotriva lor.

Numai în Navarra, în această Vendée a Spaniei, ţăranii sprijineau pe rebeli. Acolo puterea era în mîna bisericii şi a carliştilor (partizanii unuia din pretendenţii la tronul spaniol, un des-

cendent al lui Don Carlos). Dar pe cînd Navarra număra patru sute de mii de locuitori, în restul Spaniei cifra se ridica la aproape treizeci de milioane. În toate regiunile pe care le-am vizitat în timpul războiului — în Catalonia, Noua Castilie, Valencia, Lamancha, Murcia, Andaluzia, Aragon — majoritatea covîrşitoare a populaţiei ura fascismul.

Dar muncitorii ştiau să lucreze la maşini-unelte, ţăranii să are pămîntul, medicii să trateze bolnavii, învăţătorii să înveţe copiii, în timp ce de partea lui Franco erau militarii de carieră, care, bine sau prost, ştiau să facă război. Fasciştii aveau de asemenea la dispoziţie unităţi puternice de mercenari : Legiunea străină şi marocanii.

Încă la mijlocul lui septembrie, Franco deveni dictatorul întregului teritoriu cucerit de rebeli, iar la 1 octombrie fu proclamat „conducător", „generalissimus" şi şeful statului. El cerea ascultare necondiţionată, în timp ce Republica era apărată de oameni cu cele mai diverse convingeri : comunişti, autonomişti din Catalonia, socialişti de stînga şi de dreapta, republicani burghezi, anarhişti, catolici basci, „POUM"-işti ; un singur lucru îi unea pe toţi : ura faţă de fascism. În 1936 domnea o libertate totală de parcă n-ar fi fost război, ci campanie electorală. Catalanii şi bascii denunţau „atitudinea de dominare a Madridului", „POUM"-iştii cereau „adîncirea revoluţiei", socialiştii de dreapta în frunte cu Prieto criticau pe şeful guvernului, socialistul de stînga Caballero, republicanii se uitau chiorîş la comunişti, anarhiştii jurau să distrugă statul pe care-l urau.

Dar nu numai absenţa unor cadre militare şi nu numai neînţelegerile dintre diferite partide antifasciste erau surse de primejdie. La 25 iulie, Hitler promise reprezentantului lui Franco ajutor militar. La 30 iulie, deci cu o sută de zile mai înainte ca primele avioane de vînătoare sovietice să apară pe cerul Madridului, avioanele italiene începură să bombardeze oraşele spaniole.

În fruntea guvernului francez se afla Léon Blum, colegul lui Largo Caballero în Internaţionala a II-a. În zadar rugă însă guvernul spaniol ca Franţa să permită trecerea peste frontieră a armamentului cumpărat, căci Léon Blum proclamase principiul neintervenţiei. Anglia îl susţinu. La Londra începură şedinţele Comitetului de neintervenţie. Italia şi Germania continuau să trimeată în Spania armament şi oameni. Franţa institui control la frontieră. Probabil că repet adevăruri îndeobşte cunoscute. Din Comitetul de neintervenţie făcea parte şi I. M. Maiski. Nu de mult mi-a spus că în memoriile sale povesteşte pe larg despre această perioadă ; e un om care a văzut multe. Eu însă scriu istoria vieţii mele. Cum aş putea să trec sub tăcere făţărnicia ? Lucrurile petrecute altădată au avut şi au continuare : de cîte ori n-am citit cuvinte nobile despre neintervenţie, fie că e vorba de Grecia, de Coreea, de Congo sau de Laos ! După cele petrecute în 1936 nu m-au mai mirat nici discursurile nobile ale unor ucigaşi notorii, nici lacrimile de crocodil, nici laşitatea omenească.

La drept vorbind, Léon Blum era un om cu mult mai onorabil decît protectorii lui Chombe, dar și el, speriat de moarte, obișnuit mai curînd să trăiască în mirosul complicat al bucătăriei parlamentare, decît în atmosfera furtunoasă a veacului, spunea una și făcea alta.

În Valencia l-am întîlnit pe Malraux. Îmi spuse că speră să capete vreo zece avioane militare. Le achiziționase guvernul spaniol, dar francezii au instituit asupra lor *embargo*. Spunea că vrea să creeze o escadrilă franceză, care să bombardeze pe fasciști, și-mi prezentă doi aviatori : Guidès și Pons.

Jos pe pămînt oamenii se înfruntau în bătălii. În aer fasciștii erau stăpîni pe situație — avioanele *Junkers, Heinkel, Savoia, Caproni, Fokker*. Aviația a două state puternice : Germania și Italia, era la dispoziția lor.

Luam cuvîntul la mitinguri, strîngeam pentru presa apuseană materiale atestînd atrocitățile fasciste, scriam broșuri anonime ; îmi uitasem cu desăvîrșire obligațiile de corespondent al ziarului *Izvestia*. De altfel mi-ar fi fost și greu să le îndeplinesc : nu exista încă legătură telefonică cu Moscova, redacția continua probabil să „discute cu forurile superioare" și nu trimitea bani pentru telegrame.

În ziua de 5 septembrie, după o întrerupere de două săptămîni, în *Izvestia* apăru o scurtă știre : „Barbastro. 4 septembrie. Astăzi corespondentul nostru a fost martor la tirul deschis asupra populației din Mont-Florid de către șapte avioane *Junkers* cu trei motoare, puse la dispoziția rebelilor de către Germania". Trimisesem o telegramă scurtă, pentru una lungă nu-mi ajunseseră banii. Era prima oară cînd vedeam cum sînt împușcați oamenii din avioane în zbor razant. Țăranii treierau pe arie. Dintr-o dată o bătrînă începu să plîngă cu hohote. Îi fusese împușcat fiul. Știind că sînt corespondent al unui ziar sovietic, țăranii începură să mă roage : „Scrie, poate că rușii ne vor ajuta..." Desigur că în ziua respectivă avuseseră loc evenimente cu mult mai importante : din Londra corespondentul ziarului *Izvestia* anunța că San Sebastian fusese încercuit (era adevărat), că republicanii au cucerit Huesca (era un zvon fals). Eu însă care mă aflam în satul Mont-Florid socoteam necesar să comunic de urgență că fasciștii ucid cu ajutorul avioanelor germane țărani neînarmați. Poate că era o naivitate din partea unui corespondent de război, dar nu mă gîndeam la ziar, mă gîndeam la Spania.

Am intrat într-o frizerie să mă bărbieresc. Aflînd că sînt rus, bărbierul începu să strige : „Pe ei îi ajută Hitler, Mussolini, iar noi nu avem arme !" Ochii îi scăpărau, flutura briciul într-o parte și în alta, repetînd : „Avioane ! Tancuri !" Mi-am zis în sinea mea cu un zîmbet : „te pomenești că are să-mi taie beregata..." Dar, de fapt, nu era de rîs. Îmi stăruiau în minte cuvintele țăranilor din Mont-Florid și, de altfel, pretutindeni oamenii repetau : „Povestește-le rușilor..." Am început să scriu corespondențe scurte, pe care le expediam la „Izvestia" prin poștă, via Paris.

O lună mai tîrziu, am primit un teanc de ziare şi m-am supărat văzîndu-mi articolele ciuntite. La 26 septembrie adresai o scrisoare redacţiei: „Nu stau să discut dacă este justă sau nu viziunea mea asupra evenimentelor din Spania, dar protestez în mod hotărît împotriva tăieturilor care denaturează total sensul". Bineînţeles n-am reuşit să mă înţeleg cu redacţia, toate articolele mele apăreau înfrumuseţate, trandafirii. Continuam totuşi să scriu. Scriam în grabă şi nu la masa de lucru, ci pe front, nu mă preocupau problemele de stil, ci avioanele şi tancurile, fără de care spaniolii nu puteau rezista.

Alvarez del Vayo m-a rugat să strîng pentru presa apuseană documente atestînd atrocităţile fasciştilor. La Valencia am aflat că în localitate se află Harrat, corespondentul ziarului de dreapta *Daily Mail,* care a sosit din Majorca şi îi înjură groaznic pe fascişti. L-am găsit la consulatul englez. Mi-a dat o declaraţie scrisă şi mi-a povestit că fasciştii au bombardat un spital de campanie al republicanilor. „Aviatorii lor aterizînd în Majorca strigau: «Trăiască Spania». Dar eu care am stat mulţi ani acolo am sesizat de îndată că au accent străin: erau italieni. Avioanele «Caproni», cu care veniseră, erau transferate din Sardinia..." Harrat repetă apoi de cîteva ori plin de indignare: „Mi-au împuşcat calul". Era un englez în vîrstă, vînjos, cu ochi de copil; corespondent al ziarului care îl elogia pe generalul Franco, nu putea pricepe de ce redacţia nu-i publică corespondenţele.

Trecuseră aproape două luni de la izbucnirea rebeliunii. Deşi comunicatele continuau să fie contradictorii, îmi dădeam seama că fasciştii sînt mai puternici. Ei ocupaseră Sevilla, Cordoba, apoi Estremadura, Talavera şi acum căutau cu orice preţ să ajungă la Madrid. Cu toate acestea continuam să cred ferm în victorie. Unele ştiri erau liniştitoare: fasciştii fuseseră izgoniţi din Malaga, din Albacete. Rezistenţa creştea, apăreau noi centurii, detaşamente, batalioane, coloane. Din Franţa veneau primii voluntari francezi, italieni, germani, polonezi.

Într-o zi, la Barcelona, am fost invitat la cazarma „Karl Marx" unde se forma „Coloana 19 iulie". În curtea spaţioasă găsii ostaşii încolonaţi. Una din centurii, sau, mai simplu vorbind, companii, se chema „Centuria Ilya Ehrenburg". Mi s-a explicat că trebuie să înmînez ostaşilor drapelul şi să ţin un discurs. M-am zăpăcit complet, simţeam cît e de absurdă situaţia şi am încercat să demonstrez că nu sînt om politic, că nu mă pricep să fac asemenea lucruri. Pînă la urmă a trebuit totuşi să ţin drapelul în faţa fotografilor, să spun cîteva cuvinte. Mi-amintesc că am încercat cu acest prilej două sentimente: de emoţie şi de ruşine. Prin curte umblau nişte vînzători de limonadă, fructe, bomboane. Unul din ei îmi dădu un pumn de dropsuri şi-mi spuse: „Mănîncă, rusule, o să le venim noi de hac..."

Pe orice casă ţărănească din Catalonia, din Aragon, puteai citi inscripţia: „Am plecat după capul lui Cabanellas!" (În fruntea guvernului

fascist se afla generalul Cabanellas pe care Franco îl înlătură după o lună.)

Țărance bătrîne își însoțeau fiii la cazarmă; iar cînd li se spunea că și așa sînt oameni destui, că nu ajung arme, ele o țineau morțiș: „Dar e spaniol, nu poate rămîne acasă..."

Din Paris sosi Stefa, soția lui Jerassi, și-mi povesti că îl lăsase pe Tito într-o colonie de copii. Despărțindu-se de băiat, Stefa nu se putu stăpîni și lăcrimă. Copilul îi spuse: „Mamă, du-te! Eu am să întorc capul, uite așa, și nici tu nu te uita. Bine?" Stefa repeta, zîmbind: „E un spaniol..."

M-am întrebat în sinea mea de ce apucîndu-mă să descriu anii războiului din Spania m-am simțit cuprins de emoție. Pun adesea de o parte paginile manuscrisului și prin fața ochilor mei trec stîncile roșcate ale Aragonului, casele înnegrite de foc ale Madridului, drumurile șerpind prin munte, chipurile unor oameni pe care-i simt apropiați, dragi, deși numele multora dintre ei mi-au rămas necunoscute. Totul este atît de viu de parcă s-ar petrece astăzi, cînd în realitate a trecut un sfert de veac de atunci și între timp am trăit un alt război și mai crunt. Multe amintiri mă lasă cu desăvîrșire calm, pe cînd Spania o evoc totdeauna cu duioșie, cu un fel de superstiție, cu dor. Pablo Neruda și-a intitulat cartea, scrisă în primele luni ale războiului civil: „Spania în inima mea". Îmi plac aceste poezii, multe le-am și tradus în limba rusă, dar cel mai mult îmi place titlul, aș zice că altul mai bun nici nu se poate găsi.

După 1930, în Europa agitată și umilită atmosfera era înăbușitoare. Fascismul trecuse la ofensivă și înainta fără a întîlni piedici. Fiecare stat și fiecare om visau să se salveze de unul singur, să scape cu orice preț, fie stînd de o parte, fie plătind tribut. Ani în care s-a trăit din compromisuri... Și iată că s-a găsit un popor care a acceptat lupta. N-a putut să se salveze pe el, n-a salvat nici Europa, dar dacă pentru oamenii din generația mea cuvintele „demnitate umană" și-au păstrat sensul, aceasta se datorește Spaniei. Ea a fost în anii aceia asemenea aerului, fără de care te înăbuși.

Cîți oameni n-am întîlnit în orașele spaniole bombardate! Unii veneau pentru scurt timp, alții pentru mult; unii luptau, alții erau corespondenți de război, alții se ocupau cu ajutorarea populației civile. Mai tîrziu drumurile multora dintre ei s-au despărțit, dar trecutul nu poate fi șters. Togliatti și Nenni, Vidali (maior Carlos) și Paccardi, Coča Popović și Kozovsky, André Malraux și Mathé Zalka (generalul Lukacs), Koltov și Louis Fischer, Pablo Neruda și Hemingway, Laszlo Rajk și Ludwig Renn, Regler și Janek Barwinski, Longo și Branting, Andersen-Nexö și Busch, Chamson și Alexei Tolstoi, Kiss și Benda. Saint-Éxupery și Anna Segers, Jean-Richard Bloch și Spender, Andrée Viollis și Guillen, Siqueyros și Dos Passos, Ralf Fox și Toller, Bodo Üze și Bredel, Isabella Blum și ras-ul abisinian Imru... Probabil că pe mulți i-am omis în această enumerare, am vrut pur și

simplu să arăt cît de diferiţi erau oamenii care s-au aflat în anii aceia în Spania.

În 1943, la un post de comandă de lîngă Gomel, am întîlnit pe generalul Batov, comandant de armată ! Discutam despre ofensiva ce se pregătea, cînd dintr-o dată auzirăm un strigăt : „Fritz !". Apăruseră nişte avioane ale inamicului.

Generalul şi cu mine izbucnirăm în rîs. În Spania consilierii noştri militari purtau tot felul de nume : Valois, Loti, Molino, Grişin, Grigorovici, Douglas, Nicholas, Voltaire, Xanti, Petrovici... Pavel Ivanovici Batov fu botezat — nu se ştie de ce — „Fritz". Ne aduserăm aminte de Brigada a 12-a, de prieteni, de frontul din Aragon, de moartea lui Lukacs. (În împrejurarea aceea Pavel Ivanovici fusese rănit la picior.)

Iată-mă la sesiunea Consiliului Mondial al păcii. Încă un orator demonstrează cu înflăcărare că pacea este mai bună decît războiul. În faţa mea îl văd pe simpaticul italian Scotti şi-mi amintesc de zilele din Madrid. În Palatul Kremlinului, un operator filmează pentru jurnalul de actualităţi pe deputaţii Sovietului Suprem. Operatorul este Borea Makaseev, cu care am escaladat împreună stîncile de lîngă Huesca. Ştiu că pe aerodromul de la Vilnius am să întîlnesc o persoană cunoscută, un traducător care a fost cîndva în Spania. (Mai tîrziu omul s-a ocupat de literatura spaniolă, dar în anii „luptei împotriva cosmopoliţilor" şi-a pierdut serviciul şi, după propria lui expresie, „a aterizat forţat" pe aerodromul de la Vilnius, unde traduce pentru turişti străini întrebările funcţionarilor de la vamă.) De curînd, la Florenţa, m-a vizitat un fotoreporter, care a venit însoţit de un italian în vîrstă ; acesta în loc de carte de vizită a scos legitimaţia de membru al „Uniunii foştilor voluntari din Spania". Amîndoi l-am dat imediat uitării pe fotoreporter, ne-am dus la o cafenea şi acolo am început să depănăm firul unor amintiri din zile îndepărtate. Toţi cei ce am fost în Spania, rămînem legaţi de ea, legaţi unii de alţii. Se vede că nu numai victoriile fac mîndria omului...

18

ÎN PRIMELE luni ale războiului din Spania, acordasem puţin timp îndatoririlor mele de corespondent al ziarului „Izvestia". E adevărat că din august pînă în decembrie îmi apăruseră totuşi vreo cincizeci de reportaje, dar erau scrise în grabă, vorbind sincer, în fugă. Nu mă atrăgea rolul de simplu observator, voiam să fiu într-un fel oarecare de folos spaniolilor.

Cînd am vizitat Spania încă înainte de izbucnirea războiului, am întîlnit cu precădere scriitori sau ziarişti, care înţelegeau franceza. Acum eram tot timpul în mijlocul muncitorilor, al ostaşilor şi am început s-o rup în spaniolă, vorbeam prost, totuşi mă făceam înţeles.

La Madrid sosi primul ambasador sovietic, Rozenberg. Îl cunoşteam de la Paris, fusese consilier de ambasadă. Era un om de statură mică, cu un zîmbet amabil şi totodată ironic. O dată cu el sosiră consilierul de ambasadă L. I. Gaikis, ataşatul militar Gorev şi cei doi adjuncţi ai săi, Ratner şi Lvovici (Loti). La Madrid se afla şi Koltov, care nu se ocupa numai de ziaristică: activitatea lui ne e atestată de mărturiile lui Louis Fischer, Hemingway şi de altfel şi de cartea „Jurnal din Spania".

Mă duceam adesea la Barcelona, pe frontul Aragonului. Pe atunci (mă refer la august-septembrie 1936) acolo nu exista încă nici un sovietic. Cînd îi vorbeam lui Rozenberg sau lui Koltov despre Catalonia, ei rîdeau: „Ce să faci acolo? Zi-le anarhişti şi pace..." Poate că ştiam mai bine decît ei cît e de greu să te înţelegi cu anarhiştii, dar pentru mine era limpede că fără Catalonia războiul nu putea fi cîştigat. Ţara bascilor era izolată şi Barcelona cu populaţia ei de un milion şi jumătate rămînea singurul centru industrial de seamă.

La Barcelona erau certuri continui între organizaţiile muncitoreşti. Toţi urau fascismul şi toţi voiau să lupte împotriva lui, dar frontul din Aragon putea fi numit ca atare numai în mod convenţional: diferite coloane, fără nici o legătură una cu alta, încercau din cînd în cînd să ia cu asalt Zaragoza, Huesca sau Teruel; nu aveau nici comandanţi cu experienţă, nici armament şi pînă în vara lui 1937 generalul Franco nu trimise în Aragon nici una din unităţile sale de rezervă.

În fruntea guvernului autonom din Catalonia (Generalité) se afla Companys, un om blînd, dar totodată înflăcărat, un intelectual îndrăgostit de cultura catalonă. Avea peste cincizeci de ani, cunoscuse temniţele, teroarea fascistă. Soarta lui a fost tragică. După înfrîngerea republicii a plecat în Franţa, acolo în 1940 a fost descoperit de Gestapo, extrădat generalului Franco şi împuşcat. Mi-l amintesc ca un om pur, apăsat de intrigile politice, care nu numai că nu era însetat de putere, dar accepta puterea cu sentimentul cu care un ostaş poartă pe umerii săi puştile părăsite de alţii în timpul retragerii.

Companys era sprijinit de esquerra — partid de stînga — pe care-l urma mica burghezie, intelectualitatea şi o parte însemnată a ţărănimii. Guvernul se bucura şi de sprijinul Partidului socialist unit din Catalonia — PSUC — în care principalul rol revenea comuniştilor. Anarhiştii şi organizaţia sindicală SNT apropiată lor nu recunoşteau autoritatea Madridului, cereau îndepărtarea guvernului catalon şi înlocuirea lui prin „soviete".

Încă în 1931 făcusem cunoştinţă cu unul din conducătorii FAI, Durruti. Cunoşteam şi alţi anarhişti: Garcia Oliver, Lopez, Vasquez, Herrera. Stabilisem relaţii de bună înţelegere cu Companys. Îmi dădeam seama că trebuia să acţionez în vre-un fel oarecare, dar cum anume nu ştiam. La Madrid mă sfătuisem cu José Diaz, la Barcelona discutasem cu conducătorii PSUC,

Comorera și alții, toți răspundeau că anarhiștii sînt o nenorocire, că Madridul nu primește ajutor din partea Cataloniei, că separatiștii au ridicat capul. Dar ce anume era de făcut, asta nu știa nimeni. Ne aflam în septembrie 1936.

Am discutat de cîteva ori cu M. I. Rozenberg situația din Catalonia și la rugămintea lui am trimis o telegramă lungă la Moscova.

Rozenberg nu mai este de mult printre cei vii, a căzut victimă arbitrariului. Oamenii au fost doborîți precum copacii din pădure [1], dar unele documente s-au păstrat și de curînd am găsit în arhivă copii după două din scrisorile mele adresate lui M. I. Rozenberg. Am să citez cîteva pasaje pentru a arăta nu numai părerea mea despre evenimentele vremii, dar și îndeletnicirile mele de atunci pe care mi le alesesem de bună voie și nesilit de nimeni.

Iată un extras din scrisoarea de la 17 septembrie 1936: „În completare la convorbirea telefonică de astăzi. Companys era foarte enervat. Am discutat mai mult de două ore și tot timpul s-a plîns de Madrid. Argumentele lui: noul guvern n-a schimbat nimic, Catalonia este tratată ca o provincie, au refuzat să transfere școlile teologice în competența Generalité-ului, cer soldați, dar arme nu dau, n-au dat nici un avion.

[1] În volumele anterioare Ehrenburg arată că autorii represaliilor își scuzau abuzurile apelînd la o străveche zicală rusească: Cînd tai pădurea mai sar și așchii.

Mi-a spus că a primit din partea unor ofițeri, comandanți de unități pe frontul de la Talabera, o scrisoare cu rugămintea de a-i rechema în Catalonia. Ar dori foarte mult ca în Barcelona să existe un consulat sovietic... A spus că au trimis la Madrid un consilier în probleme economice care va expune pretențiile lor. Deocamdată însă nici Caballero, nici Prieto n-au catadicsit să-l primească în audiență. A adăugat că dacă nu vor căpăta bumbac, vor avea peste trei săptămîni o sută de mii de șomeri... Socotește important orice semn de atenție din partea Uniunii Sovietice față de Catalonia... Ministrul învățămîntului Gassol a făcut și el imputări Madridului, învinuindu-l că ar desconsidera Catalonia... Am vorbit cu Garcia Oliver. Era furios și neîmpăcat. În timp ce conducătorul sindicaliștilor din Madrid, Lopez, îmi spunea că n-au admis și nu vor admite atacuri împotriva Uniunii Sovietice în ziarul „SNT", Oliver îmi declară că ei sînt porniți pe „critică" și că Rusia nu le este aliat de vreme ce a semnat acordul de neintervenție. Durruti a învățat multe pe front, în timp ce Oliver stă la Barcelona și nouă zecimi din ideile fanteziste ale anarhiștilor au rămas în capul lui. De pildă, el este împotriva unei conduceri unice pe frontul Aragonului: comandamentul unic va fi necesar — după părerea lui — numai după ce se va trece la ofensiva generală. La această parte a discuției noastre a asistat și Sandino, care s-a exprimat pentru un comandament unic. A fost atinsă problema mobilizării și a transformării miliției în armată. Durruti face

mult zgomot cu planul său de mobilizare (nu se știe de ce, întrucît voluntari există, nu există armament). Oliver a spus că e de acord cu Durruti întrucît „în spatele frontului se ascund comuniștii și socialiștii care izgonesc din orașe și sate FAI". În timp ce discutam toate acestea, starea lui de surescitare ajunsese atît de mare, încît ar fi putut să mă și împuște.

Am stat de vorbă cu Trueba, comisarul politic al PSUC, un comunist. Se plîngea de FAI. Refuză să dea echipament comuniștilor. Comuniștii mai au doar cîte treizeci și șase de cartușe de om. Anarhiștii dispun de mari rezerve : un milion și jumătate... Soldații colonelului Villalba nu au nici ei decît cîte o sută de cartușe... La SNT mi s-au plîns că unul din conducătorii PSUC, Franzoza, spusese la un miting ținut la San Boy că nu e cazul să se dea puști catalanilor întrucît armamentul tot ajunge în mîna anarhiștilor.

În timpul celor zece zile pe care le-am petrecut în Catalonia, relațiile dintre Madrid și Generalité pe de o parte, între comuniști și anarhiști pe de alta, au devenit foarte încordate. Companys șovăie, neștiind dacă să se sprijine pe anarhiști care sînt gata să susțină revendicările cu caracter național, chiar naționalist ale esguerrei, sau pe PSUC pentru a lupta împotriva FAI. Oamenii din jurul lui nu au toți aceeași opinie : există partizani ai primei soluții și partizani ai celei de a doua. Dacă situația de pe frontul de la Talabera se va înrăutăți, putem să ne așteptăm la hotărîri într-un sens sau celălalt. Trebuie să ajungem la îmbunătățirea relațiilor între PSUC și SNT și să căutăm o apropiere de Companys...

Astăzi are loc o întrunire a scriitorilor din Catalonia, o întîlnire cu Bergamin care a venit aici împreună cu mine. Nădăjduiesc că în lumea intelectualilor vom reuși să realizăm unirea spaniolilor cu catalanii. Mîine va avea loc un miting de zece mii de oameni, voi lua cuvîntul și eu din partea secretariatului Asociației internaționale a scriitorilor. Întrucît această scrisoare aduce unele amendamente esențiale la cea transmisă pentru Moscova, v-aș ruga să o expediați și pe aceasta..."

Din scrisoarea de la 18 septembrie : „Astăzi am avut din nou o convorbire îndelungată cu Companys. Era mai calm... Propune crearea unui guvern autonom în felul următor : jumătate esquerra, jumătate SNT și UHT... Pe Oliver l-a caracterizat drept «fanatic»... Știa că de la el mă duc la SNT și era foarte curios cum va discuta FAI cu mine, m-a rugat să-i împărtășesc rezultatele. Mi s-a plîns că FAI are atitudine antirusească și desfășoară propagandă antisovietică. Companys este prietenul nostru. Dacă am trimite un vapor, fie și cu zahăr, am îmblînzi inimile.

La SNT am discutat cu Herrera. E mult mai modest decît Oliver. A căzut imediat de acord să se înceteze atacurile antisovietice. În ce privește «Sovietele», o ține morțiș : guvernul de la Madrid este un guvern partinic, marxist. Trebuie să se creeze un guvern cu adevărat muncitoresc

etc. Totuşi, la sfîrşitul discuţiei, cînd i-am arătat consecinţele diplomatice ale abaterii de la legalitatea constituţională, s-a mai muiat. În clipa aceea au apărut însă diverşi anarhişti de toate naţionalităţile şi am plecat. E interesant că în atacurile împotriva guvernului de la Madrid, Herrera se referă la aceleaşi fapte ca şi Companys ieri : reţinerea a două vagoane, refuzul de a furniza arme Cataloniei etc.

Astăzi *Solidarid Obrera* a publicat apelul SNT care cheamă la apărarea micilor proprietari, a ţăranilor, a micilor comercianţi. E un fapt pozitiv...

Miravillez mi-a spus că FAI a început să discute despre «apărarea disperată a Barcelonei» etc. Între alte imputări la adresa Madridului, Herrera s-a referit la lichidarea trupelor ce au debarcat în Majorca, fasciştii vor putea trece acum la bombardarea Barcelonei...

Mitingul s-a desfăşurat într-o atmosferă de entuziasm. Majoritatea o forma SNT... Acum are loc şedinţa consiliului miliţiei antifasciste. Mi s-a promis că se va merge pe o linie împăciuitoristă în problema reorganizării guvernului din Catalonia...

P.S. În completarea convorbirii telefonice şi a scrisorii. Deşi Oliver s-a arătat intransigent, seara, am aflat că dăduse dispoziţie ca *Solidarid Obrera* să înceteze atacurile împotriva URSS. Într-adevăr, astăzi *Solidarid Obrera* a publicat două telegrame din Moscova cu titluri binevoitoare".

Curînd după aceste întîmplări, am plecat la Paris. Acolo am găsit pe Vladimir Alexandrovici Antonov-Ovseenko. El mi-a comunicat de îndată : „Telegrama dumitale a fost discutată şi opiniile exprimate în ea aprobate. Am fost numit consul la Barcelona. La Moscova se socoteşte că interesele Spaniei cer realizarea apropierii dintre Catalonia şi Madrid. Mi s-a spus că trebuie să încerc să-i potolesc pe anarhişti, să-i conving să lupte ; ce să facem, fir-ar al naibii, se bucură de o influenţă uriaşă... De altfel dumneata ştii asta mai bine decît mine. Ce bine că şi forurile superioare au fost de acord ! Acum putem discuta altfel..."

Pe Vladimir Alexandrovici îl cunoscusem încă înainte de revoluţie. Cutreierase Parisul, de la un capăt la altul, căutînd de lucru, îndurase foame, dar niciodată nu se văitase, era totdeauna vesel şi în acelaşi timp visător, cu ghetele lui găurite, cu pelerina lui. Mi-l amintesc şi la „Rotonde", unde juca şah, şi în tipografie aplecat peste ziarul *Naşe slovo* şi la mitinguri unde îndemna pe oameni să-l urmeze pe Lenin. În zilele Revoluţiei din Octombrie, a dovedit că este capabil nu numai de cuvinte. În 1926 l-am vizitat la Praga unde era ambasador, iar după aceea l-am pierdut din vedere.

Îmbătrînise şi mai ales se posomorîse ; numai cînd îşi scotea ochelarii, ochii lui mai păstrau expresia de încredere copilărească de altădată. Mi-am zis pe loc : e foarte bine că tocmai el a fost ales pentru Barcelona ! Un om ca el îl poate influenţa pe Durruti. Nu are nimic din aerul

unui diplomat sau al unui demnitar. E modest, simplu, în sufletul lui mai bîntuie furtunile din Octombrie, nu a uitat încă anii de ilegalitate, dinainte de revoluție.

S-a dovedit că am dreptate. Vladimir Alexandrovici a învățat repede catalana, s-a împrietenit cu Companys și cu Durruti, se bucura de simpatia tuturor. Deși nu purta decît titlul de consul, devenise în realitate un adevărat ambasador al Uniunii Sovietice în Catalonia. Cunoștea frontul, discuta adesea cu comandanții, se descurca bine în situația creată. Găsea timp să trimeată telegrame ziarului *Izvestia*, le semna cu litera „Z". Catalanilor le plăcea felul lui democrat de a fi. Cînd mă abăteam prin Barcelona și rămîneam în doi, îmi dădeam seama că îl apasă ceva. Poate că presimțea ce-l așteaptă, nu știu. A stat la Barcelona aproape un an, s-a întors la Moscova și a dispărut de îndată. A dispărut și numele lui din toate relatările despre asaltul Palatului de iarnă. Avea sufletul pur, era curajos, devotat, și a murit numai pentru că „doborîtorii de păduri" îndeplineau și paraîndeplineau o normă de-a dreptul diabolică.

Am vrut să-l însoțesc pe Antonov-Ovseenko la Barcelona, să-i fac de îndată cunoștință cu tot felul de oameni, dar a trebuit să mai zăbovesc la Paris o săptămînă, aveam o treabă importantă: cumpăram un autocamion.

Încă din Madrid comunicasem la Moscova că am nevoie de un autocamion ca să lucrez pe front cu o caravană cinematografică și o tipografie, rugam să fiu sprijinit, să mi se trimeată

filme ca „Ceapaev" și „Noi, cei din Kronstadt". La Paris am fost invitat să trec pe la bancă. Uniunea scriitorilor îmi transferase o sumă de bani pentru cumpărarea autocamionului. (Nu știu de ce a fost aleasă această instituție pentru transferarea banilor, poate — aș adăuga eu în glumă — pentru că cineva voia să demonstreze că Uniunea sprijină într-adevăr pe scriitori în realizarea planurilor lor de creație.) Cu ajutorul unor prieteni francezi am cumpărat un camion suficient de rezistent ca să poată face față drumurilor desfundate ale frontului. Nu-mi mai aduc aminte cine m-a ajutat să fac rost de un aparat de proiecție pentru filme, în ce privește mașina de imprimat, după cum am mai spus, mi-a oferit-o Eugène Merle. Am găsit și un excelent film de desene animate : Mickey Mouse se lupta cu un motan, biruia și ridica deasupra cursei de șoareci un steag roșu. Mă dumirisem că în Spania nu poți trăi fără zîmbet.

Stefa fu de acord să colaboreze cu mine. Vorbea spaniola de parcă s-ar fi născut în Vechea Castilie și nu lîngă Lvov. Ea urma să traducă dialogurile filmelor și să mă ajute la tipărirea ziarelor destinate frontului. Din punct de vedere oficial, camionul depindea de Comisariatul de propagandă de pe lîngă *Generalité*, cel puțin așa stătea scris pe el. Atenția tuturor era atrasă de cuvintele : „Tipografie și cinema". La Barcelona găsii un șofer, un mecanic și doi tipografi, dintre care unul cunoștea patru limbi.

La începutul lui octombrie, a avut loc la Madrid o ședință a secretariatului Asociației inter-

naționale a scriitorilor. Ne-am adresat intelectualității din lumea întreagă, protestînd împotriva intervenției străine și împotriva comediei „neintervenției". Apelul era semnat de mulți scriitori spanioli: Antonio Machado, Alberti, Bergamin și alții, iar dintre străini erau Kolțov, Malraux, Louis Fischer, Andrée Viollis și cu mine.

În drum spre Madrid am întîlnit o veche cunoștință, compozitorul Durand. Cu șase luni în urmă discutasem cu el despre Prokofiev, despre Șostakovici. Rîzînd îmi spuse că dacă „Lady Macbeth" este un „vacarm", atunci înseamnă că tocmai „vacarmul" îi place. Dar acum nu-i mai ardea de muzică. Comanda un detașament de două sute de ostași și lîngă Bargas reușise să oprească ofensiva unei coloane fasciste, care înainta din sud spre Madrid.

La Madrid urlau sirenele. Cu greu am reușit să străbat una din străzile cartierului Quatro Caminos. O casă se prăbușise și împiedica trecerea. O bombă tăiase în jumătate altă casă și odăile păreau niște decoruri de teatru. O bătrînă scoase din grămada de moloz o fotografie mare în ramă, înfățișînd un mire și o mireasă, o înfășură cu grijă într-o basma și plecă cu ea. Ploua. Mă apăsa o tristețe îngrozitoare, așa cum se întîmplă totdeauna cînd privești flecuștețele ce făcuseră altădată parte din viața unui om mort cu puțin timp înainte.

Rima Karmen umbla tot timpul cu aparatul și filma bombardamentele. La Paris am montat din cronica lui un film pentru care am scris

textul. „Ele caută... și dezgroapă..." Pe ecran mamele dezgropau printre ruine cadavrele copiilor uciși, în sală spectatorii plîngeau. Dar Madridul nu avea nevoie de lacrimi, ci de avioane de vînătoare...

La Barcelona discuțiile în contradictoriu continuau ca și înainte, doar că anarhiștii deveniseră mai rezervați. Am să fac o mică incursiune în viitor. La sfîrșitul lui octombrie s-a semnat un acord între PSUC și UHT pe de o parte și SNT și FAI pe de alta. Reprezentanți ai SNT intrară în guvernul pe care îl conducea Caballero. Multe lucruri neașteptate, uneori paradoxale, mi-a fost dat să văd în viață. Dar cînd am aflat că a fost numit ministru de justiție, Garcia Oliver, care căutase să mă convingă că statul trebuie desființat, întocmai ca și clădirea închisorii, nu m-am putut stăpîni și am izbucnit în rîs. Acordul cu anarhiștii îl consideram însă o mare victorie.

La Barcelona sosi vaporul „Zîrianin", aducînd alimente. Începură să vină vapoare cu avioane, tancuri, dar în cantitate mică, ajutorul pe care-l ofeream noi nu se putea compara cu cel pe care-l primea Franco de la italieni și nemți. Geografia era un factor hotărîtor în această chestiune.

Mă uitam cu drag la autocamionul meu care sosise, în sfîrșit, din Franța. L-am și fotografiat ca pe o femeie iubită. Una din fotografii o am și acum în fața ochilor, ea a fost publicată într-un album. Era un autocamion ca oricare altul, dar mie mi se părea atunci neobișnuit de frumos.

Comuniştii, şi de altfel şi Antonov-Ovseenko mă sfătuiau: „Du-te neapărat pe frontul Aragonului. Dumneata ştii să vorbeşti cu anarhiştii. Acolo nu e nimeni dintre ai noştri, la toţi le fac vînt, numai cu dumneata stau de vorbă. Numai dumneata i-ai putea convinge să-şi bage minţile în cap..."

Mă îndoiam foarte mult de posibilităţile mele, mai ales că îi cunoşteam pe anarhiştii spanioli. Dar războiul nu e turism, nu-ţi alegi drumul. Stefa şi cu mine ne suirăm într-o maşină prăpădită şi o pornirăm încet pe urma autocamionului, spre Barbastro.

19

„VOI ÎN RUSIA aveţi un stat în regulă, iar noi sîntem pentru libertate, îmi spuse santinela îmbrăcată într-o cămaşă roşu cu negru, în timp ce-mi controla permisul, noi vrem să instaurăm un comunism liber."

Communismo libertario: aceste cuvinte răsună şi astăzi în urechile mele. De cîte ori nu mi-a fost dat să le aud, ca o sfidare, ca un jurămînt!

Căutînd să explice comportarea uneori inexplicabilă a anarhiştilor, unii spuneau că toate coloanele lor sînt înţesate de bandiţi. Nici vorbă, în rîndurile anarhiştilor se strecurau şi spărgători sau clienţi obişnuiţi ai speluncilor de hoţi. Un partid care deţine puterea atrage întotdeauna alături de oameni cinstiţi, şi pe aventurieri. Pe deasupra la data aceea, oricine se putea declara anarhist. În septembrie 1936, pe cînd mă aflam la Valencia, în oraş sosi un grup de vreo sută de voluntari din „Coloana de fier" anarhistă, care se afla cantonată lîngă Teruel. Anarhiştii declarară că şi-au pierdut în luptă comandantul, şi nu ştiu ce să facă mai departe. La Valencia şi-au găsit treabă: au ars arhivele tribunalelor şi au încercat să pătrundă în închisoare ca să elibereze pe deţinuţii de drept comun printre care, desigur, aveau destui prieteni.

Dar nu despre deţinuţii de drept comun e vorba. În toamna lui 1936 SNT cuprindea trei sferturi din numărul muncitorilor catalani. Conducătorii SNT şi FAI erau muncitori şi în majoritatea lor covîrşitoare oameni cinstiţi. Nenorocirea consta în faptul că deşi demascau dogmatismul, ei înşişi erau nişte dogmatici autentici, încercau să ajusteze viaţa după teoriile lor.

Cei mai inteligenţi dintre anarhişti îşi dădeau seama de discrepanţa dintre broşurile captivante şi realitate. Din mers, sub bombe şi proiectile, ei erau nevoiţi să revizuiască ceea ce cu o zi înainte li se păruse a fi un lucru neîndoielnic.

Pe Durruti l-am cunoscut în 1931 şi mi-a plăcut de îndată. Cred că nici un scriitor nu şi-ar fi asumat sarcina de a-i descrie viaţa, prea aducea cu un roman de aventuri. Muncitor metalurgist, din fragedă tinereţe se devotase mişcării revoluţionare, luptase pe baricade, aruncase bombe, prădase bănci, răpise judecători, de trei ori fusese condamnat la moarte — în Spania, în

Chile şi în Argentina. Cunoscuse zeci de închisori. Una după alta, opt ţări îl expulzaseră. Cînd în iulie rebelii încercaseră să pună mîna pe Barcelona, Durruti pornise împotriva lor în fruntea muncitorilor din SNT.

La începutul lui septembrie sau poate chiar la sfîrşitul lui august, Karmen, Makaseev şi cu mine plecarăm la postul de comandă al lui Durruti. La data aceea el visa să cucerească Zaragoza. Postul lui de comandă se afla pe malul Ebrului. Le spusesem tovarăşilor mei de drum că-l cunosc pe Durruti şi ei contau pe o primire ospitalieră. Cînd colo, Durruti scoase revolverul din buzunar şi-mi declară că are să mă împuşte pe loc întrucît în articolul meu despre răscoala din Asturia i-am calomniat pe anarhişti. Nu era omul să arunce vorbele în vînt. „Voia ta, i-am răspuns eu, dar ciudat mai înţelegi legile ospitalităţii..." Durruti era desigur anarhist şi încă unul impulsiv, dar era în aceeaşi măsură şi spaniol. Îl văzui jenat: „Bine, acum eşti oaspetele meu, dar oricum, ai să-mi plăteşti pentru articol. Nu aici, la Barcelona..."

Întrucît legea ospitalităţii îl împiedica să mă împuşte, începu să înjure cu disperare, să strige că Uniunea Sovietică nu este o comună liberă, ci un stat, în cel mai pur înţeles al cuvîntului, cu o mulţime de birocraţi; nu întîmplător a fost el expulzat din Moscova.

Karmen şi Makaseev simţeau că se petrece ceva necurat, cu atît mai mult cu cît apariţia neaşteptată a revolverului nu avea nevoie de nici un comentariu. Un ceas mai tîrziu le spusei

însă: „Totul e în ordine, ne-a invitat să luăm cina cu el".

În jurul meselor şedeau voluntari *milicianos*, unii în cămăşi roşu cu negru, alţii în salopete albastre, toţi cu revolvere uriaşe; mîncau, beau vin, rîdeau. Nimeni nu ne băgă în seamă, nici pe noi, nici pe Durruti. Unul dintre *milicianos* aducea mîncarea, ulcelele cu vin; alături de farfuria lui Durruti el puse o sticlă cu apă minerală. Încercai să glumesc: „Uite vezi, spuneai că la tine e egalitate deplină. Cînd colo toţi beau vin, numai ţie ţi s-a adus apă minerală". Nu mi-aş fi putut imagina impresia pe care o vor produce aceste cuvinte asupra lui Durruti. Sări în picioare şi începu să strige: „Luaţi sticla de aici! Aduceţi-mi apă din fîntînă!" Începu apoi să se justifice îndelung. „Nu i-am rugat eu. Dar ei ştiu că n-am voie să beau vin şi au făcut rost de undeva de o ladă cu apă minerală. Bineînţeles, e o porcărie, ai dreptate..." Ne-am continuat masa în tăcere; apoi, pe neaşteptate, el rosti: „E greu să schimbi totul dintr-o dată. Una sînt principiile, alta e viaţa..."

Noaptea am plecat cu el să vizităm poziţiile. Era un zgomot asurzitor: trecea o coloană de autocamioane. „De ce nu mă întrebi ce-i cu camioanele astea?" îmi spuse Durruti. Îi răspunsei că nu vreau să-l descos cînd e vorba de secrete militare. El rîse: „Ce secret e ăsta, devreme ce-l ştiu toţi: mîine dimineaţa trecem Ebrul". Cîteva clipe după aceea începu din nou: „Nu mă întrebi de ce am hotărît trecerea rîului?" „Se vede că aşa trebuie, îi replicai eu. Tu ştii mai

bine. Doar tu ești comandantul coloanei." Durruti rîse : „Nu e vorba de nici un fel de strategie. Ieri a venit de pe teritoriul ocupat de fasciști un băiețel de vreo zece ani și a întrebat : „De ce nu înaintați ? În satul nostru toată lumea se miră : oare și Durruti e un laș ?" Îți dai seama că dacă un copil spune așa ceva, e ca și cînd te-ar întreba poporul întreg. Deci trebuie să înaintăm. Strategia se va aranja apoi..." Îi privii chipul vesel și-mi zisei în sinea mea : „și tu tot un copil ești".

Am mai fost în cîteva rînduri pe la Durruti. Coloana lui număra zece mii de ostași. Durruti continua să creadă ferm în ideile sale, dar nu era un dogmatic și în fiecare zi trebuia să facă unele concesii realității. A fost primul dintre anarhiști care a înțeles că războiul nu poate fi dus fără disciplină. Spunea cu amărăciune în glas : „Războiul este o porcărie. El distruge nu numai casele, dar și principiile cele mai înalte". Bineînțeles ostașilor săi nu le făcea asemenea mărturisiri.

Într-o zi, cîțiva soldați au părăsit un punct de observație. Au fost găsiți într-un sat din apropiere bînd liniștiți niște vin. Durruti era în culmea furiei : „Nu vă dați seama că pătați cinstea coloanei ? Dați-mi legitimațiile voastre SNT". Cei vinovați scoaseră calm din buzunar carnetele de sindicaliști, ceea ce înfurie și mai tare pe Durruti. „Nu sînteți anarhiști, sînteți niște otrepe ! Am să vă dau afară din coloană, am să vă trimit acasă." Probabil că flăcăii tocmai asta și doreau, pentru că în loc să protes-

teze răspunseră : „Bine". — „Dar știți că purtați îmbrăcămintea poporului ? Ia scoateți-vă nădragii !" Ostașii se dezbrăcară liniștiți și Durruti porunci să fie trimiși la Barcelona numai în chiloți : „Să vadă toată lumea că nu sînt anarhiști, ci niște otrepe..."

Înțelegea că nu e cazul să discute probleme de principiu cînd în față stăteau fasciștii ; își dădu adeziunea la înțelegerea cu comuniștii, cu partidul esquerra și trimise un mesaj de salut muncitorilor sovietici. Cînd fasciștii se apropiară de Madrid el decise să plece în sectorul cel mai primejdios : „O să dovedim că anarhiștii știu să lupte..."

Discutasem cu el în ajunul plecării sale la Madrid. Era ca de obicei, vesel, energic, credea în victoria apropiată și-mi spuse : „Vezi, noi doi sîntem prieteni. Deci unirea este posibilă. Trebuie să realizăm unirea. După ce vom învinge, o să vedem... Fiecare popor își are firea sa, tradițiile sale... Spaniolii nu seamănă nici cu francezii, nici nu rușii. O să vedem noi atunci... Dar deocamdată trebuie să-i nimicim pe fasciști..." Pe neașteptate, la sfîrșitul discuției noastre, deveni sentimental : „Spune-mi, te rog, ți-a fost dat să treci vreodată printr-un dezacord cu tine însuți : una să crezi, alta să faci, nu din lașitate, dar din necesitate ?" I-am spus că-l înțeleg foarte bine. La despărțire mă bătu pe spate, așa cum se obișnuiește în Spania. Mi s-au întipărit în minte ochii lui care exprimau un amestec neobișnuit de voință dîrză și dezorientare copilărească.

Durruti n-a luptat mult pe frontul de la Madrid : a fost ucis în ziua de 19 noiembrie 1936. Moartea lui a însemnat o grea lovitură pentru toate forțele republicane.

Durruti n-a fost singurul care a înțeles necesitatea de a renunța în numele victoriei la puritatea dogmelor anarhiste. Mulți conducători SNT — FAI au fost nevoiți să abdice de la principiile lor. Oricît era de intolerant Garcia Oliver, care declara că statul trebuie de îndată distrus, dar odată ajuns ministru, a făcut reforme perfect acceptabile pentru colegii lui liberali : a luptat împotriva speculei, a lărgit drepturile juridice ale femeilor, a organizat colonii de muncă pentru fasciști. Anarhistul Lopez era ministrul comerțului, Peiro ministrul industriei ; bineînțeles, ei au trebuit să renunțe la vechile lor proiecte de organizare a unor comune autonome. Ministrul sănătății de atunci Frederica Monseni, luînd cuvîntul la un miting, a declarat că nu numai guvernul nu se poate lipsi de anarhiști, dar nici anarhiștii nu se pot lipsi de guvern. Totuși conducătorii SNT — FAI nu aveau nici energia, nici autoritatea, nici deosebita puritate sufletească a lui Durruti. Nu știu dacă toți voiau în chip sincer să-și domolească partizanii, unii o doreau neîndoielnic, dar reușeau arareori. Zeci de mii de muncitori curajoși, încercați în luptele de stradă, fuseseră educați în ideile anarhiste și erau dornici să le transpună în viață. Autocamionul nostru nu ne ducea în vizită la miniștri, ci în zona frontului din Aragon, unde stăpîni erau anarhiști credincioși vechilor principii. Nu

o dată mi-am amintit de expresia care se născuse la noi în anii războiului civil „autoritate locală". Această autoritate am cunoscut-o îndeaproape.

Am să fac o scurtă relatare a situației militare. Iată ce-i scriam lui Antonov-Ovseenko la 17 noiembrie 1936 (și această scrisoare s-a păstrat în arhivă) : „Unitățile militare de pe frontul din Aragon au devenit mai disciplinate. Se observă mai multă ordine. Insuccesul recentei ofensive de la Huesca n-a avut repercusiuni importante asupra moralului voluntarilor. Ici-colo sînt tranșee, destul de primitive. Comandamentul unic există pînă astăzi numai pe hîrtie. În ultimele zile legăturile telefonice și telegrafice s-au îmbunătățit, aproape pretutindeni telefonul leagă pozițiile avansate cu postul de comandă... Întrucît Durruti se află acum la Madrid, capacitatea de luptă a coloanei sale s-a redus la jumătate. În alte coloane anarhiste, situația este mult mai proastă. Îndeosebi în coloanele «Roșu-negru» și «Ortiz» Divizia «Karl Marx» este un model în comparație cu celelalte unități... În ceea ce privește dotarea, situația e proastă. Batalionul care se află dislocat la sud-est de Huesca, la Pompenilio, are numai două mitraliere, care, după ce trag două benzi, se defectează și trebuie duse la reparat la cincizeci de kilometri distanță de poziții. Sînt puține proiectile. Grenadele sînt proaste. Cu toate acestea moralul poate fi socotit mai curînd ridicat..."

Cu o lună înainte, tabloul fusese și mai sumbru. Într-o zi am nimerit la o consfătuire a co-

mandanţilor unei coloane anarhiste. Mi s-a spus că se va discuta o problemă importantă : cum poate fi cucerită Huesca. Pe masă era o hartă mare, dar nimeni nu se uita la ea. Vreo oră întreagă s-a discutat o noutate importantă : cineva smulsese de pe clădirea tribunalului din Barcelona steagul roşu-negru. „Este o provocare, strigă unul din comandanţi, trebuie să trimitem de îndată o sută de ostaşi la Barcelona ! Noi stăm pe front, iar burghezia se foloseşte de acest lucru şi marxiştii o ajută !..." Atenţia mi-a fost atrasă de un bărbat mai în vîrstă, înalt cu ţinută de militar. Tot timpul cît s-a discutat marşul asupra Barcelonei el a tăcut, a luat cuvîntul numai după ce unul dintre anarhişti a rostit pe neaşteptate : „Bine, bine, dar ce facem cu Huesca ?" Militarul tăcut, căruia ceilalţi îi spuneau „Jimenez", începu să explice planul operaţiei. Îşi plimba degetul pe hartă, pe cînd ceilalţi nici nu se uitau la ea. Cineva încercă să-l combată : „Nu-i mai bine să o luăm direct ?" Ceilalţi îl puseră însă la punct : „Jimenez ştie mai bine decît tine..."

După ce s-a terminat consfătuirea, Jimenez s-a apropiat de mine şi s-a recomandat : „Colonel Glinoedski". Numele mi-era cunoscut : încă la Paris am fost rugat să transmit ambasadei spaniole că colonelul Glinoedski, emigrant rus, membru al Partidului Comunist Francez, un artilerist priceput, vrea să lupte alături de republicani.

Cineva îmi povesti că în anii războiului civil, colonelul Glinoedski luptase lîngă oraşul

Ufa împotriva lui Ceapaev. Nu ştiu dacă era adevărat, el nu-mi vorbise niciodată despre trecutul său. Ştiu doar că făcuse parte din armata albă, iar la Paris devenise muncitor. Venise printre primii la Barcelona, încă înainte de a se fi constituit brigăzile internaţionale. Fu înrolat în batalionul „Ceapaev", uimi pe cei cîţiva ofiţeri spanioli care mai rămăseseră credincioşi guvernului, prin cunoştinţele sale militare, şi fu transferat la comandamentul coloanei.

Era un om de un farmec rar, curajos, exigent, dar şi blînd. Drumul lui de viaţă fusese greu şi aceasta îl ajuta să suporte cu indulgenţă rătăcirile altora. Insista totuşi asupra unui minimum de disciplină, fără de care nu se puteau păstra poziţiile ocupate. De două ori anarhiştii au vrut să-l împuşte pentru „restabilirea rînduielilor din trecut" şi totuşi nu l-au împuşcat, se ataşaseră de el, simţeau că le este credincios. Iar Glinoedski îmi spunea : „Ce debandadă ! Nici nu vă pot povesti... Dar ce poţi să le faci ? Sînt ca nişte copii. Cînd vor da de greu, au să-şi vină în fire..."

Anarhiştii erau convinşi că Jimenez vine de la Moscova şi o neagă numai din considerente diplomatice. Dacă ar fi aflat că a fost alb, l-ar fi împuşcat pe loc. În noiembrie, sosiră în Catalonia cîţiva militari care veneau într-adevăr de la Moscova. Ei confirmară cu toţii spaniolilor că Jimenez este un ofiţer sovietic. Prestigiul său crescu, deveni consilier în comandamentul frontului de la Aragon. Spaniolii care adoră conspirativitatea îi numeau pe militarii sovietici „me-

xicani" sau „gallegos" (adică locuitori ai Galiciei). Mi-amintesc cu cîtă mîndrie spuneau anarhiştii : „Gallego al nostru deşi e marxist, e un om grozav".

Într-o zi, stînd de vorbă cu mine, colonelul Jimenez, membru al Consiliului militar al frontului, începu să mă întrebe despre Rusia, să-şi amintească de copilărie. „Ei, cînd s-o termina războiul, o să vă puteţi întoarce acasă...", i-am spus eu. Clătină din cap : „Nu, sînt bătrîn. Şi nu există nimic mai rău decît să te simţi străin la tine acasă..." Rămase tăcut cîteva clipe, apoi schimbă subiectul vorbind despre situaţia de pe front.

La ultima noastră întîlnire mi se păruse foarte obosit. Nu o dată am constatat pe front că oamenii devin imprudenţi din cauza oboselii, s-ar zice că îi atrage moartea. Colonelul Jimenez, membru al Consiliului militar, comandantul artileriei unui front întreg, a plecat cu vreo zece ostaşi într-o acţiune de recunoaştere. A fost rănit mortal. Infirmiera povestea că în spitalul de campanie rostise cîteva cuvinte în ruseşte, dar nimeni nu-l înţelesese.

Toată Barcelona a luat parte la înmormîntarea colonelului Jimenez. În urma sicriului mergeau Companys, Antonov-Ovseenko, reprezentanţi ai guvernului, ai armatei, ai tuturor partidelor politice. Anarhiştii purtau o cunună, pe panglica roşu cu negru scria : „Scumpului tovarăş Jimenez".

Glinoedski avusese dreptate. Discutînd cu anarhiştii, fie că erau conducători ca Durruti, Vasquez, Garcia Oliver, fie că erau voluntari pe frontul de la Huesca, mă simţeam şi emoţionat, dar şi înfuriat. Erau într-adevăr nişte copii, mai exact nu i-ai fi putut caracteriza, deşi unii aveau părul cărunt şi, bineînţeles, purtau cu toţii arme.

Pe anarhişti i-am cunoscut cu adevărat pe frontul din Aragon, cînd am organizat vizionări de filme prin comune, am tipărit ziare efemere, am mîncat la cantine, am înnoptat ba la posturi de comandă, ba în casele răvăşite ale preoţilor, unde îşi aveau acum sediul comitetele locale, ba în colibele ţăranilor.

Mi s-a întîmplat să străbat în repetate rînduri acelaşi drum din Barcelona spre front, trecînd pe lîngă orăşelele Cataloniei, Igualada, Terrega, Lerida. La Terrega era o cafenea cu firma „Barul Kropotkin". Clienţii discutau politica lui Companys, organizarea vreunui spectacol de amatori, scandalurile din familii. Catalonia cu viile, cu livezile, cu grădinile ei de legume, în care fiecare petec de pămînt era cultivat cu dragoste, părea a fi o ţară de smaragd. Satele semănau a oraşe, aveau cafenele, cluburi, pe străzi se plimbau fete elegant îmbrăcate. Pe neaşteptate tabloul se schimba. În faţa ochilor apărea pustiul stîncos, roşcat al Aragonului. Ici colo se zăreau trei-patru măslini prăfuiţi. Vara era o arşiţă de nesuportat, iarna suflau vînturi îngheţate. Din cînd în cînd pe drumul ce şerpuia prin pustiu trecea cîte un ţăran călare pe un măgăruş sfrijit. Caprele flămînde căutau cîte un fir de iarbă pitit printre pietre de arşiţa soarelui. Satele erau ca lipite de povîrnişurile munţilor go-

laşi, casele aveau aceeaşi culoare ca şi munţii; întoarse în partea drumului cu pereţii fără ferestre, păreau părăsite.

În Catalonia anarhiştii se simţeau într-o oarecare măsură stînjeniţi, nu de legile lui Generalité, nu de rezistenţa esquerrei sau a lui PSUC, ci de nivelul de viaţă al populaţiei. În Catalonia oamenii trăiau bine şi anarhiştii nu îndrăzneau totdeauna să atace viaţa bine statornicită. Aragonul mizer, înapoiat, deschidea posibilităţi nemărginite celor ce inspirau acţiunile SNT-FAI. Anarhiştii veniseră să elibereze din mîinile fasciştilor Zaragoza, Huesca, Teruel. Dar războiul se prelungea, frontul rămînea aproape nemişcat în ciuda repetatelor încercări de ofensivă. Se găsiră capete înfierbîntate care hotărîră să transforme spatele imediat al frontului, orăşelele şi satele Aragonului într-un rai al „comunismului liber".

Ţăranii din Aragon o duceau prost, nu aveau ce pierde şi la început priviră cu calm organizarea „comunelor" rurale. Anarhiştii colectivizară totul, inclusiv găinile. În multe sate le-au luat ţăranilor şi banii, iar uneori i-au aruncat chiar în foc. În schimb le-au eliberat cartele de alimente. Am văzut comitete săteşti care, fără să se gîndească la viitor, au schimbat cîteva vagoane de grîu, pentru cafea, zahăr, încălţăminte. Într-un sat am întrebat pe un membru al comitetului cum au de gînd să trăiască în ianuarie, cînd li se vor fi terminat rezervele de grîu. El rîse: „Pînă atunci le venim noi de hac fasciştilor..."

În unele sate anarhiştii prevăzuseră pentru doctor şi învăţător raţii de zahăr, nuci, migdale, — citiseră în ziar că aceste produse sînt necesare pentru munca intelectuală. În schimb erau alte sate în care intelectualitatea rurală era complet lipsită de raţii de alimente, fiind socotită parazitară. În satul Zeza doctorului i se luase măgarul şi el nu mai putea trata bolnavii din comunele învecinate. Farmacia nu avea medicamente. Comitetul decretase că „natura vindecă mai bine decît doctorul".

Am trecut prin orăşelul Fraga, care număra zece mii de locuitori. Anarhiştii rechiziţionaseră toţi banii şi eliberaseră locuitorilor nişte boniere cu dreptul de a cumpăra săptămînal mărfuri în valoare de atîtea pesetas. Cafenelele erau deschise, dar nu se servea absolut nimic, pur şi simplu puteai să stai şi apoi să pleci. Un doctor îmi povesti că ceruse să i se trimită de la Barcelona o carte de medicină. Preşedintele comitetului îi răspunse: „Dacă ai să ne dovedeşti că e o carte necesară, o tipărim noi, avem tipografia noastră. Dar cu Barcelona nu avem relaţii comerciale..." În oraşul Pina banii au fost desfiinţaţi, introducîndu-se un sistem foarte complicat de cartele. Existau cartele care-ţi dădeau dreptul să te tunzi şi să te bărbiereşti. Mulţi dintre membrii comitetelor erau animaţi de un entuziasm sincer, dar lipsiţi de orice pricepere în probleme de economie. Într-un sat mare, Membrilla (La Mancha), anarhiştii desfiinţară banii, declarară că în medie fiecare familie e formată din patru oameni şi jumătate şi în con-

secință, pentru a simplifica formalitățile, va căpăta alimente pentru patru oameni și jumătate.

Într-unul din orășelele Aragonului, comitetul hotărî să demonteze calea ferată, susținînd că locuitorii se folosesc rar de ea, iar fumul locomotivelor strică aerul. Auzind de această hotărîre, anarhiștii de pe front intrară în panică; aveau nevoie să transporte din spatele frontului muniții și alimente. Calea ferată n-a mai fost demontată.

Stefa și cu mine organizam vizionări de filme în piețe (un perete alb ne servea drept ecran), în bisericile salvate ca prin minune, la cantine. Anarhiștii îl adorau pe Ceapaev. Dar după primul spectacol, a trebuit să tăiem sfîrșitul filmului. Ostașii tineri nu se puteau împăca cu ideea că Ceapaev moare. Ei spuneau: „La ce bun să lupți, dacă cei mai buni pier?" Stefa traducea textul; din cînd în cînd o întrerupeau exclamații: „Trăiască Ceapaev!" Mi-amintesc că într-un rînd, un anarhist strigă: „Jos comisarul!" și toți aplaudară. Am înțeles o dată mai mult că arta face în primul rînd apel la inimă. În film Ceapaev este erou, iar Furmanov un *raisonneur*.

Uneori filmul aducea rezultate practice: după vizionarea lui, o unitate hotărî să fie mai precaută și să pună sentinele de noapte.

Țăranii priveau filmul „Ceapaev" cu alți ochi. Adesea după terminarea spectacolului ei veneau la mine, mulțumeau comisarului rus pentru că interzisese rechiziționarea porcilor și mă rugau să-i scriu despre dezordinile care există în satul lor. Pentru ei filmul era un jurnal cinematografic; ei erau convinși că și Ceapaev și Furmanov mai trăiesc încă la Moscova.

Interesant era felul în care reacționau ostașii la filmul „Noi cei din Kronstadt". Cînd marinarul cu pietroiul legat de gît zvîrlea chitara în apă, se auzeau rîsete printre spectatori. Aceștia nu puteau crede că marinarii vor fi aruncați în apă. Cînd la suprafața apei apărea singurul care se salva, ei rîdeau a aprobare. Erau convinși dinainte că nimeni nu se va îneca și așteptau să-i vadă și pe ceilalți ieșind din apă. Erau manifestări ale nepăsării care mai trăia în Catalonia, în toamna anului 1936. (Am relatat aceste lucruri într-un articol trimis la Izvestia și am primit o replică de la Stavski, pe atunci conducătorul Uniunii scriitorilor: „Dacă rîde un mic burghez, lucrul trebuie specificat. Dar cum o să rîdă un proletar la un film ca acesta?")

În ziarele pe care le tipăream pentru coloanele anarhiste, căutam, fără să intrăm în polemică cu principiile SNT — FAI, să explicăm cu exemple vii, cît e de important ca acțiunile coloanei să fie puse de acord cu ale altor unități, ca ordinele comandanților să fie executate, ca pozițiile să nu fie părăsite în speranța că dușmanul nu va acționa etc.

Anarhiștii nu admiteau închisori, spuneau că omul nu poate fi privat de libertate. Omul trebuie convins. Dar cum nu erau nici tolstoiști nici pacifiști, văzînd că unii nu se lasă convinși, nu pregetau uneori să-i împuște! Într-un sat a fost executat un țăran care schimbase bonurile de frizerie pentru cele de cafea sau zahăr. Am fost in-

dignat, dar un anarhist mi-a răspuns foarte serios : „Să nu crezi că n-am încercat să-l convingem ; trei luni de zile am tot discutat cu el ; în zadar ! El își continua mașinațiunile. Asta nu e om, e speculant !..."

Mi-a povestit că anarhiștii au închis în orașul Barbastro o casă de toleranță : au rostit cîteva discursuri și le-au spus femeilor că de acum înainte sînt libere să se ocupe de muncă folositoare, de pildă să coasă cămăși pentru ostași. O prostituată mai în vîrstă se năpusti asupra unui anarhist, strigînd : „Eu lucrez aici de 15 ani, iar tu mă dai afară în stradă !..." Anarhiștii discutară îndelung cum s-o convingă. În sfîrșit se găsi unul care se apucă de această treabă. Poate că povestea a fost inventată, dar sună verosimil.

Povestind lui Antonov-Ovseenko cum se instituie „comunismul liber" în Aragon, am adăugat : „Toate acestea dovedesc mai curînd ignoranță decît rea-voință. Anarhiștii din organele locale pot fi convinși să se schimbe. Din păcate la PSUC există prea puțini oameni care înțeleg cum anume trebuie să li se vorbească. Activiștii PSUC spun mereu : „Mai bine fasciștii, decît anarhiștii".

Se vede că mă molipsisem de la anarhiști și începusem și eu să cred că oamenii pot fi ușor convinși să-și schimbe părerile. De fapt nu e deloc simplu ; viața e cea care te face să-ți schimbi opiniile. Cuvintele, chiar cele mai judicioase, rămîn prea des simple cuvinte. Durruti a făcut progrese rapide, alții nu voiau sau nici nu puteau să se dezbere de iluzii și de tradiții. Se cerea

timp, și timp nu era : în fiecare zi Franco primea de la protectorii săi soldați și armament.

În timpul războiului oamenii se apropie ușor unii de alții ; mă împrietenisem și eu cu anarhiștii. Deși ar fi trebuit să critice Uniunea Sovietică, ei își dădeau seama că dacă este cineva care îi ajută, e țara noastră. Mi se întîmpla adesea să discut în contradictoriu cu unii sau alții. Dar numai o singură dată, într-un sat din apropierea frontului, un flăcău scos din fire începu să mă amenințe cu revolverul : „De vreme ce nu te pot convinge..." Ceilalți îl potoliră la timp.

Mulți dintre anarhiști își schimbară mentalitatea văzînd cu ochii. Existau desigur și dintr-aceia care se încăpățînau. Dar și aceștia puteau fi potoliți cu un cuvînt prietenos, alteori cu un zîmbet. Țipau, amenințau, dar le trecea repede. Multe din faptele săvîrșite de ei se datoresc ignoranței. În rîndurile lor n-am întîlnit aproape de loc militari de carieră, economiști, agronomi, ingineri. Erau mai ales muncitori din Barcelona. Se uitau cu oarecare teamă la intelectuali, vorbeau cu mare admirație despre filozofie, știință, artă. Puteau să intre în panică, s-o ia la fugă în fața unei singure bombe, dar puteau să pornească și la atac în ciuda unui foc puternic de mitraliere. Totul depindea de starea lor de spirit, de sute de elemente întîmplătoare. În timpul teroarei fasciste, mii de oameni dintre cei pe care-i cunoscusem în Aragon au mers cu curaj la moarte, nu s-au dezis de convingerile lor. Ca în orice alt partid, și printre anarhiști erau oameni buni și oameni răi, inteligenți și proști. Dar ceea ce mă

atrăgea la ei era sinceritatea și o naivitate cum rar mai poți întîlni în epoca noastră.

Niciodată în viață nu m-am simțit atras de teorii anarhiste. Se vede că nu aveam pentru aceasta suficientă naivitate. Dar după apariția cărții mele „Julio Jurenito", unii critici mă botezară „anarhist". Poate din această cauză, poate pentru că în articolele mele despre Spania insistam asupra necesității de a se crea un front unic, unul dintre scriitorii noștri care venise la Congresul de la Madrid a spus: „Răzuiți-l bine pe Ehrenburg și veți găsi în el un anarhist". Ne aflam în seara aceea într-o vilă din apropierea orașului, unde comuniștii invitaseră delegația sovietică. Dolores Ibarruri rîse: „Există și alt soi de oameni. Cînd îi răzuiești, vezi că sînt fasciști..."

De ce am consacrat un capitol atît de lung anarhiștilor spanioli? Numai trei sau patru luni am lucrat în mijlocul lor cu autocamionul meu de propagandă. Și de altfel nici atunci nu am stat numai printre anarhiști, am organizat vizionări de filme și în unitățile comandate de comuniști, am fost și în brigăzile internaționale, am tipărit ziare în limbile spaniolă, catalană, germană, franceză. În decembrie am plecat la Madrid. M-am oprit mai îndelung asupra toamnei anului 1936 petrecută în Aragon, pentru că în istoria îndelungată a erorilor umane, ea reprezintă o pagină incontestabil patetică.

„Comunismo libertario" — „comunismul liber" — toți anarhiștii vorbeau despre el și aproape toți credeau în el, argumentînd foarte convingător că fără libertate nu poate exista comunism adevărat. Dar comunele pe care le-au organizat în Aragon aduceau cu coloniile din Paraguay, conduse de iezuiți, în care toată lumea era îmbrăcată la fel, mînca la fel, rostea aceleași rugăciuni. (E adevărat că stăpînirea iezuiților a durat peste o sută de ani, atingînd desăvîrșirea: părintele Muratori povestește că dacă un indian căzut în greșeală era bătut, el săruta mîna celui ce-l chinuia și mulțumea pentru lovituri.)

Într-un vechi carnet de însemnări am găsit notate cuvintele unui scriitor francez (nu mai țin minte ale cui anume): „Nenorocirea despotismului nu constă în aceea că nu iubește oamenii, ci în aceea că îi iubește prea mult și le acordă prea puțină încredere".

20

E GREU să-ți poți imagina primul an al războiului din Spania fără Mihail Efimovici Kolțov. Spaniolii vedeau în el nu numai un ziarist de prestigiu, dar și un consilier politic. In „Jurnal din Spania" Mihail Efimovici vorbește în treacăt despre activitatea unui mexican imaginar, Miguel Martinez, care se bucura de o libertate de acțiune mult mai mare decît ziaristul sovietic.

Scund, vioi, curajos, inteligent în așa măsură încît inteligența devenea o povară pentru el, Kol-

ţov se orienta repede în orice situaţie complicată, observa toate deficienţele şi niciodată nu se lăsa pradă iluziilor. Îl ştiam încă din 1918, de la Kiev, de la „Hlam". L-am reîntîlnit apoi la Moscova, am lucrat împreună la pregătirea congresului scriitorilor de la Paris, dar l-am cunoscut cu adevărat şi l-am înţeles mai tîrziu, în Spania.

Mihail Efimovici a rămas în amintirea mea nu numai ca un ziarist strălucit, ca un om inteligent, glumeţ, dar şi ca o sinteză, concentrînd virtuţi şi slăbiciuni sufleteşti specifice anilor de după 1930.

„Reci, ale minţii observaţii şi-a tristei inimi însemnări", scrisese Puşkin. O sută de ani mai tîrziu aceste cuvinte păreau actuale. În discuţiile pe care le purta cu mine, Koltov exprima adesea puncte de vedere destul de eretice: de pildă, îi plăcea Tairov, preţuia cărţile multor scriitori apuseni, îşi bătea joc de criticii noştri: „le place ordinea şi respectă «Domostroi»-ul, deşi nu prea ştiu ce înseamnă". Şi totuşi, mai rău decît de duşmani se temea de prietenii cu concepţii neortodoxe. Propria lui conştiinţă era în permanentă discordanţă cu conştiinţa socială.

Koltov trata cu dispreţ încercările unor scriitori de stînga din Apus de a critica, fie şi timid, rînduielile perioadei staliniste. Avea obiceiul să spună: „X nu ştiu ce are, e bosumflat, i-am spus că îi traducem romanul, probabil că are să se liniştească", sau „Y mă întreba de ce l-a atacat Budionîi pe Babel, n-am stat să discut cu el, i-am spus doar să vină să-şi petreacă concediul la noi în Crimeea. Are să trăiască bine acolo o lună şi

are să uite de «babismul lui Babel» [1]. Într-o zi adăugase cu un zîmbet ironic: „Z a primit drepturile de autor în franci. Ai să vezi că acum are să înţeleagă ceea ce nici dumneata şi nici eu nu înţelegem".

Nu căuta să înfunde pe nimeni şi vorbea de rău numai pe cei morţi: aşa era vremea pe atunci. Faţă de mine se arăta prietenos, dar puţin dispreţuitor; cînd rămîneam între patru ochi, îi plăcea să vorbească de la om la om, făcea confidenţe, dar cînd s-a pus problema să se stabilească ordinea de zi la cele două congrese, nu m-a invitat la consfătuire. Într-o zi mi-a făcut următoarea mărturisire: „Dumneata reprezinţi o specie din cele mai rare în fauna noastră, eşti o vrabie în care încă nu s-a tras cu praştia". (La drept vorbind, avea dreptate. De tras s-a tras în mine mai tîrziu.)

După sfîrşitul celui de-al doilea congres, i-am înaintat următoarea cerere: „Către tovarăşul Koltov, preşedintele delegaţiei sovietice. Mi-aţi comunicat că vreţi să mă propuneţi din nou ca secretar al Asociaţiei scriitorilor. Aş vrea să vă rog să ştergeţi numele meu de pe listă şi să mă eliberaţi din munca respectivă... N-am fost de acord cu atitudinea delegaţiei sovietice în Spania, care, după părerea mea, trebuia pe de o parte să

[1] În nr. 3 din 1924 al revistei „Krasnaia novi", S. Budionîi publicase un articol violent împotriva cărţii lui Babel „Armata de cavalerie", intitulat, nu fără sarcasm: „Babismul lui Babel" (babism — de la rusescul baba — femeie, muiere).

se abţină de la orice manifestare care ar fi pus-o într-o situaţie privilegiată faţă de alte delegaţii, pe de altă parte, să dea exemplu celorlalţi reprezentanţi de solidaritate tovărăşească şi nu de împărţire a delegaţilor sovietici după ranguri. N-am putut să-mi exprim părerea întrucît nimeni nu mi-a cerut-o şi funcţiile mele s-au redus la cele de traducător... După cîte ştiţi, sînt foarte ocupat cu munca mea în Spania, pe lîngă aceasta vreau să mă apuc să scriu o carte, cred în felul acesta voi putea contribui cu mai mult succes la victoria cauzei comune, decît figurînd ca un personaj decorativ în secretariat..." După ce-mi citi cererea, Mihail Efimovici mormăi: „Oamenii nu se retrag, oamenii sînt scoşi..." Totuşi făgădui să nu mă împovăreze cu muncă prea multă.

Istoria presei sovietice nu cunoaşte nume de mai mare răsunet decît al lui şi gloria aceasta a fost bine meritată. Dar tocmai el, care a ridicat publicistica la înălţime, care i-a convins pe cititori că foiletonul sau reportajul pot fi artă, el însuşi nu credea în aceasta. Nu o dată îmi spunea cu ironie, dar şi tristeţe: „Alţii scriu romane, iar de pe urma mea ce va rămîne? Articole de ziar, ele trăiesc o zi. Nici măcar un istoric n-o să aibă nevoie de ele, căci în articolele noastre noi nu arătăm ceea ce se petrece în Spania, ci ceea ce ar fi trebuit să se petreacă în Spania..." Îl invidia nu numai pe Hemingway, dar şi pe Regler: „Are să scrie un roman de treizeci de coli de autor..." Înţeleg amărăciunea spuselor sale, căci şi eu am cheltuit destul timp şi destule forţe cu munca de ziarist. Koltţov avea dreptate,

unui istoric i-ar fi greu să se bizuie pe articolele lui (ca şi pe articolele mele din aceeaşi perioadă) sau chiar pe cartea lui „Jurnal din Spania". Jurnalul poartă prea puternic amprenta vremii, pe cititorul de rînd îl vor emoţiona, cu mult mai mult decît foiletoanele lui, amintirile contemporanilor despre el. Cititorul caută toată gama de tonuri posibile între alb şi negru, iar Mihail Efimovici era o personalitate cu mult mai complexă decît ne-o arată pamfletele sau corespondenţele sale.

Lui Koltţov îi plăcea anecdota odesită, despre bătrînul birjar — *Caligula* — care întreabă perfid pe un boboc... „şi ce faci dacă în stepă îţi cade o roată şi n-ai nici cuie, nici sfoară?" „Dar dumneata ce faci?" întreabă în cele din urmă elevul ruşinat. Şi bătrînul îi răspunde: „Chiar că n-am ce-i face". Mihail Efimovici bombănea adesea „Chiar că n-am ce-i face". Dar o oră mai tîrziu căuta să îmbărbăteze pe cutare om politic din Spania, demonstrîndu-i convingător că victoria este asigurată şi deci nu este cazul să-şi piardă cumpătul. Koltţov nu avea încredere în oameni. Aceste cuvinte ar suna a imputare, dacă n-aş adăuga că aceeaşi neîncredere o arăta şi faţă de el însuşi, faţă de sentimentele sale, de talentul său, de altfel şi faţă de ceea ce îl aştepta în viitor.

A stat în Spania ceva mai mult de un an, dar firea lui s-a schimbat în acest răstimp. Devenise mai uman, îi dispăruse superficialitatea, nu mai proiecta să publice interviuri primejdioase sau să înfiinţeze reviste amuzante, de altfel şi privirea

i se făcuse mai blîndă. Era în fond un sceptic vesel şi nu unul posac ; după ce stăteai de vorbă cu el, rămîneai cu impresia că viaţa e un lucru amar, dar şi amuzant... Merită s-o trăieşti, poate apuci să vezi cum se va termina totul...

Schimbările petrecute în firea lui Koltov au mai multe explicaţii : răspunderea care revenea nu atît ziaristului „Mihail Koltov", cît mai ales „Miguel Martinez", conştiinţa greutăţilor, iar din vara lui 1937 şi imposibilitatea de a repurta victoria pentru republica dezbinată, prost aprovizionată cu armament, spectacolul zilnic al bombardamentelor, al foametei, al morţii. Şi totuşi nu numai aceste lucruri au contribuit la schimbarea lui Mihail Efimovici ; se cuvin amintite luna pe care o petrecuse la Moscova, precum şi veştile ce veneau din patrie. Mihail Efimovici era tot mai posomorît.

De curînd s-a publicat culegerea de amintiri „Mihail Koltov, în viaţa de toate zilele". Nu încape îndoială că paginile cele mai interesante ale culegerii aparţin caricaturistului Boris Efimovici, fratele lui Koltov. Ele povestesc cum se strîngea tot mai mult cercul de fier în jurul acestui om curajos, vesel şi încă influent. Cu un an şi jumătate înaintea deznodămîntului, Koltov, sosit pentru scurt timp din Madrid, a prezentat lui Stalin şi colaboratorilor celor mai apropiaţi ai acestuia un raport despre situaţia din Spania. Cînd, în sfîrşit, Koltov tăcu, Stalin îl întrebă, pe neaşteptate, cum ar trebui să i se adreseze în limba spaniolă : „Miguel, nu-i aşa ?"

Şi mai mult îl uimi pe Koltov întrebarea pe care i-o puse Stalin în timp ce Mihail Efimovici se îndrepta spre uşă, să plece : „Aveţi la dumneavoastră un revolver, tovarăşe Koltov ?" Mihail Efimovici răspunse că într-adevăr poartă asupra lui un revolver. „Dar nu aveţi intenţia să vă împuşcaţi cu el, nu-i aşa ?" îl întrebă Stalin. Povestind această scenă fratelui său, Mihail Efimovici adăugă că citise în ochii „patronului", cuvintele : „Eşti prea isteţ".

După spusele lui Efimov, care-l cunoştea cel mai bine dintre noi toţi pe Koltov, pînă în ultima clipă Mihail Efimovici „crezuse ca un fanatic în înţelepciunea lui Stalin".

La două luni după discuţia ciudată despre revolver, treceam cu Mihail Efimovici pe o stradă pustie din Madrid. În jur erau numai case dărîmate, nici o făptură omenească. Îl întrebai pe Koltov ce s-a întîmplat în realitate cu Tuhacevski. El îmi răspunse : „Stalin mi-a explicat totul. A vrut să fie un mic Napoleon". Nu ştiu dacă nu cumva şi-a zis în sinea lui, în clipa aceea, că nici el, Mihail Koltov, care credea fără rezerve în Stalin, nu este apărat de acuzaţia „eşti prea isteţ". Primul drum pe care l-am făcut cînd am revenit în decembrie 1937 la Moscova a fost la redacţia „Pravdei". Mihail Efimovici avea un cabinet luxos în clădirea recent construită. Văzîndu-mă, mormăi uluit : „De ce ai venit ?" I-am răspuns că am vrut să mă odihnesc şi am venit la plenara scriitorilor cu Liuba. Koltov scoase ca un fel de strigăt : „Cum,

și pe Liuba ai cărat-o?" I-am povestit despre Teruel, i-am spus că înainte de plecare am văzut-o pe soția lui, Liza, și pe Maria Osten. El mă duse — nu știu de ce — în camera de baie, o încăpere mare alături de birou, și acolo nu se mai putu stăpîni și-mi zise: „Să-ți spun o anecdotă proaspătă. Doi moscoviți se întîlnesc. Unul îi împărtășește celuilalt o noutate: «A fost luat Teruel». Celălalt întreabă: «Dar soția lui?»" Mihai Efimovici zîmbi: „Nu-ți vine să rîzi?" Nu pricepeam nimic și răspunsei sumbru: „Nu".

Într-o seară de aprilie l-am întîlnit pe stradă lîngă clădirea „Pravdei". I-am spus că am primit pașaportul și mă întorc curînd în Spania. „Transmite salutări la ai mei și de altfel la toți", a zis el. Apoi a adăugat: „Să nu te apuci să flecărești în legătură cu cele ce se petrec la noi! E mai bine pentru dumneata. De altfel și pentru toți. De acolo tot nu puteți înțelege nimic..." Îmi strînse mîna și încheie zîmbind: „De altfel, nici aici nu e ușor să înțelegi..."

I-am răspuns cu toată sinceritatea că nu-mi vine cîtuși de puțin să rîd. Bineînțeles, nimeni nu l-ar putea include pe Mihail Efimovici printre vrăbii, dar de vreme ce el a adus o dată vorba de păsări, l-aș asemui mai curînd unui șoim, unui șoim în care s-a tras, dar nu cu praștia, ci cu pușca vînătorului. Ne-am despărțit în primăvara lui 1938, iar în decembrie șoimul nu mai era printre cei vii. Abia împlinise patruzeci de ani.

21

OAMENII se pot deprinde cu orice: cu ciuma, cu teroarea, cu războiul. Locuitorii Madridului se obișnuiră repede cu bombardamentele, cu foametea, cu frigul, cu faptul că fasciștii se află în Casa del Campo, adică la 2—3 kilometri de cartierele dens populate, și că probabil situația avea să dureze mult timp.

„Izvestia" apărea în vremea aceea la orele cele mai neașteptate. Uneori la 7 dimineața, alteori la 10 dimineața sau chiar la amiază, dacă în cursul nopții se dădeau comunicate TASS, se transmiteau liste de decorați sau acte de acuzare. Ziarele din Madrid continuau să apară la 6 dimineața ca și altă dată, cînd trebuia prins trenul pentru a le difuza în provincie. Trenuri nu mai existau de mult, dar obiceiul rămăsese.

Din cele șapte șosele care făceau legătura între capitală și restul țării, șase se aflau în mîinile fasciștilor. Ba izbucneau din nou, ba se potoleau luptele pentru cea de a șaptea șosea care lega Madridul cu Valencia. Pe o distanță de cîțiva kilometri ea se afla sub tirul artileriei fasciste. Trecînd într-o zi pe acolo am fost nevoit să mă dau jos din mașină și să stau culcat o jumătate de oră în cîmp. Cîteva proiectile explodară în apropiere. La război e bine că nu ți se prea întîmplă să fii singur. Nu puteam să-i arăt șoferului, un spaniol, care stătea trîntit la pămînt lîngă mine, că nu prea mă simt în largul meu — doar eram un „mexican", iar șofe-

rul căuta să-mi arate că se simte ca la el acasă, pentru că e spaniol.

La kilometrul 21 de la Madrid, lîngă Morata de Tajuna, fasciştii aveau poziţiile întărite. Am fost de cîteva ori pe acolo; cînd treceai prin tranşeele adînci auzeai alături soldaţii fascişti, certîndu-se între ei sau cîntînd. Timp de multe luni s-au dat lupte pentru ruinele unei case, ceea ce îmi amintea de celebra „Casă a podarului", care în anii războiului mondial figurase cîteva luni de-a rîndul în comunicatele aliaţilor şi ale nemţilor.

La Madrid viaţa continua — fantastică şi cotidiană totodată. Nimeni nu mătura trotuarele. Pretutindeni erau grămezi de moloz, bucăţi de afişe vechi, schije, veselă spartă. Dimineaţa se aprindeau focuri pe stradă, femeile şi soldaţii se încălzeau la ele. Iarna e frig la Madrid şi soldaţii din Andaluzia sau Catalonia nu se puteau obişnui cu gerul. Multe magazine erau deschise, rămăseseră mărfuri de care oamenii la data aceea nu prea mai aveau nevoie: lustre de cristal, parfumuri, romane vechi, cravate. Într-o zi am văzut într-un magazin de mobilă un ostaş tînăr şi o femeie care întrebau preţul unui dulap cu oglindă şi se priveau gingaş în ochi. Probabil că erau doi tineri căsătoriţi. Altă dată am întîlnit un zugrav ducînd o găleată cu vopsea şi o scară. Mergea să văruiască o casă.

Pe străzi se vindeau brichete, lanterne de buzunar. În restaurantele luxoase de altădată ostaşii mîncau cu poftă mazăre; ea a jucat în

Spania rolul pe care l-a avut meiul la noi în timpul războiului. Lîngă brutării erau cozi lungi şi nu o dată, aşteptînd cele două sute de grame de pîine, oamenii mureau loviţi de schija unei bombe sau de vreun proiectil. Tramvaiul ajungea pînă aproape de tranşee. Trecu-i într-o zi, dis-de-dimineaţă, pe strada Raphael Salilla. Pompierii dezgropau cadavrele. Mi se întipăriră în minte o fetiţă ce aducea a păpuşă spartă şi o maşină de cusut cu o bucată de postav albastru, care atîrna pe o grindă.

Guvernul se mută la Valencia. La Madrid comitetele diferitelor partide politice duceau discuţii interminabile. Anarhiştii şi troţkiştii („POUM"-iştii) insistau ca „revoluţia să fie adîncită". Prieto cerea instaurarea ordinii şi-l acuza de demagogie pe Caballero, colegul său de partid. Viaţa îşi urma cursul...

Îşi urma cursul pretutindeni. Poeţii publicară o culegere de versuri consacrate războiului. Convocau adunări, discutau dacă e posibilă reînvierea vechii forme de romancero. Făcusem cunoştinţă cu o profesoară de muzică, o persoană în vîrstă, mi-a povestit că are două eleve, care vin să ia lecţii de pian.

Teatrele erau deschise, dar spectacolele nu începeau la zece seara, ca altădată, ci la şase. Se jucau mereu aceleaşi piese „Tu eşti ţigan, eu sînt ţigancă" sau „Noapte la Alhambra". La cinematografe rulau filme cu Charlie Chaplin; în filmul „Seducătorul", Maurice Chevalier executa cunoscutele şansonete. Fetele îşi ştergeau pe furiş ochii, îndurerate de soarta americanei

înşelate, iar voluntarii aplaudau frenetic pe Lolitta Granatos.

În odaia neîncălzită de hotel, în care locuiam, mă vizitau ostaşi spanioli veniţi de pe front şi luptători din brigăzile internaţionale. Uneori aveam cîte o scrumbie trimisă din Odessa sau vreo găină adusă din Valencia. După ce mîncam în tăcere, discutam despre lucruri care aveau prea puţină legătură cu situaţia de pe front. Un student, devenit ostaş, demonstra cu înflăcărare că, deşi lumea întreagă citeşte „Don Quijotte", nimeni în afară de spanioli nu înţelege şi nu poate înţelege această operă. Un sîrb îmi aduse un manuscris gros, erau notate acolo impresii despre felul cum reacţionează diferitele animale la bombardamente. După spusele lui, pisicile se purtau viclean, dar raţional: auzind zgomotul avioanelor, săreau de îndată pe fereastră şi alergau în cîmp, cît mai departe de locuinţa omenească. Cîinii, dimpotrivă, credeau orbeşte în atotputernicia omului, cereau să fie lăsaţi în casă, se băgau sub masă sau sub pat. Însemnările fuseseră făcute în tranşee, în timpul bombardamentelor, lucru de care sîrbul pomenea în treacăt. Omul se interesa de psihologia animalelor şi mă rugă să-i povestesc despre experienţele lui Durov. Un francez, ostaş din batalionul „Comuna din Paris" îmi declamă versurile sale:

Joc de reclame pe cer colorate:
„SOLDURI — Cadavre şi eternitate!"

Sediul comandamentului era în centrul Madridului, în clădirea Ministerului de finanţe, într-un subsol săpat la mare adîncime. Subsolul fusese împărţit în încăperi minuscule, unde oamenii munceau, mîncau şi dormeau. Tot timpul se auzea ţăcănitul maşinilor de scris, militarii intrau şi ieşeau. Într-o odăiţă şedea un bărbat bătrîn, gîrbovit, bolnav şi covîrşit de evenimente, generalul Miaja. Ziarele din lumea întreagă se ocupau de el, iar Miaja mă privea trist şi-mi răspundea: „Da... da". În odăiţă intră comandantul de brigadă Gorev, însoţit de interpreta Emma Lazarevna Wolf, aduse o hartă şi-i vorbi îndelung despre situaţia din cetatea universitară. Miaja îl asculta cu atenţie, privea trist, cu ochii stinşi, harta şi repeta: „Da, da".

Vladimir Efimovici Gorev cobora arareori în subsolul ministerului, tot timpul se afla pe front. Deşi nu împlinise nici patruzeci de ani, avea o mare experienţă militară. Inteligent, calm şi în acelaşi timp o fire pasională, aş îndrăzni să spun poetică, îi fermeca pe toţi; n-ar fi de ajuns să spun că se bucura de încrederea oamenilor, oamenii credeau în steaua lui. O jumătate de an mai tîrziu, spaniolii învăţaseră să lupte, se formaseră cîţiva comandanţi de talent: Modesto, Lister şi alţii mai puţin cunoscuţi. Dar în toamna lui 1936, în afară de şeful statului major, colonelul Rojo, printre cadrele de conducere ale armatei republicane erau puţini oameni energici şi care să posede totodată şi cunoştinţe militare. În zilele lui noiembrie

1936, Gorev a jucat un rol uriaş: el i-a ajutat pe spanioli să-i oprească pe fasciştii în suburbiile Madridului.

Cînd Franco a declanşat ofensiva în nord, Gorev a plecat cu interpreta sa, Emma, în Ţara Bascilor. Franco concentrase acolo forţe importante. Aviaţia germană dădea lovituri masive. Izolaţi de forţele lor principale, încercuiţi, republicanii se apărară patru luni de zile. Veni deznodămîntul. La Jijona, care urma să cadă de pe o zi pe alta, erau douăzeci şi şase de militari sovietici în frunte cu Gorev, dintre care unii răniţi, bolnavi, şi Emma între ei.

În escadrila creată de Malraux încă din primele luni ale războiului, se afla un francez vesel, un aviator excelent: Abel Guidès. În vara lui 1937 el se reîntorsese la Paris. Aflînd că tovarăşii săi sovietici nu pot ieşi din încercuire, Guidès făcu rost de un minuscul avion turistic şi zbură la Jijona. Gorev hotărî să plece ultimul. Guidès efectuă trei zboruri, salvă printre alţii pe Emma; la al patrulea zbor fu lovit de avioanele de vînătoare fasciste. Simpaticul, îndrăzneţul Guidès muri. Şi numai cu puţin timp înainte se însurase... Gorev şi cîţiva tovarăşi rămaşi cu el s-au retras cu partizanii în munţi. Au fost salvaţi apoi de un avion sovietic, ceea ce a însemnat o adevărată minune. Ne-am bucurat cu toţii aflînd că Gorev a scăpat cu viaţă! Dar o jumătate de an mai tîrziu, eroul de la Madrid a fost calomniat, şi de astă dată nici un fel de minune nu l-a mai putut salva. Gorev a murit la Moscova.

În subsol, în afară de Gorev mai locuiau Ratner şi Lvovici, poreclit în Spania Loti. Ratner era un strateg inteligent şi modest. Mi s-a spus că mai tîrziu a fost numit profesor la una din academiile noastre militare. Loti a rămas mult timp în Spania, s-a împrietenit cu spaniolii. Era trist din fire, deşi îi plăcea să glumească, după cum îi plăcea şi poezia. Într-o seară toridă, la Madrid, şedeam uzi leoarcă de sudoare pe un pietroi din faţa unei case dărîmate şi el declama versuri din Lermontov, Blok, Maiakovski. Pe neaşteptate se ridică în picioare şi spuse:

În gloria-i de secoli,
Cu numele-i splendid,
Lumină-i peste Spanii
Un somptuos Madrid.

„Aşa dar, eu trebuie să mă duc la postul de comandă, iar dumneata ştii ce trebuie să faci? Să nu-mi hoinăreşti pe sub proiectile, ci să scrii. Fiecare îşi are meseria sa... Eşti scriitor şi nu scrii..."

L-am întîlnit pe Loti şi în Brigada a 12-a, la generalul Lukacs, şi la „Highlord" şi mai tîrziu în Valencia. Era un om de un rar curaj, dar pe alţii căuta să-i tempereze, spunîndu-le: „Spaniolii nu ştiu ce-i aceea prudenţă. Cînd eşti îndrăgostit asta-i o calitate, dar la război nu merge aşa..." În 1946 am întîlnit în America pe pictorul Fernando Jerassi, care fusese comandant de batalion în Brigada a 12-a, şi pe soţia lui, Stefa. Prima întrebare pe care mi-au

pus-o a fost: „Ce face Loti?“ Am întors capul şi cu greu am putut rosti: „S-a prăpădit“.

În Spania mă gîndeam la un singur lucru, la victorie. Dar bineînţeles mă întîlneam cu compatrioţii mei şi deşi nu ştiam încă ce înseamnă 1937, eram cuprinşi uneori de îngrijorare.

Corespondentul agenţiei TASS, M. S. Ghelfand, un om foarte bolnav, scria telegrame lungi şi făcea spirite. Compusese o piesă foarte amuzantă, pe care o citea într-un cerc restrîns. Eroii ei erau Koltov, Karmen, Makaseev, Ehrenburg şi el însuşi. Oridecîteori ne duceam la el, găseam prilej să rîdem. Într-o zi îl găsii trist, ţinînd în mînă un număr din „Pravda“. În odaie nu mai era nimeni. Pe neaşteptate el îmi spuse: „Să ştii că noi am avut noroc... Uite, o plenară a scriitorilor. Stau şi demască pe duşmanii poporului... Dar hai mai bine să mergem la Carabanchel. E vorba să se arunce în aer o casă... Iar despre discuţia noastră trebuie să uiţi...“ Îl rugai să-mi împrumute şi mie cîteva numere de ziar, de dată mai recentă. La Carabanchel casa n-a mai fost aruncată în aer, geniştii ne jucaseră o festă. În schimb am nimerit sub un bombardament serios. Noaptea am răsfoit ziarele şi mi-am zis în sinea mea că într-adevăr am avut noroc. E mai uşor sub bombe, cel puţin ştii cine ţi-e duşman şi cine e de partea ta...

Într-o bună zi Koltov îmi spuse: „A fost decorat un număr mare de oameni. În ziar n-o să scrie... Vă felicit cu primirea decoraţiei militare, ordinul „Steaua Roşie“. Îl felicitai şi eu

la rîndul meu; apoi felicitai pe Karmen şi pe Makaseev. Mi-amintesc că Mihail Efimovici adăugase: „Se pare că veţi primi şi zece ruble pe lună. Ceea ce n-o să vă scape nici de foame, nici de critică...“

Prima oară în viaţa mea eram decorat, ba chiar cu o decoraţie despre care nu se va scrie în ziar. Nu ascund, eram bucuros. Am plecat de cîteva ori din Madrid pentru a reveni apoi; între timp am văzut prima victorie a republicanilor lîngă Guadalajara. Fasciştii contau pe sprijinul tancurilor ca să străpungă frontul pînă la Madrid. În sectorul Sigüenza ei au concentrat cîteva divizii italiene cu tancuri şi aviaţie. Lupta s-a terminat într-un chip neaşteptat pentru fascişti: după ce au înaintat cîţiva zeci de kilometri, au fost respinşi pe poziţiile iniţiale, pierzînd mulţi oameni şi armament. Italienii erau soldaţi proşti. De altfel şi calculele făcute au dat greş. Fasciştii erau convinşi că unităţile mari de tancuri vor ieşi repede la şes, unde vor putea încercui inamicul. Dar după contraatacul republicanilor, tancurile italiene nimeriră într-o vale îngustă, unde fură bombardate fără cruţare de aviaţia noastră.

Am vizitat de multe ori frontul de la Guadalajara, cu Koltov, cu Hemingway, cu Savici. Am fost la Palacio Ibarra, am văzut ruinele unui vechi conac boieresc, de unde „garibaldiştii“ alungaseră pe fasciştii italieni, am fost la Brihuega, făcută praf de bombardamente. Simţeam o bucurie nespusă să calc pe pămîntul eliberat din mîna fasciştilor, să citesc pe ziduri inscripţii în limba italiană, să văd tunuri părăsite, lăzi

cu grenade, să găsesc amulete, scrisori etc. Discutam cu învingătorii, cu ostașii din unitățile comandate de Lister, de Campesino, cu soldații din Brigada a 12-a, cu generalul Lukacs, cu Fernando, cu bulgarii Petrov și Belov. Discutam și cu prizonieri italieni. În Castilia, primăvara ține puțin. Soldații se încălzeau la soare. Din cînd în cînd cerul se acoperea de nori metalici, porneau ploi torențiale, dar o oră mai tîrziu azurul intens al sudului vestea apropierea verii.

Pentru noi, care timp de un an și jumătate cunoscusem numai înfrîngeri, Guadalajara a însemnat o bucurie nesperată. Îmi ziceam că nu numai iarna rămăsese în urmă, dar și atmosfera de gheață din timpul retragerilor.

Printre prizonierii italieni se găseau mulți amărîți, bucuroși să arunce armele. Am văzut țărani italieni, pașnici și blînzi, așa cum îi știam. Blestemau pe ofițeri, pe duce și războiul. Un cizmar din Palermo mi-a povestit că-și aduce aminte de anul 1920; fusese băiețandru pe atunci, pe străzi se dădeau lupte, iar în camera tatălui său atîrna un portret al lui Lenin. Omul era analfabet dar înțelese de îndată cine îi sînt prieteni și folosindu-se de o ambuscadă trecu de partea garibaldiștilor.

S-au găsit printre italieni și fasciști convinși, nu atît de cruzi ca tovarășii lor de idei germani, în schimb aroganți, încrezători în frazele sonore ale lui Mussolini. Am citit însemnările unui ofițer italian, care notase în jurnalul său cu puțin

timp înainte de Guadalajara: „Toți spaniolii sînt la fel. Le-aș da la toți ulei de ricin, chiar și acestor caraghioși din falangă; ei nu fac decît să mănînce și să bea în sănătatea Spaniei. Singurii care luptăm serios sîntem noi..."

Multe lucruri în armata italiană aduceau a operetă. Mi-amintesc de steagul batalionului „Pene negre", pe care scria: „Nu strălucim, dar pîrjolim". În același stil erau și denumirile altor batalioane: „Lei", „Lupi", „Vulturi", „Neîmblînziții", „Săgeata", „Furtuna", „Uraganul". Batalioanele făceau parte din brigăzi, din divizii. Nave plecau continuu din portul italian Gaeta spre Cadix, ducînd oameni, artilerie, tancuri. Republicanii puseseră mîna pe niște documente ale marelui stat major, între altele era și o telegramă a lui Mussolini către generalul Mancini: „În drum spre Libia, pe bordul vasului «Pola» am primit raportul despre marea bătălie ce se desfășoară lîngă Guadalajara. Urmăresc cu optimism episoadele ei, ferm convins că vitejia și spiritul războinic al legionarilor vor pune capăt rezistenței inamice." Deși eram bine dispus nu împărtășeam optimismul celor care îi și vedeau pe republicani la Zaragoza. Nu mă îngrijora curajul aparent al legionarilor italieni, ci lașitatea englezilor și francezilor din Comitetul de neintervenție. Într-un articol închinat luptei de la Guadalajara scriam: „Nu este cazul să subapreciem pericolul, Italia de abia intră în război".

Înaintarea republicanilor n-a durat mult. Într-o noapte rece, îl vizitai pe comandantul de brigadă M.P. Petrov, care se afla în fruntea unei

unități de tancuri. El îmi oferi un ceai fierbinte. Petrov era un bărbat robust și blajin. Mi se plînse: „Prea puține mașini. Nici camioane n-au găsit că să transporte infanteriștii. De aceea ne-am și împotmolit... Dar n-are a face, pînă la urmă le venim noi de hac". (În august 1941 l-am întîlnit pe generalul Petrov lîngă Briansk. El îmi strigă vesel: „Ții minte Brihuega?" Vremea aceea nu era de loc veselă. Curînd după întîlnirea noastră Petrov fu ucis într-o bătălie și nu apucă să mai vadă înfrîngerea fasciștilor.)

La începutul lui aprilie republicanii hotărîră să atace pe fasciștii care se întăriseră în Casa del Campo. La ora cinci dimineața mă dusei la postul de observație, care se găsea în clădirea palatului. Ferestrele odăii dădeau spre apus. Am văzut ostași ieșind din tranșee și căzînd secerați, am văzut tancuri pornind la atac. Focul pregătitor al artileriei a fost intens, dar mitralierele n-au tăcut nici o clipă și republicanii n-au reușit aproape nicăieri să-i scoată pe fasciști din tranșee.

Seara urma să transmit ziarului o dare de seamă cu privire la rezultatul operațiilor. Nu știam ce anume să comunic și am hotărît să descriu tot ceea ce văzusem oră de oră, fără să vorbesc cîtuși de puțin despre ofensivă, intitulînd articolul „O zi la Casa del Campo". În odaia unde ne aflam era o colivie cu un canar. Fasciștii traseră cîteva proiectile asupra palatului. Cînd tunurile amuțeau pentru o clipă, canarul începea să cînte. Se vede că-l stimula bubuitul lor.

Am amintit în articolul meu și de canar, deși îmi dădeam seama că acest amănunt își are mai curînd locul într-un roman decît într-o corespondență de ziar. Redactorul șterse pasajul cu canarul, ba chiar se și supără. Liuba se afla atunci la Moscova și veni la redacție să vorbească cu mine la telefon. „Ce-i cu canarul ăla?" întrebă ea. Dar eu nu-i puteam spune că în articolul meu canarul cîntă pentru că ofensiva n-a reușit.

Ascultam într-o zi o emisiune radiofonică din Sevilla. Fasciștii spuneau: „În jurul Madridului sînt concentrate mari forțe sovietice al căror număr ajunge pînă la optzeci de mii." Am zîmbit cu amărăciune. Militarii sovietici erau puțini la număr. Cifrele nu le cunosc, dar fusesem și la Alcala, unde erau tanchiștii noștri, și pe două aerodromuri: erau foarte, foarte puțini! Prin diferite unități mai erau cîțiva zeci de consilieri militari. Erau puțini la număr, dar luptau bine și în zilele critice au știut să ridice moralul spaniolilor. Cînd în noiembrie locuitorii Madridului văzură deasupra capetelor lor avioanele de vînătoare sovietice (poreclite „cîrnii"), în ciuda alarmei aeriene rămaseră în stradă să aplaude: li se părea că acum sînt feriți de bombe.

Dintre ofițerii superiori întîlnii aici pe comandantul de divizie G.M. Stern (poreclit în Spania Grigorovici), Ian Berzin (Grișin), comandantul corpului de aviație I.V. Smușkevici (Douglas), tanchistul D. G. Pavlov, P. I. Batov, H. D. Mamsurov (Xanti), G. L. Tumanian și alții. Erau oameni cu firi total deosebite, dar toți iu-

beau Spania cu adevărat. Mulţi dintre ei au pierit în anii arbitrarului, dar cei ce au scăpat cu viaţă îşi amintesc pînă astăzi cu dragoste de tovarăşii lor spanioli. N-am văzut la aceşti oameni, pe care i-am numit, nici trufie, nici măcar iritare, deşi ea s-ar fi putut naşte uşor : militari de carieră, ei s-au trezit faţă în faţă cu dezordinea, cu anarhiştii, cu ofiţeri naivi, care socoteau că avioanele germane pot fi alungate cu ajutorul puştilor.

Am cunoscut aviatori şi tanchişti sovietici. Cu unii dintre ei m-am şi împrietenit. Am înţeles mai bine şi războiul, şi firea oamenilor noştri. Dacă patru ani mai tîrziu am putut scrie pentru „Krasnaia zvezda", şi am putut găsi cuvintele potrivite, de ajutor mi-au fost şi aici ca şi în multe alte împrejurări, lunile petrecute în Spania.

În aprilie sosi la Madrid ducesa de Atholl, membră în parlamentul englez, din partea partidului conservator. Ea a fost instalată în acelaşi hotel în care locuiam Karmen, Savici şi cu mine. În timp ce ducesa vizita oraşul, schija unui proiectil german nimeri drept în camera ei. Ziariştii îi puseră întrebarea dacă nu are intenţia să ridice în parlament problema „neintervenţiei". Ea le răspunse că a făgăduit să nu facă nici un fel de declaraţii politice, dar admiră curajul Madridului şi deplînge victimele nevinovate. Nu era singura, mulţi admirau şi deplîngeau. Iar între timp Hitler şi Mussolini îşi făceau interesul.

Firea spaniolilor mă făcea să nu-mi pierd încrederea în victorie. În timpul unui bombarda-

ment, Petrov şi cu mine îndemnam cu tot dinadinsul o femeie bătrînă să intre în adăpost. Ea refuza, spunînd : „Să vadă ticăloşii că nu ne temem de ei !..."

22

ÎN IANUARIE 1937 am stat la Paris, iar la începutul lui februarie m-am reîntors în Spania. O dată cu mine a venit şi O.G. Savici.

Nu am intenţia să fac în acest capitol un portret al lui Savici ; am mai spus şi altădată că mă opresc mai puţin la oamenii care sînt în viaţă. Vorbind despre mine însumi, ba ridic, ba las să cadă perdeaua confesionalului, sînt liber să aleg. Dar vorbind despre alţii, mă simt încătuşat. Dumnezeu ştie ce se cuvine să spun şi ce e mai indicat să trec sub tăcere. Savici este un bun şi vechi prieten de-al meu. Ciornele cărţilor mele sînt pline de adnotările lui. Savici a depistat în ele destule erori. Deşi în tinereţe fusese actor, pentru mine el nu poate fi despărţit de literatură. Scrie şi traduce, este un cititor pasionat şi cred că nu există scriitor, fie din secolul al XIX-lea fie din epoca sovietică, pe care el să nu-l fi citit. Îi datorez mult. Aici însă mă voi rezuma la un singur lucru : vreau să arăt rolul pe care l-a putut juca Spania în viaţa unui om.

Cu Savici făcusem cunoştinţă de mult, pare-mi-se prin 1922. El e mai tînăr decît mine doar

cu cinci ani, dar pe vremea aceea mi se păruse un adolescent. În 1930 se instală cu tînăra lui soție, Alia, la Paris și ne vedeam aproape în fiecare seară. O dată pe an, speriat, Savici se ducea la consulatul sovietic să-și prelungească pașaportul. Cu Savici și cu soția lui am făcut călătorii în Bretagnia, în Slovacia, în Scandinavia. Savici însoțise prin Paris pe Vsevolod Ivanov, pe poeții noștri, pe actorii teatrului lui Meyerhold : era un om blînd, binevoitor, nu-i plăcea să discute în contradictoriu și toți îl simpatizau. În preajma lui 1930, după ce publicase în prealabil cîteva culegeri de nuvele, scoase un roman — tipărit la Moscova — „Interlocutorul imaginar", un roman bun, care plăcu celor mai diferiți scriitori ca Forș, Tînianov, Pasternak. Dar presa îl făcu praf. Însuși titlul enerva pe critici. Deși la data aceea nimeni nu vorbea încă despre noua interpretare a realismului, totuși nu era admis „să imaginezi". Savici continua să lucreze, dar nu reușea să mai scrie alt roman. Devenea tot mai sumbru. Din cînd în cînd trimitea reportaje la „Komsomolskaia pravda", care nu semănau cîtuși de puțin a discuții cu un interlocutor imaginar. Scria despre diferite mărunțișuri, despre fotbal și despre Barbusse, despre criza mondială și despre seratele dansante ale muncitorilor. Aveam impresia că omul nu-și poate afla nici tema, nici locul în viață. În 1935 soția lui, Alia, plecă la Moscova. Savici trebuia s-o urmeze cît de curînd ; dar în ianuarie 1937 l-am găsit tot la Paris și l-am convins ușor să se ducă să privească măcar cu un ochi Spania : „Ai să poți scrie vreo zece

reportaje pentru *«Komsomolskaia pravda»*", i-am spus eu.

Deși îl cunoșteam bine pe Savici, niciodată nu-l văzusem în fața primejdiei de moarte. În prima seară, la Barcelona, ne-am dus să luăm cina într-un restaurant bun, *Ostelaria del Sol*. Discutam pașnic despre vechea poezie spaniolă cînd, pe neașteptate, răsună un zgomot asurzitor. Lumina se stinse. Cum nu semăna a bombardament, nu mi-am putut da seama dintr-o dată ce se petrece. Cînd colo un crucișător fascist trăgea asupra orașului. Pe Parallela, un anarhist scoase revolverul și trase cîteva focuri în direcția mării, probabil cu gîndul să înnece vasul dușman. Savici și-a păstrat calmul, a glumit. L-am mai văzut în timpul unor bombardamente aprige, cînd m-a uimit din nou stăpînirea lui de sine. Mi-am dat atunci seama că lui nu-i e frică de moarte, ci de neplăcerile vieții cotidiene : de polițiști, vameși, consuli.

L-am prezentat pe Savici lui Vladimir Alexandrovici Antonov-Ovseenko. El a cîștigat de îndată simpatia lui Vladimir Alexandrovici. În timpul conversației, am spus că trebuie să plec pe frontul din Aragon, că mă întorc peste o săptămînă și atunci ne vom duce împreună la Valencia și la Madrid. Vladimir Alexandrovici i se adresă lui Savici : „Iar dumneata vino pe la noi, ori de cîte ori ai chef, fără să mai aștepți invitație..."

Întorcîndu-mă peste vreo zece zile, nu l-am mai găsit pe Savici. Antonov-Ovseenko mi-a povestit că Savici s-a dus la Huesca, iar de acolo

a plecat la Valencia împreună cu noul ambasador Gaikis. Mi-am zis în sinea mea: „Bravo ţie, Sava!" (Aşa-i spuneam întotdeauna lui Savici.)

Ca de obicei trăsesem la hotelul „Victoria", unde locuiau ziariştii străini. Seara am primit un telefon de la Savici: „Vino la mine, locuiesc la «Metropole»". De uimire m-am zăpăcit, totuşi am apucat să-l rog pe Sava să-mi lase un bilet la poartă. La „Metropole" locuiau militarii noştri, acolo era şi ambasada şi nu se intra uşor.

Pe Savici l-am găsit complet dezorientat: „Sînt într-o situaţie stupidă... Eram la masă la Antonov-Ovseenko cînd veni ambasadorul: se întorsese de la Moscova şi pleca la Valencia. Îmi luai inima în dinţi şi-l întrebai dacă în maşina lui nu ar fi un loc şi pentru mine. Îmi oferi chiar locul de alături de el, iar cînd intrarăm în hotelul «Metropole», dădu dispoziţie: «O cameră pentru tovarăşul...» În Spania sovieticii respectau cu sfinţenie regulile conspiraţiei şi niciodată nu te întrebau cine eşti, de unde vii. În felul acesta, bietul Savici deveni tovarăşul misterios pe care ambasadorul îl întîlnise la Antonov-Ovseenko.

La «Metropole», locuia Mirova, corespondenta agenţiei TASS, o femeie înaltă, voinică şi energică. Savici o impresionă prin cultura, prin erudiţia sa. Mirova îi propuse s-o ajute în munca ei. Deşi înspăimîntat de situaţia în care se afla, Savici se învoi. Mirova îl proteja şi totodată îl respecta, spunînd: „Seamănă cu o gravură". Am plecat cu Savici în maşina Mirovei la Albaceta, unde se formau brigăzile internaţionale. La Valencia sosi încă un corespondent al agenţiei TASS, M.S. Gelfand, şi Mirova se folosi de acest prilej ca să se ducă la Madrid. Am plecat toţi trei: Mirova, Savici şi cu mine. Era în martie. Gelfand rămăsese în Valencia, unde se afla şi guvernul.

Spusesem mai înainte că am fost cu Savici la Guadalajara. În aprilie am plecat la Teruel, apoi în Andaluzia, unde se dădeau lupte în jurul localităţii Pozoblanco. Gelfand se îmbolnăvi şi trebui să se reîntoarcă la Moscova. Mirova îi luă locul. Savici rămase la Madrid, la „Palace". Vizita des frontul, se împrietenise cu militarii noştri, cu Loti, cu Hadji, se întîlnea cu spaniolii, descria bătăliile şi bombardamentele. Se bucura cu adevărat de viaţă; locul la care năzuise zadarnic în Parisul paşnic îl găsise în Madridul pe jumătate dărîmat şi înfometat.

Îl mai aşteptau însă noi încercări. În mai, Mirova îl chemă la Valencia. Era neliniştită, nu se ştie de ce; îl anunţă că pleacă pentru cîteva zile la Moscova. Savici urma să rămînă în odaia ei şi să îndeplinească obligaţiile de corespondent al agenţiei TASS.

Mă aflam la Paris cînd pe neaşteptate am primit un telefon de la Savici: „Nu ştiu ce se întîmplă cu Mirova, dar nu se mai întoarce. N-ai putea s-o rogi pe Irina să afle ce-i cu ea, cînd are de gînd să vină?" I-am telefonat Irinei şi am întrebat-o ce se întîmplă cu Mirova. Irina mi-a răspuns că la Moscova vremea este excepţională. „Dar ce-i cu Mirova?" N-am primit nici un răspuns.

Am revenit curînd la Valencia şi m-am dus la Savici. Şedea amărît în odaie, înconjurat de rochii, creme, parfumuri. „Ce se întîmplă cu Mirova ?" mă întrebă el. Ştiam că Mirova este soţia unui om cu muncă de răspundere, care avea misiunea de a trimite consilieri militari în Spania, că e o femeie serioasă, ştiam de asemenea că Irina nu-i omul care să discute despre starea vremii cînd eu o întrebam despre Mirova. Presupunerile mele erau sumbre, dar la data aceea nu aveam încă idee de ce înseamnă anul 1937.

A urmat apoi ofensiva de la Huesca, congresul scriitorilor, luptele pentru Brunete. Mă vedeam rar cu Savici. În noiembrie îl găsii la Barcelona, unde se mutase guvernul ; scria telegrame sau şedea lîngă telefon, aşteptînd să-l cheme Moscova. În decembrie ne-am luat rămas bun, eu plecam la Moscova.

E foarte uşor şi în acelaşi timp foarte greu să fii corespondentul agenţiei TASS. O jumătate de an mai tîrziu l-am plasat pe Savici la „Izvestia", şi, astfel, a apărut un nou corespondent, cu nume spaniol, José Garcia. Savici ştia să descrie oamenii, să-şi exprime emoţiile, să dea frîu liber imaginaţiei sale, să evoce din cînd în cînd literatura scumpă inimii sale şi, toate acestea, sub semnătura lui José Garcia. Dar corespondentul agenţiei TASS era dator să descrie situaţia politică şi militară, frămîntările dinăuntrul coaliţiei antifasciste, acţiunile anarhiştilor şi ale „POUM"-iştilor (troţkişti spanioli), într-un cuvînt să informeze. Înainte de a ajunge în Spania, Savici se ocupase mult mai mult de poezie decît de politică ; de noua sa îndatorire se apucase cu cea mai pură inocenţă. După plecarea lui Koltov, a lui Karmen, a mea, rămăsese singurul corespondent sovietic în Spania. Comuniştii spanioli veneau la el să stea de vorbă, de la om la om, să se sfătuiască. Stăpînea la perfecţie spaniola, şi ambasadorul Marcenko îi dădea misiuni de felul acesta : „Discută cu noul ministru de interne, e un socialist, caută să vezi în ce ape se scaldă, dumitale ţi-e mai uşor decît mie, dumneata eşti ziarist..." Nu e de mirare că Savici privea multe lucruri cu ochii comuniştilor spanioli sau ai funcţionarilor de la ambasadă.

Dar în afară de politică mai există sufletul poporului, suferinţa, bărbăţia lui şi acel dispreţ autentic faţă de moarte, care-i distingea totdeauna pe spanioli. Savici nu stătuse de vorbă numai cu oamenii politici, dar şi cu ostaşi şi poeţi, cu ţărani şi şoferi. Găsise aici ceea ce căutase cîndva la interlocutorul său imaginar. Ar fi prea puţin să spun că a îndrăgit Spania — toţi sovieticii care au fost în Spania au îndrăgit-o, Spania s-a dovedit a fi din aceeaşi familie spirituală cu Savici.

Nu vreau să amestec anii şi evenimentele — în capitolele ce vor urma voi povesti întîmplările mele cu Savici în 1938—1939 — acum aş vrea doar să amintesc cum a evoluat soarta lui mai tîrziu, după reîntoarcerea din Spania. A început să traducă din poeţii spanioli, de la bătrînul Jorge Manrique pînă la Machado, Jimenes şi Raphael Alberti, a tradus şi din poeţii Americii

Latine — Gabriela Mistral, Pablo Neruda, Guillén. Locul în viaţă pe care şi l-a aflat la Madrid în primăvara lui 1937 a rămas pentru el un teren ferm, alături de limba spaniolă, de înclinarea spre poezie, care s-a accentuat în anii petrecuţi în Spania.

23

MARTIE 1937, Madrid. Locuiam la fostul hotel „Palace", transformat în spital militar. Se auzeau vaietele răniţilor, mirosea a formol. Clădirea nu era încălzită. Mîncarea pe sponci ; ca şi în 1920, la Moscova, adormeam visînd o bucată de carne.

Într-o seară am hotărît să mă duc la „Highlord" unde locuiau consilierii noştri, să-l caut pe Koltov. Acolo te puteai încălzi şi mînca pe săturate.

Ca de obicei, în odăile ocupate de Koltov erau mulţi oameni, cunoscuţi şi necunoscuţi. Se vede că „Highlord" nu mă atrăgea numai pe mine. De cum intrai zării pe masă o şuncă mare şi nişte sticle. Mihail Efimovici mormăi : „E Hemingway aici..." Mă zăpăcii şi uitai pe loc de şuncă.

Fiecare om îşi are scriitorul lui preferat şi e tot atît de greu să explici de ce iubeşti pe cutare scriitor şi nu pe altul, pe cît de greu e să explici de ce iubeşti cutare femeie. Dintre toţi contemporanii mei îl iubeam cel mai mult pe Hemingway.

În 1931, pe cînd mă aflam în Spania, Toller îmi dădu cartea unui scriitor necunoscut, intitulată „Soarele răsare", spunîndu-mi : „Aici se pare că e vorba de Spania, despre luptele cu tauri, poate că are să te ajute să te lămureşti în privinţa acestei ţări..." După ce o citii, îmi procurai şi „Adio, arme !" Hemingway m-a ajutat într-adevăr să mă lămuresc, dar nu în ce priveşte luptele cu tauri, ci în ce priveşte viaţa.

Iată de ce m-am simţit intimidat, cînd am văzut un bărbat înalt, cu privirea posomorîtă, care şedea la masă şi bea whisky. M-am apucat să-i fac o declaraţie de dragoste, dar se vede că o făceam cu atîta stîngăcie, că Hemingway se întuneca din ce în ce mai mult la chip. Mai desfăcurăm o sticlă de whisky. Sticlele le adusese el, dealtfel bea mai mult decît toţi ceilalţi.

L-am întrebat ce face la Madrid. Mi-a răspuns că a venit în calitate de corespondent al unei agenţii de presă. Hemingway mi se adresa în spaniolă, eu îi vorbeam în franceză : „Trebuie să transmiteţi prin telegraf numai reportaje sau daţi şi ştiri ?" l-am întrebat. Hemingway a sărit în sus, a apucat sticla şi a vrut s-o arunce în mine : „Am înţeles de îndată că-ţi baţi joc de mine !" a strigat el. În limba franceză ştirile se cheamă *nouvelles*, iar în limba spaniolă *novelas* înseamnă romane. Cineva îi smulse sticla, încurcătura se lămuri, şi amîndoi rîserăm cu poftă. Hemingway îmi explică de ce se supărase : criticii îl atacă mereu pentru „stilul telegrafic" al

romanelor sale. Am rîs și eu: „Și pe mine mă înjură pentru «fraze sacadate»“. El a adăugat: „Un singur lucru nu e bine, că nu-ți place whisky. Vinul se bea așa, de plăcere, pe cînd whisky e un carburant...“

Pe vremea aceea, mulți se întrebau mirați: ce face Hemingway la Madrid? Era incontestabil legat de Spania. Bineînțeles una fascismul. Luase atitudine fățiș împotriva agresiunii încă înainte de a izbucni războiul în Spania, după ce italienii atacaseră Etiopia. Dar de ce rămăsese la Madrid? La început lucrase cu Ivens la un film și trimisese din cînd în cînd în America reportaje. Locuia pe Gran Via la hotelul „Florida“, nu departe de centrala telefoanelor, care se aflase continuu sub tirul artileriei fasciste. Hotelul fusese ciuruit de o bombă incendiară care îl nimerise în plin. În afară de Hemingway nimeni nu mai locuia acolo. Își făcea cafea la o spirtieră cu pastile de spirt, mînca portocale, bea whisky și scria o piesă de dragoste. Avea o căsuță în adevărata Floridă, unde s-ar fi putut îndeletnici cu pescuitul atît de drag lui, ar fi putut mînca biftecuri și și-ar fi scris în liniște piesa. La Madrid era totdeauna flămînd, dar asta nu-l deranja. Îl chemau tot timpul să se întoarcă în America, dar el punea de o parte telegramele și bombănea supărat: „Și aici mă simt bine...“ Nu se putea despărți de aerul Madridului. Scriitorul se simțea atras de primejdii, de moarte, de eroism. Iar omul declara deschis: „Trebuie să le venim de hac fasciștilor“. În Spania găsise un

popor care nu se predă și aceasta îl făcu să se simtă mai tînăr, mai plin de viață.

La „Highlord“ Hemingway se întîlnea cu militarii noștri. Îi plăcea Hadji, om de mare curaj, care fusese de cîteva ori în spatele frontului inamic (era originar din Caucaz și putea trece ușor drept spaniol). Multe lucruri povestite în romanul „Pentru cine bat clopotele“, despre acțiunile partizanilor Hemingway le aflase de la Hadji. (Bine că măcar Hadji a rămas în viață. M-am bucurat întîlnindu-l recent.)

Am fost cu Hemingway la Guadalajara. Se pricepea în chestiuni militare și s-a descurcat ușor în operația respectivă. Mi-amintesc că privise îndelung cum se scoteau dintr-un adăpost grenadele italiene, de culoare roșie, semănînd cu niște căpșuni mari, apoi rîse: „Au lăsat totul... Îi recunosc“.

În timpul primului război mondial, Hemingway luptase voluntar pe frontul italo-austriac. Fusese grav rănit de niște schije de proiectil. După ce cunoscu războiul, începu să-l urască. Îl plăceau soldații italieni pentru că aruncau ușor puștile. Fred Henry, eroul romanului său „Adio, arme!“, nu putea decît să-i aprobe. Războiul era crud și absurd: depășind faza de adolescență, civilizația tehnicizată înghițea zilnic zeci de mii de oameni. Hemingway era alături de Fred. El (nu Ernest Hemingway, ci Fred Henry) se îndrăgostise de englezoaica Katherine. Și aici, ca și în alte romane ale lui Hemingway, dragostea este o împletire miraculoasă a senzualității cu castitatea. Fred își luă rămas bun de la arme: „Hotărîsem

să dau uitării războiul, încheiasem pace separată".

Dar la Guadalajara, la Jarame, în Cetatea universitară Hemingway privea cu drag mitralierele brigăzilor internaționale. Vechii romani spuneau : „Vremurile se schimbă și noi cu ele". La una din primele noastre întîlniri cu Hemingway îmi spuse : „Nu mă prea descurc în probleme politice și de altfel nici nu iubesc politica. Dar știu bine ce înseamnă fascismul. Oamenii de aici luptă pentru o cauză dreaptă".

Hemingway vizita adesea postul de comandă al Brigăzii a 12-a, comandată de generalul Lukacs, scriitorul maghiar Maté Zalka. În anii primului război mondial, cei doi se aflaseră față în față, în tranșeele a două armate inamice. Sub zidurile Madridului discutau ca doi prieteni. „Războiul este o ticăloșie" mărturisea oftînd Maté Zalka, care de obicei era atît de vesel. „Și încă ce ticăloșie !" îi răspundea Hemingway, pentru ca o clipă după aceea să spună : „Iar acum, tovarășe general, arătați-mi unde este dislocată artileria fascistă..." Rămîneau amîndoi aplecați îndelung peste harta împestrițată de creioane colorate.

(Am păstrat din întîmplare o mică fotografie de amator făcută lîngă Palacio Ibarra : Hemingway, Evans, Regler și cu mine. Hemingway e încă tînăr, slab, un zîmbet ușor îl flutură pe buze.)

Hemingway mi-a spus într-o zi : „Formele, desigur, se schimbă. Dar în ce privește temele... Despre ce au scris și scriu toți scriitorii lumii ? Am putea socoti pe degete : despre dragoste, moarte, muncă, luptă. Toate celelalte teme se încadrează în acestea. Bineînțeles, războiul. Chiar și marea..."

Altă dată ședeam într-o cafenea pe Puerta del Sol și discutam literatură. Printr-o minune cafeneaua rămăsese nevătămată, între două case dărîmate. Se servea numai suc de portocale cu apă de la gheață. Era o zi mai curînd rece ; Hemingway scoase din buzunarul de la spate al pantalonilor un bidonaș și ne turnă whisky. „Am impresia, spuse el, că niciodată un scriitor nu va putea descrie totul. Există, așadar, două soluții : sau să descrii în fugă toate zilele, toate gîndurile, toate sentimentele sau să încerci să redai generalul prin particular, printr-o singură întîlnire, într-o singură discuție scurtă. Eu scriu numai amănunte, dar caut să vorbesc despre amănunte în chip amănunțit". I-am mărturisit că în toate scrierile sale ceea ce mă uimește cel mai mult este dialogul. Nu înțeleg cum este făcut. Hemingway rîse : „Un critic american afirmă cu toată seriozitatea că dialogul meu este scurt pentru că traduc frazele din spaniolă în engleză".

Pînă astăzi dialogul lui Hemingway a rămas pentru mine un mister. Bineînțeles, cînd citesc un roman sau o nuvelă care mă pasionează, nu mă gîndesc la procedee. Citesc ca orice cititor. Mai tîrziu intervine scriitorul care, fără să vrea, începe să se gîndească la lucrurile legate de îndeletnicirea lui. Cînd urmăresc conștient un procedeu pot spune dacă o carte este scrisă prost, mediocru, bine, sau foarte bine, ea poate să-mi

placă, dar nu mă emoţionează. În cărţile lui Hemingway dialogul rămîne însă pentru mine o enigmă. Poate că asta e adevărata artă : să nu-ţi poţi da seama de unde provine vigoarea. De ce oare de o jumătate de veac repet în sinea mea aceste versuri ale lui Block :

Te-am implorat şi n-ai întors privirea
Am plîns, dar tu nu te-ai înduplecat.

Nu există aici nici o idee nouă, care să te facă să meditezi asupra ei, nici cuvinte neobişnuite. La fel e şi cu dialogul lui Hemingway : e simplu şi enigmatic.

L.I. Brik a propus cîndva musafirilor săi să le înregistreze vocea la magnetofon. Ascultînd apoi conversaţia noastră, ne simţirăm cu toţii stînjeniţi. Vorbeam în fraze lungi, ca din carte. Eroii lui Hemingway vorbesc altfel, scurt, parcă în treacăt, şi totuşi fiecare cuvînt dezvăluie starea sufletească a omului. Cînd îi citim romanele sau nuvelele avem impresia că oamenii vorbesc într-adevăr aşa, dar în realitate el nu copiază fraze auzite, nici nu dă însemnări stenografice, este o esenţă de dialog creată de autor. De aceea îl pot înţelege pe criticul american care îşi închipuia că spaniolii vorbesc în maniera lui Hemingway. Hemingway nu traduce dialogul dintr-o limbă în alta, el îl traduce din limba realităţii în limba artei.

Omul care l-ar fi întîlnit din întîmplare pe Hemingway l-ar fi luat drept un reprezentant al boemei romantice sau un diletant tipic : bea, se comporta ca un excentric, hoinărea prin lume, pescuia în ocean, vîna în Africa, cunoştea în

amănunt luptele cu tauri, nu se ştie cînd scria. Dar de fapt Hemingway era foarte muncitor ; oricît de puţin prielnice erau pentru munca literară dărîmăturile „Floridei", el lucra zilnic. Spunea că trebuie să munceşti cu perseverenţă, să nu te dai bătut. Dacă pagina pe care ai scris-o este mediocră, să te opreşti, s-o rescrii, a cincea oară, a zecea oară...

Multe am învăţat de la Hemingway. Am impresia că pînă la el scriitorii povesteau despre oameni, povesteau uneori în chip strălucit, pe cînd Hemingway nu povesteşte niciodată, el ni-i arată pe eroii săi. De aci, poate, explicaţia acelei înrîuriri pe care a exercitat-o asupra scriitorilor din cele mai diferite ţări. Bineînţeles nu toţi l-au iubit, dar aproape toţi au învăţat de la el.

Era cu opt ani mai tînăr ca mine, de aceea m-am mirat cînd mi-a povestit cum trăise la Paris după 1920, exact ca şi mine cu opt ani înainte. Şezuse cu o ceaşcă de cafea la „Select" — era alături de „Rotonde" — şi visase să mănînce un corn în plus. Lucrul m-a mirat, aveam impresia că în 1922 vremurile eroice ale Montparnasse-ului rămăseseră în urmă, şi la „Select" vin turişti americani cu dare de mînă. Cînd colo la „Select" şezuse Hemingway flămînd, scrisese versuri şi meditase la primul său roman.

Depănînd amintiri din vremuri trecute, ne-am descoperit prieteni comuni : poetul Blaise Cendrars, pictorul Pascin. Amîndoi semănau într-o anumită măsură cu Hemingway, poate prin viaţa lor peste măsură de furtunoasă, poate prin atenţia deosebită acordată iubirii, primejdiilor, morţii.

Hemingway era un om vesel, puternic ancorat în viață. Putea povesti ore în șir despre cine știe ce pește rar, uriaș, care trece prin apropierea țărmurilor Floridei, putea vorbi despre luptele de tauri, despre diferitele sale aventuri sentimentale. O dată, pe cînd povestea despre pescuit, se întrerupse pe neașteptate și-mi spuse : „Și totuși în viață există un sens... Mă gîndesc în momentul de față la demnitatea umană. Alaltăieri lîngă Cetatea universitară a fost ucis un american. Venise de vreo două ori pe la mine. Un student... Discutasem cîte în lună și în stele : despre poezie, despre crenvurști calzi. Voiam să-ți fac și ție cunoștință cu el. Băiatul ăsta a spus o dată foarte bine : «O ticăloșie mai mare decît războiul nu ți-ai putea imagina. Doar aici am înțeles pentru ce m-am născut : trebuie să-i izgonim din fața Madridului ! E un adevăr tot atît de absolut ca și doi ori doi fac patru».“ Și după o clipă de tăcere Hemingway adăugă : „Uite cum se întîmplă în viață, vrei să-ți iei rămas bun de la arme, și nu reușești...“

În anii aceia scrisese : „În față ne mai așteaptă cincizeci de ani de războaie nedeclarate și eu am semnat contract pe tot acest termen. Nu-mi mai amintesc cînd anume, dar l-am semnat“. O spune unul din eroii lui Hemingway, dar aceste cuvinte le-a repetat nu o dată și autorul.

Mi s-a întipărit în minte și o altă discuție Hemingway mi-a spus odată că, după părerea lui, criticii ori sînt niște proști, ori fac pe proștii : „Citindu-i am aflat că toți eroii mei sînt niște neurastenici. Dar că viața e ticăloasă, de asta ei nu țin seama. Cînd omul o duce prost asta se cheamă la ei «neurastenie». Taurul este și el neurastenic, cît timp se află în arenă, dar pe pajiște e un flăcău sănătos. Asta e...“

La sfîrșitul lui 1937 mă întorceam din Teruel la Barcelona. În timp ce pe malul mării portocalii erau în floare, la Teruel, în munți, suferea̦m de frig, răcisem, strănutam într-una. Am ajuns la Barcelona înfrigurat, obosit și am adormit tun. M-am trezit simțind că mă zgîlțîia cineva. L-am zărit lîngă pat pe Hemingway... „Ei, o să cadă Teruelul ? întrebă el. Plec acolo cu Kapa“. În ușă stătea prietenul meu, fotograful Kapa. (S-a prăpădit în timpul războiului din Indochina.) „Nu știu, i-am răspuns. De început, au început-o bine... Dar se spune că fasciștii aduc rezerve“. Între timp m-am trezit de-a binelea și l-am privit îngrozit pe Hemingway. Era îmbrăcat ca de vară. „Ai înnebunit, acolo e un ger cumplit !“ El rîse : „Carburantul e cu mine“ și începu să scoată de prin buzunare bidonașe cu whisky. Era bine dispus, zîmbea : „Bineînțeles, nu e ușor... Și totuși le vor veni de hac...“ Îi dădui numele comandanților spanioli și-l sfătuii să-l caute pe Grigorovici : „Are să te ajute“. Ne despărțirăm în maniera spaniolă, bătîndu-ne pe spate. Hemingway a păstrat fotografia: eu stau întins pe pat, iar el aplecat deasupra mea. Fotografia a fost publicată într-o carte scrisă de un american, care-i povestește viața.

Cînd ne-am reîntors în Spania, în iulie 1938, Hemingway nu mai era acolo. În amintirea mea el a rămas tînăr și slab. Nu l-am mai recunoscut

cînd am văzut, peste zece ani, fotografia unui bunic gras, cu o barbă mare, albă.

L-am reîntîlnit la sfîrşitul lui iulie 1941. În fiecare noapte, la Moscova erau alarme aeriene. Trebuia să coborîm în adăpost. Simţeam nevoia să dorm măcar o noapte liniştit şi am hotărît să plec împreună cu Lapin la Peredelkino, la vila lui Vişnevski, unde nu locuia nimeni. Am luat cu mine un manuscris, era traducerea romanului lui Hemingway „Pentru cine bat clopotele“, care-mi fusese încredinţată de editură. În noaptea aceea, nici Boris Matveevici Lapin, nici eu n-am reuşit să adormim. Am citit tot timpul, trecîndu-ne unul altuia paginile. A doua zi dimineaţă Lapin a plecat la Kiev, de unde, de altfel, nu s-a mai întors. Tunurile antifasciste trăgeau mereu, iar noi citeam, citeam într-una. Era un roman despre Spania, despre război, şi cînd l-am terminat am zîmbit amîndoi în tăcere.

Cartea lui Hemingway e foarte tristă, totuşi plină de încredere în om ; ea descrie o dragoste condamnată, dar nobilă, eroismul unui grup de partizani ajunşi în spatele poziţiilor inamicului ; între aceştia se află şi un voluntar american, Robert Jordan. Ultimele pagini ale cărţii sînt un omagiu adus vieţii, bărbăţiei, eroismului. Robert Jordan zace în drum cu piciorul zdrobit. Şi-a trimis tovarăşii. E singur. Are o puşcă-mitralieră. Se poate sinucide, dar înainte de a muri vrea să mai împuşte cîţiva fascişti. În această scenă Hemingway recurge la monologul interior. Citez un scurt fragment :

„...Ne mergea treaba grozav de bine cînd ne-a lovit nenorocirea asta, gîndi Robert Jordan. Dar a fost un mare noroc că n-a venit cînd mă aflam sub pod... Dar mai tîrziu toate au să fie mult mai bine organizate. Ar trebui să avem aparate portabile de radio-transmisie pe unde scurte. *Da, multe ar mai trebui să avem.* Ar fi trebuit să am şi un picior de rezervă... Ascultă, m-aş putea vedea silit s-o fac, fiindcă, de-oi leşina sau de-aş suferi ceva asemănător, n-o să mai fiu bun de nimic, iar dacă m-ar aduce din nou în simţiri, mi-ar pune fel de fel de întrebări şi cine ştie ce mi-ar face, şi asta n-ar fi de loc bine... Nu eşti bun să rezişti la asemenea încercări, Jordan, îşi spuse. Nu prea eşti bun la astfel de treburi. Şi parcă cine e bun ? Nu ştiu, şi de fapt nici nu mă prea interesează în clipa de faţă. Dar tu nu eşti. Ăsta-i adevărul. Nu eşti bun de loc. Da, da, nu eşti bun de loc, absolut de loc. Şi oare cred că ar fi bine s-o fac chiar acum ? Tu nu crezi ? *Nu, nu e bine.* Fiindcă mai poţi încă să faci ceva. Atîta vreme cît ştii despre ce e vorba, trebuie s-o faci. Atîta vreme cît îţi aduci aminte despre ce e vorba, trebuie să aştepţi. *Haide. Să vină. Să vină odată ! Să vină !* Gîndeşte-te că ceilalţi se află departe. Gîndeşte-te cum străbat o pădure. Gîndeşte-te cum trec peste un curs de apă. Gîndeşte-te cum trec ei peste cîmpiile cu iarbă. Gîndeşte-te la ei cum urcă o coastă. Gîndeşte-te că au să fie teferi la noapte... Dar nu mai pot aştepta, spuse Robert Jordan. Dacă mai aştept, am să leşin... Iar dacă aştepţi şi îi mai poţi ţine pe loc barem puţină vreme, sau omori măcar ofiţe-

rul care-i comandă, atunci e cu totul altceva..." Dialogul interior se încheie: „De data asta norocul îl sluji cu credință pe Robert Jordan, pentru că văzu, chiar în clipa aceea, cavaleria ieșind din pădure și traversînd șoseaua..."

Titlul romanului a fost împrumutat din versurile unui poet englez din secolul al XVIII-lea, John Donne, și așezat drept epigraf: „Nici un om pe lume nu-i doar un *ostrov,* stingher și de sine stătător; fiece om este o bucată din *continent,* o părticică din *întregul* cel de căpetenie; dacă *marea* îi smulge cu valurile un *bulgăre,* Europa e împuținată, așa cum ar fi orice *limbă de pămînt,* sau *moșia ta* ori *a prietenilor tăi: moartea* oricărui om mă vatămă *pe mine,* fiindcă mă aflu cuprins în *omenire.* Și de aceea niciodată să nu faci întrebare pentru cine bat *clopotele;* pentru *tine* bat."

Aceste cuvinte pot fi luate drept epigraf la întreaga operă a lui Hemingway. Timpurile s-au schimbat, s-a schimbat și scriitorul, dar el a păstrat totdeauna neștirbită legătura aceea cu întreaga omenire, pe care noi o numim adesea cu un termen livresc „umanism".

După moartea lui Hemingway am citit un articol publicat într-un ziar american. Criticul afirmă că războiul civil din Spania a fost un episod întîmplător în viața scriitorului, un intermezzo între luptele de tauri și vînătoarea de rinoceri. Este inexact! Hemingway n-a rămas cu totul întîmplător în Madridul asediat. Nu întîmplător, în timpul celui de-al doilea război mondial, fiind corespondent de război, în loc

să-și petreacă timpul pe la comandamente, a preferat să fie în mijlocul maquis-urilor; nu întîmplător a salutat victoria partizanilor lui Fidel Castro. Hemingway și-a avut linia lui proprie în viață.

În august 1942, într-o epocă foarte grea, notasem aceste cuvinte: „Aș dori să-l întîlnesc pe Hemingway după o uriașă, pan-europeană Guadalajara a fascismului. Avem datoria să apărăm viața, aceasta este menirea generației noastre nefericite. Dar dacă nici eu, nici mulți dintre noi nu vom apuca să vedem cu ochii noștri triumful vieții, cine nu-și va aminti în ceasul din urmă de americanul cu piciorul sfîrtecat zăcînd pe un drum din Castilia, o mitralieră mică și o inimă mare".

Mulți au criticat romanul „Pentru cine bat clopotele". Dar una e „Bătrînul și marea", alta tinerețea și războiul întru apărarea demnității umane. L-au criticat oameni diferiți și în chip diferit: pe unii i-a indignat faptul că Hemingway justifică războiul și atras de lucruri trecătoare uită de artă. Altora nu le plăcea descrierea unor episoade din timpul războiului civil; erau unii care nu se împăcau cu paginile consacrate lui André Marty. (E de ajuns ca un scriitor să spună ceva fie cu cincizeci de ani, fie măcar cu o zi înainte ca lucrul respectiv să devină un adevăr unanim cunoscut, că toți sar împotriva lui. Dar scriitorii ar fi niște trîntori patentați dacă n-ar face decît să copieze cu sîrguință axiomele.)

Cînd am vizitat în 1946 Statele Unite, am primit o scrisoare de la Hemingway. Mă invita să

vin la el în Cuba, îşi amintea cu drag de Spania. N-am reuşit să ajung în Cuba. Cu puţin timp înaintea morţii sale Hemingway mi-a transmis salutări. Îşi exprima speranţa că ne vom revedea curînd. Şi eu speram acelaşi lucru...

Şi iată în ziar o scurtă telegramă... De cîte ori nu s-a anunţat ştirea morţii lui Hemingway ! Şi în 1944, şi zece ani mai tîrziu, cînd deasupra Ugandei a căzut avionul cu care zbura. De fiecare dată urmau dezminţiri. Dar de data aceasta n-a mai urmat nici o dezminţire... Hemingway nu-mi spusese niciodată că tatăl său — un medic — a sfîrşit prin a se sinucide. Am aflat-o de la nişte prieteni comuni. Eroul romanului „Pentru cine bat clopotele" spune în ultima clipă : „Nu vreau să fac ceea ce a făcut tatăl meu. Am s-o fac numai dacă va fi nevoie, dar e mai bine să nu fie. Sînt împotriva acestui lucru, nu trebuie să mă gîndesc la el". Hemingway a rezolvat problema altfel decît Robert Jordan. Moartea a intrat dintr-o dată în viaţa lui şi fără a forţa lucrurile putem spune că a murit aşa cum a trăit.

Iar eu, privind în urmă drumul meu de viaţă, îmi dau seama că dintre toţi scriitorii cu care am avut fericirea să mă întîlnesc, doi m-au ajutat nu numai să mă eliberez de sentimentalism, de pologhii fără sfîrşit şi perspective trunchiate, dar m-au învăţat pur şi simplu să respir, să muncesc, să rezist : aceştia sînt Babel şi Hemingway. Un om ajuns la vîrsta mea poate face asemenea mărturisiri...

24

ÎNDATORIRILE de corespondent de război şi poate şi firea mea neastîmpărată mă făceau să trăiesc tot timpul ca un nomad. Unul din şoferi, un băiat tînăr, Augusto, de frică să nu adoarmă noaptea la volan m-a rugat : „Povesteşte-mi cum sînt drumurile în China". I-am răspuns că n-am fost în viaţa mea în China, dar el zîmbi sceptic : „Tare m-aş mira ! Mă uit la dumneata şi văd că nu poţi dormi două nopţi la rînd în aceeaşi odaie..."

Am răsfoit colecţia ziarului „Izvestia" din aprilie 1937. În ziua de 7 aprilie eram lîngă Morata de Tajuna, unde se dădeau luptele pentru şoseaua nr. 7. În ziua de 9, descrisesem atacul de la Casa del Campo. În ziua de 11 informam despre bombardarea oraşului Sagunt. În ziua de 17 scriam din Valencia, relatînd conţinutul unor documente găsite asupra unui aviator german. În ziua de 21 transmiteam de la Teruel ştiri despre o nouă ofensivă. În ziua de 26 aprilie hoinărisem prin oraşul Pozoblanco, pe Frontul de sud.

În afară de munca de ziarist mai aveam şi alte îndeletniciri. La secretariatul cu propaganda mi se povesti că Franco întreprinde mobilizarea tineretului de la ţară. Trebuia să-i lămurim pe aceşti oameni de ce luptă republicanii împotriva fasciştilor. Dar soldaţii nu se atingeau de manifeste, se temeau de ele.

Spaniolii fumează rareori ţigări de fabrică, le preferă pe cele răsucite de mîna lor. Spania repu-

blicană nu avea tutun. Fasciştii aveau tutun, în schimb nu aveau foiţă, care se fabrica în Levant şi se vindea sub formă de carneţele. Am propus să tipărim textul care ne interesa pe fiecare a zecea foiţă, iar carneţelele, purtînd emblema unei firme vechi şi serioase, să fie aruncate în tranşeele inamicului. Lucrul s-a dovedit a fi destul de complicat. A trebuit să mă duc eu însumi la fabrică să-i conving pe cei de acolo să ne execute comanda.

Mai tîrziu am văzut transfugi de la inamic prezentînd drept „permis“ — foiţa de hîrtie pentru ţigări. Fiecare era dornic să fumeze, şi deşi ofiţerii fascişti căutau să-i convingă pe soldaţi că hîrtia ar fi otrăvită, aceştia culegeau bucuros carneţelele.

Într-o zi, pe cînd mă aflam la hotelul „Victoria“ din Valencia, unde trăgeam în mod obişnuit, se apropie de mine un elveţian, reprezentantul Crucii Roşii. El îmi povesti că într-o închisoare fascistă sînt deţinuţi aviatori sovietici ce fuseseră luaţi prizonieri. Fasciştii sînt dispuşi să-i schimbe pentru ofiţeri germani căzuţi în captivitate. Îmi prezentă şi o listă. Mi-am dat de îndată seama că nici unul dintre aviatori nu-şi declarase adevăratul nume, ci spusese porecla inventată pentru Spania (nu ştiu de ce, în multe cazuri s-a recurs la nume patronimice : Ivanovici, Mihailovici, Petrovici, astfel că numele de familie căpătau rezonanţă sîrbească). Transmisei pe loc lista lui G.M. Stern.

Un an mai tîrziu mă aflam împreună cu un funcţionar de la ambasada sovietică pe podul care unea oraşul francez de frontieră Hendaye cu localitatea spaniolă Irun, care fusese cucerită de fascişti încă la începutul războiului. Schimbul avu loc pe pod. Aviatorii noştri arătau îngrozitor, chinuiţi, înfometaţi, îmbrăcaţi în zdrenţe. În primul rînd le-am dat de mîncare. Era seară, magazinele erau de mult închise, dar trebuia să-i şi îmbrăcăm. Nişte tovarăşi m-au dus la patronul unui magazin de confecţii, care trecea drept „simpatizant“. I s-a explicat cum stă treaba. O oră mai tîrziu aviatorii puteau fi luaţi drept nişte străini care se întorceau din vilegiatură. Oamenii îşi păstraseră calmul, povesteau liniştit cele suferite. Numai cînd au intrat în vagonul de dormit şi au văzut paturile de o albeaţă strălucitoare, unul dintre ei nu a rezistat şi în ochi i-au apărut lacrimi. De curînd generalul Zaharov, pe care-l întîlnisem şi în Spania şi mai tîrziu pe Frontul Bielorus (comanda unitatea de aviaţie din care făcea parte şi regimentul francez „Normandie-Nemen“), mi-a povestit că unii dintre aviatori mai trăiesc încă ; le ştia chiar adresa. M-am bucurat că întîmplător am trecut şi eu prin viaţa lor.

Nu respect succesiunea cronologică a evenimentelor. În mintea mea se îngrămădesc oraşe şi date. De altfel nici nu încerc să scriu o istorie a războiului din Spania. Vreau numai să povestesc cum am trăit şi ce am văzut în Spania, în primăvara anului 1937.

Fiecare oraş îşi avea viaţa sa aparte. La Madrid era front. Valencia devenise pe neaşteptate capitală, o capitală artificială şi neverosimilă.

Iar Barcelona, cu aerul ei nepăsător şi totodată tragic, rămînea aceeaşi — un oraş mare, cu burghezie, cu anarhişti, cu tradiţiile baricadelor şi ale trădărilor, cu sute de baruri pe Parallela ticsită de lume. Apăruseră cartele, cozi, dar sufletul oraşului nu se schimbase.

Credeam că după bombardarea oraşului, în februarie, de către crucişătorul german, locuitorii Barcelonei vor deveni mai precauţi, mai chibzuiţi. Dar morţii fură îngropaţi, străzile curăţate şi viaţa porni din nou pe vechiul făgaş. S-a organizat o Săptămînă a războiului: teatrele urmau să pună în scenă piese cu subiecte din război, la radio se trasmiteau discursuri antifasciste, pe străzi zăreai la tot pasul pancarde „Cu toţii pe front!" Poate că acest lucru demonstrează cel mai bine superficialitatea Barcelonei: cea de a 36-a săptămînă de lupte şi bombardamente crîncene a fost declarată „Săptămîna războiului". O dată cu terminarea „Săptămînii", teatrele începură din nou să joace comedii uşoare, iar în vitrinele librăriilor, în locul broşurilor publicate de secretariatul cu propaganda, apărură iarăşi romane, cărţi de teorie anarhistă şi lucrări consacrate problemei sexuale.

Dar cu mult mai primejdioase decît nepăsarea erau neînţelegerile lăuntrice. Mă aflam departe de Catalonia, pe frontul din Sud, cînd la Barcelona s-au dat lupte de stradă între anarhişti şi garda de asalt. Prezentarea celor întîmplate, drept rezultat exclusiv al unor provocări, ar fi o naivitate tot atît de mare ca explicarea

pasiunii socialiştilor-revoluţionari dinainte de 1917 pentru teroare, prin acţiunile lui Azef. Anarhiştii considerau statul drept un rău, şi, cu toate că în guvernul Caballero intrau reprezentanţi ai SNT, elementele anarhice din Barcelona şi Aragon continuau să „adîncească revoluţia". Cînd am revăzut Barcelona, la începutul lui iunie, am înţeles că nu există nici unitate adevărată, nici încredere. Franco era departe şi diferitele partide se priveau unele pe altele cu teamă, uneori cu duşmănie. Burghezia catalană, care sprijinise la început pe Companys, era deopotrivă înspăimîntată şi de anarhişti şi de întărirea autorităţii guvernului central. Muncitorii care se aflau sub înrîurirea SNT—FAI socoteau că, unindu-se cu Prieto, comuniştii „trădaseră revoluţia".

E adevărat că în unele sectoare ale frontului din Aragon, coloanele, devenite divizii, îşi sporiseră disciplina. Existau la Barcelona muncitori care înţelegeau că lucrul cel mai urgent este nimicirea lui Franco. Mi-amintesc de o adunare la uzina „General Motors". Muncitorii hotărîră să lucreze cîte zece ore pe zi ca să livreze armatei mai multe autocamioane. Un bătrîn sindicalist strigă: „Prea puţin zece ore, trebuie şaisprezece!" Dar cu mult mai des mi se întîmpla să asist la înfruntări crîncene. Au fost cazuri de oameni împuşcaţi de după colţ. În aparenţă veselă şi fără griji, Barcelona se zbătea în friguri.

Guvernul se mutase la Valencia şi oraşul era plin de funcţionari, de refugiaţi din Madrid, şi

din orașele cucerite de fasciști, de diplomați, de ziariști. În Piața Castellar, un panou decolorat de vreme amintea: „De aici pînă la front sînt numai 150 de km!“

La Madrid nu erau nici cinci kilometri distanță pînă la front, dar chiar și la Madrid tineretul dansa, tribunalele judecau procese de divorț, sindicatul chelnerilor discuta noile salarii și copiii cereau ostașilor din brigăzile internaționale mărci poștale străine. În mentalitatea spaniolilor Valencia era undeva departe de tot, în spatele frontului. De n-ar fi fost desele alarme aeriene în timpul nopții și uneori și bombardamente, de n-ar fi fost afluența de refugiați, oamenii ar fi putut uita că, de fapt, războiul nu este departe.

De o parte și de alta a bulevardelor creșteau portocali, fructele zăceau la pămînt, nimeni nu le ridica. La carne și lapte erau cozi. Portocale erau însă prea multe, ele putrezeau în port, căci arareori mai veneau vase străine. Cafenelele erau ticsite de lume, clienții încercau să ghicească direcția unde va începe ofensiva: la Madrid, la Cordoba sau pe frontul din Aragon. Se discuta și despre alt gen de bătălii, căci furtunile politice nu se potoleau. Caballero își dăduse demisia și acum îl denunța pe Prieto. Mi-amintesc cu cît interes comenta toată Valencia ultima noutate: Caballero voise să ia cuvîntul la un miting din Alicante, dar fusese oprit pe drum de niște motocicliști. Președintele Comitetului din Aragon, neînduplecatul anarhist Ascazo, refuză să recunoască guvernul lui Negrin. Asaña

era amărît, dar tăcea. Companys vorbea, dar era și el amărît. În fiecare zi soseau la Valencia ofițeri din diferite sectoare ale frontului și cereau arme.

În calitate de ziarist am fost invitat la o recepție dată de una din ambasadele Americii Latine; am întîlnit aici cîțiva fasciști evacuați din Madrid. O doamnă repeta într-una: „Ce grozăvie, ce grozăvie!“

La hotelul „Victoria“ unde locuiam îi vedeam pe ziariștii străini care beau cocktail, seara jucau pocher și se văitau de plictiseală.

Din cînd în cînd se organizau mitinguri în piață. Uneori se descoperea cîte un spion în hotelul „Victoria“. Era o arșiță insuportabilă. Cîmpiile de orez din apropiere emanau un aer umed și fierbinte.

În iarna acelui an, la Valencia, m-am întîlnit de multe ori cu André Malraux. Escadrila lui era dislocată în apropierea orașului. Malraux este omul care trăiește totdeauna o singură pasiune. L-am cunoscut în perioada pasiunii sale pentru Asia, a făcut apoi pasiune pentru Dostoievski și Faulkner, mai tîrziu a fost o perioadă de pasiune pentru frăția muncitorilor și pentru revoluție. În Valencia nu se gîndea și nu vorbea decît despre bombardarea pozițiilor fasciste; cînd începeam să discut literatură îl apuca ticul lui nervos și nu mai scotea o vorbă. Voluntarii francezi aveau niște avioane vechi, proaste, totuși pînă în ziua cînd republicanii au primit avioane sovietice escadrila creată de Malraux le-a fost de mare ajutor. Într-o zi Malraux

mi-a povestit un episod pe care l-a descris apoi în romanul „Speranța" și din care a făcut pivotul de susținere al filmului turnat de el în Spania. Din zona fascistă a venit un țăran care a spus că știe locul unde se află aerodromul fasciștilor. Francezii l-au suit în avion, dar de la înălțime țăranul nu putea recunoaște teritoriul. Aviatorul a trebuit să zboare la înălțime mică. Aerodromul a fost bombardat, dar și avionul avariat, mecanicul rănit grav. Pentru Malraux, la Valencia, acest episod nu era un subiect literar, ci însăși viața cotidiană a războiului. La Valencia el lupta !

Cîțiva dintre militarii noștri locuiau la hotelul „Metropole". În toate casele învecinate locuitorii țineau găini. Xanti (maiorul Hadji) se culca foarte tîrziu și de fiecare dată cocoșii îl trezeau în zorii zilei. El se plîngea : „Dracu' știe ce-i asta ! De n-aș fi fost sovietic i-aș fi împușcat pe toți cocoșii ăștia..."

Iată-mă iarăși în drum spre Albacete. Înainte de război, acesta fusese un oraș provincial, renumit prin comerțul cu șafran și cuțite. Altminteri nu excela prin nimic și turiștii nu se opreau aici. Acum la Albacete se formau brigăzile internaționale. Orașul era supus unor atacuri puternice ale aviației fasciste și aducea cu suburbiile bombardate ale Madridului. Mi s-au întipărit în minte două tablouri : într-un muzeu un Hristos răstignit cu o rană proaspătă de pe urma unei schije de bombă și printre dărîmăturile unei cafenele mari, o bucată dintr-un vechi afiș : „Astăzi e bal la Capitoliu".

În timp ce hoinăream prin oraș, la hotel veniră doi oameni de la comandamentul lui Marty, îmi percheziționară odaia și găsiră cîteva numere din ziarul francez *Le Temps*. M-au așteptat pînă m-am întors și m-au dus la comandament. Acolo se lămuri că sînt corespondent al ziarului *Izvestia*. Unul dintre ei, după ce zbieră că s-a produs o „încurcătură", se duse să raporteze șefului.

Vreo două ceasuri am stat de vorbă cu André Marty. Era un om cinstit, dar care bănuia ușor pe alții de trădare, un om impulsiv, care nu stătea să chibzuiască prea mult cînd lua o hotărîre. Discuția purtată cu el mi-a lăsat în suflet o amărăciune. Vorbea, și uneori și acționa, ca un om suferind de mania persecuției.

Seara mi-am petrecut-o în mijlocul ostașilor din brigăzile internaționale. Erau printre ei spanioli, francezi, germani, italieni, polonezi, sîrbi, englezi, negri, emigranți ruși. S-a cîntat și „Tînăra gardă" ca în suburbiile Parisului, și tradiționalul „Bandera rossa" al italienilor, și cîntecul trist „Madrid que bien rezistes", și cîntecul nostru despre zilele de la Voloceaev, și cîntece bulgărești cu cuvinte ușor de înțeles, dar cu o melodie orientală, necunoscută, aducînd a bulboană de sunete, s-au depănat amintiri din orașe îndepărtate, s-a glumit, oamenii s-au îmbărbătat unii pe alții.

Mulți ani mai tîrziu, la primele congrese ale partizanilor păcii, cînd delegațiile de tineret cîntau, fluturau în aer baticuri pestrițe, aplaudau frenetic, în mintea mea reînviau tablourile din Spania : pe părinții sau pe frații lor mai

mari îi văzusem la Albacete, mulți dintre ei căzuseră sub zidurile Madridului, ale Huescăi, pe Jarama. Nici nu-ți vine să crezi că în deceniul al patrulea al secolului nostru a putut să se ridice din străfunduri populare acest val uriaș de frăție, de sacrificiu de sine, unic în felul lui. În zilele acelea, solidaritatea nu era întărită prin semnături, prin discursuri, ci prin sînge. Fiecare din oamenii aceia ar fi putut fi eroul unei cărți cu totul neobișnuite. Dar aceste cărți nu s-au mai scris. A venit cel de-al doilea război mondial și valurile lui de sînge au șters urmele picăturilor pe pietrele Castiliei sau ale Aragonului.

La sfîrșitul lui aprilie am plecat în Andaluzia, unde se dădeau lupte pentru cucerirea unui teritoriu restrîns botezat „Intrîndul de la Estremadura". De la Motril pînă la Don Benito sînt sute de kilometri. Se putea spune, în egală măsură, că nu era nici un fel de front și că era front pretutindeni.

În împrejurimile Grenadei vîrfurile munților erau ocupate de republicani sau de fasciști, iar în văile dintre munți, țăranii, pentru care împușcăturile deveniseră un lucru tot atît de obișnuit ca și furtunile, pășteau turme de oi. Uneori nici drumurile nu erau păzite. Am întîlnit un ostaș anarhist care luase prizonieri doi ofițeri fasciști ; aceștia neștiind unde se află pozițiile inamice nimeriseră cu mașina lor în brațele republicanilor. (Întîmplarea a avut loc la Adamus, lîngă Cordoba, adică în sectorul cel mai agitat al Frontului din sud.)

Fasciștii căutau să străpungă frontul și să ajungă la Almadena. Îi atrăgeau minele de mercur. În ciuda bombardamentelor, a foametei, minerii continuau să lucreze. Divizia italiană „Săgețile albastre" veni în ajutorul fasciștilor și în felul acesta ei reușiră să ajungă pînă la Pozoblanco. Orășelul era bombardat cu disperare. Artileria îl toca. Forțele erau cu totul inegale, dar republicanii reușiră să păstreze Pozoblanco. În fruntea lor era colonelul Perez Zales, ofițer de carieră, un om politicos, de modă veche, cu părul cărunt. E greu să ghicești firea cuiva după înfățișare. Privindu-l îmi spuneam : de-aș fi mers cu trenul și în fața mea ar fi stat acest om aș fi bănuit eu oare de ce este el în stare ?... Perez Zales îmi spunea : „Eu nu sînt nici comunist, nici anarhist, eu sînt, vedeți dumneavoastră, cel mai obișnuit spaniol. Și ce puteam să fac ? Să mă împușc n-ar fi fost cinstit. Uite, în tranșeea aceea am stat și am tras. Aveam două mitraliere... iar ei aveau nouă baterii. Numai să nu vă închipuiți că mă laud. Vă spun, altă soluție nu aveam. Nu mă prea pricep la politică, dar sînt spaniol și iubesc libertatea..."

În ajutorul celor ce apărau Pozoblanco sosi un batalion ce purta numele de „Batalionul Stalin". El era format în majoritate din andaluzieni, în special din mineri de la Linares, unde se extrage plumb. Comandantul batalionului era un om gras și vesel, Gabriel Godoy, original din Sud. Îmi povesti că din copilărie muncește în mine. Avea aerul unui urs blajin și-mi mărturisi că scrie versuri.

În Andaluzia era puțină ordine, dar multă înflăcărare neconsumată. La Jaen am fost rugat să vorbesc despre Maiakovski. Între timp începu bombardamentul, dar nimeni nu se mișcă din loc, toți continuau să mă asculte cu nesaț.

Bombardamentele erau foarte puternice la Jaen. Acolo am văzut o scenă îngrozitoare, care mi-a rămas întipărită în minte chiar și după cel de al doilea război mondial, chiar și după tot ceea ce mi-a fost dat să văd în timpul lui. Schija unei bombe a retezat capul unei fetițe. Mama ei înnebunise. Nu voia să se deslipească de cadavrul copilului, se tîra pe pămînt, căuta capul și striga : „Nu e adevărat ! E vie..."

Pe una din străzile din Jaen am stat îndelung să privesc un bătrîn meșter olar care lucra. În jurul lui erau numai dărîmături, iar el frămînta liniștit lutul.

La Pozoblanco o bombă smulsese acoperișul fabricii de postav. Mașinile rămăseseră nevătămate și în orașul aproape părăsit, distrus de proiectile, muncitorii fără adăpost, fără hrană, reluaseră lucrul. Fabrica producea pături pentru ostași. Am stat o clipă locului și mi-am zis : totuși acești oameni trebuie să învingă ! Știam că ceea ce spun e împotriva logicii, împotriva bunului simț, armata lui Franco devenea din zi în zi tot mai puternică, dar nu mă puteam împăca cu ideea că se pot irosi în zadar curajul, generozitatea sufletească de care au dat dovadă acești oameni.

Mă întorceam din Pozoblanco la Valencia. Drumul era lung, puteam să meditez în voie. Șoferul, un andaluzian vesel, fredona niște flamenco triste. Fără să vreau mi-amintii de satul Buñol din Levant. Avea șapte mii de locuitori. Satul găzdui trei mii de refugiați, din Madrid, din Malaga, din Estremadura. În fiecare familie vedeam copii străini. Într-o casă, gazdele au insistat să rămîn ; mi s-a pus pe masă o strachină cu supă. „Cîți sînteți ?" întrebai. „Șase, și acum încă trei din Madrid", mi-a răspuns gazda. „Faceți față ?" Ea zîmbi. „Facem. Iar de n-o să ne ajungă, o să răbdăm, dar pe musafiri n-o să-i oropsim."

Și la asta mă gîndeam, la noblețea lor sufletească. Nicăieri n-am întîlnit zgîrcenie, dorința de a-ți păstra averea sau, ceea ce e și mai rău, de a te îmbogăți pe seama nenorocirii altuia. Mă hrăneau bine, eram rus. Dar îl hrăneau și pe Augusto — era din Madrid. Și-i mai dădeau de mîncare și lui Pepe, și Conchitei, și lui Fernando, fără a-i mai întreba de unde sînt. Spuneau doar atît : „Așa sînt vremurile..." Colonelul Perez Zales spusese că luptă pentru libertate. N-am reușit să aflu mai precis la ce libertate anume se gîndea, probabil că la cea mai importantă, de a trăi demn, de a muri demn. Anarhistul Pepe, cel care s-a dus tîrîș pînă la tranșeele fasciste și a aruncat foița de țigări cu mesaj, mi-a spus că luptă pentru o lume nouă, în care toți vor munci. „Compatriotul tău Bakunin avea dreptate, la dracu cu îngerii, miniștrii, generalii, polițiștii ! Fără ei viața va fi mai bună..." Șoferul meu era comunist. El îmi spuse că José Diaz este cel mai inteligent dintre toți. După ce fasciștii vor fi

învinşi, oamenii vor merge să înveţe, iar el personal ar vrea să înveţe să scrie piese, nişte piese care să-i facă pe toţi să plîngă şi să rîdă, chiar şi pe bătrînul Perez Zales...

Era o primăvară scurtă, ca în sud. Iarba înverzise, în văi macii roşii erau în floare. Uneori munţii se apropiau pînă la marginea drumului, alteori se deschideau depărtările : o căsuţă, cîţiva stejari verzi, un rîuleţ. Trecurăm La Mancha. Poate că aici în acest han înnoptase cîndva Cavalerul Tristei Figuri...

Mă gîndeam la cartea pe care o îndrăgisem din copilărie. Desigur „Don Quijote" a fost tradus în toate limbile şi soarta lui preocupă pe oamenii care locuiesc la mii de kilometri distanţă de La Mancha. Dar cartea aceasta a putut-o scrie numai un spaniol. Există în ea o îmbinare minunată de patos şi satiră, de nobleţe şi umilinţă, de morală austeră ca în fabule şi de poezie din cele mai înalte. Degeaba au scornit unii că grăsunul Sancho Panza ar fi antiteza lui Don Quijote, ei nu pot fi despărţiţi prin nici un fel de încercări. Mă gîndeam la toate acestea pentru că văzusem nu o dată pe Don Quijote şi Sancho Panza mergînd alături să înfrunte moartea.

„Libertatea, Sancho, este una din binefacerile cele mai preţioase pe care cerul le revarsă asupra oamenilor. Cu libertatea nu pot fi comparate nici un fel de comori, nici cele ce se ascund în adîncurile pămîntului, nici cele ce zac în fundul mării... şi, dimpotrivă, lipsa de libertate este cea mai mare nenorocire de care poate avea parte omul." Aceste cuvinte îmi reveniră în minte.

Zadarnic l-am întrebat pe bătrînul colonel la ce fel de libertate se gîndeşte, îmi spusese doar că e spaniol, că este un Don Quijote din Posoblanco, un Don Quijote în 1937...

25

LA SARIN fusesem în mai multe rînduri încă de pe vremea cînd călătoream cu caravana cinematografică. Acum aici îşi avea reşedinţa un grup de consilieri sovietici. Văzui şezînd la masă un om scund, vînjos, foarte sumbru. În faţa lui se afla o hartă şi un exemplar al ziarului *Pravda*. I-am spus că trebuie să scriu pentru „Izvestia" un reportaj despre operaţiile de la Huesca. El îmi turnă dintr-o ulcică nişte ceai rece. „O arşiţă ca asta nu cred să mai fi fost..." Îmi arătă pe hartă satul Chemillas. „Misiunea noastră este să tăiem drumul care duce spre Jaca. E limpede ?" După o clipă de tăcere, mă întrebă pe neaşteptate, dintr-o răsuflare „Aţi auzit noutăţile ? Tuhacevski, Iakir, Uborevici condamnaţi la moarte prin împuşcare. Duşmani ai poporului..." Aruncă jos o ţigară neterminată, aprinse de îndată alta şi aplecîndu-se peste hartă începu să fluiere o arie foarte veselă. Chipul în schimb i se posomorî şi mai mult. Examină îndelung harta : părea să fi uitat cu totul de prezenţa mea. După o jumătate de oră mă privi şi-mi spuse posac : „Va să zică, pentru «Izvestia» ?... Dar

Koltov unde e ?... Drumul spre Jaca, uite aici e unitatea «Dombrovski» comandată de Jerassi, dincoace garibaldiştii cu Pacciardi... Lukacs are să vă spună totul. Cred că mai e la Caspa. Beţi ceai, în maşină are să fie mai rău..."

Ziua era într-adevăr neobişnuit de caldă. Aveai impresia că în jurul tău stîncile ard în flăcări. Nici un copac, nici un fir de iarbă, numai un deşert pietros, roşcat. Şedeam alături de şofer şi, fără să mă gîndesc, scosei afară pe fereastră mîna goală ; maşina mergea repede şi aveam impresia că măcar braţul îmi este răcorit de vînt. Lukacs nu era la Caspa, mi se spuse că e departe, la Igriez. Mîna mi se umflase şi aveam febră. Igriez, cu căsuţele lui de lut cocoţate pe povîrnişul unui deal golaş, semăna cu un aul. Şi aici totul dogorea. La Igriez l-am văzut pentru ultima oară pe generalul Lukacs, sau, mai precis, pe Mathé Zálká. Îmi pare rău că n-am reţinut prea mult din această întîlnire. Nu mă simţeam bine, poate din cauza insolaţiei, poate din cauza discuţiei pe care o avusesem la Sarinen. Zálká era obosit, îmi mărturisi că suferă de migrenă, după aceea începu să mă certe : „Trebuia să-ţi păzeşti mîna, orice s-ar zice, eşti scriitor..." Numai la plecare, în clipa cînd ne-am luat rămas bun, a zîmbit pe neaşteptate : „Spune-mi, n-ai vrea să te duci undeva, la o casă de odihnă ? Măcar pentru o zi ?"

A doua zi am plecat din Barbastro pentru a reveni la Igriez. Dar mi s-a spus că postul de comandă al lui Lukacs se află în satul Hapiez. Drumul era cu multe ocolişuri, de cîteva ori a

trebuit să întreb dacă mergem în direcţia cuvenită ; pe neaşteptate apăru un soldat care strigă înnebunit : „Pe drumul de jos... Un proiectil... Generalul". O luarăm înapoi. Drumul fu lung. O casă de piatră. Spitalul. La început nu mi se îngădui să intru. Apoi veni un medic : „Lukacs este în stare desperată. Lui Regler i s-a făcut transfuzie de sînge, viaţa lui e în afară de orice primejdie, deşi rana este gravă. Şoferul este rănit la cap. El şedea alături de general. Compatriotul dumitale a scăpat ieftin... e rănit la picior. Acum cîteva clipe a fost transportat de aici..."
Acum cîteva clipe a fost transportat de aici..."
mort, iar Regler rănit. A doua zi, vorbind la telefon cu redacţia, am întrebat dacă a fost publicată ştirea mea despre Regler. Soţia lui se afla la Moscova şi-mi era teamă că ar putea citi ştirea publicată de unul din ziarele din Madrid, după care Regler ar fi murit. Mi s-a răspuns că „Pravda" a anunţat moartea lui Regler. „Nu putem dezminţi o ştire publicată în «Pravda»." Luai legătura prin telefon cu Koltov, care se afla la Valencia. Mihail Efimovici bombăni : „Ce nerozi !... Bine. Am să transmit de îndată. Salutări lui Regler... De Mathé îmi pare rău..."

A doua zi începu ofensiva. Telefonam de cîte două ori pe zi : Chemallas, San Ramon, avioane *Heinkel, Fiat,* lupte aeriene, atacuri, contraatacuri...

Ofensiva n-a reuşit. Unităţile care se aflau în jurul Huescăi n-au acţionat. S-au dat lupte numai pentru şoseaua spre Jaca. Tancurile au în-

tîrziat. Brigăzile internaţionale au avut mari pierderi. După cinci sau şase zile totul era terminat.

Acum nu mă mai gîndesc la Huesca, ci numai la generalul Lukacs. Încep de obicei să povestesc despre oamenii pe care i-am cunoscut, pornind de la ziua cînd i-am văzut pentru prima oară sau cînd o simplă cunoştinţă întîmplătoare s-a transformat în altceva, cînd ei au intrat cu adevărat în viaţa mea. În ce-l priveşte pe Mathé Zálká am început prin a-i povesti moartea. Ea m-a zguduit.

De altfel nu-l cunoscusem decît cu puţin timp înainte de sfîrşitul lui. Toate amintirile mele se referă la martie-aprilie 1937 : Briuega, diferite posturi de comandă, apoi două sate, Fuentes şi Meco, unde se odihnea sub bombardamente Brigada a 12-a, din nou posturi de comandă de la Morata de Tajuña, Madrid şi satul ars de soare Igriez.

În Uniunea Sovietică l-am întîlnit de vreo două sau trei ori. Ne salutam, atîta doar, prieteni comuni nu aveam. Pe Mathé Zálká nu l-am cunoscut. L-am întîlnit în viaţă şi l-am îndrăgit pe generalul Lukacs, un ungur care apăra poporul spaniol, un scriitor care schimbase masa de lucru pentru cîmpul de luptă.

Desigur cînd discutam cu Lukacs aveam în faţa ochilor pe Mathé Zálká. Deşi participase la multe bătălii în viaţă, nu devenise un militar. Atitudinea lui faţă de oameni era dictată de compasiune, de înţelegerea scriitorului care

cunoaşte mult mai bine pasiunile omeneşti, decît pătratele de pe hartă.

I-am recitit romanul „Doberdo". Din el se vede că Zálká era cu adevărat talentat, dar cursul vieţii sale a evoluat în aşa fel încît tot timpul s-a simţit în literatură un debutant nesigur de forţele lui. Nu avea nici optsprezece ani cînd a publicat un volumaş de nuvele. Tatăl său îl pregătea pentru altă carieră, îl trimisese înainte de termen în armată. Tînărul Mathé nimeri într-o şcoală militară, apoi pe front. În 1916 fu luat prizonier şi trimis într-un lagăr, departe, la Habarovsk. După izbucnirea Revoluţiei din Octombrie a organizat un detaşament din foştii prizonieri de război şi a luptat pentru Puterea Sovietică în Extremul Orient, în Ural, în Ucraina, a participat la eliberarea Kievului, iar în 1920 la asaltul Perekopului. Războiul se terminase, dar Zálká ducea mai departe aceeaşi viaţă furtunoasă, lucra în brigăzile economice, scria nuvele cu caracter agitatoric ; se împrietenise cu Furmanov, lua parte la adunările RAPP-ului. De-abia după 1930 a început să se gîndească serios la munca literară, şi romanul „Doberdo" l-a terminat cu cîteva săptămîni înainte de a pleca în Spania. Mathé Zálká era predestinat să fie scriitor. Dar epoca i-a impus bătăliile, iar conştiinţa i-a dictat să devină luptător.

După victoria de la Guadalajara, înainte să fi început operaţia de la Morata de Tajuña (care a fost definită ca „recunoaştere prin luptă" şi a costat multe victime), în satul Fuentes Mathé

Zálká mi-a spus: „Dacă n-am să mor, am să descriu toate aceste peste vreo cinci ani... «Doberdo» conţine numai dovezi. Dar acum nu mai e nevoie de nici un fel de dovezi. Fiecare piatră este o dovadă. Trebuie numai să ştii să-l arăţi pe om aşa cum este el în război. Şi să nu-ţi tremure vocea... Nu-mi plac ţipetele..."

Zálká muri la patruzeci şi unu de ani. Îşi sărbătorise cu puţin timp înainte ziua de naştere şi notase: „M-am gîndit la soartă, la vicisitudinile vieţii, la anii scurşi şi am rămas nemulţumit de mine însumi. Am făcut puţin. Puţine succese, puţine realizări!" Îngăduitor faţă de alţii, era sever cu sine însuşi. Iar în calea lui de scriitor s-au ivit mereu „vicisitudinile vieţii".

Valencia înmormîntă solemn pe gloriosul general Lukacs, doar cîţiva prieteni de arme ştiau că-şi iau rămas bun de la Mathé Zálká, de la scriitorul care nu apucase să scrie cartea de căpătîi a vieţii sale, cartea la care visase.

Vesel, comunicativ, îi plăcea liniştea. Dar aproape toată viaţa lui a auzit împuşcături, a dormit, cum spunea el însuşi, „cu urechea aplecată la pămînt", deşi ştia să asculte tot atît de bine bătăile inimii omeneşti. A trăit zgomotos, dar a vorbit calm.

Poate că talentul de scriitor l-a ajutat să-i înţeleagă pe soldaţi? Toţi îl iubeau, deşi comanda peste oameni care nu numai că nu vorbeau aceeaşi limbă, dar uneori nici măcar nu aveau aceleaşi idei. În unităţile de sub conducerea sa se aflau mineri polonezi, emigranţi din Italia, comunişti, socialişti, republicani, muncitori din suburbiile roşii ale Parisului şi antifascişti francezi de toate nuanţele, evrei din Vilna, spanioli, veterani din primul război mondial, adolescenţi cu caş la gură.

Am fost la comandamentul Brigăzii a 12-a şi cu Hemingway, şi cu Savici, şi singur. Nu ştiu de ce la toţi ne plăcea să-l vizităm pe Lukacs şi pe tovarăşii săi de arme. Consilierul brigăzii era Fritz (de care am pomenit), un om inteligent şi prietenos. Ajutoarele directe ale lui Lukacs erau doi bulgari: Petrov (Kozovski), un om impulsiv, neastîmpărat, şi Belov (Lukanov) liniştit, modest, care îndeplinea sarcina de şef al statului major. Mi-amintesc că la Fuentes ostaşii puseseră mîna pe un ied şi Petrov îl fripsese pe vreascuri uscate. A fost un adevărat ospăţ.

Vechiul meu prieten, pictorul spaniol Fernando Jerassi, lucrase la început la comandamentul lui Zálká, apoi preluase conducerea unui batalion. Am fost la Meco cu Stefa, care venise să-şi vadă soţul. Şi pe aghiotantul lui Zálká, Alioşa Eisner, îl cunoşteam de la Paris. Părinţii săi plecaseră din Rusia pe cînd el era copil. La Paris scrisese versuri şi la răscruce de străzi rostise înflăcărate discursuri comuniste. În Spania umbla călare, îl adora pe generalul Lukacs, discuta literatură şi privea cu admiraţie pe Hemingway. La Moscova nimeri într-o perioadă proastă şi află pe propria-i piele ce înseamnă „cultul personalităţii". Rupt de restul lumii, îşi păstră mai bine decît mulţi alţii forţele spirituale şi, în 1955, regăsii pe entuziastul de altă

dată. Comisarul brigăzii era Regler, căruia de asemenea îi plăcea să discute despre literatură și care tot timpul nota ceva în carnet. Zálká rîdea: „Ia te uită, are să scrie neapărat un roman și încă unul gros..." Printre comandanții de batalioane mi-l amintesc pe Janek, pe socialistul francez Bernard, pe Pacciardi cel curajos și plin de farmec. Ungurul Nieburg umbla întotdeauna sprijinit într-un baston. Sprijinit în același baston plecă la atac a doua zi după moartea lui Lukacs și fu răpus.

Primul lucru pe care l-a spus Regler rănit, după ce și-a recăpătat cunoștința, a fost: „Duceți-vă la Lukacs, trebuie să-l salvăm pe Lukacs..." (I se ascunsese vestea că generalul murise.) Două zile mai tîrziu am întîlnit printre ostașii din brigadă un evreu slăbuț, fiul unui hasid din Galiția, care încurca toate limbile Europei și fusese de patru ori rănit la Madrid. El plîngea și spunea: „Ăsta a fost un om adevărat..."

La Morata de Tajuña, Lukacs stătea posomorît și spunea: „E Doberdo al Spaniei". Trebuia să facă o incursiune în pozițiile inamicului, să ocupe tranșee bine întărite, iar a doua zi să le părăsească. Înainte de a începe ofensiva de la Huesca, Lukacs fusese foarte agitat. Își dădea seama că toată greutatea loviturii va apăsa pe ostașii din brigada internațională. Avea grijă de oameni și căuta să-i cruțe, dar pe sine însuși nu se cruța. A murit pentru că, în graba de a ajunge la postul de comandă, a apucat pe un drum pe care interzicea altora să circule, fiind supus tirului inamic.

Pe cînd ne întorceam la Madrid, venind de la Fuentas, Hemingway îmi spuse: „Nu știu cîte parale face ca scriitor, dar cînd îl ascult și-l privesc îmi vine mereu să zîmbesc. Un om minunat!..."

Lukacs era vesel și știa să-i înveselească pe toți: pe ostași, pe țărani, pe ziariști. Avea un repertoriu al lui, știa o mulțime de cîntece, executa arii de tot felul. L-am văzut o dată dansînd cu țărăncile spaniole: dansă voinicește și, după ce reveni lîngă noi, ne spuse: „N-am uitat. Orice s-ar zice sînt un husar ungur..."

Iubea Ungaria. Într-o zi îmi spuse: „Păcat că n-ați văzut Pusta. Mi-aduc aminte des de ea... Ungaria este o țară atît de plină de verdeață..."

I se spunea Matvei Mihailovici. Trăise mult timp în Uniunea Sovietică, acolo rămăsese soția și fiica lui pe care el le poreclise „spatele frontului"; îndrăgise țara noastră, povestea ce frumos e vara la Poltava, iubea firea rusului și totuși rămăsese ungur. Aceasta se simțea și în felul puțin cîntat în care rostea cuvintele, și în dragostea pentru poezie, și în înflăcărarea lui sufletească pe care căuta să o ascundă cu grijă.

„Războiul este o ticăloșie groaznică", aceste cuvinte le pronunțase nu o dată. Nu afișa nici un fel de bravură ostentativă sau atitudine beligerantă. După ce m-am întors la Moscova am citit scrisorile pe care el le adresase soției și fetiței sale. Scria sincer, de parcă s-ar fi spovedit:

„Acum e noapte, întuneric și umezeală. În suflet simt apăsare. Dar la război se întîmplă să fie clipe de acestea de apăsare..." „Am primit astăzi scrisoarea ta și a Talei. Umblu fericit, cu un aer sărbătoresc. Toți mă întreabă: «Ce-i cu dumneata? S-ar zice că ai băut puțin». «Nimic», le răspund eu, nu vreau să-mi împărtășesc fericirea nimănui. Iată cît de egoist am devenit..." „Astăzi la noi e o acalmie surprizătoare. Și cînd oamenii tac, cîntecul păsărilor ce răsună în tufișurile de primăvară devine de nesuportat..." Nu știu ce predomină în aceste mărturisiri: cinstea sau înțelepciunea.

Spusesem altădată că epopeea spaniolă a fost un ultim val. Cu ea s-a încheiat o epocă. Revăd camera lui Loti de la „Highlord". Am trecut pentru o clipă să-l consult într-o problemă serioasă. Loti m-a reținut să cinăm împreună. Se strînsese multă lume. Militari de-ai noștri — Grișin (I. Berzin, unul dintre letonii care făcuse parte din garda lui Lenin în primele luni ale revoluției), Grigorovici-Stern, comandantul unei unități de tancuri, Pavlov, un bărbat înalt și voinic, Mathé Zálká, sîrbul Ciopici plin de farmec și inteligență, Janek. Eram veseli, rîdeam deși nu-mi mai amintesc de ce anume. (Dintre toți cîți am fost atunci, numai eu am rămas în viață. Pe Zálká l-a ucis un proiectil inamic, pe ceilalți i-au omorît, fără nici un motiv, compatrioții lor.)

La Meco, în timp ce Fernando discuta cu Stefa, Zálká și cu mine ne trîntisem pe jos, în iarbă. Vremea se încălzise, în jur totul era înverzit. Zálká îmi spuse: „Uite Fernando are un băiat, pe Tito iar pe fetița mea o cheamă Talocika, ea termină școala. La drept vorbind, sună cam ridicol, ca la Teatrul de Artă, totuși acesta este adevărul: pînă la urmă cerul va scînteia de diamante! Și dacă n-am avea această credință, ne-ar fi greu să trăim fie și o zi..." Ca și noi toți ceilalți, la data aceea Mathé Zálká nu știa multe. Iar astăzi mă gîndesc cu tristețe că Zálká avusese dreptate, „diamantele" nu sînt o invenție ridicolă. Vor scînteia diamante pe cer, dar pînă atunci trebuie să mai treacă timp, totul este mult mai complicat...

După legenda biblică, orașele pline de păcate Sodoma și Gomora s-ar fi putut salva dacă acolo s-ar fi găsit măcar zece oameni drepți. Lucrul este adevărat în ce privește toate orașele și toate epocile. Unul din acești drepți a fost Mathé Zálká, generalul Lukacs, simpaticul Matvei Mihailovici.

26

ȘTIAM că ofensiva care urma să înceapă în sectorul Brunete este secret militar și nu povesteam nimănui despre asta. Cu o săptămînă înainte de începerea luptelor, șoferul Augusto îmi spuse: „De ce te duci la Barcelona? Ai să pierzi o reprezentație grozavă. Cumnatul meu mi-a spus ieri că ai noștri vor ataca la Brunete. Dar vezi, ai grijă, e secret militar..." Așa se

întîmpla mereu în Spania, ziariştii, telefonistele, intendenţii, şoferii povesteau prietenilor „în secret" despre operaţiile ce se pregăteau. După aceea, pe neaşteptate, cîte unii erau judecaţi pentru spionaj. Totuşi ceilalţi continuau să flecărească.

S-ar fi zis că aveam toate motivele să mă bucur. Asociaţia scriitorilor, la a cărei organizare participasem şi eu, convocase congresul la Madrid, aşa cum fusese hotărît încă înainte de dezlănţuirea războiului. Asta va îmbărbăta pe spanioli. Şi, de altfel, va produce impresie în lumea întreagă. Pentru prima oară scriitorii se vor întruni să discute despre apărarea culturii la trei kilometri distanţă de tranşeele fasciste. Dar în adîncul sufletului, mărturisesc, eram furios. Viitoarele operaţii militare mă interesau cu mult mai mult decît congresul.

În ciuda insuccesului de la Huesca, eram înclinat să visez din nou. Frontul din Aragon e departe, acolo sînt multe unităţi şovăielnice. Orice s-ar zice, coloanele anarhiştilor, chiar dacă li se spune acum divizii, sînt prea puţin potrivite pentru războiul modern. Aşa declarau militarii, şi aveam încredere în ei. (Încă în 1955 un autor scria în cartea sa de amintiri că ofensiva de la Huesca a eşuat din cauza morţii generalului Lukacs, pe care l-ar fi dus la pieire anarhiştii şi „POUM."-iştii. La data aceea ştiam, bineînţeles, că Mathé Zálká nu murise din vina anarhiştilor, dar eşecul ofensivei îl explicam în parte prin incapacitatea de luptă a multor unităţi militare.) Altceva era Madridul. Aici era ordine, se aflau divizia a 11-a a lui Lister, brigăzile internaţionale, tancurile noastre...

(Privind lucrurile în retrospectivă, îmi dau seama că prima jumătate a anului 1937 a avut un rol hotărîtor. După victoria din martie de la Guadalajara, nu numai noi, cei ce ne aflam în Spania, dar şi specialiştii militari care scriau în ziarele engleze şi franceze socoteau că armata lui Franco este în primejdie. Dar ofensiva noastră frontală la Casa del Campo n-a reuşit. Italia şi Germania continuau să trimită oameni şi echipament militar. În Catalonia izbucni un război fratricid. Caballero insista ca ofensiva să înceapă pe Frontul din sud. Luptele pentru Penarroia sădiră la început speranţă în sufletul tuturor. Dar curînd fasciştii reuşiră să restabilească situaţia. Militarii spuneau că nu se poate conta pe Frontul din sud, acolo erau trupe puţine, linii de comunicaţie proaste. Guvernul se schimbă şi se adoptă planul ofensivei de la Huesca. O lună mai tîrziu, comandantul hotărî să străpungă frontul inamic în sectorul Brunete. De fiecare dată, în primele zile de luptă, succesul era de partea republicanilor. Dar Franco trimitea de îndată rezerve, aviaţia germană, cu mult mai numeroasă decît a noastră, bombarda drumurile şi de fiecare dată ofensiva eşua.)

M-am dus la Barcelona să întîmpin delegaţia scriitorilor sovietici. Gîndul mi-era numai la viitoarele lupte pentru Brunete. Kolţov îmi spusese : „Acum nu trebuie să te gîndeşti la nimic altceva decît la congres. Faci parte din secretariat şi, în general, toate astea le-ai pus dum-

neata la cale. În ce mă privește, mi-ajunge delegația sovietică..." „Bine", i-am răspuns eu ; și totuși nu mă prea gîndeam la congres.

N-a fost nevoie să ajung pînă la Barcelona. Nu departe de Valencia, într-o localitate balneară Benicarlo, situată pe malul mării, am zărit într-un restaurant un grup de delegați de-ai noștri care se înfruptau cu ciorbă de pește. V. P. Stavski își ștergea sudoarea de pe față cu șervetul și se văita : „Ce căldură groaznică, poți să mori, nu alta !... Și, orice s-ar zice, ciorba de pește e mai bună la noi..."

Dacă ar fi să judecăm după ziarele vremii, Congresul a fost o reușită. Bineînțeles, au luat parte mai puțini scriitori de renume decît la congresul din 1935, bombele și proiectilele nu prea atrăgeau lumea. Mulți dintre cei ce au primit invitație au răspuns că este o copilărie să se discute probleme literare într-o atmosferă ca aceasta, un romantism de care nimeni nu are nevoie. Piedici ne-a pus și poliția din diferite țări : de pildă, Franz Hellens a vrut să vină, dar belgienii nu i-au dat pașaport. Cu toate acestea au participat scriitori de prestigiu : Antonio Machado, Andersen-Nexö, A. Tolstoi, Julien Benda, Malraux, Ludwig Renn, Chamson, Anna Segers, Spender, Guillen, Fadeev, Bergamin și mulți alții.

Cineva denumise în glumă congresul „un circ ambulant". Ședințele au început la Valencia, în ziua de 4 iulie, discursurile au continuat la Madrid, s-au reluat la Valencia, apoi la Barcelona, pentru ca încheierea să aibă loc la Paris,

două săptămîni mai tîrziu. Componența participanților se schimba pe parcurs. La Valencia luă cuvîntul Alvarez del Vajo (el participase și la congresul de la Paris din 1935, ca emigrant), dar fiind ministru nu ne putu însoți mai departe. Ludwig Renn, dimpotrivă, apăru numai la Madrid. El comanda o unitate și rămase pe front. La Paris luară cuvîntul Heinrich Mann, Aragon, Hughes, Pablo Neruda. Exista, desigur, o ordine de zi, dar nimeni nu se gîndea la ea. Caracterul discursurilor se schimba în funcție de situație.

La Madrid, sub tirul artileriei, congresul semăna a miting, iar delegații lui atît de deosebiți unii de alții, căutînd să-și facă curaj și totuși nedeprinși cu războiul, produceau pe străzile orașului impresia unor oaspeți de onoare, în genul parlamentarilor englezi sau al quaquerilor americani.

La Valencia, unde se afla guvernul, totul căpăta un aspect solemn. Congresul a fost salutat de scriitorul Manuel Asaña, care era și președintele Republicii Spaniole. A avut loc un banchet cu toasturi și erau clipe în care aveai impresia că nu există nici un fel de război, că s-a întrunit un congres obișnuit al pen-cluburilor.

La Barcelona în prezidiu a stat Companys, care a ascultat discursul lui Mikitenko despre înflorirea culturii naționale în societatea socialistă.

La Paris s-a închiriat teatrul Saint-Martin. Veni foarte multă lume, toți strigau „Jos neintervenția !" Dar nu mai era entuziasmul pe

care-l văzusem la congresul din 1935. Frontul popular pîrîia din încheieturi. Intelectualii de stînga strigau laolaltă cu ceilalți „Jos neintervenția !", dar mulți dintre ei, ascultînd ce se povestea despre Madrid, despre Guernica, își ziceau în sinea lor : „Ce bine că la noi e pace !" Pînă la München nu mai era mult...

S-au rostit multe discursuri. Mi-amintesc de cel al lui José Bergamin, un om foarte slab, cu nasul mare, cu ochi negri, triști. Am în mînă ziarul unde citam din discursul lui : „Cuvîntul este un lucru fragil. «Cuvîntul omenesc» este termenul pe care-l folosește poporul spaniol pentru a denumi păpădia, floarea a cărei viață depinde de o răsuflare. Este neîndoielnică fragilitatea cuvintelor omului... Dar cuvîntul nu este numai materia primă pe care o prelucrăm, este legătura noastră cu lumea. Este afirmarea singurătății noastre și totodată negarea izolării noastre... Lope de Vega spusese : «Sîngele strigă adevărul în cărți mute». Sîngele strigă în nemuritorul nostru Don Quijote. Este afirmarea veșnică a vieții împotriva morții. Iată de ce poporul spaniol, credincios tradițiilor sale umaniste, a acceptat această bătălie"... Astăzi îmi dau mai bine seama de ce m-au emoționat atunci cuvintele lui Bergamin. Ele exprimau ceea ce simțeam și eu în mod confuz în timp ce străbăteam La Mancha.

Au fost și multe alte discursuri bune. Dacă nu le-am reținut, de vină nu sînt oratorii. În viața mea am luat nu o dată atitudine împotriva sentinței vechilor romani : „În timpul războiului muzele tac". Nu-mi plăcea și nici nu-mi place morala acestei maxime, așa cum este ea interpretată în mod obișnuit ; cînd afară e furtună, pentru poet e mai bine să tacă și să aștepte. Mă întreb astăzi dacă nu cumva romanii dădeau acestor cuvinte alt înțeles. Ei aveau o bogată experiență, duceau războaie fără întrerupere. Poate că au observat pur și simplu că glasul poetului nu poate acoperi zgomotul războiului, deși pe vremea lor nu numai bombele atomice nu existau, nu existau nici măcar flinte. Discursurile rostite de scriitori în vara lui 1937 la Madrid nu au avut rezonanța dorită. Alte lucruri ne entuziasmau. Veniră niște ostași care aduseră trofee : steagul unui regiment fascist, capturat cu puțin timp înainte în luptele pentru Brunete. Veni din spital Regler : umbla sprijinindu-se într-un baston, nu putea vorbi în picioare, ceru îngăduința să stea jos, și sala se ridică ea în picioare, din respect pentru ostașul rănit. Regler spuse : „Nu există alte probleme de artă literară în afară de problema unității în lupta împotriva fascismului"... Acest lucru îl simțeau în clipa aceea cu toții : și scriitorii, și ostașii veniți să ne salute. Scriitorii care luptau pe front : Malraux, Ludwig Renn, tînărul poet spaniol Aparicio și alții au fost întîmpinați cu căldură.

Discursurile multor scriitori sovietici mirară și îngrijorară pe spanioli. Aceștia îmi spuneau : „Noi credeam că la voi, care ați intrat în al 20-lea an de la revoluție, generalii sînt alături de popor. Cînd colo, la voi se petrece același lu-

cru ca la noi"... Căutam să-i liniştesc pe spanioli, deşi nici eu însumi nu pricepeam nimic. După cîte mi-aduc aminte, numai A. L. Barto, vorbind despre copiii sovietici, nu a amintit de Tuhacevski şi Iakir. Toţi ceilalţi repetau cu voce ridicată că unii „duşmani ai poporului" au fost nimiciţi, iar alţii vor fi nimiciţi. Am încercat să-i întreb pe unii dintre delegaţii noştri de ce vorbesc despre aceste lucruri la un congres al scriitorilor şi încă la Madrid. Nici unul nu-mi răspunse, iar Kolţov bombăni : „Aşa trebuie. Iar dumneata ai face mai bine să nu întrebi".

In emisiunile de radio fasciştii îşi băteau joc de congres. Totuşi în timpul nopţii manifestară oarecare interes faţă de el şi începură să tragă cu tunurile în centrul Madridului. Aproape toţi delegaţii îşi păstrară calmul. Dar s-au găsit şi unii veniţi din ţări liniştite, care se speriară. Despre ei s-au povestit apoi tot felul de istorii comice ; trebuie spus însă că tirul a fost puternic, iar la război te poate apuca groaza, mai ales cînd nu eşti deprins.

Era un zgomot asurzitor. Imposibil să adormi. Am stat mult timp de vorbă cu Julien Bènda. Avea pe atunci şaptezeci de ani, dar se ţinea bine, umblase ziua întreagă, vizitase oraşul, poziţiile ; cînd începu tirul, îmi spuse că doarme în genere puţin, pentru a nu se mai sinchisi apoi de explozii. Discutarăm despre congres şi el spuse că am procedat bine convocîndu-l la Madrid : „Lucrul principal este să demonstrăm că oamenii cărora le e dragă cultura, se află

în linia de foc". Unele discursuri le-a criticat cu uşoară ironie : „Prietenii dumneavoastră acordă prea multă importanţă lui André Gide. Dar el nu şi-a ascuns niciodată dispreţul faţă de raţionalism, este cu consecvenţă inconsecvent. Dumneavoastră aţi crezut în valoarea lui ca militant social, aţi făcut din el un apostol, iar acum îl anatemizaţi. E ridicol, mai ales aici la Madrid. André Gide este o păsărică care şi-a făcut cuibul în «ţara nimănui». Iar datoria noastră este să tragem împotriva bateriilor inamicului, aşa cum trag fasciştii"...

Ofensiva de la Brunete a început în dimineaţa zilei de 6 iulie. Seara Visnevski m-a tras de o parte şi mi-a spus : „Haide să mergem la Brunete ! Stavski m-a rugat să-l luăm şi pe el. Sîntem vechi soldaţi. Eu pentru asta am şi venit aici"...

Vsevolod Vitalievici Vişnevski era un temperament deosebit de emotiv. Unele trăsături insesizabile îl făceau să semene cu un anarhist spaniol, cumsecade. Cînd începea să vorbească, nu ştia nici el unde are să ajungă şi cum are să termine. Era un orator excelent, vorbea mai bine decît scria. Mulţi leningrădeni mi-au povestit că în anii blocadei discursurile lui la radio îmbărbătau oamenii. Uneori băga în sperieţi auditoriul nostru de atunci : oamenii se temeau nu numai să spună, dar să şi audă lucruri care depăşeau marginile cuvenite, iar Vişnevski, cînd se înflăcăra, nu mai ţinea seama de nici un fel de indicaţii. Intr-o zi ne aflam acasă la

A. I. Tairov. Înfuriindu-se pe mine, Vișnevski scoase revolverul exact așa cum o făcuse Durruti. Avea obiceiul să critice apusul, spunea că e marinar, un om simplu, din popor, dar totodată îl admira pe Joyce, pe Picasso. Pe fasciști îi ura ; în timpul pactului germano-sovietic el m-a ajutat să public în „Znamia" primele părți ale romanului „Căderea Parisului".

M-am dus să tratez problema cu spaniolii. Am aflat că prima zi a ofensivei trecuse bine, fusese ocupat Brunete, acum se duceau lupte pentru Villanueva de Cañada. Totuși situația nu era consolidată. Brunete era aproape încercuit, fasciștii puteau tăia drumul de acces și în orice caz nu avea rost să ducem acolo delegații veniți la congres. Mai bine să meargă la Jarama sau la Carabanchel.

Întorcîndu-mă, i-am spus lui Vișnevski : „Nu se poate, ne sfătuiesc să n-o facem". El își pierdu capul cu desăvîrșire și începu să strige : „Și eu care credeam că dumneata ești un om curajos". M-am înfuriat și i-am răspuns că eu personal plec la Brunete, căci trebuie să scriu pentru ziar un reportaj despre ceea ce se întîmplă acolo ; am la dispoziție o mașină. Spaniolii m-au rugat să nu iau cu mine scriitori veniți la congres, iar dacă insistă — poftim, mîine la cinci dimineața plecăm.

Era o căldură cumplită. Mi-amintesc cu groază de nopțile petrecute în odaie, cu fereastra închisă, cu storurile negre trase. Trebuia să stau cîte o oră sau chiar și două în cabina fără aer

și să transmit prin telefon ziarului („nu se aude, dictați literă cu literă") cine a mai luat cuvîntul la congres și ce sate au mai fost ocupate de armata republicană.

Cadavrele celor uciși se bronzau repede la soare, căpătau o culoare închisă și Stavski lua toți morții drept inamici. În sectorul respectiv al frontului, în armata lui Franco erau batalioane de marocani.

Luasem la drum un bidon cu apă. Stavski și Vișnevski au băut dintr-o dată toată apa. Știam, din experiență, că e mai bine să nu bei pînă la apusul soarelui, altfel te va chinui tot timpul setea. Într-adevăr, s-au canonit tot timpul și au cerșit ostașilor cîte o înghițitură de apă.

În drum spre Brunete am întîlnit cîțiva ofițeri cunoscuți din batalionul „Edgar André". Ei ne-au spus că drumul se află sub un tir puternic și e preferabil să nu mergem mai departe. Le-am răspuns că trebuie să ajungem neapărat la Brunete. „Atunci aveți grijă să nu rămîneți prea mult acolo, ne-au spus ei, fasciștii se pregătesc să treacă la contraatac."

Fasciștii fuseseră alungați repede din Brunete și în case găsirăm mese întinse, în farfurii mîncarea neterminată. La sediul falangei zăceau împrăștiate manifeste, pancarde, foi cu discursurile lui Goebbels traduse în limba spaniolă. Vișnevski începu să culeagă „trofee" : insigne fasciste, steaguri, documente cu sigilii, mă rugă să-i traduc inscripțiile de pe pereți, într-un cuvînt, stăturăm prea mult. Pe cînd ne îndreptam

spre Villanueva, Stavski găsi o cască fascistă, şi-o puse pe cap şi ţinu neapărat să-l fotografiez cu Vişnevski.

La întoarcere, lîngă Villanueva, nimerirăm sub un tir cumplit. V. P. Stavski strigă: „Culcaţi-vă, vă spun asta ca vechi soldat!"

Vişnevski se tîra pe pămînt şi striga entuziasmat: „Oho! Asta-i aproape de tot! Al naibii, şi-au reglat tirul!"

După ce ne-am întors la Madrid, amîndoi s-au apucat să-i povestească lui Fadeev ce călătorie minunată au făcut. Iar eu m-am dus să transmit ziarului reportajul.

Excursia aceasta mi-a adus neplăceri. Unul dintre militarii noştri (pare-mi-se Maximov) începu să ţipe la mine: „Cine ţi-a dat dumitale dreptul să pui în primejdie viaţa scriitorilor noştri? Asta e inadmisibil!"... I-am replicat intimidat că şi eu sînt scriitor. Asta însă nu-l dezarmă. „Cu dumneata e altă treabă. Dumneata, Koltov sînteţi în serviciu. Iar noi avem instrucţiuni să-i protejăm pe delegaţi..." Pe neaşteptate schimbă tonul: „Ei, ce zici? E grozav! Au ocupat cimitirul din Quijorna. Acolo e Campecino... Am stat acolo pînă la ora şase, vreau să dorm aici vreo trei ceasuri şi să mă duc din nou. Am venit să vorbesc cu Grigorovici. Ticăloşii! Mi s-a telefonat acum că au început bombardamentul"...

Îmi scrisesem din ajun discursul, dar apoi m-am răzgîndit, n-am mai luat cuvîntul şi am dat textul redactorului lui „Mundo Obrero". În discursul meu nu vorbeam nici despre André Gide, nici despre nimicirea „duşmanilor poporului". De curînd mi s-a trimis numărul din opt iulie al lui „Mundo Obrero". Aici am găsit articolul pe care-l dădusem ziarului, publicat cu titlul „Un discurs nerostit". Deasupra lui, comunicatul de război: „Satul Quijorna a fost încercuit de trupele noastre. Moralul ostaşilor noştri este excelent. Unii transfugi arată că duşmanul masează noi unităţi pentru a opri înaintarea noastră". În discursul meu există o ideie care şi astăzi mi se pare justă: „Am intrat într-o epocă de acţiune. Cine ştie dacă vor fi scrise vreodată cărţile la care mulţi dintre noi ne gîndim. Pe viitor, pentru un număr de ani dacă nu decenii, cultura va fi o cultură creată în timp de război. Ea va putea coborî în adăposturi, unde, mai devreme sau mai tîrziu, o va găsi moartea. Dar ea va putea trece şi la ofensivă".

„Ani", e spus prea puţin, „decenii", e poate o exagerare. Din ziua în care scrisesem aceste rînduri, a trebuit să mai trăim încă opt ani de zile pe cîmpul de luptă. De altfel şi după aceea nu a fost pace cu adevărat.

Dar un scriitor renunţă cu greu la „cuvintele fragile" de care vorbea Bergamin. Literatura este un lucru care te subjugă. Malraux încetase să lupte încă din primăvară. Nu mai avea avioane. Se apucase să scrie un roman despre războiul din Spania „Speranţa". Pe frontul spaniol era o perioadă de acalmie. Ludwig Renn a

fost trimis să țină conferințe despre războiul din Spania în SUA, în Canada, în Cuba. Regler avea aceeași misiune în America de Sud. Malraux făcea chete în America pentru poporul spaniol. Kolțov s-a întors toamna la Moscova și s-a apucat să scrie „Jurnal din Spania".

După terminarea congresului am plecat și eu din Paris și m-am dus într-un sătuleț din sudul Franței. Acolo era liniște, uneori chiar prea multă liniște. Culturile de tutun erau verzi, rîul Lot curgea agale. Am scris o nuvelă despre războiul din Spania. Ar fi mai corect să definesc această carte drept însemnări despre oameni și evenimente.

Unul dintre eroii nuvelei, emigrantul german Walter, pleacă în Spania să lupte împotriva fasciștilor. Prin fereastra vagonului privește marea. „Ce bine e aici, se gîndește el, stînci, năvoduri de pescari, liniște. Ce-i mai trebuie omului ? Ce prostie ! Omului îi trebuie multe, foarte multe. Uite, încă un tunel. Și iată și războiul !..." Nuvela mi-am intitulat-o „Ce-i trebuie omului", ea redă reflecțiile eroului și ale autorului în răstimpul dintre viața pașnică, liniștită și începutul unui război de lungă durată.

Puteam să mă rup pentru cîteva luni de activitatea de corespondent de război, dar nu mă mai puteam rupe din brațele războiului. Există binocluri de campanie, spitale de campanie. Generația mea a primit în dar ani lungi de campanie.

27

BOMBA căzuse în apropiere, geamurile se făcuseră țăndări, răsuna un strigăt desperat de femeie. Îți făcea impresia că strigă mai mulți, dar o voce deosebit de ascuțită le acoperea pe celelalte. Privii într-acolo buimăcit. Îmi scuturai hainele de praf și mă îndreptai în direcția țipătului. Bomba nimerise într-o cafenea mare, înțesată de lume. Mai tîrziu am aflat că au fost 58 de victime. Femeia continua să țipe. Nu știu dacă o lovise suflul bombei, sau îi fusese ucis cineva apropiat, căci femeia nu răspundea la întrebări. Un sfert de oră mai tîrziu sosiră pompierii, sanitarii. Răniții au fost ridicați, pompierii au lucrat mult pînă au reușit să scoată cadavrele de sub dărîmături. M-am dus la hotel. Vroiam să trimit o relatare la ziar, dar apoi m-am răzgîndit. Redacția mă prevenise că aproape toate paginile sînt consacrate viitoarelor alegeri pentru Sovietul Suprem, și apoi nici știrea nu era din cele îmbucurătoare... Trei zile mai tîrziu, am scris reportajul „Barcelona înaintea bătăliilor" în care aminteam în fugă despre bombardamente. Scriam că orașul se pregătește să respingă ofensiva fascistă. Articolul a fost publicat a treia zi după alegeri.

În Spania nu mai aveam decît puțini prieteni vechi sau cunoștințe. Mulți consilieri se întorseseră acasă. Nu mai era nici Antonov-Ovseenko. În căsuța de pe dealul Tibidabo ședea Savici înconjurat de teancuri de ziare. Spaniolii ve-

neau des pe la el. Cînd avea cafea, Gabriela, slăbuţă, mică, parcă sculptată în fildeş, trata musafirii. În faţa casei unde locuia Savici se afla ambasada noastră. L. I. Gaikis fusese rechemat de mult la Moscova. În locul lui era însărcinatul cu afaceri S. G. Marcenko (T. T. Mandalian).

Am tras la acelaşi hotel „Majestic" ; acolo se mai aflau cîţiva dintre consilierii noştri, ziaristul german Kisch, Martha Huysmans, Isabela Blum. Uneori noaptea bătea la uşă portarul : „Alarmă ! Treceţi la adăpost !" Cum ştiam că tot n-are să mă lase în pace, mă îmbrăcam şi coboram în vestibul ; rămîneam acolo sau ieşeam în stradă. Făceam ceea ce fac oamenii în asemenea împrejurări : ne era frig, căscam, discutam ca să treacă vremea. Marthei îi plăcea să ironizeze, să discute în contradictoriu, despre orice ar fi, despre pictură, despre strategie sau despre PSUC. Kisch mă întreba în şoaptă dacă e adevărat că Pilniak s-a dovedit a fi spion japonez, se plîngea că Tretiakov nu-i răspunde la scrisori. Isabela mă trata cu ciocolată pe care o înghiţeam cu lăcomie, căci mîncare era puţină.

Şi muncă era puţină : „Izvestia" acorda problemelor spaniole un spaţiu tot mai restrîns. Se anunţau evenimente de seamă în China. Paginile ziarului erau ocupate cu constituţia, cu alegerile, fie că ele urmau să aibă loc, fie că avuseseră loc.

Am primit invitaţia să particip la plenara scriitorilor închinată comemorării lui Rustaveli, care urma să se desfăşoare la Tbilisi. Propunerea era ademenitoare. Îmi voi revedea vechii prieteni : Tiţian Tabidze şi Paolo Iaşvili — mi-am zis eu — vor fi toasturi, şaşlîk, tamada. Şi de altfel nu mai fusesem de mult la Moscova, de doi ani, era cazul să văd ce se mai întîmplă şi pe acasă. Ziarele burgheze vorbeau despre numeroase arestări, dar la fel scriseseră ele şi altădată. Probabil că exagerează, cum le e obiceiul... „Mundo Obrero" descrisese sărbătoarea ce avusese loc cu ocazia adoptării noii constituţii, numită „stalinistă". Am s-o văd pe Irina, pe Lapin, pe Babel, pe Meyerhold, o să-mi revăd toţi prietenii. Simţeam dorinţa să mă odihnesc, să mă distrez şi-i telefonai Liubei la Paris că vin s-o iau pe la 20 decembrie, să plecăm pentru două săptămîni la Moscova.

Dar tocmai atunci mă anunţă Marcenko : „Se pregăteşte o operaţie serioasă lîngă Teruel". (De astă dată puţină lume ştia despre ofensiva apropiată şi fasciştii fură luaţi prin surprindere.)

Cum trebuia să procedez ? Mi-am zis că voi rămîne la Teruel pînă la 18 decembrie, ca să asist la primele zile de luptă. Am plecat la Valencia. Acolo era un calm neobişnuit. Guvernul se mutase de o lună la Barcelona şi oraşul trăia o viaţă paşnică de provincie, e adevărat pe jumătate flămîndă. M-am întîlnit cu cîţiva dintre prietenii mei spanioli. Era cald, prin grădini înfloreau trandafirii, pe malul mării pomii se plecau împovăraţi de aurul portocalelor.

Drumul urca la munte. Livezile dispăruseră. Sufla un vînt aspru. Ne aflam la o mie de

metri înălţime. Era ceaţă. Vîntul ne bătea în faţă.

La Teruel era rece, îngrozitor de rece pentru spanioli. Gerul atingea douăsprezece grade ; sufla un vînt puternic. Stîncile se acoperiseră de o pojghiţă de gheaţă. Oamenii cădeau şi se tîrau în patru labe.

Fusesem la Teruel cu un an în urmă în decembrie 1936. Şi atunci fusese frig, şi atunci se făcuseră încercări, dar fără succes, de a cuceri oraşul, care pătrundea ca o pană în teritoriul republican.

Am remarcat de îndată că acum era mult mai multă ordine. Chiar şi în divizia SNT, comandată de anarhistul Vivancoz, nu era harababura pitorească a „centuriilor" date uitării.

În ajunul ofensivei, patruzeci de bombardiere republicane au bombardat gara, poziţiile fasciştilor, drumul spre Zaragoza. Acest fapt i-a îmbărbătat pe toţi şi ofensiva a început sub auspicii favorabile. Chiar din prima zi republicanii au înaintat în unele sectoare cu opt-zece kilometri.

M-am dus la postul de comandă al unei brigăzi spaniole. N-am să uit niciodată ziua aceea. Chiar şi în Spania tragică şi bogată în fantastic nu mai văzusem un tablou asemănător. Înconjurat de stînci roşcate, Teruel cu turnurile sale semăna a cetate medievală ; nori plumburii şi vineţii, sfîşiaţi de vînt, atîrnau deasupra oraşului. Ceaţa se ridicase, lumina era foarte puternică, umbrele adînci. Iată un nou val de avioane de bombardament. Natura preistorică

se înfrăţea cu tehnica modernă de luptă. Soldaţii se tîrau pe stînci, cădeau răpuşi de focul mitralierelor, alţii le luau locul. Vîntul se înteţea. La Brunete toţi visau un pic de umbră, aici ai fi dorit să intri măcar pentru o clipă într-o casă, să te încălzeşti. Satul San-Blaz fu cucerit. Ai noştri se apropiară de şosea. Inamicul era încercuit.

Am transmis prin telefon un reportaj despre luptele de la Teruel, am vorbit despre succese, dar cum ţineam minte Briuega, Brunete, mi-am exprimat unele rezerve : „Dacă situaţia ar fi fost alta am fi putut face unele presupuneri în ce priveşte soarta ulterioară a Teruelului... Dar acum nu se pune problema de a cuceri un centru politic important sau altul, ci se pune problema ţelurilor strategice. Dacă luptele începute astăzi vor aduce perturbări în poziţiile adversarului, care se pregătea de atac, putem spune că a fost deţinut un succes important". Vroiam să cred că Teruel va fi cucerit, dar mi-era teamă să-mi induc în eroare cititorii.

În seara următoare, l-am întîlnit pe Grigorovici, care se întorsese cu cîteva clipe mai înainte de la postul de observaţie şi era îngheţat bocnă. Am mîncat nişte supă fierbinte în străchini ţărăneşti de lut. Grigorovici spuse că a doua zi urma să fie cucerit cimitirul oraşului. Iar eu trebuia să plec a doua zi. Îmi părea rău să nu văd deznodămîntul !...

„Grigori Mihailovici, ce crezi dumneata, va fi cucerit Teruel sau nu ?" Îmi răspunse că grupul de trupe din sud a rămas în urmă, totuşi

treburile nu merg rău. Orașul ar urma să cadă peste cîteva zile. Avioanele trimise în recunoaștere au stabilit însă că Franco a strămutat în Aragon diviziile eliberate după lichidarea rezistenței din Asturia. „Probabil că Teruel va fi cucerit, dar nu știu dacă-l vom putea păstra. Noi aruncăm în luptă un pumn de oameni, iar nemții cu italienii un braț... Grozavi oameni sînt spaniolii!“ Și chipul lui Grigorovici se lumină de un zîmbet duios. „Eu sînt militar, și pentru un militar e tare greu aici — cîte necazuri n-am avut — însă spaniolii sînt un popor admirabil!... Probabil că am să plec curînd de-aici, dar Spania n-am s-o uit niciodată. Kolțov mi-a spus mie că sînt oameni cinstiți, dar nu asta-i important, faptul că ar fi puțini pungași, deși e adevărat. S-ar părea că onoarea, cinstea sînt noțiuni învechite, vreau să spun cuvintele ca atare, nu-i așa? Pe cînd aici, chiar cînd intri într-o casă țărănească, omul poate nici nu știe să citească, dar „onoarea“ e un lucru obligator pentru el. Fiecare îți face impresia unui cavaler medieval... Rău îmi pare pentru ei, foarte rău!... Să scrii despre toate astea, nu acum, peste vreo zece ani și să spui și despre oamenii noștri. Știi doar cît ne-am străduit. Toți ai noștri au îndrăgit Spania. Asta explică multe...“

Zbîrnîi telefonul. Grigorovici înjură, apoi îmi spuse: „Lucruri d-astea nu-mi plac... Transmisiunile, pare-se, sînt în ordine și totuși artileriștii n-au știut că infanteria a trecut dincolo de Concud și au început să tragă în ai lor. Din

fericire au tras prost, dar oricum impresia este groaznică“...

I-am spus că plec a doua zi la Moscova. Mă întorc peste două săptămîni și sper să-l revăd la Teruel. „E bine că te duci, să vezi și ce-i pe acolo, pe-acasă... Pe curînd!“

În noaptea aceea, la Barcelona, mi-am luat rămas bun de la Hemingway. „Ei, la revedere, pe curînd, i-am spus. Te găsesc aici în ianuarie, nu-i așa?“ Nu l-am mai revăzut niciodată.

Pe masa lui Marcenko am zărit un număr din „Pravda“ și am aflat că Grigorovici a fost ales deputat în Sovietul Suprem: „Republica Autonomă Sovietică Socialistă Ceceno-Ingușă — Stern Grigori Mihailovici“. Marcenko îmi spuse: „Te invidiez, faci revelionul acasă... Dar să te întorci cît mai repede. Aici nu rămîne decît Savici“... I-am răspuns vesel: „La revedere!“ Și în anii ce au urmat am păstrat obiceiul să repetăm aceste cuvinte, deși a venit o vreme cînd nimeni dintre noi, la despărțire, nu știa ce-l mai așteaptă. Ar fi fost mai cinstit să ne spunem „Adio“.

Nu l-am mai revăzut nici pe Grigorovici, nici pe mulți alți „mexicani“ sau „gallegos“...

Am trecut prin Austria ocolind Germania. Trebuia să traversăm Viena, trecînd dintr-o gară în alta. Viața orașului părea a nu cunoaște griji. N-aveam cum să știu că peste trei luni pe străzile lui vor trece diviziile germane.

Într-o gară am cumpărat un ziar și am citit: „Armata republicană a cucerit Teruel“. În compartiment era întuneric; prin fața ochilor mei

treceau Aragonul roşcat, Augusto repetînd ca de obicei „iar ai plecat", tinerii ostaşi cu pumnul ridicat, sîngele pe caldarîmul Barcelonei, zîmbetul nelămurit al lui Grigorovici, imagini fără şir dintr-o lume părăsită de mine.

Iată şi punctul de frontieră Negoreloe. În vagon intră un grănicer tînăr şi frumos. Îi zîmbii : cu flăcăi ca el fusesem prieten în Alcala-de Henarez. Şi nemaiputîndu-mă stăpîni îi spusei : „Au cucerit Teruel". El zîmbi : „A scris aseară în ziar... Puteţi trece la vamă".

28

AM SOSIT la Moscova în ziua de 24 decembrie. În gară ne aştepta Irina. Am luat un taxi şi am pornit spre strada Lavruşinski. Acasă, în lift, am văzut un afiş scris de mînă care mă lăsă perplex : „Este interzis a se arunca cărţi în latrină. Vinovaţii vor fi descoperiţi şi pedepsiţi". „Ce înseamnă asta ?" am întrebat-o pe Irina. Ea aruncă o privire chiorîşă spre liftieră şi-mi răspunse : „Ce mult mă bucur că aţi venit !"...

Cînd am intrat în apartamentul nostru, Irina se aplecă la urechea mea şi-mi şopti : „Cum, nu ştii nimic ?"

Jumătate din noapte, Irina şi cu Lapin ne puseră la curent cu evenimentele : era o avalanşă de nume şi după fiecare aceleaşi cuvinte : „A fost ridicat".

„Mikitenko ? Dar el a fost de curînd în Spania, a vorbit la congres". „Ce-are a face ? răspunse Irina. Se întîmplă să ţină în ajun un discurs sau să-i apară un articol în *Pravda*..."

Nu-mi puteam veni în fire. După fiecare nume rostit întrebam : „Dar ăsta pentru ce ?..." Boris Matveevici Lapin emitea tot felul de ipoteze : Pilniak a fost în Japonia, Tretiakov se întîlnea adesea cu scriitori străini, Pavel Vasiliev bea şi flecărea, Bruno Iasenski era polonez, toţi comuniştii polonezi au fost ridicaţi, Artiom Vesiolîi făcuse cîndva parte din gruparea „Pereval", soţia pictorului Suhaev cunoştea pe nepotul lui Gogoberidze, Cearenţ se bucură de prea multă trecere în America, Nataşa Stolevarova se întorsese curînd de la Paris. Irina, dimpotrivă, răspundea invariabil : „De unde vrei să ştiu ? Nimeni nu ştie nimic..." Boris Matveevici mă sfătui cu un zîmbet puţin jenat : „Nu mai întrebaţi pe nimeni, iar dacă cineva începe o discuţie, e mai bine să n-o continuaţi"...

Irina era intrigată : „De ce m-ai întrebat la telefon despre Mironova ? Cum de nu ţi-ai dat seama ? Soţul ei a fost arestat, ea a venit la Moscova şi a fost ridicată şi ea". Iar Lapin adăugă : „Se întîmplă adesea să fie arestate şi nevestele, iar copiii sînt duşi la orfelinat"...

(Curînd după aceea am aflat că dintre „spanioli" nu numai Mironova avusese de suferit. Mi s-a povestit despre soarta lui Antonov-

Ovseenko, a soţiei sale, a lui Rozenberg, a lui Gorev, a lui Grişin, şi a multor altora.)

Cînd am spus că la Tbilisi ne vom întîlni cu Paolo şi Tiţian, Boris Matveevici se minună: „Cum, nici asta nu ştiţi ? Tabidze a fost ridicat, iar Iaşvili şi-a tras un glonte din puşcă".

A doua zi dimineaţă ne-am dus la redacţia ziarului „Izvestia". Am fost primit bine, dar n-am văzut nici o figură cunoscută. În ciuda sfatului pe care mi-l dăduse Lapin, am început să întreb unde se află cutare sau cutare. Unii răspundeau: „s-a dus de rîpă", alţii făceau pur şi simplu un gest neprecis cu mîna; au fost şi unii care plecau de îndată ce puneam întrebarea.

În seara aceleiaşi zile am plecat la Tbilisi. Luasem cu mine ziarele din decembrie. Articole paşnice despre muncă, despre succese alternau cu elogii la adresa lui Ejov „narcomul stalinist". I-am văzut fotografia, o figură ca oricare alta, aş zice mai curînd simpatică. Nu puteam dormi, mă gîndeam, mă gîndeam într-una, voiam să înţeleg ceea ce, după spusele Irinei, nu putea înţelege nimeni.

La plenară s-a discutat despre poezia lui Rustaveli. A luat cuvîntul scriitorul Pla-Y-Beltran pe care-l cunoşteam din Valencia. El a fost primit cu multă căldură.

La şedinţa solemnă, în prezidiu se afla Beria. Unii dintre cei ce luau cuvîntul îl elogiau şi atunci toţi se sculau în picioare şi aplaudau. Beria aplauda şi el, zîmbind plin de sine. Mă obişnuisem ca toţi să aplaude cînd se rosteşte

numele lui Stalin, iar la sfîrşitul unui discurs să se ridice în picioare. De astă dată mă minunai: cine să fie Beria ăsta ? Întrebai în şoaptă pe un vecin, un georgian, care-mi răspunse laconic: „Un om mare".

Noaptea, Liuba îmi povesti că Nina, soţia lui Tabidze, ne-a trimis vorbă prin cineva să nu o căutăm; nu vrea să ne bage în bucluc.

Am întîlnit o mulţime de scriitori pe care-i cunoşteam bine: Fedin, Tihonov, Leonov, Antokolski, Leonidze, Vişnevski. Era şi Isaakian, cu care aş fi vrut să stau de vorbă, dar pînă la urmă n-am reuşit. De abia după terminarea războiului, în timpul uneia din vizitele sale la Moscova, am discutat o dată de la om la om. Era şi scriitorul islandez Laxness. La data aceea nu-i citisem încă scrierile şi nu aveam de unde să ştiu că o să le îndrăgesc atît de mult mai tîrziu. Aşa cum mi-am închipuit, au fost banchete, toasturi, dar nu mai are rost să vorbesc despre dispoziţia mea; nu puteam de loc să-mi vin în fire. Revelionul l-am petrecut la Leonidze. Noi doream să distrăm gazdele simpatice, primitoare, iar ele la rîndul lor căutau să ne distreze pe noi sau, mai bine zis, să ne risipească gîndurile întunecate. Dar nu reuşeam nici unii nici ceilalţi. Ciocneam paharele şi beam în tăcere.

Am revenit la Moscova în acelaşi tren cu toţi scriitorii. Djambul m-a invitat în compartimentul său. Era însoţit de elevul şi traducătorul său. Djambul îmi povesti că în urmă cu patruzeci de ani, la nunta unui bai, reuşise să învingă pe toţi akînii. S-a adus uncrop şi ne-au turnat nişte ceai.

Djambul luă dombra și începu să fredoneze cu glas monoton. Elevul lui (Djambul i se adresa „tinere“, dar el avea șaizeci de ani) ne lămuri că Djambul compune versuri. Îl rugai să traducă și aflai că akînul se bucură pur și simplu că va bea ceai. Apoi Djambul se apropie de fereastra compartimentului și începu să cînte din nou. De astă dată traducătorul spuse cîteva versuri care mă emoționară :

Șinele aleargă, trec hotare,
Și cîntecele mele gonesc în depărtare...

Pielea de pe fața lui Djambul era ca un pergament străvechi, dar ochii îi ardeau plini de viață — privirea era cînd vioaie, cînd tristă. La data aceea avea nouăzeci și doi de ani.

Veni și Fadeev, care îmi arătă cîteva poezii ale lui Mandelștam și spuse că are să încerce să le publice în „Novîi Mir“. Își aminti de Madrid, iar ochii lui, de obicei reci, zîmbiră.

Am ajuns la Moscova. La redacție am fost anunțat că se intenționează să se pună în discuție problema reîntoarcerii mele în Spania, dar acum totul cere timp. Oamenii cu funcții importante sînt foarte ocupați, va trebui să aștept o lună, poate două.

Am rămas la Moscova cinci luni și mulțumesc și astăzi soartei. Am avut o idee bună să plec la Moscova ca să mă mai distrez și să mă odihnesc. Există în istoria oricărui popor zile pe care nu le poți înțelege, chiar dacă ți le povestesc prietenii, zile pe care trebuie să le trăiești tu însuți.

În primul rînd să arăt cum am trăit aceste luni. Țineam deseori conferințe pe la diferite instituții de învățămînt superior, în uzine, la academiile militare, povesteam cele văzute în Spania. Mi s-a trimis stenograma uneia din aceste conferințe, ce avusese loc la clubul uzinei de automobile, în care citam o cifră. Spuneam că pînă la acea dată mai vorbisem în cincizeci de locuri despre Spania. Vedeam că oamenii care mă ascultă trăiesc dureros tragedia poporului spaniol și aceasta mă îmbărbăta. Aveam în fața mea oameni cinstiți și curajoși, devotați comunismului ; ei mi-aduceau aminte de aviatorii noștri cu care mă întîlnisem la Alcala de Henarez.

În schimb nu puteam să scriu. În acest răstimp am scris doar două articole despre Spania, publicate în *Izvestia*, unul în martie, după victoriile fasciștilor, celălalt, pentru numărul de 1 Mai. Redacția îmi propusese de multe ori să scriu articole despre procese, despre „narcomul stalinist“, să compar „coloana a cincea“ din Spania cu cei care erau calificați pe atunci drept „dușmani ai poporului“. Răspundeam că nu pot, că nu scriu decît despre lucrurile pe care le cunosc bine și n-am scris nici un rînd.

Nici acum nu pot scrie decît despre lucrurile pe care le-am văzut : despre viața mea la Moscova, despre viața celor cincizeci sau poate o sută de prieteni și cunoștințe cu care m-am întîlnit în vremea aceea. Caut să înfățișez viața și starea mea sufletească, starea sufletească a prie-

tenilor mei, mai ales a scriitorilor, a oamenilor de artă.

La data aceea viaţa noastră era stranie : s-ar putea scrie cărţi întregi pe această temă şi e greu de presupus că eu voi reuşi s-o zugrăvesc în cîteva pagini. Totul se adunase laolaltă : speranţă şi disperare, superficialitate şi bărbăţie, teamă şi demnitate, fatalism şi credinţă faţă de idee. În cercul meu de cunoştinţe nimeni nu era sigur de ziua ce urma. Mulţi îşi pregătiseră un mic geamantan cu două schimburi de rufe groase. Unii locuitori ai blocului nostru de pe strada Lavruşinski au cerut ca liftul să nu funcţioneze noaptea, pretextînd că le tulbură somnul. În realitate, în timpul nopţii casa întreagă stătea să asculte mersul liftului. Într-o zi veni la mine Babel şi, cu umorul care nu-l părăsea niciodată, ne povesti cum se comportă oamenii numiţi în posturi de răspundere : „Ei se aşază pe marginea fotoliului..." La „Izvestia" pe uşile birourilor erau prinse nişte tăbliţe pe care se trecea de obicei numele şefilor de secţie. Acum tăbliţele erau goale. Femeia de serviciu mă lămuri : „Nu merită să le mai scrie numele — astăzi l-au numit, mîine îl arestează"...

Aş vrea să amintesc despre un om minunat. Pavel Ludvigovici Lapinski. După cum am mai spus, îl cunoscusem în anii primului război mondial, locuiam împreună la hotelul „Nice". Pe atunci fusesem prea tînăr ca să înţeleg firea complicată a lui Lapinski, dar îi ascultasem cu interes povestirile despre Polonia, despre America. Cînd îi denunţa pe „defensişti" nu-l com-

băteam, pentru că nu ştiam dacă are dreptate sau nu, iar el personal mi-era simpatic. Soarta încurcă uneori cărţile de joc şi te trimite la vreo slujbă care corespunde prea puţin structurii tale sufleteşti. Diego Rivera ar fi putut să devină un erou al Mexicului revoluţionar şi nu pictor. Lapinski, om de o rară blîndeţe, deveni ilegalist, publicist, deşi i-ar fi fost mult mai uşor să se afirme în domeniul artei. L-am întîlnit de multe ori după 1930 şi de fiecare dată mă impulsiona sensibilitatea lui, sufletul lui omenos. Nu avea familie, toată viaţa fusese holtei. Cînd veneam în micul lui apartament ticsit de cărţi, simţeam că mă înfior văzîndu-l cît era de singur ! Văduva lui Stanislav Raevski, un prieten al lui Lapinski, îmi povestise nu demult cît s-a speriat Pavel Ludvigovici cînd i-am spus că trebuie să-şi ia un cîine : animalul putea să strice rînduiala stabilită. Micul baset cu părul în reflexe ca de marmoră fu botezat „Desdemona" şi Lapinski se ataşă puternic de el. Îmi închipui ce desperată trebuie să fi urlat „Desdemona" cînd stăpînul ei a fost ridicat de nişte necunoscuţi. Mulţi prieteni, tovarăşi de muncă, au pierit în anii aceia trişti ; cînd treceam pe culoarele „Izvestiei" aveam impresia că străbat un cimitir.

Aparent viaţa se desfăşura pe vechiul ei făgaş. Se luă hotărîrea de a se organiza un Club al scriitorilor, care urma să aibă o activitate permanentă. S.I. Kirsanov a vrut să dovedească şi pe acest plan că este un inovator. El a organizat la club o expoziţie de tablouri ale lui Koncealovski, Tîşler, Deineka, a introdus un spirit

revoluţionar chiar şi la bucătărie. Mi-amintesc de o masă oferită în onoarea lui M.M. Zoşcenko, care venise de la Leningrad. Se servise o supă de crabi conservaţi şi Kirsanov ne explică : „Supă de homari, «Biskaia»". În şemineu ardea focul ; alături, nişte sticle cu vin negru erau puse la încălzit. Cineva propuse să bem pentru ordinul „Steaua Roşie" care-mi fusese înmînat în ajun la Sovietul Suprem.

După ce ne-am ridicat de la masă, un scriitor destul de cunoscut, dar pe care-l agream prea puţin ca om, mă luă de o parte şi-mi şopti : „Aţi auzit ultima noutate ? A fost arestat Steţki... Ce vremuri îngrozitoare ! Nu mai ştii pe cine să tămîiezi, pe cine să torni"... Da, au fost şi oameni de aceştia...

Într-o zi l-am întîlnit la club pe S.S. Prokofiev, cîntase cîteva din bucăţile sale. Era trist, chiar aspru şi-mi spuse : „În vremuri ca ale noastre trebuie să lucrezi. Să lucrezi şi atîta tot ! Asta ne e salvarea"...

Mulţi scriitori continuau să scrie ; Tînianov terminase primul volum din romanul său „Puşkin". Apăruse un nou volum de versuri ale lui Zaboloţki. Alţii mărturiseau că „nu merge" cu scrisul.

Ca de obicei Lidin ne distra cu istorioare vesele. Într-o zi ne invită să cinăm la el. Veni şi un tînăr plin de entuziasm, care ne oferi o reprezentaţie de păpuşi : Karmen arăta ca o mumă a pădurii, două baloane îşi făceau declaraţii de dragoste. Tînărul era S.V. Obrazţov. Altă dată l-am întîlnit la Lidin pe E.T. Krenkel, unul din cei patru participanţi la expediţia de la Polul Nord. Era un tînăr modest. Ne povesti cu humor cum trăiseră pe un sloi de gheaţă, cum un cîine îi ajutase să alunge urşii care încercaseră să le fure rezervele de alimente. Istorisirea lui îţi insufla bucurie şi te deconecta.

Ne duceam pe la Tairov, Evgheni Petrov, Leonov. Adesea veneau la noi Babel, Tihonov, Falk (întors de curînd de la Paris), Vişnevski, Lugovskoi, Tîşler, Fedin, Kirsanov. Pe Lapin îl vizitau prietenii săi Haţrevin, Slavin şi cinam adesea împreună. Uneori discutam probleme de literatură, comentam vreun nou spectacol de teatru sau pur şi simplu flecăream : căci oamenii continuau să se îndrăgostească, să se căsătorească, să divorţeze. Povesteam impresii din Spania, care mi se părea acum infinit de departe şi totodată foarte aproape. Dar, uneori, pe neobservate treceam la lucruri despre care n-am fi vrut să discutăm, la care n-am fi vrut nici măcar să ne gîndim.

Irina avea o căţea, Ciuka, un pudel gras, blînd şi, cum ar fi spus Durov, cu admirabile reflexe condiţionate. Lapin o învăţase o mulţime de ghiduşii : ştia să aducă ţigări, chibrituri, să închidă uşa de la sufragerie. Uneori, în timpul cinei vreun musafir povestea cine a mai fost arestat, şi atunci Ciuka, cea cu părul negru şi lăţos, visînd să capete o felie de salam, închidea în grabă uşa. Lucrul îi amuza pe toţi, chiar şi în vremurile acelea ne plăcea să rîdem.

Unii dintre cunoscuţii noştri căutau să trăiască într-un cerc închis, se întîlneau numai cu

rude. Suspiciunea, teama, subminau relaţiile dintre oameni. Babel ne-a spus odată : „Acum omul vorbeşte sincer numai cu nevasta lui, noaptea, după ce-şi trage plapuma peste cap..." Eu, dimpotrivă, mă simţeam atras de oameni. Aproape în fiecare seară veneau prieteni la noi sau ne duceam noi în vizită.

Îl vedeam des pe Meyerhold. În ianuarie se dădu publicităţii hotărîrea de închidere a teatrului său, acuzat de a fi promovat o orientare „duşmănoasă". Zinaida Nikolaevna se îmbolnăvi de o gravă depresiune nervoasă. Meyerhold căuta să-şi păstreze curajul, vorbea despre pictură, despre poezie, îşi amintea de Paris, continua să lucreze : se gîndea să monteze piesa „Hamlet", deşi nu era convins că i se va da posibilitatea să-şi realizeze acest plan. La Meyerhold l-am întîlnit pe Koncealovski, care-i făcea portretul, pe pianistul L.N. Oborin, şi o serie de tineri entuziaşti pentru care Meyerhold rămînea un dascăl.

Într-o zi am nimerit la o şedinţă a scriitorilor. Tot felul de literaţi îl acuzau pe Stavski că nu ar fi suficient de vigilent. Pretutindeni, în redacţiile revistelor, la edituri, găseşti „duşmani ai poporului". Pe Vladimir Petrovici Stavski îl treceau năduşelile, îşi ştergea mereu fruntea. Mi-am adus aminte cum l-am văzut lîngă Brunete, cu casca fascistă pe cap, şi mi-am zis că aici căldura e mai mare...

Luppol ne invită la masă, locuia ca şi noi în blocul din strada Lavruşinski. Soţia lui ne povesti că se mutaseră de curînd, că-şi cumpăraseră mobilă, le lipseau numai lustrele ; apoi adăugă : „Nu prea-ţi arde acum să cumperi ceva..." (Luppol se mai menţinu un an şi jumătate, apoi împărtăşi soarta multora.)

Vişnevski striga că toţi scriitorii, chiar şi cei bătrîni, trebuie să înveţe arta militară. Vorbea despre înaintare în salturi, despre liniile de comunicaţie de-a lungul frontului, despre incursiuni la inamic.

Mă întîlneam şi mă împrietenisem cu unii oameni cu care altădată avusesem prea puţin de-a face. Se născuse sentimentul camaraderiei, ca la soldaţi pe front. Războiul nu începuse încă, dar ştiam că e inevitabil. Deocamdată şedeam în tranşee, şi în timpul acesta, aşa cum se întîmplase la Teruel, artileria trăgea în ai săi.

Grigorovici îmi povestise despre bateria republicanilor, care deschizînd foc asupra unui sătuc ocupat de trupele republicane nu apucase, din fericire, să-şi regleze tirul. Ejov trăgea în pieţe publice şi nu cruţa proiectilele. Spun Ejov, pentru că la data aceea aveam impresia că totul venea de la el.

În partea finală a acestei cărţi voi încerca să împărtăşesc cititorului cîteva din gîndurile mele cu privire la I.V. Stalin şi la tot ceea ce apasă ca o piatră pe inima fiecărui om din generaţia mea. Deocamdată mă voi mărgini să povestesc felul în care înţelegeam (mai bine zis nu înţelegeam) ceea ce se petrecea în anii la care mă refer. Înţelegeam că oamenilor li se atribuie nişte ticăloşii pe care ei nu le săvîrşiseră, pe care nici nu le puteau săvîrşi. Întrebam şi pe alţii, mă în-

trebam şi pe mine: de ce, pentru ce? Nimeni nu-mi putea răspunde. Nimeni nu înţelegea nimic.

Am fost la deschiderea sesiunii Sovietului Suprem: redacţia îmi dăduse o invitaţie. Cel mai bătrîn dintre deputaţi, academicianul A.N. Bah, în vîrstă de optzeci de ani, care într-un trecut îndepărtat fusese membru al organizaţiei „Narodnaia Volia", îşi citi discursul după hîrtie şi încheie, bineînţeles, cu numele lui Stalin. Răsună o rafală de aplauze. Am avut impresia că bătrînul savant s-a clătinat de parcă l-ar fi atins suflul unei bombe. Şedeam la galerie, în jurul meu erau locuitori de rînd ai Moscovei, muncitori, funcţionari; cu toţii erau cuprinşi de un adevărat delir.

Ce să mai vorbesc de moscoviţi! În Andaluzia îndepărtată văzusem ostaşi care mergeau la moarte, strigînd: „Estalin!" (aşa pronunţau spaniolii numele lui Stalin). La noi se vorbeşte mult despre cultul personalităţii. În ce priveşte începutul anului 1938 ar fi fost mai potrivit să se folosească pur şi simplu cuvîntul „cult" în sensul lui primar, religios. În concepţia a milioane de oameni Stalin se transformase într-un semizeu mitologic. Toţi îi rosteau numele cu emoţie, convinşi că el singur poate salva Statul sovietic de cotropire şi dezagregare.

Noi credeam (probabil că aşa doream să credem) că Stalin nu ştie nimic despre represaliile absurde îndreptate împotriva comuniştilor, împotriva intelectualităţii sovietice.

Meyerhold spunea: „Lui Stalin i se ascunde..."

Plimbîndu-mă într-o noapte cu Ciuka pe stradela Lavruşinski l-am întîlnit pe Pasternak. În mijlocul troienelor de zăpadă îşi agita braţele şi spunea: „Dacă s-ar găsi cineva să-i povestească totul lui Stalin!..."

Da, nu numai eu, foarte mulţi socoteau că răul provine de la omuleţul acela mic, poreclit „narcomul stalinist". Am văzut arestîndu-se persoane care niciodată nu avuseseră nimic de a face cu nici un fel de opoziţie, partizani devotaţi ai lui Stalin sau specialişti cinstiţi fără de partid. Poporul a denumit anii aceia „ejovism".

Cred că Babel a fost mai deştept decît mine şi decît mulţi alţii. El o cunoştea pe nevasta lui Ejov încă dinaintea căsătoriei ei. O vizita uneori, deşi îşi dădea seama cît este de primejdios, dar, cum spunea, vroia „să descifreze enigma". Într-o zi îmi spune, clătinînd din cap: „Nu-i Ejov cauza. Bineînţeles, Ejov depune tot zelul, dar nu-i el cauza..." Ejov avu aceeaşi soartă ca şi Iagoda. Locul lui îl luă Beria şi pe timpul acestuia pieriră şi Babel, şi Meyerhold şi Kolţov şi mulţi alţi oameni nevinovaţi.

Mi-amintesc de o zi îngrozitoare petrecută la Meyerhold. Şedeam liniştit şi răsfoiam o monografie despre Renoir, cînd îşi făcu apariţia unul din prietenii lui, comandantul de corp de armată Belov. Era foarte agitat; fără să ia în seamă că în afară de Meyerhold şi de soţia lui, în odaie ne mai aflam Liuba şi cu mine, începu să povestească cum au fost judecaţi Tuhacevski şi alţi militari. Belov fusese membru în Colegiul militar

al Tribunalului Suprem. „Şedeau, uite-aşa, în faţa mea. Uborevici mă privea drept în ochi..." Mai ţin minte şi această frază a lui Belov : „Iar mîine o să stau eu în locul lor...." Pe neaşteptate se întoarse spre mine : „Pe Uspenski îl cunoaşteţi ? Nu pe Gleb, pe Nikolai ? Iată cine spunea adevărul !" Şi povesti destul de încîlcit conţinutul unei nuvele a lui Uspenski, nu mai mi-amintesc care anume, o istorie foarte sumbră, după care plecă repede. Îl privii pe Meyerhold. Şedea cu ochii închişi şi semăna cu o pasăre rănită. (Curînd după aceea, Belov fu arestat.)

Nu pot uita nici ziua cînd s-a anunţat la radio că vor fi judecaţi asasinii lui Gorki şi că în această chestiune sînt amesteoaţi şi medici. Babel, care în timpul vieţii lui Gorki îl vizitase des, veni în fugă la mine, se aşeză pe divan şi duse degetul în dreptul tîmplei : „Au înnebunit !" Am primit şi eu invitaţie să asist la proces. Intenţionez să scriu cîndva despre aceste zile...

În 1942 spuneam într-unul din articolele mele : „Cu mult înainte de a ne fi atacat ţara, fascismul se amestecase în existenţa noastră, distrusese vieţile multora..." Şi în anii la care mă refer acum, nu puteam să nu fac legătura între nenorocirile noastre interne şi veştile rele ce ne veneau din Apus.

La sfîrşitul lui februarie, fasciştii ocupară din nou Teruel. Italia şi Germania sporiră ajutorul acordat lui Franco. Eden încercă să ridice glasul împotriva intervenţiei pe faţă a Italiei în războiul spaniol, dar fu nevoit să-şi dea demisia. În

locul lui veni Chamberlain, care era adeptul apropierii de Hitler şi de Mussolini. Începură bombardamente masive asupra Barcelonei. În cursul lunii martie, în cîteva zile fură ucişi patru mii de locuitori. Concentrîndu-şi forţele, fasciştii străpunseră frontul republican în Aragon. În singurul articol pe care l-am scris în acest răstimp există următoarele rînduri : „Seara, în odaia mea, ascult transmisiunea de radio de la Barcelona. De la fereastra odăii mele, situate la etajul nouă, văd luminile oraşului nostru întins. Un glas surd se aude : «În sectorul Fraga am respins un atac...» Poate că Barcelona este iar bombardată ? Poate că din nou cămăşile negre pornesc la atac «în sectorul Fraga»... Pentru mine Fraga nu era o noţiune abstractă, ci un oraş pe care-l vizitasem des. Vedeam în faţa ochilor străzile Barcelonei şi-mi dădeam seama că războiul dintre noi şi fascişti începuse. Şi acest război nu se desfăşura la şedinţele scriitorilor, unde se discuta cine a fost prieten cu Bruno Iasenski, ci acolo în Spania.

Am chibzuit îndelung ce să fac şi am hotărît să trimit o scrisoare lui Stalin. Lapin nu îndrăzni să mă contrazică, totuşi îmi spuse : „E oare cazul să atrageţi atenţia asupra dumneavoastră ?" Am scris că am stat în Spania peste un an de zile, că locul meu e acolo, că acolo pot lupta.

Trecură o săptămînă, două, fără răspuns. Lucrul cel mai neplăcut într-o situaţie ca aceasta este să aştepţi, dar nu aveam încotro. În sfîrşit, redactorul ziarului *Izvestia,* I.G. Selih, mă invită la el şi îmi spuse cu un ton oarecum solemn :

„I-ați trimis o scrisoare tovarășului Stalin. Am primit însărcinarea să discut cu dumneavoastră. Tovarășul Stalin socotește că, dată fiind situația internațională actuală, ar fi mai bine să rămîneți în Uniunea Sovietică. Aveți, probabil, la Paris lucruri, cărți ? Putem aranja ca soția dumneavoastră să plece și să le aducă..."

M-am întors acasă mîhnit, m-am trîntit pe divan și am început să meditez. Sfatul transmis de Selih (dacă poate fi numit sfat) nu mi se părea judicios. Ce era să fac la Moscova ? Tînianov scria despre Pușkin, Alexei Tolstoi despre Petru I. Karmen filma expediții eroice, visa să ajungă în China. Kolțov aparținea sferelor în care se face politică la înalt nivel. Dar eu nu aveam ce face la Moscova. În Spania puteam fi folositor : uram fascismul, cunoșteam Apusul. Locul meu nu era în strada Lavrușinski...

Am stat culcat o zi întreagă, după care m-am sculat și am spus : „Am să-i scriu din nou lui Stalin..." De astă dată chiar Irina tresări : „Ai înnebunit ! Cum adică, vrei să te plîngi lui Stalin împotriva lui Stalin ?" I-am răspuns posomorît : „Da". Bineînțeles, îmi dădeam seama că atitudinea mea este naivă și că după toate probabilitățile o asemenea scrisoare îmi va atrage arestarea. Totuși am expediat-o.

De astă dată așteptarea a fost și mai grea. Aveam prea puține speranțe să primesc un răspuns pozitiv, îmi dădeam seama că în afară de această soluție alta nu mai aveam, ascultam radio, reciteam pe Cervantes și din cauza stării de agitație nu mîncam aproape nimic. În ultimele zile ale lui aprilie mi se telefonă de la redacție : „Puteți merge să vă faceți formele. Veți primi pașapoarte pentru străinătate". Cum de s-a întîmplat așa ? Asta n-o știu.

Un tînăr scriitor, care în 1938 avusese cinci ani, m-a întrebat nu de mult : „Aș putea să vă pun o întrebare ? Spuneți-mi cum s-a întîmplat că ați scăpat teafăr ?" Ce puteam să-i răspund ? Ceea ce am scris și acum : „Nu știu". De-aș fi fost o fire religioasă, aș fi răspuns probabil că necunoscute sînt căile Domnului. Am spus și la începutul acestei cărți că am trăit într-o epocă în care soarta omului nu semăna a partidă de șah, ci a loterie.

În ziua de 1 Mai mă aflam în odaia Comitetului de Radio, ale cărei ferestre dădeau în Piața Roșie. Poeții citeau versuri și comentau manifestația. Eu am vorbit despre Spania. Eram convins că războiul se va întinde, va cuprinde lumea întreagă.

Sosi și ziua plecării. La gară veniră mulți prieteni ; ne era greu să ne despărțim de ei. Ne-am oprit pentru cîteva zile la Leningrad ; am discutat iarăși mult despre cele ce se petreceau în țară, au fost calde strîngeri de mînă și aceeași șovăială la rostirea cuvintelor : „La revedere !..."

La Helsinki ne mai aștepta o transbordare. Ședeam cu Liuba pe o bancă într-un scuar și tăceam : nu mai puteam nici discuta unul cu celălalt...

Aveam patruzeci și șapte de ani, eram la vîrsta maturității spirituale. Știam că se întîm-

plase o nenorocire, știam, de asemenea, că nici eu, nici prietenii mei, nici poporul nostru în întregimea lui nu ne vom dezice niciodată de idealurile lui Octombrie, că nici crimele unora, nici tot ceea ce ne-a mutilat viața nu ne vor putea forța să ne abatem de la drumul greu dar măreț pe care am pornit. Am cunoscut zile în care simțeam că nu mai am nici un chef să trăiesc, dar și atunci aveam convingerea că drumul pe care-l alesesem este drept.

După Congresul al XX-lea al partidului am întîlnit în străinătate cunoștințe, prieteni, dintre care unii mă întrebau și se întrebau pe ei înșiși dacă nu cumva s-a adus o lovitură mortală ideii de comunism în sine. Unele lucruri nu erau înțelese de acești oameni. Eu care sînt un bătrîn scriitor fără de partid, știu : ideea s-a dovedit a fi atît de puternică, încît s-au găsit comuniști care au dezvăluit și poporului nostru și lumii întregi crimele din trecut, denaturările și ale filozofiei comunismului, și ale principiilor lui de dreptate, solidaritate, umanism. În ciuda tuturor piedicilor, poporul nostru a continuat să construiască, iar cîțiva ani mai tîrziu a reușit să respingă invazia fascistă și să termine de zidit casa în care astăzi trăiesc, învață, discută tinerii care nu au cunoscut erorile crunte ale trecutului.

Liuba și cu mine ședeam în tăcere pe banca unui scuar prăpădit. Îmi ziceam în sinea mea că va mai trebui să tac multă vreme : în Spania oamenii luptă și n-o să am cui povesti prin ce am trecut.

Nu, ideii nu i s-a adus o lovitură mortală. Lovitura le-a fost dată oamenilor din generația mea. Unii au pierit, alții vor ține minte pînă la moarte anii aceia. Da, viața lor n-a fost ușoară.

29

ÎN MOD oficial, Frontul Popular continua să existe în Franța, dar acum el nu mai era decît o firmă coșcovită. În fruntea noului guvern se afla Daladier, care încredințase lui Bonnet Ministerul de Externe ; acesta, declarînd sus și tare că dorește pacea, adăuga în surdină că Franța trebuie să se înțeleagă cu Berlinul și cu Roma.

Tragedia Franței începuse mai de mult, încă din 1936, cînd Léon Blum, intimidat de elementele de dreapta, refuzase să vîndă armament guvernului spaniol. Hotărîrea venea în contrazicere cu convențiile existente, cu interesele Franței, cu convingerile politice ale lui Blum însuși. Acest prim-ministru socialist era un admirator al lui Stendhal : îi plăceau caracterele umane dotate cu pasiuni puternice, dar el însuși era lipsit de voință. După ce exclamase : „Sufletul mi se sfîșie“, trecuse la discutarea „neintervenției“. Nu numai sufletul lui a fost sfîșiat, dar și Franța.

În iunie 1938, mulți oameni politici din Franța își dădeau seama că Mussolini nu se va mulțumi să cucerească Addis Abeba și Malaga, că pentru Hitler Austria nu este decît un mezelic, iar Spania o repetiție de lucru. Dar țara era dezbinată. Adversarii Frontului Popular, întărîtați de greve, priveau cu nădejde la fasciști, în care vedeau niște chirurgi cu experiență. Francezii de rînd, dintre care mulți votaseră pentru Frontul Popular, se bucurau că nu trăiesc nici la Viena, nici la Barcelona, că nimeni nu-i bombardează, nu-i obligă să salute la comandă cu brațul ridicat, că pot bea în voie lichioruri verzi, aurii sau roșii pe terasele marilor cafenele sau la micile baruri muncitorești. Franța juca repetiția apropiatei sale abdicări.

Am cumpărat în gară un teanc de ziare și cartea unui autor necunoscut mie, Léon de Poncin, care purta un titlu atrăgător: „Istoria secretă a revoluției din Spania". Ziarul fascist *Gringoire* organizase un concurs: cititorul care va reuși să ghicească data la care generalul Franco va cuceri Barcelona, va primi un premiu de cincizeci de mii de franci. Din cartea lui Léon de Poncin aflai că socialiștii, comuniștii și francmasonii organizaseră un complot care urma să arunce Spania în mîinile evreilor. Pentru realizarea acestui plan cominternul trimisese la Barcelona pe Bela Kun, Vronski, Antonov-Ovseenko, Ehrenburg, Kolțov, Miravillès, Gorev, Tupolev, Primakov și alți „criminali de origină evreiască". Mi-am zis că nebuni există pretutindeni și am început să moțăi.

Am ajuns dis-de-dimineață în orașul spaniol de frontieră Port-Bou și am nimerit de îndată sub bombardament. Spania mă întîmpina cu sînge. Pe caldarîm am văzut zăcînd un copil ucis.

Plecasem din Spania în zilele în care se dădea lupta pentru Teruel, cînd toți mai credeau încă în victorie. Întors după o jumătate de an, am văzut cu totul alt tablou. Aflasem bineînțeles încă la Moscova că fasciștii repurtaseră victorii importante, dar una e să citești în ziar, alta e să vezi nenorocirea cu ochii tăi. E groaznic să te desparți de un om pe care-l iubești, să-l lași muncind, supărîndu-se, visînd, suferind de gelozie și să-l găsești subminat de o boală cruntă, poate chiar mortală. Cînd am plecat din Spania, situația republicanilor era grea, dar chiar și observatorii neutri aveau dubii în ce privește soarta războiului. Acum făceam eforturi chinuitoare să mă conving că totul nu este încă pierdut, că republica mai poate fi salvată printr-o minune.

Lîngă Ebru, un spaniol de cincizeci de ani, care locuise mult timp la Paris (îl chema Angel Sapica) și se înrolase voluntar în 1938, cînd nimeni nu-și mai făcea nici un fel de iluzii, îmi spuse: „Moartea e un fenomen, o întîmplare. Să te naști, să mori — asta nu depinde de tine. Lucrul cel mai important este să trăiești demn, fără să te disprețuiești pe tine însuți". Poate că, spunînd aceste cuvinte, se gîndea la altceva. Se gîndea că orice om dorește să moară în chip

demn, să facă totul ca moartea să nu pară „o întîmplare"...

Am sosit la Barcelona. L-am găsit pe Savici scriind, ca și înainte, telegrame ; mi se plînse că munca îl istovește, că n-are răgaz să se ducă nici pe front. Mă întrebă ce-i face nevasta, ce se aude cu Mirova, cu unii dintre consilierii militari. Îi răspunsei că Alia e sănătoasă, caută să-și păstreze calmul, dar de Mirova e rău, ca și de mulți alții : „E greu de înțeles de ce sînt arestați în fiecare zi oameni care nu s-au făcut vinovați cu nimic". Savici mă privi, uimit : „Ce-i cu tine, ai ajuns troțkist ?" Nu fusese la Moscova și nu înțelegea multe lucruri.

Savici locuia pe un deal. Coborîi în oraș. Ca și altă dată, în piața Cataloniei, o bătrînică încasa zece centime de la trecătorii care se așezau pe scaunele din grădină, eliberîndu-le în schimb un bilet. Zece centime deveniseră o sumă microscopică. De altfel, și în grădină erau puțini oameni, de jur împrejur se înălțau înnegrite dărîmăturile caselor. Dar viața își continua mersul... În aceeași piață bătrînii hrăneau porumbei cu firimituri de pîine. Lucrul putea părea ciudat : rația de pîine era de o sută cincizeci de grame, uneori de o sută, cui să-i mai treacă prin minte să hrănească porumbeii. De altfel, și porumbeii ar fi putut să plece în altă parte, căci nu trecea noapte fără bombardament. Dar nu mă mai mira nimic. Înțelesesem cu mult înainte că viața poate fi sfîrtecată, schingiuită, călcată în picioare și totuși îndrăgostiții se vor săruta, vor schimba jurăminte, iar bătrînele își

vor dereteca odaia, celula de închisoare, patul de la spital, aș zice chiar propriul lor sicriu.

Ca și altădată, pe Rambla se vindeau flori. La teatru se juca în premieră „Femeia îndărătnică". În vecinătatea vilelor bogate apărură grădini de zarzavat. Se cultivau cartofi, salată. La restaurant se servea bob fiert fără unt, dar fețele de masă erau curate, deși săpun nu exista.

Lustragiii cîștigau bine ; cremă de ghete era berechet și, credincioși obiceiului, locuitorii Barcelonei se bucurau privindu-și încălțămintea strălucitoare.

Apăru un număr nou din revista „Filatelistul Barcelonei". Judecînd după datele din ziare, în oraș funcționau douăsprezece teatre și cincizeci și patru de cinematografe. În același număr, ziarul anunța că în ajun fusese al 100-lea bombardament, deci jubiliar, asupra Barcelonei.

Cartierul pescarilor, Barceloneta cea veselă, fusese distrus de bombe. În fiecare zi se publicau în ziar anunțuri cu chenar negru : cutare a murit în bombardament. O bombă căzuse într-un cimitir, sfîrtecînd multe morminte, alta peste o maternitate, soldîndu-se cu multe victime, alta pe o catedrală din secolul al XIII-lea, alta într-o piață. Fusesem solicitat de „Izvestia" să trimit fotografii. Colindam și fotografiam dărîmăturile, sau pe soldații care dezgropau de sub mormane de moloz cadavre desfigurate. Pînă la urmă omul se obișnuiește cu orice, așa că și eu căutam să potrivesc cît mai bine obiectivul aparatului pentru a lua fotografii... Probabil că

semănam întrucîtva cu bătrîna din grădină, care încasa taxa pentru scaune.

Spania republicană era tăiată în două. Fasciştii reuşiseră să-şi croiască drum spre ţărm. Nemţii trimiseseră specialişti de seamă : ei considerau Spania un excelent teritoriu de manevre pregătitoare pentru viitoarea cucerire a Europei. În afară de trupele lui Franco, la luptele care s-au soldat cu ieşirea la ţărmul levantin, au participat şi patru divizii italiene.

Am plecat pe front ; în virtutea obişnuinţei, el continua să se numească în ziare „Frontul Aragonului", deşi fasciştii apucaseră să cucerească toate oraşele şi satele Aragonului : Barbastro, Fraga, Sarinen, Pina, Caspe. Pe aceste meleaguri mă luasem la hartă, mă împrietenisem şi discutasem cu neastîmpăraţii anarhişti... Am ajuns într-o suburbie din Lerida. Oraşul se afla în mîinile fasciştilor, dar republicanii reuşeau să se mai menţină într-un cartier, situat pe celălalt mal al rîuleţului Zegre. Doamne, de cîte ori n-am trecut prin Lerida, întorcîndu-mă de pe frontul Aragonului ? Pe atunci oraşul părea a se afla undeva departe, în spatele frontului. Trăgeam la hotelul „Palace", făceam o baie, mă plimbam prin oraş, pe străzile lui cu arcade ; seara, felinarele de modă veche păreau un decor de teatru. În cafenele se servea vermut. La măsuţele vecine oamenii discutau cine are dreptate : F.A.I. sau P.S.U.C. ? Fetele se plimbau prin faţa cafenelelor, rîdeau urmărite de privirile admirative deopotrivă ale anarhiştilor, ca şi ale socialiştilor. Pe locul unde fusese altădată cafeneaua erau acum saci cu nisip, ciuruiţi de tirul mitralierelor. Priveam străzile înguste, gîrbovite, casele pe jumătate dărîmate de pe chei.

Nu ştiu de ce îmi veni în minte frizerul bătrîn şi chior, la care mă bărbieream şi mă tundeam ori de cîte ori mă întorceam de pe front. Omului îi plăcea să flecărească, îşi bătea joc de generali, de anarhişti, de miniştri, şi declara cu mîndrie fiecăruia : „Sînt un anarhist moderat şi un antifascist neîmpăcat". O fi reuşit oare să plece din oraş sau a murit ?

Un locuitor din Lerida, care trecuse rîuleţul înot, povestea că în oraş au mai rămas patru sute de locuitori (fuseseră patruzeci de mii) : „Toţi au plecat ! Vă mai amintiţi de o casă mare din piaţa Paeria, alături de hotel «Palace» ? Pe zidul ei stă scris cu vopsea roşie : «Nu vrem să trăim alături de ucigaşi...» N-au scris-o soldaţii, ci unul dintre locatarii casei, cînd a plecat..."

E greu de explicat cum de a putut fi oprită înaintarea fasciştilor pe ţărmul drept al rîuleţului îngust şi nu prea adînc. În toamna lui 1936, ea fusese oprită şi în suburbiile Madridului. Explicaţia militarilor era că oraşele sînt uşor de apărat. În cazul de faţă, fasciştii reuşiseră să ocupe oraşul, dar pe neaşteptate se loviseră de o rezistenţă aprigă. Lucruri similare s-au petrecut nu o dată în Spania ; ele sînt, probabil, legate nu atît de specificul reliefului, cît mai ales de specificul poporului : oamenii cedau aproape fără luptă 100—200 de kilometri, pentru ca pe neaşteptate să izbucnească fu-

ria, mînia, voința și atunci dușmanul nu mai putea înainta nici o sută de metri.

Stăteam de vorbă cu cîțiva ostași, cînd o schijă ucise un soldat chipeș, smead la chip. Îl chema Currito, era de fel din Andaluzia, din Sierra Morena. Un alt ostaș, un croitor din Barcelona, care pînă atunci glumise tot timpul, rămase mult timp nemișcat lîngă tovarășul său mort. Îi tremurau buzele, se vedea că abia își stăpînește lacrimile. În cele din urmă rosti: „Făgăduisem să-i cîrpesc cămașa..."

O schijă retezase ramura unui piersic. Mîncam în tăcere fructele parfumate; la Lerida ele se coc devreme. Croitorul din Barcelona ne spuse: „Lui Currito îi plăceau piersicile..."

Batalionul număra destul de mulți voluntari, veniți de curînd; erau printre ei și bărbați în vîrstă, și adolescenți. Oamenii politici declarau că războiul se apropie de sfîrșit, dar aceștia veniseră să lupte... E prea puțin probabil să fi sperat în victorie, pur și simplu nu voiau sau nu puteau rămîne deoparte. Cunoșteam prea bine Spania și totuși în fiecare zi ea mă uimea.

La întoarcerea spre Barcelona, pe șosea am fost surprins de un bombardament fascist. O jumătate de oră am stat întins în iarbă. După ce m-am ridicat, am văzut cîmpul cu lanurile de grîu sfîrtecate. Nu știu de ce, tabloul îmi provocă o durere cruntă, deși văzusem lucruri mult mai înspăimîntătoare. Poate pentru că în copilărie, cînd lăsam să-mi cadă o bucată de pîine, dădaca mea, Vera Platonovna, îmi spunea supărată: „Sărută" și sărutam felia de pîine.

La Barcelona am avut prilejul să discut cu un aviator german căzut prizonier. Îl chema Kurt Ketner și era fiul unui arhitect din Brandenburg. Venise de mult în Spania, încă din octombrie 1936. Îmi declară de îndată că este locotenent în Reichswer, că zburase pe „Heinkel-111". Cînd l-am întrebat de ce a venit să bombardeze orașele spaniole, el a rîs tare: „Iarăși istoriile astea cu *«Mujeres* și *niños»* (vorbea în limba germană dar cuvintele «femei» și «copii» le rostea în spaniolă). Prostii! După un bombardament recent am văzut ridicîndu-se nor de fum. Era probabil fumul pe care-l produceau *«mujeres* și *niños».*"

N-ai fi putut spune că este un ignorant. Citise destule cărți, putea discuta despre „filozofia istoriei", dar mie-mi făcu impresia unui sălbatic, curajos și hain. Întîlniri ca acestea m-au ajutat să cunosc universul spiritual, simplist, dar cu totul aparte, al ofițerilor și soldaților pe care i-am văzut peste doi ani trecînd în marș pe străzile Parisului și apoi, în 1941, călcînd pămîntul Bielorusiei.

Farsa tragică a „neintervenției" continua. La Cerbère au fost reținute cîteva sute de cazmale, cumpărate pentru țăranii din Catalonia. Am plecat la Hendaye să văd ce se întîmplă la granița dintre Franța și Spania fascistă.

Cum am mai spus cînd am povestit despre schimbul de aviatori, la Hendaye aveam prieteni. Ei m-au pus în legătură cu un funcționar important de la vamă, care ura pe fasciști. Acesta îmi arătă documentele mărfurilor care se trimiteau

în Spania fascistă. Bineînțeles, Italia și Germania trimiteau avioane, tancuri, artilerie, muniții pe mare, spre porturile Portugaliei, Bilbao, Cadix. Dar pentru lucruri mai nevinovate se foloseau de tranzitul prin Franța. Pe aici treceau autocamioane, motociclete, cauciuc, motoare, produse chimice necesare pentru industria de război. Nu exista nici un control la frontiera dintre Franța și Spania fascistă, în ciuda asigurărilor date de guvernul francez.

Izvestia publică articolul meu și poliția franceză se indignă, spunînd că încalc principiul „neintervenției". (Eram pînă la urmă un naiv. Pe unii voiam să-i fac de rușine, altora să le deschid ochii, credeam că ne îndreptăm spre Verdun, cînd colo noi ne îndreptam spre München.)

Este locul să relatez o istorie destul de ridicolă. Ardeam de nerăbdare să petrec măcar cîteva ceasuri în Spania fascistă, pentru a vedea ce se întîmplă acolo. Nici gînd de documente false, la Irun era un consilier din Gestapo. La Hendaye aflai că adeseori contrabandiștii transportă în satele spaniole de la frontieră diferite mărfuri. Reușii să iau legătura cu unul din ei. Era un basc francez. El îmi spuse: „Bine, numai să ai în vedere că eu nu mă ocup de politică. Știu că fasciștii sînt niște ticăloși, dar eu trebuie să-mi hrănesc familia. N-am să te trădez, dar dacă, Doamne ferește, dăm de un grănicer, am să declar deschis că nu te cunosc, că te-am întîlnit pe drum."

Trecurăm rîul și începurăm să urcăm în munți. Mărturisesc că aveam emoții și de vreo două-trei ori trecui prin clipe de spaimă. Nici nu-mi mai amintesc ce anume căra în saci ghidul meu pe care-l chema Jacques. În sfîrșit, am ajuns într-un sat spaniol ca oricare altul și am intrat într-o casă întunecoasă, cu iz de usturoi și ulei de măsline. Jacques îl chemă pe Antonio. Antonio mă conduse în altă casă. De îndată ce ne-am întors la Hendaye, am notat discuția simplă pe care am avut-o cu oamenii de acolo: „Gazda era o bătrînă surdă. Antonio îmi spuse: «Requete i-au împușcat fiul împreună cu Agirre, lîngă Caza Roja, pe acolo pe unde ai trecut tu cu Jacques. Flăcăul zăcea la pămînt și înjura, dar ea n-a știut. Cînd a venit ea, murise. Au lăsat-o aici pentru că e foarte bătrînă.»" Bătrîna se uita cînd la Antonio cînd la mine. Antonio îi strigă în ureche: „Te-au lăsat aici pentru că ești foarte bătrînă". Ea dădu din cap, bucuroasă: „Da, da, foarte bătrînă", apoi strînse cu degetele ei ascuțite capetele basmalei negre: „Dar el n-a fost bătrîn, el a fost încă tînăr", și începu să plîngă cu hohote. Antonio duse degetul la gură: trecea sergentul din garda civilă!... Mă uitai prin crăpătura obloanelor... Nimeni... Antonio povesti: „Aici toată lumea se teme de el... Am fost la Helizando la iarmaroc și nici acolo nimeni nu îndrăznește să deschidă gura. Toți se tem... Unul mi-a declarat deschis: «Vorbesc numai cu nevastă-mea. Dar și de ea mă tem....» Eu însumi sînt din Vilmediana, un sătuleț mic cu 160 de locuitori, dar noi am votat pentru socia-

liști. Requete au împușcat douăzeci și nouă de oameni."

Antonio mai aduse patru oameni, cărora le spuse : „Puteți vorbi cu el deschis. E un francez dintr-ai noștri." Țăranii povestiră cu oarecare teamă despre rechiziții, despre amenzi. Curînd sosi Jacques și mă anunță că e timpul să plecăm.

Ne-am întors spre dimineață. Am intrat la barul gării și am băut coniac.

La drept vorbind, n-am văzut nimic și aș fi putut să scriu despre bătrînă fără să-mi fi riscat viața de pomană. Aventura mea s-ar fi potrivit unui tînăr de douăzeci de ani. Îmi dădeam seama de acest lucru și mă simțeam mai curînd rușinat decît mîndru. Pe lîngă toate acestea mi-era teamă să nu fiu rechemat, să nu se spună că asemenea aventuri nu cadrează pentru un corespondent al ziarului „Izvestia". Dar totul s-a terminat cu bine și m-am reîntors la Barcelona.

Dar nu numai eu eram naiv. Mulți oameni politici mai credeau că Anglia și Franța își vor schimba atitudinea. Trebuie să ne aducem aminte de evenimentele din vara lui 1938 și atunci multe lucruri se vor clarifica. Hitler lansa zilnic amenințări la adresa Cehoslovaciei. Heinlein, führer-ul germanilor sudeți, întreprinse o călătorie la Londra, dar se întoarse de acolo nemulțumit. Deși Chamberlain era dispus la concesii, el trebuia să țină seama nu numai de opoziția laburiștilor, dar și de aceea a multor conservatori influenți. În Franța tabloul era atît de complicat, încît cu greu te puteai descurca : aproape fiecare partid avea partizani ai luptei și partizani ai capitulării. Ziaristul de dreapta Kerrillis, care pînă mai ieri blestemase pe republicanii spanioli, scria acum că Hitler atentează la securitatea Franței. Ziarul de stînga „l'Oeuvre", care altădată luase atitudine împotriva lui Franco, deveni purtătorul de cuvînt al cercurilor ce se declarau „partizanii păcii" și preconizau concesii cu orice preț față de Hitler. Toată lumea era nervoasă. Proprietarii hotelurilor de pe litoral sau din Alpi se plîngeau că oamenii au uitat că există vacanța de vară.

Alvarez del Vajo fusese totdeauna (și rămăsese) un optimist. Mi-amintesc că în vara de care vorbesc căutase să mă convingă că războiul dintre Germania și Franța cu aliații ei este inevitabil. „Francezii vor găsi în Spania nu numai dușmani gata să-i atace din spate, dar și aliați". El socotea că sfîrșitul verii va aduce multe schimbări în lume și repeta : „Datoria noastră este să rezistăm..."

S-a scris mult cu ani în urmă, se mai scrie și acum despre „minunea de la Madrid", despre toamna lui 1936, cînd poporul spaniol a reușit să oprească armata fascistă cu ajutorul brigăzilor internaționale și al armamentului sovietic. Cu mult mai puțin s-a scris despre etapa finală a războiului. Înfrîngerile n-au fost niciodată o temă care să-i atragă pe scriitori. Mie însă — mărturisesc — rezistența din a doua jumătate a anului 1938 mi se pare a fi o minune și mai mare decît apărarea Madridului din prima toamnă a războiului.

Deznodămîntul a fost hotărît în ziua de 15 aprilie 1938, cînd armatele lui Franco ieşiră la mare, tăind Spania republicană în două părţi. Bineînţeles au fost şi greşeli, şi derută, şi multe altele, dar eu nu scriu acum o istorie a războiului, ci o carte de amintiri. Şi nu pot să nu mă gîndesc că încă zece luni a rezistat Catalonia, iar Madridul şi mai mult, după cum nu-mi pot înfrînge emoţia din suflet. Un popor, ca şi fiecare om în parte, îl poţi înţelege mai bine în zilele de grea cumpănă.

În iunie am fost primit în audienţă de preşedintele republicii, Azaña. Unii îl numesc „dezertor" pentru că în februarie a plecat în Franţa împreună cu întregul guvern. Desigur că preşedintele republicii ar fi trebuit să revină la Madrid. Dar judecătorii care-l condamnă dau dovadă de asprime exagerată, ei nu vor să înţeleagă că Azaña a fost preşedintele Spaniei luptătoare împotriva voinţei sale. Cînd republica a acceptat provocarea lui Franco şi a intrat în luptă, guvernul a fost schimbat. El a mai fost schimbat pe parcurs de multe ori. Preşedintele însă nu putea fi înlocuit ; el era simbolul continuităţii, era o firmă pentru democraţiile burgheze ale Apusului, un stindard.

S-ar putea spune că Manuel Azaña a devenit om politic mai curînd dintr-o eroare. Publicase romane, eseuri şi împreună cu întreaga intelectualitate progresistă urîse monarhia, dictatura lui Primo de Rivera. Era în primul rînd un diletant — şi în literatură, şi în politică. Nu se simţea la largul său nici în reşedinţa prezidenţială,

nici în postul de prim-ministru, nici măcar în parlament, ci în clubul literar „Atheneum", unde participa la discuţii între erudiţi sau la nesfîrşite dispute nocturne pe care spaniolii le numesc *„tertulla"*. Ar fi putut da replici strălucite lui Edouard Herriot, în discuţii despre arta barocului, despre doamna de Récamier, despre universalitatea geniului lui Calderon.

Nimeni nu-l poate acuza de laşitate. Mă aflam la Madrid în ziua de 14 aprilie 1936, cînd poporul sărbătorea un an de la proclamarea republicii. Azaña era pe atunci prim-ministru. Un fascist trase în el. Se iscă panică. Azaña rămase locului zîmbind liniştit.

Evenimentele care au urmat au însemnat o încercare peste puterile lui. El era un intelectual liberal ; cînd Caballero i-a prezentat lista noului guvern în care intrau patru anarhişti, el s-a opus, a încercat să replice, să demonstreze că oamenii care neagă statul nu pot fi miniştri. Azaña discuta, dar cu el nu discuta nimeni. El rămînea un stindard.

Am fost primit de Azaña în calitatea mea de corespondent al unui ziar sovietic. Mi-a dat o declaraţie în care erau rînduri ca acestea : „Atacul armat împotriva republicii, organizat şi întreţinut de trei state europene, ne obligă să ducem un război de neatîrnare, nu numai în sensul politic al acestui cuvînt, dar şi în sensul cel mai înalt, fundamental, mai durabil decît structura şi regimul statal : lupta se dă pentru libertatea de dezvoltare a spiritului spaniol. Nu se pune problema dacă în Europa va fi o republică mai

mult sau una mai puțin, dacă unul sau altul din partidele politice își va putea aplica programul. Se pune problema dacă un popor mare, cu renume glorios în atîtea domenii, va putea participa în mod independent la crearea culturii moderne sau va fi sugrumat. În aceasta constă importanța mondială a tragediei spaniole, în aceasta rezidă izvorul și forța de autoapărare a Spaniei."

După ce-mi transmise această declarație, Azaña zîmbi pe neașteptate melancolic: „Acum putem sta de vorbă ca doi scriitori..." Credeam că va începe să discute despre literatură, dar el îmi spuse: „Am folosit în declarația mea cuvîntul «tragedie»; poate că pentru un șef de stat nu este potrivit, dar alt cuvînt n-am găsit. Negrin pare să creadă că Spania va fi salvată de un război mondial. Probabil că războiul va izbucni, dar nu înainte ca Spania să fie sugrumată... Dumneata ne cunoști literatura, știi că noi am năzuit totdeauna spre un ideal general uman. Spaniolii l-au creat pe «Don Quijote», pe care toți l-au îndrăgit, și care a devenit pentru toți izvor de ironie. Oamenii ne compătimesc și, compătimindu-ne, rîd de noi... Spania va fi băgată pentru mult timp după gratii..."

Am stat de vorbă cu cîțiva anarhiști din Barcelona. Ei înjurau guvernul, pe comuniști, spuneau că Prieto este un politician șmecher, că tot ceea ce se petrece confirmă zilnic justețea punctului de vedere al anarhiștilor și totodată repetau cu mîndrie că ziarele sovietice au scris elogios despre comandantul Cipriano Mera, care este un anarhist. Jurau că S.N.T.—F.A.I. vor

lupta pînă la capăt și își exprimau părerea de rău că guvernul se ocupă prea puțin de organizarea războiului de partizani: „Fiecare spaniol este creat pentru război de guerilla..." Unul dintre acești oameni mă conduse pînă la hotel. În drum, ne surprinse alarma aeriană, sirenele urlau și furăm nevoiți să ne adăpostim în gangul unui depozit. Anarhistul îmi spuse: „Am devenit un om conștient în 1928, cînd aveam douăzeci și trei de ani. Am fost pe front, sînt rănit în piept. Astăzi am cerut să fiu trimis pe Ebru. În primul rînd, sînt anarhist, și asta mă obligă..." Și tăcu. Il întrebai: „Și în al doilea rînd?" Mai tăcu cîteva clipe, apoi răspunse cu un glas emoționat: „În al doilea rînd? Ce să-i faci? Spaniol am fost încă înainte de a deveni anarhist. Poate că-ți închipui că nu sînt spaniol? Sînt originar din Sevilla, ca și José ăsta al tău, numai că el era brutar, iar eu frizer. Sînt mai spaniol decît ticălosul de Franco! Îți închipui cumva că un adevărat anarhist poate trăi fără Spania? După părerea mea, nu."

Viața comuniștilor spanioli nu era de loc ușoară. Ei trebuiau să explice tot timpul ceva, ba unuia ba altuia: anarhiștilor ce-i aceea disciplina, fără de care fasciștii nu pot fi învinși, republicanilor ce-i aceea revoluția, socialiștilor ce-i unitatea, iar tovarășilor sovietici ce-i Spania.

Mă întîlneam cu José Diaz, cu Dolores Ibarruri, Uribe și alți conducători ai partidului. Ei mă ajutau să mă orientez în situația din Spania. Aș vrea să relatez acum o discuție care nu are nici o legătură cu evenimentele acelei epoci.

Niciodată nu-mi plăcuseră luptele cu tauri şi nu o dată ne-am înfruntat pe această temă cu Hemingway ; mi se păreau oribile şi burţile spintecate ale bătrînilor cai, şi săgeţile care se înfigeau în taurul înnebunit, şi sîngele pe nisip, şi mai ales, înşelătoria, căci taurul nu cunoaşte regulile jocului, el se năpusteşte drept împotriva adversarului, iar toreadorul se dă puţin la o parte, la momentul oportun. Toată arta este ca această retragere să se facă exact în clipa potrivită ; nici prea devreme — altfel te fluieră publicul, nici prea tîrziu — căci atunci taurul poate să spintece nu burta mîrţoagei, ci vedeta preferată a Spaniei. Într-o zi, José Diaz avea o oră liberă. Ca un adevărat fiu al Andaluziei, iubea luptele cu tauri ; îmi spuse : „Crezi că sîntem întotdeauna de partea toreadorului ? Nu, adesea sîntem de partea taurului. Dar tu nu înţelegi nimic din toate astea..."

Nu ştiu de ce mi-am amintit tocmai acum de această discuţie. Se vede că poetul a luat locul cronicarului. Dar să ne întoarcem la evenimentele anului 1938. La sfîrşitul lui iulie, începu ofensiva pe Ebru, ultima încercare a republicanilor de a restabili situaţia. Ostaşii trecură noaptea, cu bărcile, pe ţărmul drept, care era bine întărit. Ebrul este un fluviu lat, cu un curs repede. Ostaşii în ofensivă reuşiră să creeze un cap de pod, să construiască poduri de pontoane, să cucerească orăşelul Mora-da-Ebro, o serie de sate, ameninţînd flancul stîng al fasciştilor. Începu o bătălie lungă şi sîngeroasă.

Am fost de două ori pe malul drept al Ebrului, am asistat la cîteva bătălii. Aviaţia fascistă bombarda aproape fără încetare podurile, dar pontonierii le refăceau din nou. Ei compuseseră un cîntec :

Trăim în peşteri sure,
Cu chipul, trupul negru,
Ca fiarele-n pădure,
Pontonieri pe Ebru.

Şi într-adevăr locuiau în stîncile sfîrtecate de bombe. În timp ce fotografiam un pod — voiam să trimit poza la *Izvestia* — un pontonier îmi spuse : „Numai să nu-l ocheşti prea mult, altfel cade o bombă şi s-a dus dracului fotografia..."

Aici războiul arăta altfel decît la Guadalajara sau chiar la Teruel. De partea lui Franco luptau unsprezece divizii. Într-un sector de trei kilometri lungime, fasciştii concentraseră o sută şaptezeci de tunuri. Timp îndelungat bătălia s-a dat pentru diferite înălţimi din Sierra-Panolos şi cu acest prilej am văzut cum îşi poate schimba conturul un munte supus timp îndelungat tirului de artilerie.

L-am cunoscut pe comandantul Miguel Tagueña. Avea douăzeci şi cinci de ani şi ostaşii îi spuneau „comsomolistul". Terminase studiile universitare. Înainte de război se ocupase de optică, pregătea o teză de doctorat, şi cînd colo fu nevoit să ia arma în mînă. Deveni comandant de corp de armată. Avea o faţă puţin umflată, ca de copil, dar militarii de carieră vorbeau despre el cu respect. El lansă lozinca : „Vom ajunge

pînă în Gandeza..." În ciuda a tot ce se întîmpla, începui să cred și eu în posibilitatea unei victorii. Pe front mă simțeam parcă mai liniștit decît la Barcelona. Nu mă mai gîndeam la ceea ce se petrecea în Europa, nu mă mai gîndeam nici la destinul Valenciei, gîndurile mele erau ocupate de cota 554, de parcă sorții războiului ar fi depins de această înălțime nu prea mare, pleșuvă, sfîrtecată de obuze.

Comandant de armată era Juan Modesto. Evocarăm împreună începutul războiului ; Modesto organiza pe atunci un batalion „Thälmann" și îl cunoscusem exact în ziua în care fusese luat primul prizonier fascist. Modesto se bucurase ca un copil : „Închipuie-ți, am luat un prizonier ! Nici vorbă, ar fi fost mai bine să fie doi, căci atunci și în comunicat s-ar fi putut spune : „Au fost luate trofee și prizonieri". Și pe Ebru îmi mărturisi că-și amintește de ziua aceea îndepărtată, ca de cea mai fericită zi din viața lui. Îmi povesti biografia sa. Era originar din Andaluzia, lucrase la o fabrică de cherestea, îi plăcea fotbalul, de politică nu se interesa. Într-o zi, un medic îi dădu un ziar minuscul : „Glasul proletarului". Modesto citi și căzu pe gînduri. Curînd după aceea deveni comunist. Pe Ebru cortul lui era ticsit de cărți : studia arta militară. Vesel din fire, îi molipsea pe toți cu buna sa dispoziție. Mi s-a povestit că în martie, cînd oamenii erau demoralizați, el cînta, glumea, povestea anecdote andaluziene și toți zîmbeau chiar împotriva voinței lor. Am discutat despre perspectivele războiului. Modesto nu-și pierdea curajul : „Privește numai ce armată avem acum !" Apoi oftă : „Cam puțină aviație... N-are rost să-mi explici, și așa înțeleg totul... Totuși e foarte puțină..."

(De curînd, l-am revăzut pe Modesto la Roma ; era prima noastră întîlnire după o despărțire de ani de zile. M-am bucurat văzîndu-l, de parcă aș fi pășit din nou pe pămîntul Spaniei. Era același ca altădată și cu aceeași voce sonoră ca pe Ebru îmi spuse : „Ce tineret admirabil avem acum în Spania !...")

Nu-mi pierdeam speranțele, deși îmi dădeam seama că nu prea mai aveam ce spera. Inima intră adesea în conflict cu rațiunea. Sînt parteneri care nu pot nici coexista pașnic, nici divorța. Ce anume mă îmbărbăta ? Ca și altădată, niște indicii de amănunt. Lipsea tutunul, de pildă. Un soldat care stătea în post îmi spuse : „Am două țigări, ia una și s-o dai primului tovarăș pe care-l vei întîlni..." La Barcelona, în piața Cataloniei, am oferit la două fetițe un pachet de ciocolată, pe care l-am adus din Franța. Fetițele chemară prietenele și împărțiră cu grijă ciocolata în zece bucățele minuscule. Intrînd într-o casă de țărani la Puigi Verd, sat din Catalonia, situat în apropierea frontului, am recunoscut de îndată cîțiva copii de la oraș. Gazda, o țărancă bătrînă, îmi spuse : „În Spania a rămas acum puțin pămînt. Uite, copiii aceștia sînt din Fraga. Au avut pămînt, dar li s-a luat".

Nu sînt povești sentimentale, ci viața de fiecare zi a Spaniei, în ajunul deznodămîntului.

Vara și mai ales toamna făceam dese călătorii în Franța : se desfășurau evenimente ce urmau

să determine soarta Europei pentru mulți ani. Îi propusei lui Savici să scrie el pentru „Izvestia" ori de cîte ori lipseam din Barcelona. El se învoi și ziarul căpătă un nou corespondent, cu un nume spaniol sonor, José Garcia. De fiecare dată cînd treceam frontiera, priveam cu îngrijorare grănicerul spaniol — devenisem superstițios. Cu toate acestea, nu numai în scris, dar și în fundul sufletului meu îmi ziceam : mai există încă speranță ! În pofida a tot și a toate...

30

APROAPE toate capitolele din volumul IV al acestei cărți sînt legate de evenimentele politice care s-au petrecut în Europa între 1934 și 1939. Lucrul e firesc. Evenimentele erau importante, iar eu nu mă consideram un simplu spectator. Nu pot să despart biografia mea de frigurile în care se zbăteau sute de milioane de oameni din cauza evenimentelor epocii. Dacă mi-aș fi povestit altminteri viața, ar fi însemnat să mint.

Cînd aveam douăzeci de ani mă gîndeam la Katia, la tablourile lui Memling, la versurile lui Blok. Zilele miroseau a tuberoze, pe care le cumpăram în loc să iau prînzul. Deși locuiam la Paris, habar nu aveam cine este șeful guvernului francez și nu mă interesa ceea ce se petrecea la Agadir ; deși criza aceea amenințase să se transforme într-un război mondial, nu mă gîndeam la

reforma agrară a lui Stolîpin, deși continuam să mă socotesc un revoluționar.

Un sfert de veac mai tîrziu, nu numai că publicam articole prin ziare, dar îmi simțeam soarta depinzînd de știrile ce le comunicau acele ziare. Mirosul dictează memoriei unele detalii obsedante și multe din zilele de atunci sînt legate, în amintirile mele, mai curînd de mirosul de cerneală tipografică decît de parfumul florilor.

Spun toate aceste lucruri fără bucurie și fără regret : nu puteam concepe viața altfel. Cînd eram tînăr de douăzeci de ani aveam impresia că sînt liber să-mi aleg existența după plac. Spre sfîrșitul deceniului al patrulea renunțasem de mult la o serie de iluzii ; știam că și atunci cînd omul are toată libertatea de a-și alege drumul în viață, meandrele acestuia nu depind de el.

Dacă ai intrat în horă trebuie să joci. Evident. Dar nici cei ce joacă hora nu seamănă unii cu alții. În capitolele anterioare scrisesem despre luptele din Spania, despre lașitatea lui Blum sau Daladier, despre țăranii din Catalonia, despre aviatorii germani. Acum aș vrea să povestesc cîte ceva despre mine însumi.

Am mai spus că plecam adesea în Franța, unde se întrezăreau, într-un viitor apropiat, evenimente importante. Și ziarul mă ruga s-o fac, și eu personal voiam să aflu dacă va fi război sau nu.

Liuba închiriase o căsuță la Banyuls, în apropierea graniței spaniole. Acolo mă odihneam de pe urma bombardamentelor, venea și Savici, ve-

neau prietenii din Barcelona. Din Paris sosise vechea mea prietenă, Dusia cea trandafirie, cu zîmbetul veşnic pe buze. Într-o zi mă vizită Malraux, care termina de turnat filmul despre războiul din Spania.

La Paris domnea o atmosferă de îngrijorare ; după epopeea spaniolă îţi venea greu să te împaci cu laşitatea, cu zgîrcenia, cu ataşamentul oamenilor pentru micile comodităţi cotidiene. Dintre vechii mei prieteni, puţini mai veneau în Montparnasse. Pictorii nu mai discutau despre calitatea pînzelor, ci despre nemţii sudeţi şi despre Chamberlain ; Irina ne scria des, dar scrisorile erau plate ; la drept vorbind nici nu mă aşteptam la altceva. Noul ambasador I. Z. Suriţ, era un om de inimă, dar ne-am împrietenit cu adevărat mult mai tîrziu, în anii de după război. Unui om care ocupă un post de răspundere îi vine greu să discute : el trebuie să convingă pe alţii sau de utilitatea unor lucruri, sau de necesitatea unor abţineri.

Pe neaşteptate, în 1938, după o întrerupere de cincisprezece ani, mă apucai din nou de versuri. De ce oare ? În primul rînd, pentru că eram singur şi nefericit. În clipele de bucurie, omul este sociabil, îşi împărtăşeşte bucuria fie mulţimii de pe stradă, fie fiinţei dragi, între cei patru pereţi ai odăii. Dar în clipele de cea mai mare fericire, de fericire deplină, omul tace de parcă s-ar teme că spusele sale vor grăbi scurgerea timpului, vor distruge armonia interioară. Nefericirea, dimpotrivă, cere cuvinte. Ea are limbă, dar ara-

reori găseşte urechi s-o asculte. Cine poate să înţeleagă cît eram de singuri în anii aceia ? Se ţineau nenumărate discursuri, tunurile începuseră să tragă ici-colo, radioul nu tăcea, dar glasul omenesc părea frînt. Multe lucruri nu le puteam mărturisi nici celor apropiaţi. Numai uneori strîngeam cu deosebită putere mîna prietenilor, căci ne simţeam cu toţii părtaşi la acelaşi mare complot al tăcerii.

Mă simt puternic ataşat de îndeletnicirea mea principală, de proză. Îi cunosc bucuriile şi greutăţile. Este un drum în urcuş, cu întortochieri, cu avalanşe, pe care-l străbaţi cu răsuflarea tăiată, uneori cu riscul de a face infarct. Scrii despre oameni şi te adresezi oamenilor. Odaia unui prozator este întotdeauna ticsită de eroi, pe care un vizitator nu-i zăreşte, oameni simpatici sau insuportabili, prieteni sau duşmani, oaspeţi chemaţi şi nechemaţi, impuşi de viaţă. Prozatorul caută izolare pentru munca sa, are nevoie de o masă de lucru, de linişte, dar, la drept vorbind, el trăieşte şi scrie de parcă s-ar afla la o încrucişare de drumuri zgomotoasă, plină de forfotă.

Poetul poate compune versuri pe stradă, în autobuz, la o şedinţă plicticoasă, dar în asemenea clipe el este singur. Chiar şi în vremurile străvechi, cînd oamenii adorau mitologia, nici unui prozator nu i-a trecut prin minte să discute cu muza. Pe cînd poeţii, inclusiv cei cărora nimeni nu le-a spus la şcoală că muza Erato întruchipează lirica şi strînge în braţe o liră, îşi aduc aminte din cînd în cînd de muză. Poezia lirică

seamănă a jurnal de însemnări și adesea oamenii încep să compună versuri pentru că se simt singuri. Tiutcev scrisese :

Cum poate inima grăi ?
La alte inimi cum s-ar spovedi ?
Cuvintele prin dorul ei răsună,
Dar fac, din adevărul ei, minciună.

Ideea exprimată de versurile lui Tiutcev este foarte adevărată. Poezia posedă o forță uriașă. Izvorîtă din sentimentul singurătății, ea distruge barierele ce există între oameni. Poetul discută cu muza imaginară, i se spovedește adesea fără a se gîndi la destinul versurilor ce-i răsună în minte. Dar mărturisirea lui devine apă vie pentru mulți oameni. Versurile lui Tiutcev au fost publicate de prietenii lui, și mai tîrziu Ivan Aksakov scrisese : „Tiutcev nu s-a amestecat în pregătirea acestei ediții, el a stat deoparte. În locul lui au rînduit și au hotărît totul alții. Sîntem convinși că nici măcar n-a răsfoit această cărticică." Iar L. N. Tolstoi a murmurat pînă la moarte versurile lui Tiutcev, mai înainte citate.

Cît de singuratic, de nefericit a fost Lermontov ! Verlaine și-a scris cele mai bune versuri în închisoare. Însemnările zilnice ale lui Blok te zguduie prin melancolia singurătății. Și această enumerare ar putea fi extinsă pe zeci de pagini. Nu am cîtuși de puțin intenția să proslăvesc singurătatea, dar am să spun ca Bergamin : singurătatea nu este izolare de societate, nu este un program, nu este „turnul de fildeș" de care s-au

săturat toți. Despre ce fildeș mai poate fi vorba, cînd vin nenorocirile ! Și nenorociri sînt multe pe lume...

Încă un motiv m-a îndemnat să mă apuc de poezie. Nuvela „Ce-i trebuie omului" a fost scrisă în vara lui 1937, între Brunete și Teruel. Romanul „Căderea Parisului" a fost început în toamna lui 1940. În răstimpul acestor trei ani am scris articole, reportaje, informații scurte despre operațiile militare sau despre evenimentele politice. Scriam și repetam cele scrise prin telefon sau băteam la mașină cuvintele rusești cu litere latine pe formulare de telegramă. Fără să vreau, am ajuns să nu mă mai gîndesc la stil. Limba mea sărăcise, devenise stereotipă, aproape convențională.

Aș vrea să mărturisesc o pasiune. Sper că meni nu are să mă acuze de naționalism, am trăit mulți ani în străinătate, am învățat să apreciez geniul altor popoare. Nu sînt poliglot, dar cunosc cîteva limbi și iată că din tinerețe și pînă astăzi am rămas îndrăgostit de limba rusă. Am impresia că această limbă este parcă anume creată pentru poezie. Fiecare om iubește limba pe care o vorbește din copilărie. Dar eu nu numai că iubesc limba rusă, dar am un cult pentru ea. Are o maleabilitate care lipsește altora pe care le cunosc. Orice schimbare a ordinei cuvintelor în frază schimbă sensul. Există limbi cu accent muzical, așezat pe diferite silabe ; voi îndrăzni să spun că limba rusă are un accent liric pe unul sau altul din cuvinte. Libertatea, absența

unor determinări obligatorii, care în limbile vest-europene sînt cerute de rigiditatea sintaxei, absența articolelor, toate acestea oferă scriitorului posibilități nelimitate. În fața lui nu se află ogoare secătuite de veacurile anterioare, ci un pămînt veșnic nedesțelenit.

Poezia a devenit pentru mine aer rarefiat, prilej de purificare. Simțind importanța fiecărui cuvînt, îmi dădeam seama și de legătura cu trecutul, și de realitatea viitorului, simțeam concret amănuntele de viață și acest lucru mă ajuta să lupt împotriva disperării.

Compuneam versuri în mașină sau în tren, în orele de odihnă sau în mijlocul întrunirilor zgomotoase, pe stradă sau în cazematele de pe front. Le notam mai tîrziu. Erau poezii scurte, pe care le țineam minte pe de rost.

Anna Frank, adolescenta de cincisprezece ani, ascunzîndu-se de fasciști, ținuse un jurnal în care se adresa unei prietene imaginare, Kitty (așa își botezase caietul ce-i fusese dăruit). Nu știu cui anume mă confesam eu, poate că aceleiași muze bezmetice, plină de noroiul drumurilor de front, asurzită de bombardamente, nedescoperită la ședințele scriitorilor și pe bună dreptate „fără act de identitate".

Versurile mele se refereau la tot felul de evenimente pe care le-am descris în articolele de ziar și amintit în cartea de față. Bineînțeles, le înfățișam în alt chip. Lîngă Morata de Tajuña, brigada lui Lukacs executase o incursiune la inamic. Fusese o operație grea, care costase multe

victime. Poezia „Incursiune la inamic" se termina cu cuvintele :

Pe munți străini, vedeam, după un ceas,
Din neguri soarele cum aurea...
Să mai privesc ce-n urmă a rămas :
Morminte, lupte, tinerețea mea.

În reportajul consacrat încercării de ofensivă de la Casa del Campo vorbisem despre un canar, ceea ce, pe bună dreptate, provocase supărarea redacției. În versuri reluai imaginea păsării :

Ce-atîtea lucruri ? Lada, dulapul,
Grele fotolii, husele, scrinul...
Și-o colivie !... Cîntă, săracul,
Cîntă canarul, splendid, hainul !...
Ce-atîta vorbă ?... Gureșa mică
Tremură-n triluri — groaznică artă !...
Uite că iarăși, iarăși mi-e frică
De meseria ce nu ne iartă :
Pînă la ziuă să nu mă lase,
Spasmul tiranic pieptul să-mi salte...
Oh, cîtă viață, clipe frumoase
Pier pentru jocul de sunete-nalte !

Am scris o poezie despre înmormîntarea unui aviator sovietic într-un sat spaniol :

Sub măslini i-a fost săpată groapa,
Lespede i-au așternut pe groapă...
Unde-i cerul ce-i umezea pleoapa
Cînd era copil, lîngă ce apă ?
Copleșiți, cu ochii în țărînă,

Stau ostașii, plînsul să-și ascunză :
Sub măslini nu-i pacea ce se-ngînă
Cu mestecenii jelind din frunză...

Scriam versuri și despre ceea ce nu puteam, nu voiam să povestesc nimănui, despre ceea ce văzusem și trăisem la Moscova. Voi cita o poezie din 1938, nu pentru că i-aș acorda o mare importanță, dar pentru că multe lucruri e mult mai ușor să le exprimi în versuri decît în proză :

Nu mă lăsați să gîndesc mai departe, să tacă
Glasul cu grele-amintiri, un trecut ce se-neacă...
S-aud veselie, și cîntec, și glume, și larmă,
Să nu știu ce-a fost, de ce gîndu-mi de jale se sfarmă...
Să pot să respir ca bețivul, uitînd toate, toate,
S-ascult doar ceasornicul ăsta și stropul de apă ce bate
La fel, dintr-un vechi robinet... Să rămînă
Cifrele certe, rimele-alerte, ritmul egal ce te mînă,
Fără știință de moarte... Să pot înfrunta în tranșee,
Sub ploaia de gloanțe, dușmanul, și fără sinistra idee
În ochii oricui să privesc... Ah, să las negîndit
Tot ce-altă dată a fost și-ar fi de-amintit !

Scriam despre epoca pe care o trăiam, despre torentul furtunos ce cobora din munte, pentru a deveni apoi un fluviu mare, domol. Încercam să aflu mîngîiere.

Și vor rămîne-n urmă anii
Cu cer albastru fără nor,
Cu dulce-al maichii nani-nani,
Cu grădinarul zîmbitor,

Cu sate unde zile curg
Molcome ca cerescul rîu,
Și cu hulubii din amurg
Ce-ți vin în palmă după grîu.

Poate că versurile mele nu sînt reușite. Nu știu. Ele mi-au rămas dragi pînă astăzi, ca o mărturie, și nu puteam să nu le fac loc în această carte, în care-mi povestesc viața. Am impresia că acest capitol va veni în ajutorul cititorilor, ca să-l înțeleagă mai bine pe autor. Un proverb francez afirmă că ușa trebuie să fie sau deschisă sau închisă. Nu ! Draperia confesionalului poate fi totodată și ridicată și lăsată în jos.

31

ȘTIRILE ce veneau din Paris și Londra ne preocupau pe toți. Ziarele spaniole acordau coloane întregi evenimentelor din Cehoslovacia. Pe frontul de la Ebru luptele încetaseră. Toată lumea aștepta să vadă cum se va termina tragedia, care nu se desfășura pe teatrul operațiilor militare, ci în cabinetele ministeriale, zăvorîte pentru cei din afară.

La 23 septembrie am sosit la Paris. Era o zi înăbușitoare, părea că vrea să izbucnească furtuna. M-am dus la ambasada cehoslovacă, la consilierul Šafranek, cu care mă întîlnisem în cîteva rînduri. Era posomorît, îmi spuse doar

atît: „Eu, personal, nu mai am nici o speranţă..." Era un om înalt, voinic, de un calm perfect în mod obişnuit; în ziua respectivă nu se putea stăpîni, glasul îi tremura şi repeta mereu: „E foarte cald astăzi, aşa-i?" Cînd şi-a turnat apă în pahar, am văzut că-i tremură mîna. Sub ferestrele ambasadei se îngrămădea mulţimea. Veneau delegaţii de muncitori, de profesori, de scriitori, toţi erau indignaţi de trădarea ce se pregătea şi-şi exprimau simpatia faţă de Cehoslovacia.

Uitasem că redacţia trebuie să mă cheme la telefon şi hoinăream prin cartierele muncitoreşti. Pretutindeni auzeam aceleaşi cuvinte: „Chamberlain", „capitulare", „Daladier", „fascism". Oamenii erau foarte agitaţi. Un muncitor îmi spuse: „Ticăloşii! Oare nu-şi dau seama că dacă Cehoslovacia cedează nemţilor, peste o lună de zile aceştia ne vor ataca pe noi? Iată cine sînt trădătorii!..."

În cartierele bogătaşilor am văzut scene care mi-aminteau pe cele din 1914: slujnicele încărcau în maşini geamantane elegante. În jur domnea linişte, doar o doamnă striga unui bătrîn, se vede cam fudul de ureche: „Iar nu înţelegi?... Lepădăturile astea din Frontul Popular vor ca Parisul să fie distrus, aşa cum a fost distrus Madridul!..."

M-am dus la ziarul „L'Ordre" să-l văd pe Emile Buré, un om gras, deştept, oarecum cinic în aprecierile sale. Era un ziarist strălucit, reprezentant al vechii Franţe, adept al concepţiilor de dreapta, care socotea că Frontul Popular

este un joc primejdios, dar fiind patriot denunţa pe capitulanţi: „Ştiţi de ce le e frică? De victorie! Dacă ar fi să lupte împotriva nemţilor ar trebui s-o facă împreună cu dumneavoastră. Un deputat îmi spunea aseară: «Militarii au înnebunit, insistă asupra rezistenţei, de parcă n-ar înţelege că aceasta va da aripi comuniştilor». I-am răspuns: «Nu e vorba de componenţa cabinetului, ci despre soarta Franţei». Ce vreţi, am degenerat. Ne trebuie Clemenceau şi-l avem pe Daladier, un Tartarin lipsit de fantezie. Mi-amintesc, acum doi ani, ridica pumnul şi-l îmbrăţişa pe Thorez. O să vedeţi că mîine o să ridice braţul şi o să-l îmbrăţişeze pe Hitler..."

Am citit în ziarul „L'Oeuvre" un articol al lui Giono, care scria că „un laş viu este de preferat unui mort curajos".

Simţeam dorinţa să mă întorc cît mai repede la Barcelona. A doua zi de dimineaţă, cînd am ieşit din casă, am văzut oameni care citeau nişte afişe lipite pe ziduri: ele vesteau mobilizarea parţială. Daladier declară că Franţa îşi va îndeplini obligaţiile şi va apăra Cehoslovacia.

(Atunci cînd Franco a pornit răzmeriţa, şi Blum a declarat că Franţa va sprijini Republica Spaniolă. Talleyrand spusese că niciodată nu trebuie să te laşi condus de primul impuls, el poate fi nobil şi în consecinţă prostesc. Nu am intenţia, desigur, să-l compar pe Talleyrand, un cinic dar un cap politic de mare anvergură, cu oamenii de genul lui Daladier, care s-au aflat din întîmplare la cîrma statului, oameni care

s-au dovedit a fi niște provinciali speriați, lipsiți de o viziune largă.)

Cei mobilizați se îndreptau spre gări. Unii ridicau pumnul și cîntau „Internaționala". Trecătorii se opreau la colțurile străzilor, se legau discuții. Cineva strigă: „Ce ne pasă nouă de cehi! N-au decît bolșevicii să-l apere pe Beneš!..." Un altul îl numi „fascist". Polițiștii repetau plictisiți: „Vă rugăm foarte mult, circulați, circulați!" Aveau un aer deconcertat, nu știau pe cine trebuie să lovească.

La Paris se declarase greva muncitorilor din construcții. La 25 septembrie ei încetară greva, declarînd că nu vor să împiedice apărarea Franței. Vehiculele transportau nisipul ce urma a fi folosit la stingerea bombelor incendiare. Drumurile spre sud erau ticsite de mașini: burghezia pleca. Pretutindeni se auzea unul și același cuvînt: „Război"... Autobuzele fură rechiziționate. Femeile se înscriau la cursurile sanitare de scurtă durată. Unele magazine fură închise. Seara Parisul se cufunda în întuneric și pentru o clipă aveam impresia că străbat străzile Barcelonei.

În ziua de 30 septembrie se anunță Acordul de la München. Felinarele se aprinseră și francezul mijlociu își pierdu capul. Avea impresia că obținuse o victorie importantă. Pe marile bulevarde, în ceața serii, mulțimea jubila. Ți-era lehamite să privești. Oamenii se felicitau unii pe alții. Consiliul Municipal hotărî ca una din străzile Parisului să poarte numele „Strada 30 Septembrie".

Într-o seară cinam cu Puterman la cafeneaua „Coupole" de pe Montparnasse. Mai spusesem și altă dată că prietenul meu, Puterman, era redactor la săptămînalul *Lu* cu orientare de stînga. Era originar din Basarabia, îl adora pe Pușkin, colecționa cărți rare, dar n-avea o inimă cîtuși de puțin livrescă, ci, dimpotrivă, înflăcărată, pătimașă. Ședeam amîndoi, copleșiți de cele ce se petreceau. La mesele învecinate, francezii beau șampanie, chefuiau. La un moment dat, unul dintre vecini observă că sîntem indignați de toasturi, de zgomot, de veselia de carnaval, și ne întrebă: „Nu cumva vă deranjăm?" Puterman răspunse: „Da, domnule, sînt ceh". Tăcură, pentru ca peste cîteva clipe să reînceapă aceeași veselie zgomotoasă.

Într-o zi l-am zărit pe Daladier trecînd pe Champs Elysées. Mulțimea arunca trandafiri în mașina lui, el zîmbea. Socialiștii, care condamnaseră în ajun acordul de la München, votară în Parlament pentru guvern. Blum scrise: „Inima mea se sfîșie între sentimentul rușinii și cel al unei ușurări..." Pe bulevardul Capuținilor, deasupra unui cinematograf, am zărit fluturînd patru steaguri, printre care era și cel german cu zvastică. Ziarele deschiseră o listă de subscripție pentru a face un cadou „pacificatorului Chamberlain". În orașul Colmar din Alsacia, patru străzi își schimbară numele, una dintre ele deveni „Strada Adolf Hitler".

Surit îmi spuse că Daladier s-a dovedit a fi o cîrpă, că Bonnet s-a situat pe pozițiile parti-

zanilor capitulării, că Mandel s-a opus cu vehemență, dar în ultima clipă și-a retras demisia.

Corespondența pe care o scrisesem cu acest prilej o încheiam cu cuvintele: „Pe Champs Elysées partizanii capitulării l-au salutat pe domnul Daladier. Mă tem că o să aibă curînd prilejul să vadă diviziile lui Hitler trecînd în marș spre Arcul de Triumf". Această din urmă frază mi-a fost tăiată; redacția mi-a explicat că trebuie să mai așteptăm, poate că oamenii se vor trezi la realitate. Eram rugat să relatez cît mai des și cu amănunte despre desfășurarea evenimentelor.

În ziua de 11 octombrie, „Izvestia" căpătă un nou corespondent special: Paul Jocelyn. Pseudonimul mi-l alesesem întîmplător, fără să mă gîndesc, bineînțeles, la eroul lui Lamartine. Ehrenburg continua să trimită articole lungi, iar Paul Jocelyn trimitea zilnic două-trei însemnări.

În octombrie am plecat în Alsacia. Îmbărbătați de München, fasciștii din Alsacia începuseră să aducă vorba de alipirea la Reich. De abia am sosit la Strasbourg că a și venit să mă invite la prefectură un funcționar de acolo. Prefectul m-a întrebat din capul locului dacă nu am cumva intenția să fac propagandă pentru separarea Alsaciei de Franța, așa cum făcuse corespondentul lui *Daily Express*. M-a bufnit rîsul și i-am explicat că poziția Uniunii Sovietice nu seamănă cîtuși de puțin cu cea a lordului Beaverbrook. Prefectul, încîntat, mi-a spus că un funcționar superior de la poliție mă va ajuta să strîng date cu privire la activitatea „autonomiștilor" (așa își zicea partidul prohitlerist).

Funcționarul se dovedi a fi o adevărată comoară: în primul rînd nu-i suferea pe nemți, în al doilea rînd autonomiștii îl jigniseră personal — îl numiseră în ziarul lor, „încornorat". Îmi arătă documente interesante găsite în timpul unor percheziții, o listă cu membrii organizației secrete, chiar banderolele pe care urmau să le pună conspiratorii pentru a se recunoaște unii pe ceilalți, în clipa cînd ar fi trecut la acțiune. Omul îmi spuse că guvernul știe toate acestea, dar ministrul Chautemps preferă să le treacă sub tăcere, de teamă să nu-l jignească pe Hitler. Am stat de vorbă și cu cîțiva oameni politici la Strasbourg, în orășelul muncitoresc Mulhouse.

Articolele mele nu rămăseseră fără ecou, erau citate de ziarele care luaseră atitudine împotriva adepților capitulării; treziră și interesul guvernului. Am aflat mai tîrziu că Chautemps propusese să fiu expulzat din Franța, dar Mandel se opusese și am rămas pe loc.

Printre hîrtiile mele am găsit telefonograma expediată serviciului de relații externe al ziarului *Izvestia*: „Rog chemați la telefon 25 octombrie orele 12, ora Moscovei, pentru confruntare. Expediez separat prin telegraf scurte interviuri cu diferiți oameni politici din Alsacia. 25 seara plec Marsilia".

La Marsilia avusese loc congresul partidului radical, din care făceau parte Daladier și majoritatea miniștrilor. În mintea mea mai era pre-

zent partidul radical de altădată, de pe vremea cînd el reprezenta mica burghezie, țărănimea din provinciile de sud, intelectualitatea liberală și proclama puritatea tradițiilor jacobine. La Marsilia nimeni nu-și mai aduse aminte de jacobini, în schimb se discută mult și cu înflăcărare despre „primejdia comunistă“, deși oficial mai exista încă Frontul Popular. Vorbitorii treceau toate relele pe seama muncitorilor, îi numeau „trîntori“ și proslăveau pe Daladier cel iubitor de pace. E adevărat că existau și radicali de alt gen: Pierre Cot, Bossoutroux, cărora nu le era pe plac politica lui Daladier, dar îmi dădeam seama că aceștia vor fi curînd excluși din partid dacă nu vor apuca să-l părăsească ei înșiși mai înainte.

Am discutat într-o zi cu Edouard Herriot. Era abătut, nu îndrăznea să rupă cu Daladier. În discursul său spusese că Uniunea Sovietică fusese gata să-și îndeplinească obligațiile, că Franța și-a pierdut aliații, că amenințarea războiului crește, iar mie mi se plîngea: „Francezii și-au pierdut capul. Uităm că sîntem o mare putere. N-am idee cum se vor termina toate astea...“

În timpul congresului, în oraș izbucni un mare incendiu, care se întinse și asupra hotelului unde locuiau delegații. Pompierii nu aveau suficiente scări. Înfuriat, Herriot striga: „Poate vreți să chem pompierii din Lyon?“ Tabloul a avut un caracter aproape simbolic, ca un fel de prevestire a catastrofei ce se apropia.

Curînd după aceea, la Nantes s-a ținut un alt congres, al Confederației generale a muncii. Și la el au asistat cei doi prieteni nedespărțiți — Ehrenburg și Paul Jocelyn. Comuniștii îndemnau la luptă, dar și la Nantes s-au găsit partizani ai capitulării. Unul dintre ei spuse: „Salvarea Franței cere ca ea să treacă în rîndul puterilor de mîna a doua“.

Totul se încîlcise. Și deasupra orașelor, și în conștiința oamenilor domnea o negură de nepătruns. Ziarul „L'Oeuvre“ declara că apărase totdeauna pacea, încă de pe cînd publicase „Focul“ lui Barbusse. Nici acum nu-și schimbase poziția; pentru a evita războiul cerea noi concesii față de Hitler și Mussolini. Au existat și elemente „de stînga“, care, protestînd împotriva dizolvării partidului troțkist din Spania (POUM), cereau interzicerea partidului comunist din Franța. Scriitorul Céline propuse alianța cu Hitler și declararea unui război sfînt „împotriva evreilor și a calmîcilor“ (probabil prin calmîci înțelegea pe ruși).

Într-o bună zi am fost invitat la *Sureté* (siguranța franceză). Unul dintre funcționarii superiori m-a întrebat politicos dacă nu cumva am observat că sînt urmărit. I-am răspuns că am într-adevăr impresia că uneori copoii se țin după mine, dar m-am obișnuit și nu le mai dau nici o atenție. Funcționarul mi-a spus că mă urmăresc teroriști de extremă dreaptă, apoi a scos vreo cincizeci de fotografii și m-a rugat să recunosc pe indivizii care umblă după mine. Am zîmbit și i-am spus că nu pot recunoaște pe ni-

meni și că, de altfel, nu mi-e teamă pentru viața mea. „Foarte rău, noi sîntem informați că organizația care a ucis pe frații Rosselli a hotărît să vă lichideze și pe dumneavoastră." I-am mulțumit pentru grija ce mi-o poartă și am plecat. Nu știu de ce, dar aveam convingerea că nimeni nu are intenția să mă împuște, pur și simplu *Sureté* sperase că mă voi speria și voi părăsi Franța. Activitatea mea de ziarist, întîlnirile cu oamenii politici, pamfletele și informațiile bogate pe care le trimitea Paul Jocelyn nu puteau fi pe placul guvernanților de atunci ai Franței. De curînd am găsit însă printre vechi tăieturi din ziare o dare de seamă despre un proces ce avusese loc la Paris în 1947. Era judecat grupul terorist al „cagulazilor", care ucisese pe cei doi luptători antifasciști italieni frații Rosselli. Unul din inculpați declară în fața instanței că avusese misiunea să mă urmărească. Trebuie să recunosc că bănuielile mele în ce privește *Sureté* nu erau întemeiate. De astă dată — lucru rar — siguranța voise într-adevăr să mă apere.

Lucrurile se desfășurau așa cum era de prevăzut. Guvernul publică o serie de decrete excepționale, îndreptate împotriva muncitorilor. Se fixă o grevă generală pentru 30 noiembrie. Guvernul dădu dispoziție ca în locul greviștilor să muncească soldații. Șoferii de autobuze care refuzau să lucreze erau duși direct la închisoare. Greva eșuă. Daladier putea să toasteze pentru o nouă victorie asupra muncitorilor. Cuvintele „Frontul Popular" dispărură de pretutindeni.

În Germania aveau loc pogromuri uriașe. Nenorociții încercau să treacă granița, să se salveze în Franța. Grănicerii îi prindeau și din ordinul Parisului extrădau pe unii din ei nemților.

La începutul lui decembrie s-au întors din Spania francezii care luptaseră în brigăzile internaționale. Muncitorii le-au ieșit înainte. Întîlnirea a fost emoționantă și nesfîrșit de tristă. În timp ce brigăzile internaționale luptaseră la Guadalajara, la Jarama, fascismul pătrunsese în casa lor pe ușa din dos.

În Franța, războiul civil se declanșase în 1934. A fost un război ascuns, fără tunuri, dar cu atacuri și contraatacuri, cu victime, cu ură reciprocă. Münchenul n-a fost o simplă întîmplare: burghezia era gata să facă orice sacrificiu, numai să poată veni de hac muncitorilor. Iar muncitorii, întărîtați de trădare, tăceau posomorîți.

N-am să uit niciodată toamna lui 1938. Aparent, viața rămăsese aceeași: oamenii munceau, luau aperitive, jucau cărți, dansau. Dar în spatele acestor manifestări descifrai amărăciune, îngrijorare, dezorientare. Nu puteam privi toate acestea cu indiferență, cunoșteam Franța, o iubeam și o vedeam îndreptîndu-se spre prăpastie, asemenea unui somnambul cu ochii larg deschiși, dar absenți, înconjurată de cîntece sentimentale, de crizanteme, de pateuri, de cancanuri. Mi-am intitulat articolul scris la sfîrșitul lui noiembrie „Tristețea Franței". Spuneam acolo: „Nu vorbesc despre sărăcie, nici măcar

despre durere, ci despre acea tristețe uriașă care a coborît pe pămîntul Franței. Münchenul a făcut Franța să se încovoaie".

Paralel cu aceasta, Paul Jocelyn trimitea regulat știri, anunțînd că Jules Romain, după dejunul cu Ribbentrop, începuse să manifeste încredere în viitorul alianței franco-germane, sau că proprietarii de uzine de armament finanțează propaganda pacifistă a sindicatului cadrelor din învățămînt.

În ziua de 5 decembrie am scris la Moscova: „Vreau să mă eliberez întrucîtva de Jocelyn, care îl elimină pe Ehrenburg; sînt obosit, n-am o clipă liberă. Sper că redacția va înțelege..."

Se apropia iarna. Străzile miroseau a castane coapte. Îndrăgostiții tremurau de frig și se strîngeau mai aproape unul de celălalt.

Cîteva zile mai tîrziu am reușit să plec la Barcelona. Nici n-am ajuns bine că am și început să strig la telefon: „Ofensiva inamicului s-a declanșat pe tot frontul, de la Trempa pînă la Ebru..." În Spania oamenii mai luptau încă.

32

CURÎND după ce am sosit la Barcelona — cred că era în ajunul Anului Nou — m-am dus să-l văd pe poetul Antonio Machado, căruia îi adusesem din Franța cafea și țigări. Locuia împreună cu bătrîna sa mamă la marginea orașului, într-o căsuță mică, friguroasă. Îl vizita-

sem în cîteva rînduri, vara. Machado arăta rău, era gîrbovit, se bărbierea rar și asta-l îmbătrînea și mai tare. Avea șaizeci și trei de ani, dar umbla cu greu, numai ochii îi ardeau plini de viață. Am păstrat niște însemnări în care vorbesc despre această ultimă întîlnire: „Machado declamă cîteva versuri din elegia lui Jorge Manrique:

Ca rîurile-i viața,
Iar moartea, ca o mare,
Atîtea rîuri soarbe...
Acolo-și topesc fața
Surîs și întristare,
În apele ei oarbe.

Apoi spuse despre moarte: „Totul depinde «cum». Trebuie să știi să rîzi cu poftă, să scrii versuri bune, să trăiești frumos și să mori frumos". Pe neașteptate zîmbi ca un copil și adăugă: „Dacă actorul a intrat în rol, îi va fi ușor să părăsească scena..."

Antonio Machado a murit în chip patetic, deși a fost cel mai modest dintre toți poeții pe care i-am întîlnit în viață. Cînd fasciștii s-au apropiat de Barcelona, el a părăsit orașul împreună cu mama sa și a pornit pe drumurile cumplite ce duceau spre graniță. Numai trei săptămîni a trăit Machado în exil. S-a prăpădit în orășelul Collioures, de unde se pot vedea munții Spaniei. Mama i-a supraviețuit cu două zile. Viața își pierduse orice sens pentru Machado.

Astăzi toată lumea recunoaște că a fost cel mai mare poet al Spaniei veacului nostru. Me-

moria lui este cinstită de academicienii Spaniei franchiste. Tinerii poeţi spanioli îi consacră versuri. Astăzi el este în afara discuţiilor şi în afara evenimentelor. Dacă l-am amintit aici am făcut-o pentru că în sufletul meu chipul lui nu poate fi despărţit de zilele acelea tragice în care Spania îşi părăsea ţara.

Îl cunoscusem la Madrid în aprilie 1936. Mi-amintesc cu cîtă admiraţie îi ascultau versurile Rafael Alberti, Neruda, vreo zece scriitori tineri. Îl caracterizasem mai înainte ca un om neobişnuit de modest. E încă puţin spus. Cehov se intimidase cînd Bunin îl numise poet, protestase, căutase să demonstreze că scrie plat despre o viaţă plată. Ca om, Machado îmi amintea întrucîtva de Cehov. Îmi spusese într-o zi : „Poate că nici nu sînt poet. Quevedo a fost poet, poeţi au fost Ronsard, Verlaine, Ruben Dario. E adevărat că iubesc poezia..." Nu era nici cochetărie, nici poză. Şi la şaizeci de ani se intimida cînd auzea făcîndu-i-se mărturisiri pline de admiraţie. Întocmai ca şi Cehov, era bun, îngăduitor faţă de slăbiciunile altora, căuta să justifice pe criticii veninoşi, supăraţi pe soartă, sau pe grafomanii nefericiţi. Pretutindeni vedea un sîmbure de bine sau de frumos. Poezia lui este în primul rînd plină de omenie.

Mi-a recitat o dată cîteva strofe din Jorge Manrique. E greu să găseşti un poet spaniol care să nu fi scris despre moarte. În vara lui 1938, la Barcelona, discutam despre situaţia de pe front, despre comportarea Franţei, şi Machado îmi spuse : „Greşit socotesc străinii că spaniolii

sînt fatalişti, că primesc moartea cu resemnare. Nu, ei ştiu să lupte împotriva morţii".

L-am văzut cum a luptat împotriva morţii în ultimii ani ai vieţii sale. Nu-l speriau nici bombardamentele, nici viaţa nomadă. Nu voia să plece din Madrid. A fost transportat la Barcelona, întocmai ca şi tablourile din muzeul Prado. La Madrid, la Valencia, la Barcelona scrisese mereu, crease cîteva sonete admirabile şi publicase aproape zilnic articole în ziarele de front.

Dar gîndul morţii nu-l părăsea şi în această privinţă, ca şi în multe altele, rămînea spaniol. Scria sonete, elegii, versuri albe şi versuri cu rime, îi plăcea poezia gnomică, scurte catrene filozofice. În majoritatea cazurilor, ele nu aveau rimă. În conformitate cu tradiţia romancero-ului, ultimele cuvinte din versul al doilea şi al patrulea aveau aceeaşi vocală accentuată. Muzicalitatea lor este şi mai subtilă, mai insesizabilă decît a asonanţelor cele mai îndepărtate din limba rusă :

Spui că nimic nu piere-n lume,
Dar nu mai bei, e-adevărat,
Dintr-un pahar odată spart,
Nicicînd, şi nimeni, şi nici cum.
Spui că rămîne tot ce este,
Şi-mi spun că poate ai dreptate,
Dar le vom pierde-n şir pe toate,
Cum toate ne vor pierde-n şir.
Da, totul trece şi rămîne,
Rămîne pentru noi un drum,
Ca şi trecut, de străbătut,
Ba chiar şi marea să o trecem.

Mi-amintesc adesea și de alte catrene ale lui :

Privindu-mi țeasta, un Hamlet
Ar reflecta filozofal :
„O mască pentru carnaval...
Ce admirabil a-mpietrit !
Cînd omul e-n puterea mării,
Timonă, ancoră, lopată
Și teama de-a-nota-n noian.
Dă două lupte omu-n viață,
Să dea uitării dintr-o dată —
Și omul e învins mereu,
Luptînd în vis cu Dumnezeu,
Iar treaz, cu marea-nvolburată.
Sînt clipe ceasurile noastre
Cînd mintea tot ar vrea să știe,
Și clipele-s o veșnicie
Cînd, ce-i de-aflat, a fost aflat.
Da-i bine, iată, dacă știm
Că un pahar e pentru-al bea,
Și-i rău că n-ai să poți afla
De ce-i iscată-n lume setea.

Ruben Dario a spus odată că Machado „este păstor peste o mie de lei și o mie de iezi". Poezia lui Machado îmbină în chip miraculos pelinul de cîmpie cu dulceața verii, înțelepciunea cu simplitatea. În poezia lui apar satele mizere de lîngă Soria, pietrele din Castilia, durerile, bărbăția, speranțele și totdeauna drumul lui „pas cu pas", drum ce suie sau coboară, drumul greu al Spaniei și al omului.

Viața și-a trăit-o „pas cu pas" cu oameni și în singurătate. Niciodată n-a ieșit pe scenă (deși

împreună cu fratele său a scris cîteva piese) ; a trăit la galeria vieții. A început prin a fi profesor de limbă franceză, apoi de literatură spaniolă. A trăit prin orașe provinciale ca Soria, Baeza, Segovia, în diferite orășele mici ale Spaniei. În primăvara lui 1937, întorcîndu-mă din călătoria făcută pe Frontul de sud, m-am dus să-l văd pe Machado. Locuia pe atunci în apropierea Valenciei. M-a interogat îndelung despre fasciștii care se aflau în Virjen de la Cabeza, apoi m-a întrebat cum mi-a plăcut La Mancha. Am notat cîteva din frazele pe care le-a rostit cu acel prilej : „Peisajul francez este aerisit, Dumnezeu l-a pictat în anii săi de maturitate, poate chiar la bătrînețe, totul este gîndit, în toate vezi un simț al măsurii. Dacă ai adăuga ceva sau dacă ai scoate ceva, armonia s-ar spulbera. Pe cînd Spania, Dumnezeu a pictat-o pe cînd era tînăr. Nu se gîndea la trăsăturile de penel, nici măcar nu știa cîte pietre să grămădească unele peste altele. Îmi place «Stepa» lui Cehov. Nu știu de ce, dar am impresia că rușii pot înțelege peisajul spaniol... La Mancha, toți cunosc cuvîntul «Don Quijote». Dar de ce mulți nu înțeleg că Aldonsa este însăși Dulcineea ? O fată sănătoasă, voinică, bună gospodină, întruparea idealului pentru orice spaniol, căci orice spaniol știe bine că Dulcineea se pricepe să facă gospodărie, să bîrfească și să brodeze monograme pe cămăși. Scriind despre Hamlet și Don Quijote Turgheniev nu a înțeles că Aldonsa și Dulcineea sînt una și aceeași. Poate pentru că toate eroinele lui sînt sau niște ființe pure, niște

ființe cerești, sau niște femei rapace? Don Quijote și Sancho Panza nu reprezintă o antiteză, ci două expresii ale unuia și aceluiași chip. Noi nu cunoaștem ruptură, dar unitatea se realizează mai greu decît orice contrapunere. Aceasta este La Mancha, ca de altfel și întreaga Spanie..."

Am citat în traducere textuală sentințele poetice ale lui Don Quijote — Sancho Panza. Nu îndrăznesc să traduc versurile dulci și ironice totodată pe care Antonio Machado le închinase Aldonsei-Dulcineea. Sînt atît de puternic impregnate de muzică, încît un singur cuvînt cu rezonanță străină ar face să dispară farmecul. E ceea ce apropie pe Machado de Blok, autorul „Ceasurilor de noapte". De altfel, rolul pe care el l-a avut în Spania a fost același cu al lui Blok în Rusia.

„Pas cu pas..." Atitudinea din timpul războiului a fost determinată de toată viața anterioară a poetului. Nu era nici minune la mijloc, nici inspirație subită, nici cotitură, era numai fidelitate față de el însuși, față de Spania, față de epocă. Mulți oameni, chiar dintre cei care au studiat limbile străine, nu înțeleg limbajul artei. În „Enciclopedia literară", un critic scrisese: „Machado este reprezentantul tipic al acelei părți din intelectualitatea mic-burgheză care în fața ofensivei capitalismului caută să se refugieze în lumea autoanalizei și încearcă să găsească în umanismul mic-burghez rezolvarea contradicțiilor contemporaneității". Aceste rînduri fuseseră scrise în 1934, iar în 1954 un alt critic scria în „Marea Enciclopedie sovietică":

„Culegerea de versuri «Cîmpiile Castiliei» (1912), însuflețită de dragostea pentru pămîntul natal, dă glas unor reflecții amare cu privire la soarta poporului spaniol... În culegerea «Cîntece noi» (1924) poetul ia atitudine împotriva artei reacționare burgheze". Poate că între timp se schimbase Machado? Nu, ambii critici vorbesc despre aceleași cărți ale poetului, publicate în 1912 și 1924. Poate că s-au schimbat moravurile în critică? Cîtuși de puțin. Pur și simplu, anii războiului i-au ajutat pe oamenii care puteau înțelege știrile din ziare, dar nu pricepeau poezia, să găsească eticheta potrivită pentru Machado.

E trist să constați că e neapărat nevoie de bombardamente sau de lagăre de concentrare, pentru ca poeții să capete dreptul de a trăi...

Multe lucruri am pierdut în viața mea, dar cărțile lui Machado cu dedicațiile autorului le-am păstrat, le-am luat cu mine din Spania, apoi din Parisul ocupat. Privesc uneori scrisul, apoi fotografia (l-am fotografiat la Barcelona) și omul se contopește cu versurile:

Aștepți în calea mea... Ești apa, ori ești setea?
Răspunde-mi, preasperioasa mea iubită..

Machado a luptat alături de poporul său. Mi-amintesc că pe Ebru comandantul diviziei Tagueña citise cu glasul tremurînd de emoție salutul adresat de Machado ostașilor: „Spania lui Cid, Spania anului 1808 a recunoscut în voi pe copiii săi..." Cînd ne-am despărțit, Machado mi-a spus: „Poate că n-am reușit să ne însușim arta de a purta războaie, de altfel avem arma-

ment puțin... Dar spaniolii nu trebuie judecați prea aspru. După cum vezi se apropie sfîrșitul : azi-mîine fasciștii vor ocupa Barcelona. Pentru strategi, politicieni, istorici totul va fi limpede : am pierdut războiul. Dar din punct de vedere uman, nu știu... Poate că l-am cîștigat..."

M-a condus pînă la portiță. După ce ne-am despărțit am privit înapoi și l-am văzut trist, adus din umeri, bătrîn, ca și Spania, un om înțelept, un poet gingaș, i-am văzut ochii profunzi, în care nu citeai răspunsuri, ci întrebări, Dumnezeu știe cui adresate... L-am văzut pentru ultima oară... Sirena porni să urle. Începea un nou bombardament.

33

28 IANUARIE — 5 februarie 1939, ultima săptămînă în Catalonia, deznodămîntul... Cum să povestesc despre zilele acelea ? Cîte n-am mai văzut de atunci, prin cîte n-am trecut... Totuși, zilele acelea sînt vii în amintirea mea, rana nu s-a închis.

În ziua de 28 ianuarie am sosit la Jerona. Acest orășel vechi cu străduțe pitorești, cu arcade, grădini, cu pietrele străvechi ale zidurilor cetății era tot numai un strigăt. Nu striga un singur om, nici o sută, ci orașul întreg. Altă dată în Jerona fuseseră treizeci de mii de locuitori, acum erau patru sute de mii. Oamenii ședeau, zăceau, dormeau în piețe, pe străzi, cu sacii, cu coșurile lor, și avioane fasciste îi bombardau aproape continuu, îi împușcau. Nu mai existau nici avioane de vînătoare republicane, nici artilerie antiaeriană. În ziua aceea am avut impresia că pe lume nu mai exista nimic în afară de strigăte, de sînge și de tîrnăcoapele din cimitir cu care se săpau mormintele comune.

În ziua de 30 ianuarie, comandantul unei divizii, un spaniol înalt și osos, îmi spuse : „Nu avem lopeți. Trebuie să săpăm tranșee și nu avem lopeți..." Drumurile erau ticsite, era o adevărată avalanșă de refugiați, în majoritatea lor orășeni. Unul purta un fotoliu ; un om respectabil, cu barbă, semănînd a profesor, căra după el niște dosare uriașe legate cu sfoară groasă. Țăranii mînau oi, capre, fetițele duceau păpuși în brațe. Poporul pleca. Nimeni nu mai stătea să scrie pe ziduri că nu vrea să trăiască cu fasciștii ; nu mai era timp de vorbe și, de altfel, nici nu știu dacă cei ce se refugiau se gîndeau la viață sau mergeau fără lozinci, fără speranțe, poate și fără să se gîndească.

Unele unități continuau să lupte, încercau să oprească înaintarea inamicului. Figueras, un orășel așezat la douăzeci de kilometri de granița cu Franța, deveni pentru scurt timp capitala Republicii Spaniole. Într-o făurărie veche întîlnii un ziarist cunoscut. Acolo se aflau redacția și tipografia ziarului din Barcelona. Se tipărea un număr. Un om cu capul bandajat dicta în semiîntuneric : „...resping cu succes atacurile unui adversar superior numeric..."

Îl căutai pe Savici, dar nu-l putui găsi. Pe cînd mă aflam în piața principală, întesată de

oameni, se dezlănţui un nou bombardament, după care avioanele italiene deschiseră focul în zbor razant asupra refugiaţilor. Şeful statului major îmi spuse: „Trebuie să dau un comunicat şi nici măcar nu am maşină de scris". Prin oraş circulau zvonuri sinistre, după care în oraşul de graniţă Port-Bou ar fi debarcat trupe italiene şi ar fi izolat Figueras de Franţa, iar francezii nu ar îngădui nici măcar femeilor să treacă graniţa. Într-o cafenea se instalase un punct de pansare a răniţilor.

„Am impresia că acolo se află ruşi", îmi spuse un ofiţer, arătîndu-mi clădirea şcolii. Găsii însă pe Negrin, Alvarez del Vajo şi alţi miniştri. Şedeau pe nişte taburete în jurul unei mese lungi. Alături erau hărţi, dosare cu hîrtii. Negrin îmi spuse: „Trebuie să cîştigăm timp ca să putem asigura evacuarea populaţiei în Franţa. Apoi vom putea pleca cu avionul la Madrid..." Unul dintre miniştri susţinea că lucrul cel mai important era evacuarea armatei şi a armamentului. Oamenii şi armamentul vor putea fi transportaţi prin Marsilia la Valencia, iar acolo, unindu-se cu Frontul central, vor putea trece la ofensivă. Nu erau pierdute chiar toate iluziile...

Mi se spuse că tovarăşii sovietici au fost încartiruiţi într-un sătuleţ la opt kilometri distanţă de oraş. A trebuit să pierd trei ceasuri ca să ajung pînă acolo. Nopţile erau reci şi, ca să se poată încălzi, refugiaţii aprindeau focuri în care ardeau boarfele pe care le căraseră după ei pe drumuri. Iar bombardamentele nu încetau.

Intrai într-o casă ţărănească şi înmărmurii de fericire: în sobă ardea un foc uriaş, iar în faţa lui şedeau Savici şi Kotov. Savici mă lămuri că un autocamion evacuase, nu se ştie de ce, biblioteca ambasadei şi acum ei aruncau în foc volumele, că doar nu erau să lase fasciştilor cărţi ruseşti. Omul cunoscut în Spania sub numele de Kotov nu-mi inspira încredere. Nu era nici diplomat, nici militar. El zvîrlea cărţile în foc cu evidentă plăcere, însoţindu-le de comentarii: „Cine e ăsta? Kaverin? Poftim! Olga Forş? N-o cunosc. Dar oricum acolo e mai cald..." Mă uimi atitudinea lui Savici. Îl ştiam sincer îndrăgostit de cărţi. Cînd venea în vizită putea la un moment dat să uite regulile de politeţe şi să răsfoiască o carte fără să asculte ce se discută. Acum se molipsise şi el şi zvîrlea cu frenezie volumele în sobă. Kotov spuse: „Hm... «Şi a fost ziua a doua»... Să-i cedăm autorului dreptul de cremaţiune". Aruncai volumul în foc.

Sosiră cîţiva funcţionari de la ambasadă care-mi povestiră că în timpul evacuării Barcelonei uitaseră să coboare de pe clădire stema şi steagul. Cînd şi-au dat seama, cineva l-a întrebat pe Savici: „Poate vrei dumneata să le dai jos?" Împreună cu şoferul său — curajosul Pepe — Savici se întoarse la Barcelona, unde se dădeau lupte de stradă, se sui pe acoperiş, scoase stema şi steagul. (Orice s-ar zice, dar Savici este un om ciudat. S-a întors foarte calm la Barcelona în timp ce fasciştii intrau în oraş, a scris dări de seamă pentru TASS în timpul bombardamentelor, glumind a ars cărţile alături

de Kotov, pentru ca o săptămînă după aceea să moară de frică la Paris. Nu avea permisiune de la poliție să locuiască în oraș, noaptea se ascundea în apartamentul Dusiei și nici vesela Dusia nu reușise să-l facă să zîmbească. Într-o zi îmi arătă o telegramă expediată dintr-un orășel francez de graniță : „Mașina și cu mine vă stăm la dispoziție, Pepe" și zîmbi amar. Poate că, de fapt, nimic din toate acestea nu ar trebui să ne mire, toți oamenii sînt la fel.)

Ni se spusese că la 1 februarie va avea loc la Figueras o ședință a córtes-urilor. Savici și cu mine am căutat îndelung, pe întuneric, intrarea în subsolul vechiului castel. Italienii bombardau fără încetare orașul. La intrare stătea o sentinelă cu mănuși albe. Un bătrînel găsise undeva un covor uzat, cu care acoperise scara ce ducea la subsol : „Orice s-ar zice, sînt totuși córtes-uri..." Niște bănci erau rezervate pentru corpul diplomatic, pentru ziariști. La rugămintea unuia dintre organizatori, eu am luat loc în banca corpului diplomatic, pentru ca aceasta să nu rămînă goală. Mai tîrziu se așeză și cineva de la ambasada noastră. Negrin era nebărbierit, cu ochii injectați de nopțile nedormite. Declară că Anglia și Franța au trădat republica, au supus Catalonia blocadei. Francezii nu vor să acorde ospitalitate celor grav răniți. Am reținut din discursul lui următoarea frază : „Franța va regreta ceea ce a făcut..." S-a votat o chemare către popor să continue lupta ; votul a fost nominal, deputații se ridicau în picioare unii după alții și răspundeau solemn „da". Unul dintre ei

avea mîna bandajată în grabă, sîngele trecea prin fașă.

Noaptea am trecut în orășelul francez Perpignan să transmit la „Izvestia" un reportaj despre ședința córtes-urilor, iar dimineața m-am întors înapoi.

Refugiații nu mai încăpeau pe șosele, ei se revărsaseră asemenea unui fluviu de primăvară, umpluseră pînă și terasele stîncoase. Lîngă Puigcerda erau troiene de zăpadă, copiii se înfundau în ele. La trecătoarea Ares am văzut niște bătrîne care se tîrau pe stîncile înghețate. Țăranii înjunghiau oile, le frigeau pe loc și hrăneau soldații. O femeie născu pe cîmp. Începurăm să strigăm cu toții, chemînd un medic. Apăru un bătrînel, specialist în boli de nas, gît și urechi, asistă pe femeie și apoi, încălzindu-se lîngă foc, spuse pe neașteptate : „Băiețelul a avut noroc, a apucat să se nască pe pămîntul Spaniei..." Acest medic nu avea cîtuși de puțin aerul unui erou care rostește fraze ce vor rămîne în istorie, el purta o vestă verde de femeie și-și încălzea la foc degetele umflate de reumatism.

Într-o colibă de păstori găsii pe Alvarez del Vajo. Cineva îi adusese într-o strachină niște cafea fierbinte, de o culoare brun-roșcată. Avea ochii atît de triști, încît am simțit nevoia să întorc capul să nu-i mai văd ; fără a-și pierde prezența de spirit, el discuta despre un camion care urma să aducă pîine pentru soldați, despre focul de baraj, despre evacuarea răniților. (Viața acestui om este însuflețită de o mare

credință. De două sau trei ori am avut ocazia să-l întîlnesc ba la Paris, ba la Moscova, ba la Geneva și de fiecare dată mi-amintesc de ziua aceea de februarie, cînd ministrul de externe fiind, ședea într-o colibă de păstori, avea o privire tragică și vorbea cu glas calm.)

Trei zile mai tîrziu, într-un punct de lîngă graniță, Savici și cu mine, urcați pe o stîncă, priveam valurile nesfîrșite de refugiați care se scurgeau. Măgărușii zbierau, copiii plîngeau, trecu o unitate militară și, nu se știe de ce, un ostaș sună din goarnă. Bombele cădeau una după alta ; un țăran luă un pumn de pămînt și-l înveli într-o basma mare, roșie.

Peste cîtva timp am scris o poezie în care reluam amănuntele amintite în acest capitol, dar în care mai exista și un al doilea plan, emoția ce o pot exprima numai versurile :

Mușca din stînca rece vînt de noapte
Iar Spania-și tîra spre nord armura...
Pînă la ziuă, pași, suspine, șoapte,
Și goarna ce-și spărgea, nebună, gura...
Trăgeau ostașii înnegrite tunuri,
Mînau țăranii mici cirezi răzlețe,
Duceau copiii-n brațe biete bunuri —
Căluți, păpuși cu șterse, strîmbe fețe.
Femei nășteau pe cîmp și-n lacrimi mute
Își îmbăiau micuții, goana, fumul
Le doborau sleite, ca pe ciute...
Și-o surdă melopee pe tot drumul !
Își luau pribegii-o mînă de țărînă
Din pragul lor, și-n zornăit de săbii,
La goarnă, vîntul rău vedeai cum mînă
Orașe, sate — umbre de corăbii.

La punctele de frontieră francezii așezară nu numai jandarmi, dar și unități militare, la început senegalezi, apoi batalioane de francezi. Soldații spanioli depuneau armele și erau percheziționați. Percheziționați erau și numeroși refugiați. La Perthus am văzut următoarea scenă : dintr-o greșeală femeile fură despărțite de copiii lor. Femeile țipau, nu voiau să meargă, soldații le împingeau.

Aveam asupra mea legitimația de ziarist *„coupe-fils“* eliberată de prefectura Parisului. La Paris ea nu producea vreo impresie deosebită, dar aici se dovedi a fi miraculoasă. Puteam circula ușor în Spania și înapoi. Trebuia să salvez de internarea în lagăr o serie de tovarăși : ziariști, femei de serviciu la ambasadă, un șofer, un poet începător, luptători din brigăzile internaționale. Timp de cîteva zile nu m-am ocupat decît de această treabă, nici n-am avut răgaz să telegrafiez ziarului, am preferat să telefonez la Paris, unde, chipurile, se afla Paul Jocelyn.

Am cunoscut cu acest prilej cîțiva oameni admirabili. Un învățător din orășelul de graniță Prats del Mollo își petrecea ziua întreagă de gardă în trecătoarea muntoasă, oferea refugiaților supă fierbinte, le împărțea pîine. Sute de oameni îl aprovizionau cu alimente. Un mecanic din Arles-sur-Tech, proprietarul unui mic garaj, făcea tot timpul curse cu automobilul lui vechi, hodorogit, pînă la trecătoarea de la Arles unde culegea pe refugiații istoviți, înghețați, și-i

transporta în oraş. În acest punct al frontierei te puteai înţelege cu jandarmii şi mecanicul m-a ajutat să trec peste graniţă mulţi tovarăşi. Îmi pare rău că nu i-am reţinut numele.

La 6 februarie a fost ultima zi cînd am călcat pe pămîntul Spaniei. Mă aflam în apropierea satului Comprodon aşezat în munţi. În jur se mai dădeau încă lupte.

Dispoziţiile guvernului francez erau lipsite de omenie. Dar la faţa locului oamenii nu se comportau toţi în acelaşi chip. În fiecare zi aveam prilejul să văd manifestări de solidaritate, de bunătate, de compasiune, dar şi de josnicie făţişă. În orăşelul Boulou căutam o ţărancă cu copiii ei, aveam să-i dau o scrisoare şi bani din partea bărbatului ei. Primarul, un om gras, cu o expresie obtuză şi indiferentă pe faţă, îmi răspunse : „Şi-aşa sînt prea mulţi aici". Iar un poliţist îmi strigă : „Asta nu e treaba dumitale, pleacă mai repede !..." Cînd i-am amintit că există sentimente umane, el îmi răspunse că pe el nu-l privesc sentimentele. În orăşelele Saint Laurent-de-Cerdagne, Prats-del-Mollo, Arles-sur-Tech locuitorii dădeau de mîncare refugiaţilor şi-i ascundeau de poliţie. Unele coloane de refugiaţi au fost îndrumate la Lyon şi Edouard Herriot, primarul acestui oraş, îşi petrecea mai tot timpul în gară, se interesa ca spaniolii să fie hrăniţi, cazaţi prin cazărmi sau şcoli. Dar erau şi multe ziare franceze care scriau zilnic că Franţa trebuie apărată de „anarhiştii, comuniştii, asasinii şi opresorii" din Spania.

La Perpignan mă împrietenisem încă din vară cu proprietarul unui hotel vechi şi modest ; acolo trăgeam de obicei, acolo adusesem acum şi pe tovarăşii mei ; toate odăile erau ocupate, trebuia să dormim în sufragerie, în birou, oriunde se întîmpla, dar patronul nu declara poliţiei pe cei veniţi şi nimeni nu era ridicat. Între timp, în oraş se dezlănţuise o adevărată vînătoare. Spaniolele, care niciodată în viaţa lor nu purtaseră pălării, cumpărau pălăriuţe mici moderne, se pudrau, se sulemeneau ca să nu li se vadă durerea pe chip şi să poată fi luate drept franţuzoaice. La Banyuls nişte pescari bătură pe reporterul unui ziar de dreapta, care ironizase pe cei înfrînţi. Da, francezii nu semănau unii cu alţii şi nu vreau să-i învinuiesc sau să-i justific în bloc.

Autorităţile franceze cazară pe spanioli în lagărele de concentrare de la Argelès şi Saint Cyprien. Li se dădea o pîine la şase oameni, apă stătută, erau batjocoriţi, în timp ce la Paris Ribbentrop era primit cu onoruri... De altfel, întorcîndu-ne la vremurile acelea, e mai bine să nu vorbim nici despre dreptate, nici despre Ribbentrop, cîţi nu l-au îmbrăţişat pe atunci !...

Îmi parveni un bileţel de la poetul Herrera Peter care fusese închis în lagăr. Îmi scria că în lagăr se mai află mulţi alţi prieteni de ai mei. Plecai la Paris. Aragon, Jean-Richard Bloch, Cassou şi alţi membri ai asociaţiei noastre interveniră pentru scriitorii internaţi. Peste două-trei săptămîni reuşirăm să-i eliberăm.

Negrin și alți miniștri plecară cu avionul la Madrid. Teritoriul încă deținut de trupele republicane era încercuit. Anglia și Franța recunoscură pe generalul Franco drept conducătorul legal al Spaniei. Împotriva regimului republican se institui blocadă. Vapoarele care urmau să transporte la Valencia pîine sau cartofi erau reținute în portul Marsilia. În ziua de 6 martie, la Madrid, colonelul Cassado, comandantul armatei de pe Frontul central, cu binecuvîntarea generalului-marionetă Miaja, organiză o lovitură de stat și aduse în locul lui Negrin o mînă de oameni hotărîți să capituleze. Dar adevăratul deznodămînt al tragediei spaniole nu s-a jucat în convulsiunile Madridului condamnat, ci în acele zile de iarnă cînd armata de pe Ebru în deplină ordine, cu întregul armament, trecu granița franceză în speranța că va fi ajutată să ajungă la Valencia. (Armamentul salvat de ostași, francezii l-au predat generalului Franco.)

Îmbărbătat de aceste succese, Hitler ocupă Praga. Pentru ultima oară se întîlni Marina Țvetaeva cu prietenul său de o viață — biroul ei de lucru — și scrise :

Oh, lacrimi din ochi omenești,
Plîns de mînie, plîns de iubire !
Oh, țară-a cehilor, cum tînguiești,
Și Spania cum sîngerează-n prigonire !
Oh, munte negru, cum te prăvălești
Peste întreg pămîntul !... Oameni noi,
Să cerem proniei cerești
Să-și ia biletul înapoi !

Îmi vine greu să mă despart de Spania în această carte. Mi-amintesc de o scenă, în trecătoarea Ares, un ostaș spaniol, un pistolar, își lua rămas bun de la soția și băiețelul lui de doi ani. Mă rugase să-i adăpostesc undeva, într-un loc sigur, și-mi spuse : „Eu unul nu plec, nu cred că francezii ne vor ajuta să ajungem la Valencia. Ei s-au și înțeles cu Franco. Pe cînd rămînînd aici, mai pot împușca vreo zece-douăzeci de fasciști..." La plecare întorsei capul și privii în urmă. Bărbatul se întinsese la pămînt cu pistolul automat în mînă ; nu se uita după noi, privea spre sud, de unde puteau apărea fasciștii.

Lîngă drumul ce duce din Port-Bou la Cerbère am văzut un morman de arme, de puști-mitraliere, de căști, de revolvere, chiar și de cuțite. Pe neașteptate am zărit în mijlocul lor o lance și un coif vechi. Probabil că fuseseră evacuate din micul muzeu al Cataloniei și vreun senegalez le luase drept arme. Da, într-adevăr, lancea și coiful lui Don Quijote fuseseră arme, cu ele se apărase Spania timp de o mie de zile și o mie de nopți împotriva celor două puteri fasciste — Italia și Germania.

Șapte luni mai tîrziu a izbucnit cel de al Doilea război mondial ; oamenii au dat dovadă de mult eroism și, pînă la urmă, au zdrobit fascismul. Dar în epoca nouă ce s-a deschis nu mai era loc pentru lancea și coiful de modă veche cu care Cavalerul Tristei Figuri încercase să apere demnitatea umană.

ÎN PRIMĂVARA lui 1939 Savici plecă la Moscova. Îl conduserăm pînă la Le Havre. Cu aceeaşi motonavă plecau în Uniunea Sovietică mulţi spanioli. Stăteam pe chei ; bătea un vînt puternic şi în faţa ochilor mei nu vedeam decît Spania pe care o pierdusem. Îl rugai pe Savici să-mi scrie din Moscova, dar mult timp nu am ştiut nimic despre el. În vremurile acelea oamenilor nu le prea plăcea să scrie în străinătate.

În fiecare zi trimiteam ziarului cîte o ştire semnată de Paul Jocelyn. Era o cronică a evenimentelor, pestriţă şi totodată monotonă : teroare fascistă în Spania, agonia Cehoslovaciei, cotropirea Albaniei de către italieni, manevrele viclene ale lui Bonnet sau Laval, văicărelile laşe ale lui Blum, politica de provincial şi incapabil a lui Daladier.

La mijlocul lui aprilie, corespondenţele mele au încetat să mai apară. La început am crezut că scriu mai prost şi am încercat să mă explic cu redacţia. În cele din urmă, mi s-a comunicat prin ambasadă că deocamdată ziarul „Izvestia" nu poate publica nici pe Ehrenburg, nici pe Paul Jocelyn. Rămîn totuşi în continuare corespondentul permanent al ziarului şi îmi voi primi leafa ca şi înainte.

Cum nu înţelegeam nimic, am încercat să stau de vorbă cu Suriţ. El strigă la mine : „Nimeni nu-ţi cere nimic, iar dumneata te frămînţi !..." Apoi, după o clipă de îngîndurare, rosti : „Astăzi s-a anunţat la radio că Litvinov a fost destituit. În locul lui a fost numit Molotov. Dar asta ţi-o spun aşa, n-are nici o legătură cu dumneata... De ce te amărăşti ? Odihneşte-te, scrie un roman. Sînt multe expoziţii interesante de văzut..." (Suriţ adora pictura.)

Cu toate acestea, inactivitatea mea forţată era legată de ceea ce ziarele numesc situaţia internaţională. În timp ce Paul Jocelyn continua să denunţe ca şi altădată fascismul, în realitate se apropia o perioadă de complicate tratative diplomatice. Situaţia era neclară şi ziarul hotărî să mă ţină în rezervă. „O să mai fie nevoie de dumneata", îmi spunea Suriţ. Din păcate, avusese dreptate. În ziua de 23 iunie 1941 mi se telefonă de la redacţie : „Vă rugăm să scrieţi ceva şi pentru noi, sînteţi doar un vechi colaborator de-al nostru..."

Anglia şi Franţa declarară că vor să oprească pe agresori, că vor să se înţeleagă cu Uniunea Sovietică, dar după acordul de la München era greu să mai crezi în bunele intenţii ale lui Daladier şi Chamberlain. Mi se face lehamite cînd mi-amintesc de vremurile acelea. Oamenii îşi petreceau viaţa lîngă aparatele de radio ; chiar şi aceia dintre ei care nu cunoşteau limba germană ascultau discursurile lui Hitler, căutau să ghicească, după intonaţie, ce le făgăduieşte ziua următoare. Franţa semăna cu un iepure de casă rotund şi bine hrănit, hipnotizat de privirea şarpelui.

În luna mai a avut loc la Paris Conferinţa internaţională antifascistă. Am întîlnit acolo

multe cunoştinţe vechi : Langevin, Cachin, Jean-Richard Bloch Malraux, Aragon, César Falcon, l-am cunoscut pe Fierlinger. Dispoziţia tuturor era sumbră, discursurile păreau a repeta lucruri de mult auzite, dispăruse orice urmă de entuziasm.

Într-o zi, Fernando Jerassi îmi prezentă un scriitor tînăr, timid, cu care era prieten. Îl chema Jean-Paul Sartre. Era puţin saşiu şi de aceea privirea lui părea vicleană. Vorbea însă sincer despre disperarea care îl stăpînea. Îmi dărui un volum, „Zidul" ; nuvelele lui mărturiseau aceeaşi disperare. L-am revăzut peste mulţi ani, l-am cunoscut mai bine şi mi-am dat seama de justeţea primelor mele impresii. Omul acesta îmbina — lucru rar — raţionalismul, inteligenţa ascuţită, chiar caustică, cu naivitatea copilărească, încrederea în oameni şi sensibilitatea.

Îmi vine greu să povestesc cursiv despre evenimentele anului aceluia. Amintirile se lasă ca nişte nori pe vîrf de munte, mă apasă, îmi taie respiraţia. În luna mai muri Joseph Roth. Se spînzură Toller. De la Praga sosi Roman Jacobsohn, care ne povesti că la despărţire Nezval plînsese ca un copil. Mulţi scriitori germani plecară în America. În casa lui Pablo Picasso întîlnii nişte spanioli în zdrenţe, fără adăpost. Pentru prima oară Pablo îmi spuse : „Dragul meu, îmi vine greu să lucrez, simt că ne scufundăm în lături..." În aparenţă, nimic nu părea să se fi schimbat. Sosise vacanţa de vară. Ziarele anunţau că la Deauville e prezent *„tout Paris"*, descriau recepţiile, costumele de baie. Dar totul părea a fi un surogat al vieţii de altădată.

Cît timp trăisem în Spania, lupta mă pasionase şi mă distrăsese de la multe alte gînduri. Acum rămăsesem singur cu gîndurile mele. Îmi spuneam adesea că la Moscova m-aş fi simţit mai bine. Acolo oricine m-ar fi înţeles. La Paris singurătatea devenise o povară.

Despre soarta lui Koltov am aflat încă la Barcelona, în ajunul deznodămîntului. Chiar în primele zile după sosirea mea la Paris a venit să mă vadă Liza, apoi Maria Osten (Grosshoener). Amîndouă plecau la Moscova. Liza plîngea, spunea că încă în Spania Koltov o dusese prost cu sănătatea : „Poate că am să reuşesc să-i transmit nişte medicamente..."

Ajunseră pînă la mine şi veştile cu privire la soarta lui Meyerhold, a lui Babel. Îmi pierdeam prietenii cei mai apropiaţi.

Ori de cîte ori veneam la ambasadă, întîlneam figuri noi. Dispărură toţi cei pe care îi cunoşteam din anii trecuţi : consilierul Hirschfeld, ataşatul militar Ventov, ataşatul militar al aerului Vasilcenko, Semionov şi mulţi alţii. Nimeni nu îndrăznea nici măcar să-şi amintească de numele lor.

Într-o zi Suriţ îmi spuse : „A fost Raskolnikov pe la mine. L-au rechemat la Moscova ; el s-a speriat şi şi-a pierdut capul. M-a întrebat ce să facă. I-am spus că trebuie să se întoarcă de îndată acasă. Mi-a produs o impresie penibilă..." Două zile mai tîrziu, Raskolnikov (care fusese ambasador în Bulgaria) mă vizită şi pe mine şi

mă întrebă de asemenea ce să facă. Îl știam de la Moscova, de prin 1920, fusese pe atunci redactorul revistei „Krasnaia nov“, îl țineam minte ca pe un om vesel și dîrz. Prefațase una din cărțile mele și mă criticase pentru șovăielile mele, pentru inconsecvența mea. Știam și ce rol avusese în zilele lui Octombrie. Iar acum, în apartamentul meu de pe strada Cotentin, ședea un om voinic, înalt, care semăna însă cu un copil înnebunit de groază. Îmi spunea că fusese rechemat la Moscova ; plecase împreună cu tînăra lui soție și un copil abia născut, în tot timpul drumului soția plînsese și, pe neașteptate, de la Praga, în loc s-o ia spre Moscova, venise la Paris. Repeta mereu : „Nu pentru mine mă tem, ci pentru soție“. Iar ea spunea într-una : „Fără tine nu rămîn...“ Cunoșteam pe unii dintre cei care refuzaseră să se întoarcă acasă, ca Besedovski, Dmitrievski, erau niște transfugi, oameni cu o moralitate dubioasă. Raskolnikov nu semăna cu aceștia. Simțeam că se frămîntă și se chinuie cu adevărat. Pînă la urmă n-a ascultat sfatul lui Surit, a rămas în Franța, a publicat o scrisoare deschisă adresată lui Stalin și după o jumătate de an a murit.

Se purtau tratative pentru încheierea unui acord militar între Uniunea Sovietică, Anglia și Franța. Puterile apusene tărăgănau. Laburiștii demascau în parlament pe Chamberlain. Ziarele noastre nu scriau aproape nimic despre tratative. Pretutindeni continuau pregătirile în vederea războiului.

Nu m-am apucat să scriu un roman, așa cum mă sfătuise Iakov Zaharovici. Ca să scrii un roman nu e deajuns să ai în fața ochilor o realitate, trebuie s-o și înțelegi. Iar eu, la data aceea, nu mă puteam descurca în cele ce se petreceau. Scopul mi-era de mult limpede, dar drumurile deveniseră atît de încîlcite, încît, uneori, era greu să-mi dau seama unde duce fiecare din ele. În schimb, în poezia lirică îți poți exprima sentimentele, de aceea am preferat poezia. În 1940 a apărut la Moscova un volumaș, „Fidelitate“, în care au intrat multe din poeziile scrise de mine în vara lui 1939, între altele și cea care a dat titlul volumului :

Alături am luptat, devotament,
Cu tine-am plîns prieteni, ostași din regiment,
Dar n-am să-mi trîmbițez durerea mea,
Nici vitejia nu mi-o pot cînta...
Să crezi în pîine și-n cuțitul bun,
Să crezi și-n pragul morții, atîta pot să spun...
Simțirea nu, nici cîte-am îndurat...
Țintește-n inimă ! Mă va-nveli
Devotamentul meu, al inimii.

În viața mea nu mai exista acum o „muncă în aparență precisă și urgentă“ care te scutește să cugeți la probleme prea spinoase. Undeva într-o haltă a vieții, între două războaie, fără să știu ce ne așteaptă, am scris această meditație despre destinul meu :

Pe lespezile mute-ale pieții feudale
Vezi alte sentinele, figuri necunoscute,
Să mai vorbim de visuri ? Sînt grijile reale,
Agenda cu prieteni, cu rudele pierdute.

Stau sentinelele în nemişcare,
Nefericirea-i surdă, atîţi coboară-n groapă,
Iar vorbele mai simple, la fel, pentru oricare :
„Necazuri... sus, pe cer... copacul... apă...“

Mă atrăgeau copacii, apele, statornicia vieţii şi stînd într-un scuar dintr-o suburbie a Parisului nu mă puteam reţine să nu fac mărturisirea :

Ştiu, veac al meu, că n-am să te trădez,
Nici marele-ţi destin, umanul crez,
Dar lasă-mă să văd măcar o clipă
Cum creşte, fără veac, o micşunică,
Şi-o viaţă nefebrilă să mă soarbă,
Să-ţi pot privi bolnava, trista-ţi iarbă.

Oboseala se făcea simţită : Moscova, Spania, într-un cuvînt tot despre ce scrisesem pînă acum. În luna august am plecat pentru două săptămîni la Juliénas, un sat de viticultori din Beaujolais. Mă sculam de dimineaţă, hoinăream, făceam drumuri lungi, urcam pe dealuri. În jur erau vii, ici-colo apărea cîte un copac bătrîn şi singuratic, un ulm, un arţar, un frasin. Căutam să aflu la copaci răspuns la miile de întrebări care mă urmăreau. Criticii numesc uneori asemenea atitudine „evadarea din realitate“. Dar şi Gramsci, stînd în închisoare, privea cu nesaţ tulpinile palide de fasole. Dar şi Zálká, cu puţin timp înainte de moarte, se consolase şi se frămîntase ascultînd cîntecul păsării în cîmp. Omul nu e maşină, iar viaţa nu se desfăşoară după orarul căilor ferate.

La Juliénas am stat într-un mic hotel. Patronul era un anarhist, gătea foarte gustos cocoş în vin, făcea biftecuri la grătar, de dimineaţă era pilit, şi hrănea pe Bousou, cîinele meu, cu bucăţi de carne : „Totul e atît de trist, încît îţi vine să şi rîzi“, avea el obiceiul să spună. Le povesti clienţilor săi, ţărani viticultori, cine sînt. Într-o zi mă vizitară doi bărbaţi : unul bătrîn, altul tînăr. Aflai că la Juliénas sînt şase viticultori comunişti. Ei m-au plimbat prin crame, m-au tratat cu vin şi bineînţeles mi-au pus tot felul de întrebări în legătură cu Uniunea Sovietică. Bătrînul m-a întrebat : „Spune-mi, nu-i aşa că la Moscova vinul e mai bun decît la noi ?“ (Juliénas era o localitate renumită prin vinuri.) Am început să-i explic cam încurcat că în împrejurimile Moscovei nu există vii şi că în ţara noastră vinul se face în Crimeea şi în Caucaz. Bătrînul a fost zguduit : credea în Moscova şi totodată era îndrăgostit de meseria lui. După cîteva clipe de reflectare îmi spuse : „Ei, n-are nimic, o să mai treacă un cincinal-două, şi la Moscova o să se facă vin mai bun decît al nostru...“ Omul îi trimise apoi lui Stalin o ladă de sticle cu vin. (În 1946 am vizitat din nou localitatea. Tînărul viticultor mă recunoscu. Era acum primarul comunei. „Dar bătrînul mai trăieşte ?“ îl întrebai. El mă duse într-un loc unde se zăreau urmele unei case arse : „Bătrînul le spunea tuturor : «N-are nimic, peste vreun an-doi o să vină aici Armata Roşie». Nemţii l-au împuşcat, iar casei i-au dat foc... Eu am fost în

maquis şi după cum vedeţi m-am întors teafăr...")

Mă îmbărbătau nu numai copacii, dar şi oamenii de felul acestor viticultori. Dacă ar fi să apelăm la formulele criticilor, am putea spune că versurile mele nu erau lipsite de optimism :

Ştiu multe... anii mulţi, cu multe breşe,
Ştiu multe serpentine pe drum primejdios...
Nu, nu-l poţi mîngîia pe om uşor !...
Şi, totuşi, să vorbim de cîmp şi de cireşe...
Da, ne aşteaptă-un viitor frumos,
Tot ce e tînăr, viu, înnoitor,
Cu noi e ! Chiar şi un colţ de cer hoinar,
Ca noul, mic costum de „marinar" !

Mergînd într-o zi cu trenul, citii în „Paris-Soir" că un francez în vîrstă de patruzeci şi doi de ani dăduse drumul gazului aerian la bucătărie şi lăsase un bilet : „Ziarele pot să apară în continuare, dar oamenii nu pot trăi într-o vreme ca aceasta".

Curînd după reîntoarcerea mea la Paris, radioul anunţă că la Moscova se semnase un acord între Uniunea Sovietică şi Germania. Bineînţeles nu cunoşteam amănuntele tratativelor duse de reprezentanţii puterilor apusene şi de Molotov, dar îmi dădeam seama că englezii şi francezii jucaseră pocher şi-l jucaseră necinstit. Raţiunea îmi spunea că se întîmplase inevitabilul. Dar inima nu putea accepta... Suriţ îmi arătă ultimul număr al ziarului „Pravda". Văzui o fotografie : Stalin, Molotov, von Ribbentrop şi un oarecare Haus. Toţi zîmbeau satisfăcuţi. (Pe Ribbentrop

l-am revăzut şase ani mai tîrziu la Nürenberg, dar acolo nu mai zîmbea, prevedea că va fi spînzurat.)

Da, înţelegeam totul, dar asta nu-mi uşura sufletul. Într-o zi, bătrînul şi bărbosul Charles Rappaport, care îl cunoscuse bine pe Lenin, pe Plehanov, pe Jaurès, pe Guesde, pe Liebknecht, îmi spuse : „Capitalismul a meritat o soartă ca aceasta, dar noi n-am meritat-o..."

În ziua acea m-am îmbolnăvit de o boală misterioasă, pe care medicii n-o puteau înţelege. Timp de opt luni n-am putut mînca şi am pierdut aproape douăzeci de kilograme. Hainele atîrnau pe mine, semănam cu o sperietoare de ciori. O femeie medic, care lucra la ambasadă, îmi repeta supărată : „Nu aveţi dreptul să dispuneţi de persoana dumneavoastră..." Ea ţinea morţiş să mă duc să fac o radiografie. Eu nu m-am dus, căci ştiam că a fost un şoc. După ce am citit ziarul, m-am aşezat să iau masa şi brusc am simţit că nu mai pot înghiţi nici măcar o bucăţică de pîine. (Boala a dispărut tot atît de brusc cum a început, în urma altui şoc : am aflat că nemţii au intrat în Belgia şi am început să mănînc. Medicul mi-a spus cu un aer misterios : „Fenomene spasmodice".)

Evenimentele se desfăşurau cu repeziciune. În ziua de 24 august a fost dat publicităţii acordul sovieto-german. La 1 septembrie Molotov a declarat că acest acord slujeşte interesele păcii din lumea întreagă, ceea ce nu l-a împiedicat pe Hitler să dezlănţuie, două zile mai tîrziu, cel de-al Doilea război mondial.

35

OMENIREA a văzut nu odată că războaiele sîngeroase încep fără nici un fel de declaraţii prealabile. În 1939 declaraţia de război a Franţei nu a fost urmată de operaţii militare. Toţi se aşteptau la bombardamente, la ofensive sau retrageri, dar pe front nu se întîmpla nimic. Francezii se mirau şi spuneau : *„Cette drôle de guerre"* — „ciudat război".

Mi-amintesc perfect de primele săptămîni ale acestui „război ciudat", pe atunci mai puteam circula pe străzi. Prostituatele îşi aşteptau clienţii înarmate cu măşti de gaze. Geamurile erau lipite cu fîşii subţiri de hîrtie şi unele gospodine se întreceau în a găsi modele cît mai complicate. Am fost nevoit să mă prezint la circumscripţia de poliţie pentru a fi înregistrat ca străin. Proprietarul unei crame făcea scandal : „Niciodată n-am să cedez pivniţa ! Oamenii n-au decît să se adăpostească în metrou, acolo e loc pentru toţi. Am rezerve de vin vechi de Burgundia, asta nu e politica voastră tîmpită, asta-i capital !" O doamnă cerea ca vecinul ei să fie arestat : „Toţi ştiu că a fost în Spania, că a luptat împotriva generalului Franco. Vă spun că nu e francez, ci un adevărat trădător, un comunist, un spion !" Aproape în fiecare noapte se făceau exerciţii de alarmă aeriană. Femeile coborau în adăpost fardate, pudrate, în capoate elegante, iar biata portăreasă trebuia să stropească cu apă podeaua adă-

postului, pentru că aşa dăduse dispoziţie, din nu se ştie ce motive, instructorul de arondisment.

Curînd însă această comedie plictisi pe toţi şi viaţa reintră în făgaşul ei normal. Oamenii cîştigau bine şi cheltuiau uşor banii : gîndul că războiul poate înceta să mai fie „ciudat" făcea ca şi cei mai notorii zgîrciţi să devină mînă-spartă. Ziarele scriau că pe front soldaţii mor de plictiseală. Li se trimiteau diferite jocuri, romane poliţiste, băuturi tari, baticuri de mătase cu inscripţia „Undeva în Franţa". „Războiul ciudat" se juca de-a secretul militar : „Unde e prietenul dumitale ? Nu ştiu şi mi-e atît de frică pentru soarta lui. E undeva în Franţa..."

Maurice Chevalier cînta şansoneta „Parisul rămîne Paris" şi cuvintele acestea deveniră un refren, un program, un jurămînt. Ziarele comentau perspectivele războiului de parcă ar fi fost vorba despre apropiatele dividende ale unui trust uriaş : calculau rezervele de petrol, fier, aluminiu, căutau să demonstreze că aliaţii sînt mai bogaţi, mai cu greutate decît Germania şi Italia. „Vom învinge pentru că sîntem mai puternici" — aceste cuvinte se puteau citi pe orice zid, alături de reclamele pentru articole electrice şi aperitive. Radioul comunica zilnic cîte tone de marfă ale inamicului fuseseră scufundate de aliaţi. Nimeni nu-şi mai amintea de cotropirea Poloniei, deşi războiul fusese declarat ca răspuns la ameninţările adresate de Hitler polonezilor.

Deasupra teritoriului francez se prăbuşi un avion german. Aviatorul fu înmormîntat cu onoruri militare, iar ziarele descriseră cu multă în-

duioşare ceremonia funeraliilor. Mulţi ascultau emisiunile de radio de la Stuttgart, în limba franceză. Crainicul afirma că Germania va învinge pentru că ea este mai puternică. *„Cette drôle de guerre“* repetau francezii zîmbind. Nu se gîndeau nici la vasele scufundate, nici la rezervele de cupru, nici la victorie. Trăiau cum le venea la îndemînă.

Dar războiul era război şi în consecinţă trebuia să existe un inamic. El a fost găsit în persoana comuniştilor francezi. Ziarele *L'Humanité* şi *Le soir* au fost interzise. În afară de partidul comunist au mai fost interzise sute de societăţi, asociaţii, ligi, bănuite a simpatiza cu comuniştii. Se făceau arestări în masă. Parlamentul îngădui procuraturii să trimeată în faţa justiţiei pe deputaţii comunişti, învinuiţi că nu vor să anatemizeze Uniunea Sovietică. Era un pretext. În realitate, burghezia se răzbuna pe muncitori pentru zilele de spaimă pe care le trăise în 1936.

Pînă de curînd, „fascism“ fusese un cuvînt repetat pretutindeni. Ca prin farmec el dispăru din toate discursurile, din toate ziarele. S-ar fi putut crede că dispăruse şi fascismul ca atare. Dar toţi îşi dădeau seama că fasciştii se pregătesc pentru o ofensivă hotărîtoare.

În fiecare dimineaţă venea pentru două ceasuri să ne facă curat în casă o fată, Clemence. Fratele ei era comunist. El îi spusese : „Nu ştiu ce intenţii au ruşii. Ziarul *«L'Humanité»* a fost închis, tovarăşii cu munci de răspundere arestaţi. Dar văd că Laval, Flandin şi toţi ticăloşii de fascişti îi atacă ca şi înainte pe comunişti. Ceea ce înseamnă că dreptatea e de partea comuniştilor...“ Clemence adăugă : „Fratele meu spune că dacă ar putea găsi un număr din «l'Huma» ar înţelege totul...“

Citeam cu atenţie toate ziarele moscovite, dar n-aş putea spune că înţelegeam totul. Nu puteam uita că visul lui Bonnet şi al lui Chamberlain era ca Hitler să atace Ucraina. Se vede că pactul germano-sovietic fusese dictat de necesitate. „Războiul ciudat“ şi urmărirea comuniştilor dovedeau că Daladier nu are intenţia să lupte împotriva lui Hitler. Totuşi cuvintele lui Molotov despre „antifasciştii miopi“ mă jigniră. E adevărat că în iarna aceea îmi cumpărasem pentru prima dată ochelari, dar nu mă puteam declara „miop“. În mintea mea erau încă proaspete tablourile războiului din Spania, fascismul continua să rămînă pentru mine duşmanul principal. Mă zgudui telegrama adresată de Stalin lui Ribbentrop, în care se vorbea despre prietenia întărită prin sîngele vărsat. O recitii de vreo zece ori şi, deşi credeam în geniul lui Stalin ca om de stat, toată firea mea se revoltă. Ce profanare ! Poate fi oare comparat sîngele ostaşilor roşii cu sîngele hitleriştilor ? Şi cum se puteau uita rîurile de sînge vărsate de fascişti în Spania, în Cehoslovacia, în Polonia, în Germania însăşi ?

N-am mai putut răbda şi cînd Suriţ a venit să mă viziteze, i-am vorbit despre telegrama cu pricina. La început mi-a răspuns formal : că e vorba de un gest diplomatic şi nu este cazul să acordăm atenţie unor telegrame de felicitare. Dar la un moment dat nu s-a mai putut abţine,

a sărit în sus şi a izbucnit : „Nenorocirea este că dumneata şi cu mine sîntem oameni din vechea generaţie. Am fost educaţi în alt spirit... Uite, dumneata ţi-ai ieşit din fire din cauza unei telegrame. Există lucruri şi mai rele decît atîta. Poate cîndva o să putem discuta despre toate. Dar acum este cazul să te gîndeşti la dumneata, nu e momentul să boleşti..."

Pe neaşteptate, în martie 1940, Suriţ părăsi Parisul. Cu puţin timp înainte fusese bolnav, avusese o pneumonie. La o şedinţă a funcţionarilor ambasadei se citise o telegramă de felicitare adresată lui Stalin, în care, conform obiceiului instaurat atunci, erau condamnaţi imperialiştii anglo-francezi care dezlănţuiseră războiul împotriva Germaniei. Telegrama i-a fost adusă lui Suriţ la semnat. Un funcţionar tînăr, fără experienţă, în loc să predea telegrama serviciului de cifru al ambasadei, a dus-o la oficiul poştal. A doua zi telegrama a fost publicată de ziarele pariziene. Ea se dovedi a fi o adevărată comoară pentru politicienii care socoteau că războiul nu trebuie dus împotriva Germaniei fasciste, ci împotriva Uniunii Sovietice. Guvernul francez îl declară pe Suriţ „persona non grata". Cînd am venit la ambasadă mi s-a spus că Suriţ a şi plecat. „Ştiţi, a fost o gafă".

Slăbisem, oboseam repede, nu puteam lucra. În iarna aceea am văzut puţină lume. Unii dintre foştii mei prieteni socoteau că am trădat Franţa, alţii se temeau de poliţie, căci eram urmărit. Aş putea număra pe degete persoanele care mă vizitau sau mă invitau la ele : André

Malraux, Jean-Richard Bloch, aviatorul Pons-care luptase în Spania, soţii Guilsum, Vogel, Rafael Alberti, Jerassi, doctorul Simon şi prietenul meu Puterman, care locuia în casa de alături.

Era greu să te înţelegi cu Puterman în vremea aceea. Totul îl scotea din fire : Daladier, pactul germano-sovietic, englezii, Finlanda. I se urcase tensiunea. Într-una din ultimele seri cînd ne-am văzut începu să recite pe neaşteptate, din memorie, versuri de Puşkin :

Pe-ascuns doar să mă plîngeţi, dragi prieteni,
Să nu v-ajungă mîna ce oprimă :
În veacul nostru, lacrima-i o crimă !

Trei zile mai tîrziu era mort. În timp ce zăcea în sicriu, sosi poliţia să-i facă o percheziţie în casă. Volumaşele lui Puşkin fură scotocite... La înmormîntare veni Vogel. Mi-l aminteam plin de viaţă, snob, reprezentantul „întregului Paris". La cimitir am văzut un om îmbătrînit şi trist.

Iarna era deosebit de rece. Ziarele anunţau că ninsese pînă şi în Sevilla. Războiul sovieto-finlandez făcu presa să uite că pe lume există Germania. Mulţi politicieni cereau trimiterea unui corp expediţionar în Finlanda. Marcel Déat, care luase apărarea lui Hitler puţin timp înainte şi pusese în circulaţie aforismul „nu merită să mori pentru Danzig", susţinea acum că e necesar să mori pentru Helsinki. În biserica Madeleine s-a oficiat un Te-Deum pentru victoria lui Mannerheim. Doamnele tricotau pentru soldaţii finlandezi. Daladier voia să demonstreze că poate

lupta, dacă nu pe Rin, cel puţin la Vîborg. Era o agitaţie de parcă s-ar fi aşteptat izbucnirea unui nou război, cînd pe neaşteptate o ştire anunţă începerea tratativelor de pace între Finlanda şi Moscova. Miniştrii îşi exprimară un timp indignarea, apoi reveniră la vechile lor griji.

Guvernul decise că sînt prea mulţi soldaţi, iar linia de front scurtă. Tinerii ţărani trebuie trimişi la vatră : trăiască agricultura !

Erau alimente berechet, dar miniştrii doreau să pară oameni prevăzători şi de aceea introduseră unele restricţii nevinovate : zile fără prăjituri, zile fără carne de vită, zile fără mezeluri.

E greu de spus pe ce anume îşi întemeiau speranţele generalii francezi. Ei credeau cu sfinţenie în două linii : linia Maginot şi linia Siegfried. Chiar şi eu, un om eminamente civil, ştiam că în Spania soarta bătăliilor a fost hotărîtă de aviaţie şi de marile unităţi de tancuri. Dar generalii francezi nu erau amatori de inovaţii. În ochii lor generalul de Gaulle părea un futurist.

Aşteptam viza de plecare. Ziarul de dreapta *Candide* îmi consacrase o notiţă scîrboasă. Periodicul *Je suis partout* întreba : „De ce se mai află Ehrenburg la Paris ?“ Şi eu pusesem aceeaşi întrebare la prefectură, dar acolo nu se dădeau răspunsuri, se făceau numai interogatorii... Stăteam mai mult culcat, mă plictiseam, reciteam pe Montaigne, pe Cehov, Biblia.

În aprilie Hitler trecu la cotropirea Norvegiei şi a Danemarcei. Noul prim-ministru hotărî să trimeată o mînă de soldaţi în Norvegia. În comunicatele militare începură să apară denumiri de fiorduri îndepărtate.

Am păstrat un carnet cu scurte însemnări, datînd din 1940. Am să citez cîteva din ele, care se referă şi la ceea ce se petrecea în Franţa şi la felul în care înţelegeam eu pe atunci evenimentele. „9 aprilie. Războiul în Scandinavia. Oslo. Arestaţi şaptesprezece comunişti.“ „11 aprilie. Strada Royale. Vitrinele magazinelor, clipsuri în formă de tancuri şi clipsuri în formă de avioane.“ „16 aprilie. Narvik. Arestaţi cincizeci şi patru de comunişti.“ „17 aprilie. Arestat un oarecare Peyroll, un surdo-mut acuzat de a fi făcut agitaţie anti-naţională.“ „23 aprilie. Fernando povesteşte că Regler a fost bătut în lagărul de concentrare.“ „28 aprilie. Pe strada Armorie un soldat în permisie, beat, striga : «Asta nu e război, e înşelăciune !»“ „29 aprilie. Elsa Iurievna Triolet mi-a povestit cum a fost arestat Moussinac.“ „30 aprilie. «*L'Oeuvre*» anunţă că un muncitor a fost arestat pentru că citise biografia lui Lenin.“ „1 Mai. «Canard enchainé» scrie : Este primul 1 Mai calm după 1918.“

„Drôle de guerre“... Oamenii mureau în Polonia, în Finlanda, în Norvegia. Vasele se scufundau, oamenii piereau în mijlocul valurilor înfuriate. Noaptea urlau sirenele, dar totul nu semăna nici a război, nici a pace. Continua aceeaşi farsă tragică...

Franţa făcea repetiţii în vederea capitulării. În diferite ţări, milioane de oameni făceau repetiţii de bombardamente, înaintări în salturi, foc de mitraliere, agonie. Dar repetiţiile erau

neinteresante, lipsite de nerv. Nimeni nu-și cunoștea rolul, oratorii rosteau discursuri cu idei de împrumut, strategii stăteau aplecați ca niște geografi deasupra hărților celor două emisfere, dar nu îndrăzneau să facă nici cea mai mică operație de recunoaștere. Sau poate că așa mi se părea mie pentru că boala și împrejurările mă condamnaseră la totală inactivitate? Nu știu. Cînd omul e fericit, el poate să nu facă nimic. Dar cînd vine nenorocirea, el are nevoie de activitate, oricît de iluzorie ar fi ea.

36

ÎNTR-O SEARĂ întîrziarăm peste ora obișnuită la Jean-Richard Bloch. El ne povesti cum a fost arestat Moussinac, care se afla acum întemnițat la închisoarea Santé. I se aplica regimul delicvenților de drept comun, iar Moussinac era bolnav... Tot Bloch ne-a povestit despre un transport cu niște comuniști arestați. Într-o gară trenul a întîrziat ceva mai mult. Din vagoanele ferecate se auzi „Marseillaise". Soldații care plecau pe front au rămas uluiți. Li se spusese că în acest tren sînt transportați niște trădători, niște spioni. Nevasta lui Bloch, Margarita, zîmbea trist.

Străbăturăm apoi străzile orașului camuflat. La un moment dat făcui un pas greșit și scosei o înjurătură: „Naiba să-i ia pe toți. De luptat nu luptă, dar îți poți rupe ușor un picior!..."

După ce am ajuns acasă a început alarma aeriană. A durat mult. Dar n-am mai coborît în adăpost, ne plictisisem. De altfel, nici nu era război... Dar n-am putut adormi din cauza unui motan prăpădit, care mieuna cu disperare, cerînd să intre în casă.

Dis-de-dimineață au sosit vești uluitoare: nemții intraseră în Olanda și în Belgia. Era în ziua de 10 mai. Veni grăsunul Ponce și-mi spuse: „Începe..." În *Paris-Soir* am văzut fotografii care mi-aminteau de Spania: copii uciși.

În mica mea agendă figurează cuvinte ca acestea: „11 mai, sîmbătă, Marquet". Mi-amintesc că înainte de a fi început dramaticele evenimente, Luce Hilsum ne spuse că în ziua de 11 mai ne așteaptă Marquet. Aflase că vreau să-i fac cadou o icoană veche, dorea să răspundă, dăruindu-mi o pînză de a sa.

Întrerup istorisirea acelor zile de război, cu știrile despre scufundarea vaselor, despre lansarea parașutiștilor, despre dezastrul Franței, introducînd un capitol consacrat pictorului Albert Marquet. E greu de exprimat ce am simțit cu toții în ziua aceea. Parisul semăna cu un stup de albine răvășit. Oamenii care trăiseră în ajun fără grijă înțeleseră pe neașteptate că jocul s-a terminat, că urmează ispășirea. Întîlnirea cu orice alt pictor sau scriitor ar fi putut părea firească. Dar ce căuta în această atmosferă Marquet cu peisajele sale gingașe, diafane? Nici pe pînză el nu încercase vreodată în viața lui să ridice glasul, picta de preferință rîuri, ape, și, după o veche expresie rusească, era el însuși

mai tăcut decît apa. Îi plăcea să picteze Sena la Paris şi în Normandia, cu şlepuri şi fără şlepuri, picta marea rătăcită printre stîncile Stockholmului, canalele Veneţiei şi ale Olandei, marele Nil şi mica Marna şi iarăşi Sena în zori, la amiază, seara, cu copacii ei verzi sau golaşi, în ploaie sau sub zăpadă. Pe pînzele lui este aproape totdeauna apă, multă apă.

(În secolul al XVI-lea poetul francez Joachim du Bellay văzuse ruinele Romei antice. În secolele ce au urmat, multe lucruri au fost furate, duse prin alte părţi, dar la data aceea, judecînd după descrierile călătorilor, ele te copleşeau prin măreţia lor. Du Bellay scria despre Roma :

Cetatea ce-a ţinut în frîu o lume,
Spre-a stăpîni, s-a stăpînit anume,
Dar timpu-a fost mai tare decît ea.
Romana Romă a durat un ceas,
Din Roma Romei, Tibru-a mai rămas,
La fel de viu, s-alerge către mare,
Iar Roma-i stinsă, ce ciudată lege ! —
Ce-i ferm, grăbeşte timpul să dezlege,
Ce lunecă rezistă la-ncercare.

Din atelierul lui Marquet se vedea Sena : un pod, cheiul cu tarabele anticarilor închise. Bineînţeles începurăm să discutăm cu Marcelle, soţia lui Marquet, despre evenimente : în ce direcţie se vor îndrepta nemţii, vor opune oare belgienii rezistenţă ? Discutam, făceam ipoteze. În timpul acesta Marquet stătea lîngă fereastră şi contempla, Sena. Pe neaşteptate se întoarse. Avea ochi inteligenţi, puţin ironici şi totodată blînzi.

Spuse : „Nimic nu s-a terminat..." La ce se gîndise oare ? La sfîrşitul bătăliei ? La soarta oamenilor ? În ziua aceea am înţeles cît de mare este puterea artei. Toţi vorbeau despre Reynaud, despre regele Leopold, despre Weygand, despre Keitel ; astăzi abia îmi mai pot aminti aceste nume. A trecut de atunci un sfert de veac, totul pare că s-a schimbat. Dar apa a rămas aceeaşi : Sena care străbate Parisul, şi cealaltă Sena de pe pînzele lui Marquet.

Am spus că poetul cel mai modest pe care l-am cunoscut în viaţa mea a fost Antonio Machado. N-am văzut pictor mai modest decît Albert Marquet. Avea oroare de glorie. Cînd au vrut să-l aleagă academician era cît p-aci să se îmbolnăvească, a protestat, a implorat să fie dat uitării. De altfel nu încercase niciodată să dărîme vreo autoritate, nu scrisese manifeste, nu făcuse declaraţii. În tinereţe aderase pentru cîţiva ani la grupul fauviştilor, nu cred că o făcuse atras de principiile lor estetice, ci pentru a nu-şi jigni prietenul, pe Matisse. Nu-i plăcea să discute în contradictoriu, fugea de ziarişti. Cînd am făcut cunoştinţă cu el mi-a spus zîmbind cu un aer vinovat : „Vă rog să mă iertaţi... Eu ştiu să discut numai cu ajutorul penelului..."

Nu se îngrijea de soarta tablourilor sale, era indiferent la diferitele binefaceri materiale ale vieţii. În tinereţe cunoscuse sărăcia, arareori mîncase pe săturate. Matisse mi-a povestit odată cum au lucrat el şi Marquet la expoziţia din 1900. Mi-a explicat rîzînd : „La drept vorbind, ca nişte zugravi..." Şi tot Matisse mi-a spus :

„N-am văzut un om mai dezinteresat decît Marquet. Desenul lui e ferm, uneori ascuțit, ca al vechilor japonezi... Dar inima e ca a unei fete dintr-o romanță de altădată; nu numai că nu e în stare să jignească pe cineva, dar își face scrupule că nu a îngăduit să fie jignit cum trebuie..."

În 1934 Marquet a făcut împreună cu un grup de turiști o excursie în Uniunea Sovietică. (Îi plăcea mult să călătorească.) Cînd a revenit la Paris, mulți l-au întrebat dacă e adevărat că în Uniunea Sovietică e un infern. El le-a răspuns că nu se descurcă în probleme politice, niciodată în viața lui n-a votat. „Dar în Rusia mi-a plăcut. Gîndiți-vă, e un stat uriaș în care banii nu hotărăsc soarta omului! Nu e oare minunat?... Și apoi acolo, pare-mi-se, nu există o Academie de arte frumoase sau în orice caz nimeni nu mi-a vorbit despre ea..." (Academia de arte frumoase fusese din nou instituită cu puțin timp înainte ca Marquet să fi ajuns la Leningrad. Dar el văzuse Neva, muncitorii, elevii, pe academicieni nu avusese timp să-i cunoască.)

Cîțiva muncitori comuniști din Paris făceau parte dintr-un cenaclu de artiști amatori, prețuiau pictura lui Marquet și erau devotați Uniunii Sovietice. Cînd Marquet s-a întors din Rusia, ei au strîns o sumă de bani și au venit la el să-i spună: „Vă plătim noi drumul, întreținerea, plecați pentru cîteva luni la Leningrad și pictați Neva..."

În 1946 l-am reîntîlnit pe Marquet. În seara zilei de 14 iulie ne-a invitat la el să admirăm focurile de artificii deasupra Senei. Îmbătrînise în anii războiului, dar își păstra voioșia. Ne trată cu vin de Bordeaux foarte bun. (Marquet era originar din Bordeaux și se pricepea la vinuri.) Stelele artificiilor cădeau în apa neagră a fluviului. Marquet spuse: „Dumneata zici: mereu apă... Dar mie-mi plac și alte lucruri. De pildă copacii, stelele..." Iubea oamenii, dar fiind îngrozitor de timid nu o mărturisea niciodată. Își aminti de întîlnirea noastră în primele zile ale dezastrului Franței: „În anii războiului mi-am dat seama de multe lucruri. Dreptatea e de partea comuniștilor. Îngrozitor e că mulți n-au înțeles nimic, vor să tragă viața înapoi..." Tăcu o clipă și pe neașteptate repetă cuvintele care mi se întipăriseră în minte bine de tot, la întîlnirea noastră din 1940: „Nimic nu s-a terminat..."

Era mic de statură, uscățiv, foarte simplu în comportare, nici exteriorul, nici felul de a vorbi nu-i exprimau firea. De fapt omul acesta s-a exprimat prin tablouri. Ca pictor folosea un limbaj reținut, simplu și convingător. Renunțînd la exuberanța culorilor, la un anumit haos, propriu multor impresioniști, el n-a urmărit niciodată în viață geometria: în generalizări pornea de la inimă, fără compas, fără o logică obligatorie, așa cum generalizează poezia sau iubirea. Tablourile lui te uimesc prin zgîrcenia mijloacelor de expresie, sînt greu de descifrat în simplitatea lor, sînt pline de măiestrie în sinceritatea lor

27 — Oameni, ani, viață — 2591

izvorîtă din adîncul inimii. Cenuşiu, albastru, verde şi iată lumea învie. Marquet iubea sudul : Algeria, Maroc, Egiptul. Dar cele mai bune din peisajele sale înfăţişează nordul. Sudul îl impresiona pe el prin culorile sale, pe cînd pentru natura cenuşie, timidă, reţinută a nordului găsea el culori care să ne impresioneze pe noi.

În 1940 m-a rugat să-mi aleg un peisaj, cel care-mi place cel mai mult. Am ales Sena, cheiul, un pod într-o zi fără soare. Pe un zid atîrnă o fîşie dintr-un afiş al „Blocului de stînga“, datat 1924. În 1946 Marquet mi-a dăruit el un alt peisaj : Sena pustie, pînza e aproape goală.

Mi-aş fi putut eu oare închipui că n-am să-l mai revăd ? Soţia lui mi-a povestit într-o scrisoare cum a murit. Marquet fusese operat în ianuarie 1947. Operaţia nu reuşise ; slăbea în fiecare zi, ştia că se stinge şi totuşi continua să lucreze. A mai pictat încă opt pînze ; toate cu Sena... A murit în luna iunie.

Scriu despre o perioadă în care puţină lume îmi mai amintea de artă. Oamenii mureau fără să mai aibă timp să privească în jur. Dar mureau pentru ca alţii să poată contempla rîurile, copacii, satele, pentru ca pe pămîntul orb şi surd să se reîntoarcă arta. „Nimic nu s-a terminat...“

Marquet iubea poezia, îl iubea pe Baudelaire, pe Laforgue, cred că şi pe Apollinaire. Privindu-i pînzele repet uneori în sinea mea :

Trec zile, săptămîni se înstrăină,
Nici dragostea, nici timpul dus n-or să mai vină.

Sub Podul Mirabeau se duce Sena,
Îşi trece noaptea peste ape trena.
Un orologiu, ceasuri bat, se-ngîn',
Trec zilele... şi eu rămîn.

Apollinaire, autorul acestor versuri, a murit de mult. A murit şi Marquet. „Apa curge...“ Uneori am impresia că aud în vreo frază rostită pe stradă versul de altădată despre podul Mirabeau, iar în privirea vreunui trecător mi-apare pentru o clipă Sena cenuşie de sub fereastra atelierului lui Albert Marquet. Cine ştie, poate că rămîne ceva de pe urma fiecăruia dintre noi ? Poate că asta şi înseamnă artă...

37

LA 12 MAI, a doua zi după vizita la Marquet, dis-de-dimineaţă au venit nişte poliţişti după mine şi m-au dus la prefectură. La început am fost închis într-o celulă unde se mai găseau vreo treizeci de oameni : muncitori parizieni, bănuiţi de a simpatiza cu comuniştii, cîţiva emigranţi germani, un polonez, un student din Barcelona. Un evreu din Germania mi-a spus : „Ştiţi pentru ce am fost arestat ? Fratele meu a luptat în Spania. Eu n-am putut să-l urmez pentru că hitleriştii mi-au fracturat o mînă. Ăştia au găsit asupra mea o scrisoare de a fratelui ; el luptase în batalionul Thälmann. Un agent a început să ţipe la mine : «Eşti comunist,

ești spion !...» Ce, parcă ăștia luptă cu Hitler ?" O franțuzoaică în vîrstă plîngea și se văieta : „De unde să știu eu cu cine se întîlnea Alfred ? Asta nu e treaba mea. Eu nici pe bărbatul meu nu-l descos cu cine se întîlnește... După cîte știu nu sînt portăreasă..."

Am fost dus apoi sus, la ultimul etaj, într-o cameră unde se afla biroul de expulzare a străinilor. Era foarte multă lume, funcționarii se grăbeau : „Ehrenburg Ilya ? În termen de trei zile". Am încercat să-i explic funcționarului că aștept de mult viza de ieșire. „Asta nu ne privește. Mergeți la etajul II..."

Intrasem într-un bucluc din care nu puteam să ies în nici un fel. În primăvara lui 1939 pe numele meu fuseseră expediate din Moscova niște drepturi de autor, destinate scriitorilor spanioli, dintre care unii vroiau să plece în Mexic, alții în Chile. Fiind vorba de nouă sau zece scriitori, suma era destul de mare. Cînd am declarat veniturile mele pe anul ce se scursese, n-am trecut, bineînțeles, suma de bani înmînată spaniolilor. La începutul anului 1940 poliția a făcut o descindere la „Banca Nord europeană", a controlat sumele transferate, registrele bancare. Și atunci s-a descoperit că n-am declarat fiscului drepturile de autor plătite scriitorilor spanioli și banii primiți în 1936 pentru cumpărarea autocamionului destinat Spaniei. Mi s-a cerut să achit o sumă de bani, pe care n-o avusesem, de cînd mă știu, declarîndu-mi-se că pînă la achitarea ei nu voi putea părăsi Franța. La etajul II un funcționar îmi răspunse îmbufnat : „Nu mă privește problema asta. Duceți-vă la etajul III... Dar pînă cînd nu veți aduce o adeverință că ați plătit impozitul și amenda, n-o să vă punem viza de ieșire". M-am dus din nou la funcționarul care se ocupa cu expulzările și după ce am stat trei ore la rînd, i-am spus : „Nu mi se dă drumul". „V-am mai spus că asta nu mă privește. În ziua de 14 mai sînteți obligat să părăsiți Franța".

Spusesem mai înainte că eram slăbit după boală. Parcă aveam picioarele de vată. Cu chiu cu vai am ajuns acasă. Artileria antiaeriană trăgea mereu.

A doua zi nemții au străpuns linia de apărare franceză în apropiere de Sedan și au pătruns în Franța. La Paris au apărut refugiați din Belgia cu coșuri, cu boccele, înspăimîntați, plînși.

Evenimentele se desfășurau cu repeziciune. Olanda capitulă. Nemții ocupară Bruxelles-ul. Dispărură autobuzele ; se spunea că au fost rechiziționate pentru a transporta trupe de la linia Maginot în nord. În pădurea Vincennes se săpau tranșee. Cartierele bogătașilor erau pustii. Sergenții care reglementau circulația de stradă au apărut înarmați cu puști. Am văzut mașini belgiene ciuruite de gloanțe.

Pe neașteptate toți oftară ușurați : se răspîndi zvonul că nemții au cotit-o spre malul mării și se pregătesc să atace Londra. Reynaud participă la oficierea unui Te-Deum în catedrala Notre-Dame pentru victoria aliaților. Toate acțiunile crescură brusc la bursă, spre marea fericire a misiților. Viața își continua cursul. Restaurantele

și cafenelele erau arhipline. Ziarele se ocupau de noua modă : pălărioarele doamnelor semănau cu bonetele militare. Radio-ul anunța că în regiunea Narvik, dincolo de Cercul polar, se dau lupte.

În ziua de 21 mai am fost chemat din nou la prefectură și întrebat de ce n-am părăsit Franța. Am umblat iarăși, fără nici un rezultat, de la un etaj la altul. Între timp s-a anunțat alarmă aeriană. Polițiștii ne-au mînat într-un adăpost sub *Conciergerie*. Acolo au venit și funcționarii prefecturii. Alături de mine ședea cel care se ocupa de expulzarea mea. El repeta într-una pe un glas monoton : „Porcărie... porcărie... porcărie..." Nu știu la cine se referea : la apărarea antiaeriană, la germani sau la mine.

Primul ministru rosti un discurs în parlament, spunînd că la mijloc a fost o trădare, că cei vinovați vor fi pedepsiți, Franța și cu Anglia vor opri dușmanul.

Apoi am aflat că guvernul a hotărît să trimeată la Moscova pe Pierre Cot pentru „a îmbunătăți relațiile cu Uniunea Sovietică". Însărcinatul nostru cu afaceri, N. N. Ivanov, a primit cu bucurie această știre. Mi-a spus în șoaptă că Hitler va ataca neapărat Uniunea Sovietică și ar fi bine, pentru orice eventualitate, să ne înțelegem cu aliații. Eu unul nu credeam însă că Reynaud va putea ține piept profasciștilor ; de altfel și în sînul guvernului începuseră fricțiuni. Vice-premierul Pétain îl socotea pe Reynaud omul Angliei. Baudouin, ministrul de externe, era partizanul apropierii de Mussolini. Ministrul de interne Mandel, care fusese prietenul și colaboratorul lui Clemenceau, vroia să lupte în mod serios cu nemții, dar avea mîinile legate. Cînd a încercat să aresteze cinci ziariști care luaseră atitudine fățișă în favoarea păcii cu Hitler, s-a dezlănțuit o furtună în presă, și cei arestați au fost puși în libertate. În schimb zilnic continuau arestările comuniștilor.

Ședeam mai tot timpul culcat în camera mea pe jumătate întunecoasă din strada Cotentin. Alături erau niște lăzi uriașe semănînd a sicrie, în care împachetam cărțile. Prin colțuri zăceau grămezi de ziare spaniole vechi, de manifeste ale Frontului Popular, de broșuri hitleriste — material documentar pentru corespondențele de odinioară trimise ziarului.

În ziua de 24 mai mi-a telefonat De Monzie, ministrul lucrărilor publice, pe care-l întîlnisem în cîteva rînduri. De Monzie fusese unul dintre primii francezi care vizitaseră Uniunea Sovietică. După această călătorie scrisese o carte și militase nu o dată pentru dezvoltarea relațiilor culturale și economice cu Uniunea Sovietică. Prezidase o seară literară, la care eu urma să țin o conferință despre literatura sovietică. „Cine te-a rugat să te tunzi ?" mă luă el în primire furios. Am aflat cu acest prilej că avusese de gînd să citeze în cuvîntul său de prezentare caracterizarea lui Lenin — Ilya „cel ciufulit" — iar eu, cu tunsoarea mea, îi stricasem efectul. Din punct de vedere politic nu eram lămurit în ce privește personalitatea lui De Monzie : ba fusese într-un bloc cu cei de stînga, ba cu cei

de dreapta, lăsa mai curînd impresia de a fi capricios decît calculat. La telefon, De Monzie mi-a spus: „Ilya, nu e frumos să-ţi uiţi vechii prieteni. Am auzit că te pregăteşti să pleci în Rusia. Cum de n-ai venit să-ţi iei rămas bun de la mine?" Relaţiile dintre noi nu fuseseră atît de apropiate încît aceste cuvinte să aibă o explicaţie de ordin afectiv: am înţeles că la mijloc e vorba de o chestiune politică. De Monzie a adăugat că vrea să mă vadă urgent, nu aş putea trece pe la minister, pe Bulevardul Saint-Germain?

Ca de obicei, De Monzie fuma o pipă, ca de obicei a încercat să glumească, dar a trecut repede la lucruri serioase: „Pétain, Baudouin şi alţii vor să capituleze. Reynaud este împotrivă, ca să nu mai vorbesc de Mandel. Tabloul e sumbru. Militarii noştri se pregătiseră pentru un război lung de poziţie. Dar linia Maginot n-a fost decît un talisman şi atîta tot. Avem puţine tancuri şi mai ales puţine avioane. Situaţia noastră e critică..." L-am întrebat de ce se războieşte guvernul cu comuniştii, de ce îi asmute pe muncitori împotriva sa: la uzinele militare agenţii sînt în număr mai mare decît lucrătorii. De Monzie n-a recurs la tactica tăcerii; mi-a răspuns că au fost arestaţi treizeci de mii de comunişti, că ministrul de justiţie, socialistul Serrol, refuză să le aplice regimul de deţinuţi politici. Apoi a adăugat: „Îl cunosc pe Sémard. E comunist, dar e francez şi patriot. L-au arestat. Am vorbit despre el cu Serrol, dar fără rezultat. Am să-ţi spun deschis: eu unul am mult mai multă încredere în Sémard decît în Serrol..."

Am tăcut amîndoi. De Monzie puse pipa de o parte, se ridică în picioare şi rosti fără să mă privească: „Dacă ruşii ne vor vinde avioane vom putea rezista. Oare Uniunea Sovietică ar avea ceva de cîştigat de pe urma dezastrului Franţei? Hitler are să vă atace şi pe voi... N-avem decît o rugăminte: vindeţi-ne avioane. Am hotărît să-l trimitem la Moscova pe Pierre Cot. Îl cunoaşteţi, e prietenul vostru. Să nu credeţi că a fost uşor. Mulţi erau împotrivă... Acum nu vă vorbesc numai în numele meu. Comunicaţi la Moscova... Dacă nu ne vor vinde avioane, peste o lună sau două nemţii vor ocupa toată Franţa".

(Fără să vreau mi-am adus aminte de vara lui 1936 cînd reprezentanţii guvernului spaniol repetau la Paris: „Dacă Franţa nu ne vinde avioane vom pieri".)

De la De Monzie m-am dus direct la ambasada noastră, la Nikolai Nikolaevici Ivanov, şi i-am relatat discuţia avută. M-a invitat să iau loc şi mi-a spus: „Datoria dumitale este să comunici acest lucru. Moscova să hotărască. Dar dumneata trebuie să scrii de îndată..."

Înainte de a trece la evenimentele ulterioare, aş vrea să spun cîteva cuvinte despre Nikolai Nikolaevici Ivanov. Era economist; pe neaşteptate a fost trimis la Paris, mai întîi în calitate de secretar al ambasadei, apoi consilier. Era un om bun şi cinstit. Ceea ce l-a salvat totdeauna a fost încrederea în oameni. Cînd a venit la

Paris era tînăr, lipsit de experienţă, iar după plecarea lui Suriţ a devenit însărcinat cu afaceri, adică, de fapt, ambasador. A învăţat repede franceza, citea mult, mă ruga să-i povestesc despre scriitorii Franţei, despre teatru. Mă întreba ce vinuri se servesc la friptură, ce vinuri la peşte. Într-un cuvînt, căuta să înveţe multe lucruri şi mari şi mici.

A urmat guvernul francez în diferitele reşedinţe pe care acesta le-a schimbat la Tours, la Bordeaux, la Clermont-Ferrand. L-am întîlnit la începutul lui iulie în localitatea La Bourboule lîngă Vichy. În decembrie 1940 s-a reîntors la Moscova şi a venit să mă vadă, mi-a povestit despre începutul mişcării de rezistenţă, despre soarta unor scriitori francezi. Curînd după aceea am aflat că a fost arestat. În 1954 cînd a fost reabilitat, i s-a arătat actul de condamnare emis de Consiliul special : în septembrie 1941 N. N. Ivanov fusese condamnat la cinci ani închisoare pentru „atitudini antigermane". E greu să-ţi imaginezi ceva asemănător : hitleriştii înaintau spre Moscova, ziarele scriau despre „cavalerii teutoni cu capete de cîini", iar un funcţionar de securitate încheia liniştit un proces început încă de pe vremea pactului germano-sovietic ; dosarul a primit un număr şi a fost depus într-o mapă pentru a fi păstrat posterităţii...

Pe Nikolai Nikolaevici Ivanov l-a ajutat totdeauna încrederea lui în triumful dreptăţii. Pe cînd era deţinut în lagăr a aflat că funcţionarii securităţii i-au jefuit cărţile, tablourile, şi întrucît în actul de condamnare nu se prevedea confiscarea averii s-a plîns procuraturii. Spre mirarea conducerii lagărului, a cîştigat procesul. Cînd a fost eliberat i s-a plătit o sumă de bani pentru obiectele pierdute. Deşi nu avea dreptul să locuiască în oraşele mari, primul lucru pe care l-a făcut după ce a ieşit din lagăr a fost să plece la Moscova, să se ducă pe Liubianka şi să întrebe de ce a fost ţinut în închisoare cinci ani, fără nici o vină. A găsit un om de inimă care i-a spus : „Pleacă. Ar fi trebuit să te arestez, dar socotesc că nu ai venit pe la mine..." Ivanov şi-a păstrat optimismul şi încrederea în viaţă. Se însurase, muncea, spunea că era fericit. A murit în 1965.

Mă reîntorc la zilele lui mai, la Paris. Trei zile după vizita mea la De Monzie, dis-de-dimineaţă cineva a sunat la uşă. Erau cîţiva poliţişti, unul dintre ei îmi arătă un mandat de arestare, emis de cabinetul vicepreşedintelui, mareşalul Pétain.

Percheziţia a durat cîteva ceasuri. Au deschis lăzile cu cărţi, mi-au scotocit prin vechituri, au spintecat chiar o pernă. Printre poliţişti se afla şi un rus. Ceilalţi îi spuneau Nicolas. Se vede ce-i plăceau cărţile : a dat peste „1001 de nopţi" în Editura Academia şi l-a luat bucuros : „Volumul ăsta nu-l am". Pe şeful poliţiştilor l-au interesat cel mai mult ziarele spaniole aruncate pe jos şi cărţile cu cîntece hitleriste ; el a declarat satisfăcut : „Corpurile delicte sînt de faţă".

Nicolas şi unul din francezi rămaseră în apartament s-o păzească pe Liuba, iar pe mine m-au dus pe jos pe strada Cotentin pînă la maşină.

Vecinii se uitau uimiţi. Cineva întrebă dacă sînt într-adevăr spion. Poliţistul răspunse: „Un complot al nemţilor şi al comuniştilor". Mergea în urma mea cu revolverul întins şi repeta mereu: „La orice mişcare trag. Tentativă de evadare..." La prefectură, unde fură aduse kilogramele de corpuri delicate, începu imediat interogatoriul: „Aţi anunţat la telefon că totul este gata. Aţi avut intenţia să acţionaţi vineri, 31 mai..." — „Am spus însărcinatului nostru cu afaceri că sînt gata de plecare şi că-i aştept telefonul. El mi-a spus că speră să capete viza de ieşire vineri, 31 mai." — „Încercaţi să negaţi, dar noi ştim că sînteţi şeful unui grup de comunişti, care au decis să înlesnească intrarea nemţilor în Paris. Documentele care au fost găsite asupra dumneavoastră confirmă că vă aflaţi într-o legătură strînsă cu agenţii Germaniei."

Mi-a venit să rîd şi am spus: „E atît de ridicol ceea ce spuneţi, încît se potriveşte numai pentru *«Canard enchaîné»*" (aşa se chema o revistă umoristică de stînga). Poliţistul scoase revolverul: „Nu mai avem intenţia să fim politicoşi cu agenţii Moscovei şi ai Berlinului. Degeaba rîzi, peste un sfert de ceas ai să-mi icneşti.

Discuţia aceasta, despre ceea ce urma să fac peste un sfert de oră, se petrecea seara. Sună telefonul. Poliţistul ridică plictisit receptorul, rosti printre dinţi un „allo" pentru ca deodată să sară în sus: „Vă ascult, domnule ministru..." În acelaşi timp, cu o lovitură dibace, mă dădu afară din cameră şi închise uşa.

Iată ce am aflat mai tîrziu de la Liuba şi N. N. Ivanov. După cum spusesem, doi poliţişti rămaseră în apartamentul meu. Ei interziceau Liubei să pună mîna pe telefon. Veni Clemence; poliţistul încercă s-o reţină şi pe ea. Fata începu să strige: „Trebuie să-l arestaţi pe regele Belgiei şi nu pe *monsier* Ehrenburg. Poate că n-aţi auzit ce s-a anunţat azi la radio. Regele Belgiei s-a înţeles cu fasciştii şi a capitulat. Iar *monsieur* Ehrenburg a fost în Spania. El urăşte pe fascişti..." Apoi începu să discute despre probleme mai terestre: „Trebuie să duc la plimbare cîinii. Cine o să şteargă parchetul dacă ei o să facă murdărie, dumneavoastră sau eu?" Cîteva minute mai tîrziu, cineva sună şi intră şoferul ambasadei noastre. Ivanov venise să mă ia la o plimbare prin pădurea Boulogne. Clemence îi povesti cele petrecute.

Ivanov şi-a dat seama că lucrurile luaseră o întorsătură serioasă. Protocolul îi cerea să se adreseze ministerului de externe, dar ştia că acolo nu va găsi nici o înţelegere. După cîteva clipe de chibzuială hotărî să încalce regulile diplomatice şi se duse la Mandel, ministrul de interne, care, după cum spusesem, ura nemţii şi era partizanul apropierii de Uniunea Sovietică.

Mandel a telefonat anchetatorului de la poliţie în clipa în care interogatoriul trecuse de la teme generale la jocul cu revolverul.

„Puteţi pleca, sînteţi liber", îmi spuse poliţistul cu ură în glas. I-am răspuns că nu plec pe jos, e întuneric, nu există mijloace de locomoţie, pînă în strada Cotentin e departe, pe

lîngă aceasta cer să mi se restituie cărţile şi hîrtiile ce mi-au fost luate. Poliţistul îşi ieşi din fire: „Nu cumva vreţi să vă şi plimbăm cu maşina?“ Dar se stăpîni imediat, oricum, Mandel era şeful lui direct.

Peste o oră locuitorii de pe strada Cotentin l-au văzut pe „complotist“ sosind acasă cu maşina, iar poliţiştii, descărcîndu-i cărţile. Nu s-au mirat pentru că în zilele acelea nimeni nu se mai mira de nimic.

A doua zi de dimineaţă am ieşit să cumpăr nişte pîine de la brutărie. Între timp a sunat cineva. Liuba a deschis uşa şi a văzut din nou un poliţist îmbrăcat în civil, care i-a arătat insigna. Liuba şi-a ieşit din fire: „Aţi început să veniţi în fiecare zi? Nu cumva vreţi să admiraţi ce-aţi făcut ieri...“ Apartamentul nostru semăna cu o librărie după pogrom. Poliţistul a încercat să replice, dar Liuba nu l-a lăsat. În sfîrşit, folosindu-se de un moment de întrerupere el a spus dintr-o suflare: „Dar am venit din însărcinarea domnului prefect să vă prezint scuze...“ Toţi se temeau de Mandel. (Nemţii ştiau că nici nu-l pot speria, nici nu-l pot cîştiga de partea lor, de aceea l-au ucis.)

Mai tîrziu am aflat că arestarea mea a fost o consecinţă a rugăminţii pe care mi-o adresase De Monzie: Pétain se temea de îmbunătăţirea relaţiilor cu Uniunea Sovietică. Mandel putea obţine punerea mea în libertate, întrucît poliţia era în subordinele sale directe. Dar nu putea schimba politica externă a Franţei: în aceeaşi zi în care agentul îmi prezenta scuzele prefectului, guvernul anunţa că vizita lui Pierre Cot la Moscova „a fost amînată“.

Nikolai Nikolaevici Ivanov mi-a salvat viaţa: această a doua arestare a mea a avut loc cu puţin înainte de deznodămînt. În zilele acelea nu era cazul să-ţi faci iluzii în ce priveşte respectarea legilor, nu o dată se întîmpla ceea ce în procesele verbale poliţieneşti se numeşte: „împuşcare din cauza tentativei de evadare“.

În ziua de 26 mai mă aflam la Emile Buré. Îmi povestea că Parisul ar fi putut fi uşor cucerit încă la 16 mai. Acum nemţii se îndreaptă spre Amiens, vor să încercuiască armata franceză: „Noi nu aveam avioane“ repeta Buré. În zilele acelea m-am întîlnit cu mulţi oameni din cei mai feluriţi: Vogel, Jean-Richard Bloch, Elsa Triolet, pictorul belgian Masereel, toţi erau abătuţi.

Ambasadorul Americii, Bullit, se ruga în genunchi la Notre-Dame şi depuse la statuia Jeannei d'Arc trandafiri din partea preşedintelui SUA. Buré spunea: „Noi nu avem nevoie de rugăciuni, noi avem nevoie de avioane“. Ziarul catolic *L'Aube* scria despre o „Jeanne d'Arc motorizată care va salva Franţa“.

În ziua de 3 iunie nemţii au bombardat crunt Parisul. Au fost multe victime, am văzut tablouri care-mi aminteau de Madrid, de Barcelona. Dar n-am văzut mînie, ci numai disperare. O voce din mulţime rosti: „Am pierdut acest război încă înainte de a fi tras prima împuşcătură...“

Începu exodul parizienilor. Şiruri lungi de maşini acoperite cu saltele se îndreptau spre barierele Italiei, Orléans. Noaptea, artileria antiaeriană trăgea fără încetare. Comunicatele erau confuze. Radioul continua să peroreze despre scufundarea vaselor de transport germane. Toţi spuneau că nemţii sînt aproape. Plecară din Paris soţii Hilsum, Fotinski, spaniolii pe care îi cunoşteam. Eu unul nu puteam pleca nicăieri, prefectura îmi reţinuse toate actele. Treptat oraşul devenea pustiu. Liuba şi cu mine rămăseserăm singurii locatari ai casei, toţi ceilalţi plecaseră. Sufletul mi-era răscolit. În cele din urmă a plecat şi Ivanov, spunîndu-ne că la ambasadă au rămas cîţiva funcţionari, pe care i-a rugat să aibă grijă de noi.

(Tocmai în zilele acelea cineva a lansat la Moscova zvonul că „nu mă mai întorc". Irina a trecut prin clipe grele. Cu Parisul nu exista nici o legătură şi toată lumea o întreba: „E adevărat că tatăl dumitale nu se mai întoarce?")

În ziua de 9 iunie, în vitrinele magazinelor, la restaurante, în cafenele au apărut anunţuri ca acesta: „Închis temporar". Preşedintele republicii l-a primit în audienţă pe Laval. Cineva a trecut în fugă şi mi-a povestit: „Am cumpărat un automobil, dar nu avem benzină. Dacă aş putea găsi un cal". Nemţii anunţară la radio că au cucerit Rouen şi că soarta Parisului se va hotărî în zilele ce urmează. Am încercat să prind postul de radio Moscova. Crainicul insista îndelung că *Frankfurter Zeitung* apreciază foarte elogios expoziţia agricolă de la Moscova. A venit Clemence să-şi ia rămas bun, plîngea şi spunea: „Ce ruşine!..." Gările erau ticsite de lume. Unii plecau chiar cu bicicleta. Ziarele anunţau că începe procesul a treizeci şi trei de comunişti.

În ziua de 10 iunie, Italia fascistă declară război Franţei. Mă plimbam prin grădina ambasadei noastre, cînd pe neaşteptate auzii strigăte de bucurie, cîntece: alături era ambasada italiană. Diplomaţii fascişti hotărîră să nu mai plece acasă, căci nemţii erau aproape. Cîteva zile puteau să şadă închişi în ambasadă. Fără să se sinchisească cîtuşi de puţin cîntau „Giovinezza".

În ziua de 11 iunie se răspîndi zvonul că Uniunea Sovietică ar fi declarat război Germaniei. Toţi prinseră curaj. Lîngă poarta ambasadei noastre se strînse un grup de muncitori, care strigau: „Trăiască Uniunea Sovietică!" Cîteva ceasuri mai tîrziu urmă dezminţirea.

Parizienii părăseau oraşul, plecînd pe jos. Un bătrîn împingea cu greu un cărucior încărcat cu perne, în care mai era o fetiţă şi o căţeluşă bătrînă care urla disperată. Pe Bulevardul Raspail se revărsase un şuvoi nesfîrşit de refugiaţi. Cu puţin timp înainte de izbucnirea războiului, în faţa „Rotondei" fusese aşezat un monument al lui Balzac, executat de Rodin. Cînd îl priveai aveai impresia că Balzac, într-un impuls frenetic, vrea să coboare de pe postament. Am stat îndelung la această intersecţie, pe unde trecuse toată tinereţea mea; la un moment dat am avut senzaţia că şi Balzac pleacă laolaltă cu toţi.

Băcanul din colţul străzii Cotentin îşi părăsise prăvălia fără să mai închidă uşile ; bananele, conservele zăceau pe jos. Oamenii nu mai plecau, ci fugeau. În ziua de 11 iunie a trebuit să umblu mult pînă am reuşit să cumpăr un ziar. În sfîrşit apăru „Paris Soir". În prima pagină era publicată o fotografie : o bătrînă făcea baie unui căţeluş în Sena ; dedesubt scria cu litere mari : „Parisul tot Paris rămîne". Dar de fapt Parisul semăna cu o casă părăsită în grabă. În jurul gării Lyon se mai înghesuiau zeci de mii de oameni, deşi se spunea că trenurile nu mai pleacă, căci nemţii interceptaseră linia ferată. Prin radio se transmiteau Te-Deumuri şi apeluri contradictorii. Ba se spunea că evacuarea populaţiei a fost asigurată, ba parizienii erau îndemnaţi să rămînă pe loc şi să-şi păstreze calmul.

În ziua de 13 iunie treceam pe strada Assas. Nu era ţipenie de om, de parcă nu te aflai la Paris, ci la Pompei... Se porni o ploaie neagră (ardeau depozitele de petrol). În colţul străzii Rennes, o femeie tînără îmbrăţişa un soldat şchiop. Pe faţa ei curgeau lacrimi negre. Mi-am dat seama că şi eu îmi iau rămas bun de la o sumă de lucruri...

Mai tîrziu am evocat acest moment într-o poezie :

Ce moarte ne-ar fi fost mai negru sol ?
Ne era scump, plecînd, orice ungher...
Incendiam rezerve de petrol,
Luam tancuri sub o ploaie ca de fier.

Unui bărbat, o voce, cu durere
(Şi lacrimi negre-n ochii ce se roagă) :
„Stai, scumpul meu, să-ţi spun la revedere"...
Privirea lui, în noaptea aspră, neagră,
Pe faţa ei ezită abătută...
Cu un soldat pleca pe-aceeaşi rută
Şi arta, ca şi omu-ntunecată.

Noaptea a sunat cineva la uşă. M-am întrebat mirat, cine să fie : autorităţile plecaseră, iar nemţii nu veniseră încă. Era maşina ambasadei, ni se propunea să ne mutăm în strada Grennelle, unde eram mai în siguranţă.

Ni s-a pus la dispoziţie o odaie mică, unde altădată trăgeau curierii diplomatici. Dimineaţa, avioane cu cruci negre zburară jos, deasupra oraşului. Am ieşit din ambasadă. Un soldat francez veni în goană spre mine şi mă întrebă, cum poate ajunge la bariera Orléans. Străzile erau pustii. Lăzile de gunoi miroseau urît, cîinii părăsiţi urlau. Am ajuns pe *Avenue du Maine* şi, pe neaşteptate, am văzut mergînd o coloană de soldaţi germani. Mergeau şi mîncau în mers.

Am întors capul şi am rămas cîteva minute în tăcere privind zidul. Mi-a fost dat să trăiesc şi această clipă.

38

TIMPUL şterge multe nume, oamenii sînt daţi uitării, anii îşi pierd culoarea altădată vie, dar unele tablouri rămîn în amintire oricît ai

dori să le uiți. În fața ochilor mei apare Parisul așa cum l-am văzut în iunie 1940. Era un oraș mort și frumusețea lui mă ducea la disperare. Nici automobilele, nici forfota magazinelor, nici trecătorii nu mai făceau să treacă pe planul al doilea clădirile, care semănau a corpuri despuiate de veșminte sau, dacă vreți, a schelete cu străzile în chip de articulații. Parisul care se construise veacuri de-a rîndul, al cărui caracter unitar nu se datora concepției unui singur arhitect, nici gusturilor aceleiași epoci, ci firii poporului și tradiției, aducea acum cu o pădure de piatră pe care locuitorii ei, cu blană sau pene, o părăsiseră în voia soartei.

Rarii trecători pe care îi puteai întîlni erau infirmi, gîrbovi, invalizi fără mîini sau fără picioare. În cartierele muncitorești, bătrîne uitate de vremuri ședeau pe bănci și tricotau. Andrelele lungi păreau o prelungire a degetelor subțiri.

Nemții erau nedumeriți : altfel își închipuiseră ei „noul Babilon". Mîncau de zor în puținele restaurante deschise și se fotografiau unii pe alții pe fundalul catedralei Notre-Dame sau al Turnului Eiffel.

Curînd începură să se întoarcă refugiații : după ce au ajuns cu mare greutate la Loire, au văzut pe malul celălalt trupe germane. Parisul revenea la viață, dar era o viață fantomatică, neverosimilă. Nemții cumpărau prin tot felul de dughene mititele suveniruri, ilustrate indecente, dicționare de buzunar. În restaurante apărură anunțuri : „Aici se vorbește germana". Prostituatele gungureau : *Mein süsser*. Ca de sub pămînt ieșiră trădători de duzină. Începură să apară ziare. *Le Matin* anunța că la Paris a rămas binecunoscutul prefect Chiappe cu prietenii săi și că nemții „au apreciat deliciile bucătăriei franceze". Gustave Hervé, altădată anarhist, iar apoi șovinist, reînnoi apariția ziarului *Victoire*. Vînzătorii de ziare strigau „Victoire !", și rarii trecători se înfiorau. Printre colaboratorii lui „Paris Soir" era scriitorul Pierre Amp. Același ziar propuse să se publice anunțuri în limba germană „pentru a înviora comerțul". Anunțuri erau puține : „Arian, caut serviciu, merg la orice". „Absolvent a două facultăți caut loc chelner sau vînzător, vorbesc la perfecție germana". „Alcătuiesc arbore genealogic, caut respectivele acte". Intrai într-o brutărie de pe Bulevardul Saint Germain. O doamnă respectabilă filozofa cu voce tare : „Nemții o să-i învețe pe muncitorii noștri să lucreze, o să se lase ei de grevele astea prostești". Apărură cozi la prăvălii. Un ziar nou *La France au travail* își dăscălea cititorii : „În fiecare dintre noi există o fărîmă de spirit evreiesc, de aceea trebuie să procedăm la un pogrom spiritual lăuntric..." Ceasurile fură mutate cu o oră înainte. Mai era pînă la asfințitul soarelui, cînd megafoanele începeau să prevină populația : „Întoarceți-vă acasă !" Unele restaurante și cafenele se împodobiră cu anunțuri ca acestea : „Firmă ariană. Intrarea evreilor interzisă". Pe strada Rosiers, în cartierul unde locuiau evreii proveniți din răsăritul Europei, bătrînii bărboși se agitau în-

groziţi. Nemţii se distrau băgîndu-i în sperieţi. Comandatura căuta să apere pe soldaţii germani de eventuala comunicare cu „elemente suspecte". La intrarea în cafeneaua „Dome" de pe bulevardul Montparnasse, frecventată înainte de război de pictori, se putea citi următorul anunţ : „Interzisă vizitarea acestei cafenele militarilor germani". În schimb, pe uşa casei de toleranţă „Sfinxul" văzui un alt anunţ : „Deschis pentru clienţi naţionali şi străini". Într-un mare music-hall se juca revista *Immer Paris,* ceea ce era traducerea în limba germană a vechiului dicton „Parisul tot Paris rămîne".

Dar Parisul nu mai era Paris : ceea ce se petrecuse nu era un simplu episod militar, de genul celor pe care le cunoscuse şi secolul trecut, ci un cataclism.

După cel de-al doilea război mondial ar fi ridicol să mai demonstrezi că nu se poate trăi cu fasciştii pe acelaşi pămînt. Dar în zilele acelea trebuia să mă stăpînesc în fiece clipă. Îmi vărsam focul doar în versuri :

Nu pentru asta-i ţara lui Balzac !
Pe străzi, un pas străin, greu, maniac.
Frigea văzduhul, clocoteai ;
Mirosuri de benzină, de zgură şi de cai.
Nu pentru asta a căzut pe dale
Un Delescluze, aici, pe-aceeaşi cale.
Nu pentru asta s-a-nălţat oraşul
Crescîndu-şi cetăţeanul şi ostaşul...
Nici adierea florii, nici fereastra,
Nu pentru asta sînt, nu pentru asta !

Poezia se termina cu această mărturisire :

Închide ochii strîns şi taci...
Trompetele străine, un pas necunoscut,
Străinii trec făloşi, posaci...
Aici, nu pentru asta am crescut !

Era un strigăt, dar nu numai un strigăt. Încercam să înţeleg semnificaţia celor petrecute :

Ceasornicele-au stat, cad stelele mai jos,
Pustie şi sălbatică, de neînchipuit,
Într-un Paris pustiu, nenorocos,
Apusa Romă a reîncremenit.

După ce m-am întors la Moscova a venit să mă vadă Anna Andreevna Ahmatova, care m-a întrebat îndelung despre viaţa din Paris. Fusese demult în acest oraş, înainte de primul război mondial, nu cunoştea amănunte despre căderea lui. În concepţia unor critici, Anna Andreevna Ahmatova este „o poetă a sentimentelor intime ce trăieşte într-o lume minusculă". Anna Andreevna mi-a citit versurile pe care le-a scris după ce a auzit despre căderea Parisului :

La-nmormîntarea unei epoci
N-auzi cîntările funebre ;
Ciulinii, iarba rea, alaiul
Îl conturează prin tenebre.
Zoriţi, groparii-şi văd de lucru...
Tăcere... doar în negru-i involucru
Se-aude clipa care trece, piere.
După o vreme, epoca apare
La suprafaţă, ca un înecat...

N-o recunoaşte fiul, cu-nstristare,
Nepotul se fereşte dezgustat.
Cad frunţile tot mai adînc,
Se mişcă luna ca un leagăn gol,
Într-un Paris inert, defunct,
Tăcerea singură mai dă ocol.

În aceste versuri impresionează nu numai exactitatea în descrierea unui tablou pe care Ahmatova nu l-a văzut, dar şi intuiţia. Adesea mi-apar înaintea ochilor imagini ale anilor ce s-au scurs, acel „cadavru pe rîul primăvăratic". Cunosc epoca şi nu pot fi indus în eroare. Dar nepoţilor mei ea le poate părea o nălucă, un debarcader desfiinţat sau o barcă răsturnată.

Cumpăram în oraş mezeluri sau conserve, alteori mîncam la restaurant, după ce ne convingeam că acolo nu există nemţi. Într-o zi am intrat într-o băcănie să cumpăr o sticlă de vin. Patronul mi-a spus: „Luaţi vin vechi de Burgundia. Vi-l dau la acelaşi preţ cu cel vărsat, prefer să-l beţi dumneavoastră decît nemţii". Probabil că după plecarea noastră, funcţionarii ambasadei şi-au zis că sînt un beţiv, căci în fosta cameră a curierilor diplomatici au rămas vreo cincizeci de sticle goale cu tot felul de etichete patetice.

Unul dintre funcţionarii ambasadei mi-a spus că trebuie să plece în oraşul Brive, în „zona liberă", şi mi-a propus să-l însoţesc, căci vorbea prost franţuzeşte. Drumul trecea prin Gien, Nevers, Moulins, Clermon-Ferrand, Roanne, Bourboule, Brive, Limoges, Orléans. Multe am văzut cu acest prilej: şi ruinele din Gien, şi

Orléans-ul distrus de bombardamente, şi cofetăria din Royat unde Parisul monden înfuleca prăjituri, se văicărea şi-l binecuvînta pe mareşal. Pe malurile Loirei mai zăceau maşini strivite, căşti soldăţeşti, jucării. Prizonierii de război îngropau pe refugiaţii ucişi. Oamenii dormeau noaptea în autobuzele pariziene „Bastilia-Madeleine".

Ziua în care am sosit la Clermont-Ferrand a coincis cu cea în care s-a mutat acolo şi guvernul, venind de la Bordeaux. Trebuia să aflu unde se găseşte ambasada noastră. Cineva îmi spuse că miniştrii au fost găzduiţi în clădirea colegiului din localitate. La întrebarea mea, portarul, un bătrînel ce semăna cu Voltaire, răspunse strigînd: „Nu! Slavă Domnului, nu-s aici, pare-se că-s la prefectură". Pe coridoarele prefecturii era un du-te-vino de funcţionari superiori zăpăciţi, de la care nu puteai afla nimic. Am deschis uşa unei încăperi. Dintr-o dată cineva se repezi la mine: „Ce faci aici?" Era şeful de cabinet al lui Laval.

Unul dintre refugiaţii care petrecuse noaptea sub cerul liber îmi povesti că încercase împreună cu alţii să treacă din Bordeaux în Spania, dar grănicerii spanioli nu le-au dat drumul. Istoria nu aduce a roman clasic, ea scrie cînd versuri abracadabrante, pe care nimeni nu le poate descifra, cînd trece la specia străveche a parabolei accesibile tuturor...

Nu o dată mi-a fost dat să încerc sentimente ca cele care îl însufleţiseră pe Maiakovski, cînd îşi scrisese poezia despre paşaportul sovietic. Mă

mîndream cînd întindeam paşaportul poliţiştilor turbaţi, mă mîndream şi cînd eram arestat, expulzat, cînd mi se refuzau vizele. Mă mîndream că sînt sovietic şi în 1936 în Aragon, şi zece ani mai tîrziu în statele rasiste Mississippi, Alabama. Dar în perioada (din fericire scurtă) la care mă refer acum nu mă prea simţeam în largul meu. Într-o zi, lîngă ambasada noastră s-au oprit două femei. Judecînd după îmbrăcăminte erau două muncitoare, ele au salutat stema, ridicînd pumnul: *Rot Front*. Poliţiştii le-au alungat. În momentul acela s-a apropiat o maşină cu zvastică; nişte ofiţeri hitlerişti veneau să viziteze pe unul din funcţionarii ambasadei. Am urmărit scena stînd la fereastră şi numai bine nu m-am simţit. Cred că cititorii mă vor înţelege.

Mi-adusesem la ambasadă aparatul de radio şi în fiecare seară ascultam Londra. La 18 iunie, patru zile după intrarea nemţilor în Paris, De Gaulle rosti primul său discurs. El declară că războiul continuă şi îndemnă pe francezi să nu se supună trădătorilor. Ascultam şi mă bucuram. Fereastra era deschisă şi cei doi poliţişti care stăteau de pază la poarta ambasadei ascultau şi ei. Unul din ei luă poziţie de drepţi, nu ştiu ce a făcut mai tîrziu, poate că a servit cu zel pe nemţi, dar în clipa aceea De Gaulle era şeful lui. Cel de-al doilea zîmbea sceptic.

În ziua de 13 iulie a venit la ambasadă Anna Segers. Era urmărită, ameninţată cu moartea. Ne-a rugat să-i dăm o mînă de ajutor să ajungă în „zona liberă".

Vişniak şi soţia sa au fost surprinşi de evenimente la Paris. Îi vizitam adesea. Căutam să glumim, ne aminteam de trecut: de Andrei Belîi, de Marina Ţvetaeva, de Pasternak. Nici Dusia nu putuse pleca, căci mama ei era bolnavă. Dusia nu mai rîdea, repeta într-una: „E atîta linişte, încît ţi-e frică". I-am recitat versurile lui Ronsard despre amiază şi fericire. Vara era neobişnuit de rece, cu ploi dese.

Mi s-a întîmplat să discut în cîteva rînduri la cafenea cu ofiţeri germani. Ei căutau interlocutori şi pe mine mă luau drept francez. Unii spuneau că în primul rînd trebuie bătuţi englezii, dar majoritatea repeta: „Curînd o să curăţim Rusia". Vorbeau deschis, cu o ură deplin explicabilă despre comunişti, despre Uniunea Sovietică. Mi-amintesc cum mi-a spus unul: „La început o să pompăm din Rusia petrol, iar apoi sînge..."

În *Place de l'Opera* cînta fanfara militară. Învingătorii şedeau în Café de la Paix, se bronzau la soare, beau coniac şi discutau despre viitoarele lor campanii. Parisul era pentru ei o excelentă casă de odihnă cu bilete gratuite.

În sfîrşit a sosit şi ziua plecării noastre. Era noapte. O dată cu noi plecau şoferul ambasadei, bucătarul, funcţionarul de la registratură. Eram în total, după cît mi-aduc aminte, şapte sau opt cetăţeni sovietici într-un tren ticsit de ofiţeri şi soldaţi nemţi. Un scriitor, care a fost dus odată să vadă un lagăr de reeducare prin muncă, întrebat cum se simţise acolo, răspunsese: „Ca o

vulpe vie într-un magazin de blănuri". Aşa mă simţeam şi eu în trenul acela.

Călătoria a durat mult, o săptămînă. Am văzut ruinele din Douai, oraşele pustii din nordul Franţei, inscripţiile în limba germană. A trebuit să ne oprim la Bruxelles. Peste noapte am rămas la ambasadă. M-am dus să-l caut pe Hellens, dar am aflat că reuşise să plece. Locuitorii Bruxelles-ului tăceau posomorîţi.

Am trecut graniţa noaptea. Pe drum a fost de două ori alarmă aeriană. De fiecare dată trenul s-a oprit. În sinea mea nutream dorinţa ca englezii să arunce o bombă!... Dar o jumătate de oră mai tîrziu, trenul porni mai departe. În gara din München-Gladbach nemţoaicele ofereau învingătorilor cafele şi flori. Urmă Berlinul. A trebuit să dormim două nopţi într-un hotel. Pe uşă scria: „Intrarea evreilor interzisă". Dar nu călătoream ca Ehrenburg, ci în calitate de funcţionar al ambasadei, numele meu nu era indicat în acte. Nemţii aveau nevoie de petrolul sovietic, ca şi de multe altele şi nu voiau să se certe pentru nişte fleacuri.

Aveam la noi provizii de ceai, zahăr, pesmeţi, caşcaval. Văzînd caşcavalul, femeia de serviciu de la hotel, care ne adusese apă fiartă pentru ceai, a întrebat-o pe Liuba de unde am reuşit să facem rost de o bunătate ca aceasta. Liuba i-a răspuns: „Am adus-o din Franţa". Atunci nemţoaica a exclamat: „Ferice de francezi!" Pe mine această exclamaţie m-a bucurat. Învingătorii care cu puţin timp înainte cuceriseră Danemarca, Norvegia, Belgia, Olanda, Franţa, îi invidiau pe francezi!

Îi cunoşteam pe aceşti învingători încă din 1932. I-am văzut la Berlin în ajunul primei lor victorii, am urmărit tot ce au făcut pe parcurs, ţineam minte Spania. I-am revăzut la Paris. Între timp învăţasem multe. Prin firea, ca şi prin educaţia mea, sînt un om al secolului al XIX-lea. Sînt mai curînd făcut pentru a purta discuţii decît a mă război. Cu greu am învăţat să urăsc. Sentimentul acesta nu face cinste unui om şi nu este cazul să te mîndreşti cu el. Dar am trăit într-o epocă în care tineri de rînd, cu figuri simpatice uneori, care făceau declaraţii sentimentale, purtau în buzunar fotografiile fetelor pe care le iubeau, din convingerea că aparţin unui popor ales, au început să desfiinţeze pe cei nealeşi şi numai o ură adevărată, profundă, a putut pune capăt fascismului triumfător. Repet, nu mi-a fost uşor. Adesea simţeam milă şi poate că motivul principal pentru care urăsc fascismul este că el m-a învăţat să urăsc nu numai o idee absurdă, inumană, dar şi pe purtătorii ei.

39

ÎN ZIUA de 29 iulie 1940 am revenit la Moscova. Aveam convingerea fermă că nemţii ne vor ataca în scurt timp: în faţa ochilor stăruiau tablourile cumplite ale căderii Barcelonei şi

Parisului. La Moscova atmosfera era mai curînd calmă. Ziarele scriau despre întărirea relațiilor de prietenie dintre Uniunea Sovietică și Germania.

I-am trimis o scrisoare lui Molotov, exprimîndu-mi dorința de a-i povesti despre situația din Franța, despre ceea ce vorbesc ofițerii și soldații germani. Am fost primit de locțiitorul lui Molotov, Solomon Abramovici Lozovski. Îl cunoșteam încă dinainte de Revoluție, îl văzusem luînd cuvîntul la întrunirile social-democraților la Paris. El mă asculta distrat și privea trist, undeva într-o parte. Nu m-am putut stăpîni și l-am întrebat: „Oare ceea ce vă povestesc eu este chiar lipsit de orice interes?" Solomon Abramovici zîmbi cu tristețe: „Pentru mine personal este interesant... Dar știți foarte bine că politica noastră e alta..." (Rămăsesem în continuare un naiv. Credeam că o informare asupra adevărului poate ajuta la definirea politicii. Cînd colo era complet invers: se cerea o informare care să confirme justețea politicii alese.)

(Am lucrat cu Lozovski în anii războiului, el a fost șeful Biroului sovietic de informații. A rămas în amintirea mea ca un om blînd, profund onest. Cunoștea foarte bine clasa muncitoare din Apus, dar nu avea nici un fel de putere, în orice problemă trebuia să-l consulte pe Molotov sau pe Scerbakov. În calitatea lui de șef al Biroului sovietic de informații trebuia să se ocupe de diferitele comitete create la începutul războiului, printre care și Comitetul evreiesc antifascist. La sfîrșitul anului 1948, Lozovski, care avea pe atunci șaptezeci și patru de ani, a fost arestat împreună cu conducătorii acestui comitet, condamnat și împușcat, iar apoi reabilitat postmortem.)

În mod firesc, căutam să mă întîlnesc cu oamenii care cunoșteau fascismul și continuau să-i urască pe fasciști. Într-o zi a venit pe la mine P. G. Bogatîrev, care reușise să scape din Cehoslovacia; de la el am aflat despre soarta prietenilor cehi. E. F. Usievici mi-a făcut cunoștință cu Vanda Vasilievskaia, care mi-a dat amănunte în legătură cu poetul Bronewski. Veneau pe la mine foștii luptători din brigăzile internaționale: Belov, Petrov, Baler, spaniolii La Caza, Alberto, Sanchez Arcaza. Răsfoindu-mi agenda am găsit numele celor ce veneau pe la noi în iarna lui 1940—1941: Koncealovski, Falk, Sterenberg, Suriț, Tolstoi, Ignatiev cu soția, Lidin, Efros, Oleșa, Slavin, Ahmatova, Pasternak, Vișnevski, Martînov, Lugovskoi. Cu oamenii aceștia îmi venea ușor să discut.

Unii scriitori și ziariști socoteau că nu gîndesc ca un cetățean sovietic, că am trăit prea mult timp în Franța, m-am atașat de ea, și că zugrăvindu-i pe hitleriști „exagerez". Într-o zi am auzit chiar cuvinte ca acestea (la data aceea ele sunau neobișnuit): „Celor care aparțin unei anumite naționalități nu le place politica noastră externă. E de înțeles. Dar să-și păstreze sentimentele pentru cei de-acasă". Am fost uluit. Nu știam încă ce ne așteaptă.

Îmi amintesc de o discuție pe care am avut-o cu academiciana Lina Solomonovna Stern. Am

vorbit despre ororile săvîrşite de hitlerişti, despre Spania, despre Paris, despre pact. Lina Solomonovna mi-a spus: „Un tovarăş cu muncă de răspundere mi-a explicat că acest pact este o căsătorie din calcul, la care eu i-am răspuns că şi dintr-o căsătorie din calcul se pot naşte copii..." (Opt ani mai tîrziu Stern a cunoscut, pe propria ei piele, cît de just i-a fost pronosticul. A fost arestată împreună cu alţi activişti ai Comitetului evreiesc antifascist. Din fericire, a scăpat cu viaţă.)

Într-o zi am întîlnit la teatru pe Douglas — acesta era numele sub care figurase în Spania Smuşkievici, comandantul forţelor noastre aeriene de acolo. Şchiopăta, se sprijinea într-un baston. Observai de îndată pe pieptul lui două stele de Erou al Uniunii Sovietice. Ne amintirăm din nou de Spania. Mă bucuram că n-au pierit toţi... Savici îmi spusese că-l întîlnise pe Hadji, pe Nicolas. Despre Grigorovici citisem în ziar. Dar Douglas continua să comande forţele militare aeriene... Mă gîndeam că experienţa Spaniei ne va fi de folos în războiul ce se apropia. (Smuşkievici a fost arestat şi împuşcat cu două săptămîni înainte ca hitleriştii să atace Uniunea Sovietică.)

Trebuia să lucrez, să scriu, dar să găsesc şi omul care să aibă îndrăzneala să mă publice. Voiam să descriu tot ceea ce văzusem în Franţa, să arăt că înfrîngerea rapidă a armatei franceze, capitularea lui Pétain se explică prin slăbiciune morală, prin teama marii burghezii de propriul ei popor şi nu prin forţa miraculoasă a Reichswehrului. La drept vorbind nu Pétain mă interesa, presimţeam că în curînd şi noi ne vom ciocni cu armata germană... M-am dus la „Izvestia", timp de şapte ani lucrasem pentru acest ziar. M-a primit responsabilul paginii externe, m-a întrebat dacă nu am pretenţii faţă de contabilitate, apoi mi-a spus deschis că nu vor putea publica articolele mele.

La Editura de Stat pentru Literatură mi s-a explicat de ce n-a putut să apară cartea mea despre Spania: tipografia a întîrziat şi între timp s-a semnat pactul. Zaţul a fost topit. Mi-au oferit drept amintire şpalturile.

Nu mai ţin minte împrejurările în care l-am cunoscut pe Şeinis, care lucra la ziarul „Trud". El mă lămuri că nu trebuie să scriu nimic despre nemţi, dar pe trădătorii francezi pot să-i înjur. Redacţia va încerca să facă tot posibilul, să-mi publice reportajele. Într-adevăr, după îndelungi tratative, corecturi, tăieturi, reportajele mele au apărut în ziarul „Trud", ceea ce m-a îmbărbătat într-o anumită măsură.

(Mai tîrziu am primit o broşură tipărită la Geneva, cuprinzînd articolele mele din *Trud*. Comuniştii le difuzau ilegal în Franţa.)

Am luat parte la una din şedinţele scriitorilor din Moscova. A fost o şedinţă dramatică. Aflasem că Stalin invitase la el un grup de scriitori, îl acuzase pe Avdeenko că ar fi „duşman" şi atacase piesa lui Leonov „Viscolul" şi a lui Kataev „Căsuţa". Trebuia să votăm excluderea lui Avdeenko din Uniunea Scriitorilor. Unii şi alţii se luau la întrecere în a defăima pe Leonov şi

Kataev. Şedeam şi mă minunam: războiul se apropie, este oare Stalin atît de sigur de forţele noastre încît îşi poate pierde timpul ocupîndu-se de critică literară? Totul mi se părea de neînţeles. Mă frămîntam şi nu mai exista înţeleptul Babel la care veneam altă dată să cer lămuriri...

Scriam versuri despre Paris, despre război, despre fidelitate, despre moarte:

Dar într-o zi vor da iar din pămînt,
Dintr-un morman de oase, cum încolţeşte grîul,
Din Nordul cu năvoade şi pînze ude-n vînt,
Pînă-n Sahara unde nisip fierbinte-i rîul,
S-or înălţa în spice şi mîini şi baionete,
În marşuri să pornească ucişii, regimente:
Picioare fără cizme, lovind sonor în pietre,
Şi cizme fără oameni, în şiruri lungi şi lente;
Vor defila oraşe odată prăbuşite,
Şi flote scufundate, în unghi cum trec cocorii,
La cart, fără să bată ceasornice pornite,
De gardă matelotul, o umbră, ca şi norii.

Vişnevski era redactorul revistei „Znamia". El îmi ceru poeziile, le alese pe acelea care nu vorbeau despre viitor, şi îmi propuse să le publice în numărul următor. Curînd îmi mărturisi însă că versurile au fost oprite de Comisariatul Poporului pentru Afacerile Externe. Cel mai bun lucru ar fi să mă duc eu însumi acolo să discut cu el.

Pe Nikolai Grigorievici Palgunov, responsabilul sectorului de presă al Comisariatului Poporului pentru Afacerile Externe, îl cunoşteam de la Paris, unde fusese corespondent al Agenţiei

TASS. Nikolai Grigorievici m-a primit prieteneşte şi mi-a spus de îndată că poeziile în care este vorba de căderea Parisului pot fi publicate. Îl puneau în încurcătură versurile lirice. Citi şi răsciti de mai multe ori:

S-a isprăvit războiul. Se-aude-un cîntec viu,
Veghind dureri şi glorii — un paltin azuriu.

Mă întrebă apoi: „Spune-mi sincer, pe cine subînţelegi prin cuvîntul «paltin»?". I-am jurat că este vorba de un copac, că şi la Puşkin se găseşte acest cuvînt. Totuşi aveam impresia că Palgunov nu mă prea crede. Mi-a spus: „Îţi dai seama de răspunderea care apasă asupra mea?" În cele din urmă a încuviinţat să se publice şi versurile lirice.

Mi-am luat inima în dinţi şi am trimis editurii în manuscris un volum de versuri, „Fidelitate".

Noaptea ascultam transmisiunile din Londra în limba franceză. Mi-amintesc de semnalul ce semăna a scurtă bătaie în uşă. Noutăţile erau triste: germanii bombardau cu frenezie Londra. Într-o noapte am scris o poezie în care mărturiseam că soarta Londrei nu mi-e indiferentă:

Nu pentru caierul de ceaţă tors de Parce,
Nu pentru aburul ce-n parc se toarce,
Nu pentru că se-ntinde ca şi spleenul,
Nu pentru că-nfrunta pe mări Delfinul,
Ci pentru cîte-ndură îmi iubesc
Oraşu-acesta-al meu, aici izbesc,
Nenorocire, tonele de bombe...
Văd ziduri seculare cum cad pe paviment
Şi-un soare ce răsare mai trist şi mai absent.

I-am arătat poezia lui Vişnevski. Mi-a spus : „Să nu citeşti nimănui versurile despre Londra". Şi pe loc a adăugat : „Stalin ştie mai bine decît noi..."

Într-o zi m-a vizitat un poet care mi-a citit din versurile sale ; ele m-au entuziasmat pe dată. Îl chema Leonid Martînov. M-a descusut în ce priveşte războiul, m-a întrebat de Paris, rostea mereu „mda", şi adăugă cîte ceva despre vreme : „A fost o iarnă grea..." Versurile lui păreau a fi un fenomen al naturii, semănau cu o ploaie zgomotoasă de vară sau cu un ciocănit de pasăre. Discutarăm jumătate de noapte despre versul silabic. Martînov mormăia mereu ceva, căuta o muzicalitate nouă în poezie.

În ziua de 16 septembrie am început să scriu romanul „Căderea Parisului". Poate că din tot ce-am scris, cartea aceasta seamănă cel mai mult cu romanul tradiţional, deşi nici de astă dată n-am renunţat la un număr mare de personaje, la un montaj rapid de scene. Am lucrat la această carte cu pasiune. De curînd am recitit romanul. Aş zice că am reuşit să înfăţişez viaţa din Franţa dinaintea războiului, ceea ce numisem cîndva „război civil în subterană". Unele personaje mi se par astăzi vii, pline de vigoare, altele dimpotrivă superficiale, schematice. Unde am greşit ? Acolo unde mai greşiseră şi înainte de „Căderea Parisului" şi după el mulţi dintre colegii mei de generaţie : înfăţişînd oameni cufundaţi total în lupta politică, indiferent că erau comuniştii Michaud şi Denise sau fascişti ca Breteuil, n-am găsit culori suficient de variate, am pus adesea doar alb şi negru.

Se vede că deşi uram literatura schematică şi-mi băteam joc de criticii prea zeloşi, am plătit pînă la urmă tribut unui anumit schematism. Dimpotrivă, alţi eroi ai romanului arătau ca nişte fiinţe pline de viaţă : artista Jeannette, capitalistul Desser, simpatic, inteligent, dar care calcă în străchini, naivul inginer Pierre, politicianul venal Tessa, pictorul André, în sfîrşit cinicul sentimental Lucien, precursorul multor eroi din literatura franceză postbelică.

(În ziua de 21 iunie 1941 încheiasem capitolul 39 din ultima parte a romanului, mai rămînea să scriu doar şapte capitole scurte. Izbucni războiul. Nu mi-a mai ars de roman. În timpul evacuării din Moscova, manuscrisul părţii a treia dispăru. Nu puteam să mai reiau romanul şi mi-am zis că va rămîne neterminat. Dar în decembrie am fost anunţat că unul dintre muncitorii tipografiei care imprima revista „Znamia" găsise nişte foi disparate. La sfîrşitul lui ianuarie, cînd pe front se stabili o perioadă de acalmie, am scris ultimele capitole şi romanul a fost tipărit în primăvara lui 1942. Imediat după aceea a apărut traducerea engleză şi, judecînd după un articol de ziar păstrat din întîmplare, în metroul din Londra, în timpul atacurilor aeriene, puteai vedea deseori cititori şi cititoare cu romanul meu în mînă.)

Ori de cîte ori mă întîlneam cu Vsevolod Vişnevski discutam inevitabil despre războiul ce se apropia. De curînd au fost publicate fragmente

din jurnalul lui de însemnări. În decembrie 1940 el scrisese: „Ura față de spiritul cazon prusac, față de fascism, de «ordinea nouă» trăiește în sîngele nostru... Scriem în condițiile unor restricții de război vizibile și invizibile. Simt dorința să vorbesc despre dușman, să-mi exprim indignarea față de ceea ce se petrece în Europa crucificată. Dar deocamdată trebuie să tăcem..." Vișnevski a luat manuscrisul primei părți din „Căderea Parisului", făgăduind că va încerca „să-i facă loc". Două luni mai tîrziu, exact în ziua în care împlinisem cincizeci de ani, el veni cu o veste bună: prima parte a fost aprobată, dar va trebui să fac tăieturi. Deși era vorba despre Parisul anilor 1935—1937, și nemții nu apăreau încă, trebuia să scot cuvîntul „fascism". Romanul descria o manifestație la Paris, cenzorul voia ca în locul exclamațiilor: „Jos fasciștii!" să pun: „Jos reacționarii!". Eu nu eram de acord, am început să ne tocmim.

Duceam lipsă de bani și m-am apucat să fac lecturi din roman pe la diferite seri literare. Auditoriul mă asculta cu atenție, dar și pe această linie am avut de întîmpinat dificultăți. Într-o zi citeam niște capitole din roman la Casa cinematografiei. În pauză mi se spuse că a venit un consilier al ambasadei germane și dorește să mă asculte. Am protestat: „Nu citesc în fața lui..." Toți au căutat să mă convingă să renunț la această idee. O fată, funcționară la VOKS, s-a mirat: „Cum se poate așa? L-a interesat desigur tema... E un om foarte cult, îi place literatura... Și apoi ce vor spune acolo... sus?" și fata arătă cu mîna spre tavan. I-am răspuns că este vorba de o seară literară într-un cerc închis și dacă fascistul va intra în sală, voi pleca eu. Diplomatului german i s-a spus că programul s-a terminat și în felul acesta mi-am putut sfîrși lectura.

În jurul acestor lecturi se iscară tot felul de comentarii. Seara închinată activității mele literare a fost suspendată. Zadarnic am încercat să obțin o audiență la A. A. Fadeev, secretarul Uniunii scriitorilor. Ca să pot cîștiga ceva bani, m-am apucat să scriu articole pentru reviste și ziare ca „30 dnei", „Vokrug sveta", „Globus", „Leningradskaia pravda", „Moskovski komsomolet", dar aproape toate articolele mele erau respinse, redactorii vedeau în fiecare rînd aluzii la fasciști, pe care unii îi porecliseră cu ironie „prieteni de moarte".

După cum am mai spus, împlinisem în iarna aceea cincizeci de ani. Tot răul spre bine. Situația precară în care mă aflam mă scuti de felicitări verbale fățarnice și de felicitări în scris, oficiale, prezentate în mape de dermatină. Veniră doar cîțiva prieteni. Cu zîmbetul lui timid, Lapin turna în pahare lichiorurile de Lvov, devenite la data aceea pasiunea moscoviților. Pasternak îmi trimise o scrisoare: „Cînd ne-am întîlnit prima oară aveam tot atîția ani cîți ani au trecut de atunci. Să păstrăm ce a rămas neștirbit din forțele noastre..." În iarna aceea am fost bolnav în cîteva rînduri, dar n-aș putea spune că aveam dorința să-mi păstrez forțele, mai curînd

să le irosesc. Perioada aceasta de repaus m-a costat prea mult.

Știrile erau din ce în ce mai îngrijorătoare. De la începutul lui martie, radio Londra anunța că Hitler se pregătește să pună mîna pe Balcani. Ziarele noastre păstrau un calm imperturbabil. Am asistat la o conferință despre situația internațională. Conferențiarul vorbi în amănunt despre natura rapace a imperialismului englez ; tot așteptam să văd ce va spune despre Germania ; dar el nici măcar n-o aminti.

Într-o zi am intrat în cafeneaua „Metropol". La masa de alături ședeau niște nemți care beau și vociferau. Am ieșit de îndată.

Uneori mă duceam la teatru, oftam văzînd-o pe biata Emma Bovary cum se zvîrcolește în mijlocul carnavalului zgomotos. Alisa Koonen știa să zguduie sufletul spectatorilor. Am vizitat expoziția lui S. D. Lebedeva, unde îmi plăcură un alergător și un cap de femeie calmîcă. La altă expoziție mă încîntară culorile lui Osmerkin.

Aprilie a fost o lună agitată. În ziua de 6 aprilie s-a anunțat la radio că nemții au atacat Iugoslavia și Grecia. În ziua de 9 cuceriseră Salonicul, în ziua de 13 Belgradul.

La 14 aprilie l-am întîlnit pe Vsevolod Vișnevski. El mi-a spus posomorît : „Despre romanul dumitale există păreri contradictorii. Dar noi nu ne dăm bătuți... În ce privește însă partea a doua, nu pot să-ți făgăduiesc nimic..." Partea a doua se referea la evenimentele din perioada 1937—1938 ; nemții nu apăreau încă în roman. „Cine mă critică ? Pentru ce ?" Dar Vsevolod Vitalievici nu-mi răspunse nimic.

Știam că la Moscova era așteptat Jean-Richard Bloch. Urma să plece din Franța cu un grup de funcționari sovietici. Am rugat comisia externă a Uniunii scriitorilor să mă prevină. Voiam să-l aștept în gară. Dar comisia a socotit că un om în situația mea ar face mai bine să nu se întîlnească cu străinii. Totuși, printr-o întîmplare, am aflat că Bloch și soția lui sosesc în ziua de 18 aprilie. Liuba și cu mine am venit la gară. Jean-Richard și Margarita arătau prost, îmbătrîniți, dar zîmbeau cu încredere prietenilor, libertății, Moscovei. O jumătate de zi ne-au povestit despre viața din Franța : dintre scriitori, puțini colaborează cu nemții ; „Nouvelle Revue Française" este un surogat jalnic. Oamenii nu dau crezare știrilor ce apar prin ziare ; în orășelele de provincie, la ora transmisiunilor în limba franceză de la radio Londra, străzile sînt pustii. Langevin se comportă admirabil, Aragon a scris versuri frumoase...

În ziua de 20 aprilie am aflat că partea a doua a romanului „Căderea Parisului" nu a primit viza de publicare. Vestea m-a indispus, totuși am hotărît să nu mă opresc din lucru mai departe.

În ziua de 24 aprilie ședeam și scriam capitolul 14 din partea a treia, cînd mi se telefonă de la secretariatul lui Stalin și mi se spuse să formez un număr : „Cu dumneavoastră va vorbi tovarășul Stalin".

Irina își scoase repede din odaie pudel-ii, care se apucaseră de hîrjoneală și de lătrat într-un moment nepotrivit.

Stalin mi-a spus că a citit începutul romanului meu și l-a găsit interesant. Ar vrea să-mi trimeată în manuscris traducerea cărții lui André Simon, ar putea să-mi fie de folos. I-am mulțumit și i-am răspuns că am citit cartea lui Simon în original. (Mai tîrziu această carte a apărut în traducere rusă sub titlul : „Ei au trădat Franța". În ce privește pe autor, Simon Katz, a fost executat la Praga cu puțin timp înainte de moartea lui Stalin.)

Stalin m-a întrebat dacă am intenția să înfățișez pe fasciștii germani. I-am răspuns că în partea a treia a romanului la care lucrez acum descriu războiul, invazia hitleristă în Franța, primele săptămîni ale ocupației. Am adăugat : mă tem că partea a treia nu va merge, deoarece mi se interzice să folosesc cuvîntul „fascist", chiar cu referire la francezi, chiar în dialog. Stalin glumi : „Dumneata scrie. Și cu forțe unite, dumneata și cu mine vom căuta să facem să meargă și partea a treia..."

Liuba, Irina așteptau cu nerăbdare : „Ce a spus ?" Aveam o figură sumbră : „Curînd va izbucni războiul..." Bineînțeles am adăugat că în ce privește romanul totul este în ordine. Mi-am dat seama de îndată că nu literatura era problema principală. Stalin știa că toți vor discuta despre acest telefon. Era un fel de prevenire.

(Se vede că la sfîrșitul lui aprilie Stalin era alarmat. De altfel, după cucerirea Iugoslaviei, era greu să mai presupui că Hitler se va simți stingherit în acțiunile sale de existența pactului. Dar de la acea dată au trecut două luni, și atacul lui tot nepregătiți ne-a găsit. Vina a fost trecută pe seama unor militari, printre ei era un tanchist pe care-l întîlnisem nu o dată la Alcala și la Guadalajara, generalul de armată D. G. Pavlov ; a fost împușcat.)

M-am dus la revista „Znamia" și am relatat discuția telefonică. Vișnevski s-a luminat la față și mi-a mărturisit că fusese foarte aspru criticat la C.C. În timp ce mă aflam în biroul lui, Vișnevski a fost chemat la telefon de același tovarăș care îl criticase și care acum declară că „la mijloc a fost o neînțelegere".

Am început să primesc telefoane de la redacțiile diferitelor reviste cu rugămintea de a le da spre publicare fragmente din roman.

Într-o zi l-am întîlnit pe Alexandr Alexandrovici Fadeev. Era incontestabil o personalitate și un om cu o fire complexă. L-am cunoscut bine în anii de după război. Dar în 1941 era șeful meu și discuta cu mine nu în calitate de scriitor, ci de secretar al Uniunii scriitorilor. Mi-a spus că n-avea de unde să știe cum se va schimba situația internațională (citez textual fraza rostită de el atunci, am notat-o : „Din partea mea era o asigurare politică în sensul bun al acestui cuvînt").

Curînd după această discuție, la Clubul scriitorilor a fost organizată o seară de poezie armeană. Fadeev prezida ședința. Văzîndu-mă în sală

spuse: „Îl rugăm pe Ehrenburg să urce în prezidiu".

L-am cunoscut cu acest prilej pe Avetik Isaakian, un poet admirabil. În cuvîntul rostit în seara respectivă, Fadeev spuse că „Armenia însorită a fost fericirea poetului" care „şi-a strunit lira pe melodii noi". Isaakian m-a întrebat despre tragedia Franţei (trăise ani de zile în această ţară şi discutam în limba franceză). M-a întrebat de asemenea dacă citisem traducerea poemului său „Abul-al-Maari". I-am răspuns că am citit un fragment în limba franceză. El a căzut pe gînduri: „Lucrul cel mai important e să ştii să pleci... Dumneata mi-ai povestit cum a plecat Parisul, dar nici asta nu ajunge... De curînd m-am gîndit mult la Tolstoi. Şi el a plecat..." Cineva ne întrerupse discuţia. Priveam, fără să mă pot sătura, chipul acestui om: nu era un chip pe care strălucea „soarele", era un chip bătrîn, dar nu de bătrîneţe omenească, ci bătrîn ca veacurile istoriei, ca nenorocirile, ca stîncile, ca sîngele... Iar în ce priveşte lira, ea nu poate fi strunită pe melodii noi.

Pentru mine această perioadă a însemnat o scurtă ieşire la suprafaţă, după care peştele s-a cufundat din nou în adîncul apelor.

În mai am fost la Harkov, Kiev, Leningrad. M-am întîlnit cu vechii mei prieteni Liza Polonskaia, Tînianov, Kaverin, Uşakov, Olga Forş. La Harkov am cunoscut un tînăr, un student care se ocupa cu poezia, îl chema Boris Sluţki. La hotelul „Continental" din Kiev se dansa. Şedeam la masă cu un tînăr polonez, care ne povestea cum se comportă nemţii la Varşovia. Sofia Grigorievna Dolmatovskaia izbucni în lacrimi. La hotelul „Europa" din Leningrad nişte nemţi beţi strigau „Hoch!". Am ţinut o conferinţă la Casa de cultură din cartierul Vîborg. Am fost asaltat cu întrebări ca acestea: e adevărat că nemţii se pregătesc să încalce pactul sau e numai un act de provocare din partea englezilor?

Nemţii ocupară Grecia. Stalin deveni preşedintele Consiliului comisarilor poporului. Hess ateriză în Anglia cu propuneri de pace. Churchill declară că încercările cele mai mari ne aşteaptă în viitor.

Iată însemnările mele din zilele acelea: „21 mai. Mi s-a telefonat de la Direcţia politică superioară: «Scrieţi despre nemţi, dar aşa încît să semene a plan pentru un roman destinat militarilor». Şeinis îmi telefonă: «Articolul din ziarul „Trud" a fost amînat. Toţi vorbesc despre război»." „23 mai. Lupte în Creta. Instructorul unui comitet raional a spus: «N-are rost să semănăm panică, nemţii stau şi chibzuiesc...»" „2 iunie. Englezii au părăsit Creta." „3 iunie. Articolul meu a fost scos din revista «30 dnei». Londra a comunicat că ambasada greacă a fost expulzată din Moscova. Seara a venit Ahmatova: «Nu trebuie să ne mai mirăm de nimic»." „11 iunie. Jean-Richard Bloch îmi spune: «Mi-au cerut articole, dar nu le publică»". „7 iunie. Cu Kacialov şi Moskvin: «Ce s-a întîmplat cu Franţa? Noi nu ştim nimic»." „9 iunie. Tolstoi mi-a spus că a primit o scrisoare de la Bunin.

«Nemţii sînt capabili de orice...»" „10 iunie. Surîţ : «Lucrul cel mai primejdios este demobilizarea spiritelor»." „11 iunie. O seară literară organizată la Comisariatul Poporului pentru Afaceri Externe. «De ce nu denunţaţi în romanul dumneavoastră imperialismul englez ?»" „12 iunie. Radio. Ziaristul american Duranti a anunţat că nemţii concentrează în răsărit aproximativ o sută de divizii." „13 iunie. Dezminţire a agenţiei TASS. Seara am citit fragmente din roman la Marele Stat Major." „14 iunie. Radio Londra insistă : nemţii concentrează la graniţa sovietică forţe uriaşe. Am citit în faţa grănicerilor : «Cîntăm», «De va fi mîine război» şi ce-am făcut ? ...Prea mult zgomot." „17 iunie. Karmen ne-a arătat un film despre China. E veridic, doar că în loc s-o ia la fugă, chinezii se urcau în bărci şi plecau pe apă. Am citit în faţa instructorilor politici. M-au întrebat dacă e adevărat că mi-a telefonat Stalin. «Trebuie să tragem unele concluzii...»" „18 iunie. Tratative îndelungi cu Palgunov. Pactul Germaniei cu Turcia." „19 iunie. Londra anunţă că nemţii sporesc pregătirile în Finlanda. Am citit fragmente la o întrunire a navigantilor din aviaţia civilă. Unul mi-a trimis un bileţel : «În ţara noastră se întîlnesc adesea spirite nu prea complexe, dar originale»." „20 iunie. Arşiţă. Mi s-a telefonat de la ziarul «Trud» : «E prea tare»." „21 iunie. Am citit într-o uzină. Preşedintele a spus : «Noi nu sîntem o insulă, sîntem un continent gigantic». Un bilet din sală : «Cînd auzi aşa ceva, îţi vine să înjuri»."

În ziua de 21 iunie plouase cu găleata. A doua zi, fiind duminică, Liuba urma să plece să închirieze o vilă în afara oraşului.

La 22 iunie dis-de-dimineaţă ne trezi telefonul lui Milman : nemţii au declarat război şi bombardează oraşele Uniunii Sovietice. Am rămas lîngă radio, aşteptînd să vorbească Stalin. Dar în locul lui a luat cuvîntul Molotov, glasul îi tremura de emoţie. Mă mirară cuvintele pe care le-a spus : „Un atac perfid". Perfidia presupune încălcarea obligaţiilor de onoare sau cel puţin de cinste elementară. Este greu să-l trecem pe Hitler în rîndul celor ce au cît de cît idee despre onestitate. La ce te puteai aştepta din partea fasciştilor ?!...

Am stat mult timp lîngă radio. A vorbit Hitler. A vorbit Churchill. Iar Moscova transmitea cîntece vesele, pline de voioşie, care exprimau atît de puţin starea de spirit a oamenilor. Nu pregătiseră nici discursuri, nici articole : cîntau...

Mai tîrziu a venit o maşină să mă ia, m-am dus la ziarul „Trud", apoi la „Krasnaia zvezda", apoi la radio. Am scris primul meu articol din timpul războiului. Mi s-a telefonat de la Direcţia politică superioară a armatei, rugîndu-mă să trec luni la ora opt dimineaţa. M-au întrebat : „Aveţi grad militar ?" Le-am răspuns că nu am grad, dar am vocaţie, mă duc unde mă vor trimite şi fac tot ce mi se va cere.

Seara tîrziu am zărit pe Ordînka o pereche. O femeie tînără care plîngea, iar bărbatul îi

spunea: „Nu te pierde cu firea! Auzi, Leolia, ce-ți spun? Nu te pierde cu firea!"

A fost ziua cea mai lungă a anului, o zi care a durat foarte mult, aproape patru ani, o zi de mari încercări, de bărbăție mare, de mari nenorociri, în care poporul sovietic și-a arătat toată forța spirituală.

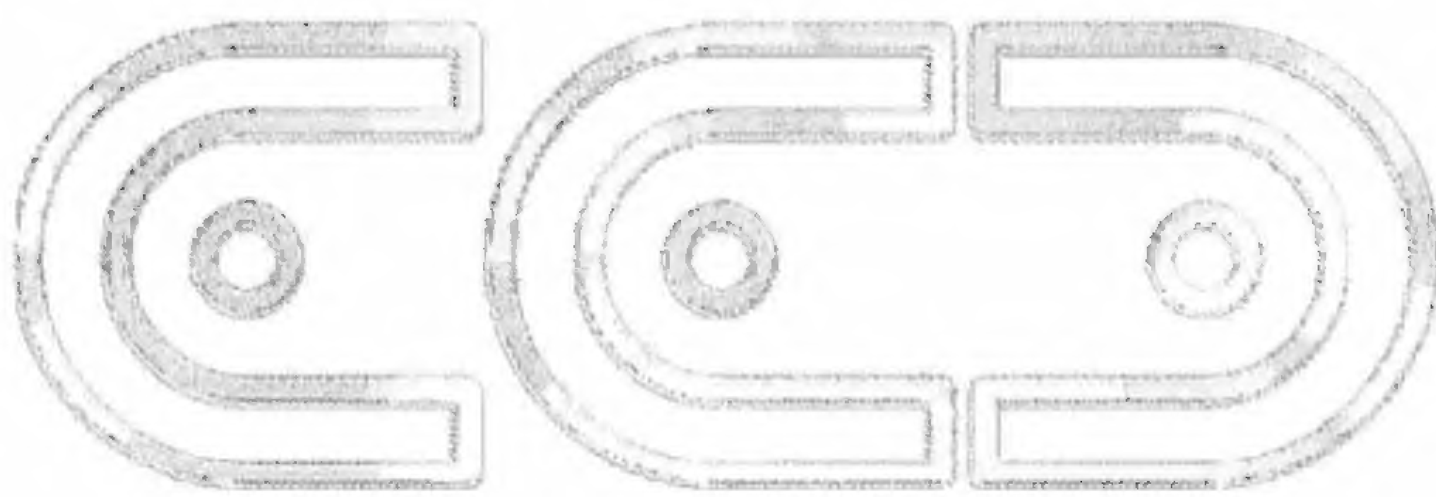
Sfîrșitul cărții a patra.

INTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ „13 DECEMBRIE 1918"

Coli: 14,50 — C. 2591

Scanare și prelucrare digitală

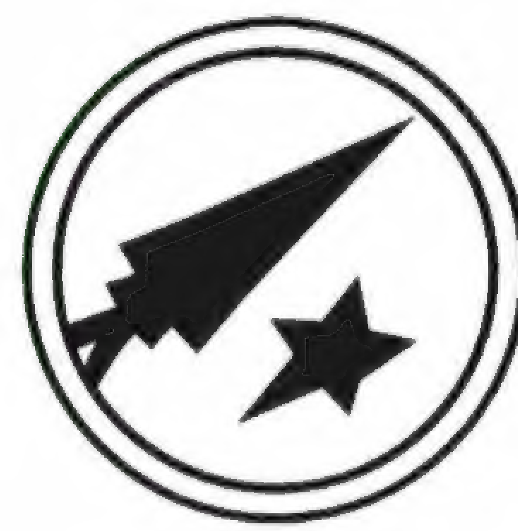

de

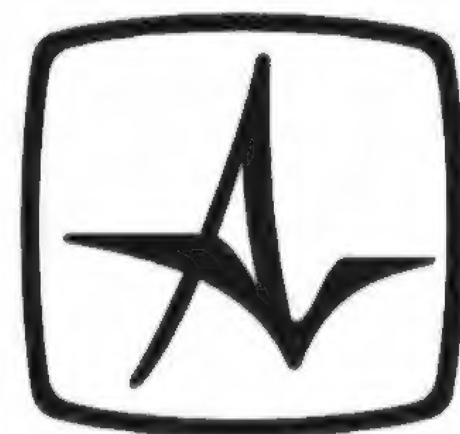
Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2023

